90

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/natuurlykehistor03linn

NATUURLYKE HISTORIE

OF

UITVOERIGE BESCHRYVING

DER

DIEREN, PLANTEN

EN

MINERAALEN,

Volgens het SAMENSTEL van den Heer

LINNÆUS.

Met naauwkeurige Afbeeldingen.

EERSTE DEELS, DERDE STUK.

Vervolg der

ZOOGENDE DIEREN.

TE AMSTERDAM,

By *F. HOUTTUYN,*

MDCCLXII.

INHOUD VAN DIT STUK.

EERSTE AFDEELING,

De ZOOGENDE DIEREN.

XXX. HOOFDST. *Algemeene Aanmerkingen omtrent de* Herkaauwende Dieren; *hunne vier Maagen. Oorzaak van de* Herkaauwing *en Verteering der Spyzen.* Bladz. 1

XXXI. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* KEMELEN, *waar onder de* Dromedarissen *of snelloopende Kemels; de Peruviaansche, en 't Schaap van Chili, dat de* Vigonia-*Wol geeft.* —— 9

XXXII. HOOFDST. *Beschryving van 't* MUSKUS-DIER, *en in 't byzonder van het Beursje daar het* Moskeljaat *in is vervat, als ook deszelfs Gebruik.* —— 29

XXXIII. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* HERTEN, *waar toe de* Kemel-Pardel, Eland, *het* Rendier, Damhert, *de* Rhee, *het* Bezoar-Hert, *en anderen behooren.* —— 35

XXXIV. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* GEITEN, *waar in behalve de gewoone* Bokken, *en die van* Angora, *wegens het zogenaamde* Kemelshair *vermaard; ook de* Steenbok *en* Gems, *benevens verscheide* Afrikaansche *en* Indiaansche, *die den* Orientaalschen Bezoar *uitleveren, en anderen, begreepen zyn.* —— 155

XXXV. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* SCHAAPEN, *haare Eigenschappen, Ziekten. De* Botjes *in de Lever,* Wormen *in de Kop,* Hairballen *in de Maag. De deelen der Voortteeling. Een* Hermaphroditisch *Schaap. Profyten van de* Schaapenweidery *in verscheide Landen. Gebruik van de Wol, Huid, Smeer, enz.* —— 219

XXXVI. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* KOEIJEN. *Waarneemingen van de* Vee-Pest *in vroeger Eeuwen. De Oorzaak en Kentekenen onder-*

zogt. Middelen 'er tegen gebruikt. De Uitslag van de In-Enting *derzelve. Verscheidenheden onder 't Rundvee. De* Buffels *en andere Soorten van uitheemsche* wilde *Stieren.* Bladz. 268

XXXVII. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* PAARDEN, *waar onder de* Ezelen *en* Muilezelen, *als ook 't Afrikaansche Dier,* Zebra *genaamd, begreepen zyn. De* Gang *der Paarden.* Voortteeling: *het* Hippomanes *van 't Veulen. De Snotterigheid of* Droes. *Wormen in de Maag. Groote* Steenen *uit hunnen Buik gehaald. 't* Sagryn-Leder *van de Huid der Ezelen. Wilde of* Woud-Ezels. Jumarra's, *een soort van Lastbeesten.* —— 332

XXXVIII. HOOFDST. *Beschryving van het* RIVIER- *of* ZEE-PAARD. *Het Amerikaansche genaamd* Tapir *of* Manipouris. *Het Brasiliaansche* Water-Zwyn. —— 404

XXXIX. HOOFDST. *Beschryving van den* EENHOORN-VISCH. *Onderzoek naar den* EENHOORN, *als een* Landdier. —— 423

XXXX. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* WALVISSCHEN. *Opkomst en voortzetting van den* Walvischvangst. *Een* Vinvisch *levendig gevangen op de Zeeuwsche Stroomen. De* Jupiter, *de* Noordkaaper, *enz.* —— 441

XXXXI. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* KAZILOTTEN, *waar in van dien, welke nu laatst aan 't Hollandsche Strand is aangespoeld, omstandig gesproken, en verder van andere* Soorten *met* drie Vinnen, *met* scherpe Tanden; *van den* kleinen *en* witten *Kazilot of* Witvisch, *ook melding gemaakt, en voorts de zitplaats van het* Walschot *en* Amber grys *in deeze Visschen, naauwkeurig aangeweezen wordt.* —— 501

XXXXII. HOOFDST. *Beschryving van 't* Geslagt *der* DOLPHYNEN; *waar onder de* Bruinvisschen, *de* Springer *of* Botskop, *de* Zabelvisch, Walvischdooder *genaamd, en de* Blaazers *behooren.* —— 539

AANWYZING DER PLAATEN,

en der Bladzyden

alwaar de Figuuren aangehaald of beschreeven worden.

PLAAT XXII. Afbeelding van de HERTEN. *tegen over* Bladz. 59

Fig. 1. 't Hert van Kanada. *bl.* 83
— 2. Klein Hert van Corsika. *bl.* 85
— 3. Groenlandsch Hert. *bl.* 86
— 4. 't Damhert of Dein. *bl.* 126
— 5. De Rhee. *bl.* 141

PLAAT XXIII. Afbeeld. v.'t RENDIER. ——— Bladz. 99

De Sleedevaart der Laplanderen, hunne Hutten en 't loopen op de Sneeuw; als ook het Ren-Mos, waar van gesproken wordt *bl.* 110

PLAAT XXIV Afbeeld. van de GAZELLEN of HERTEBOKKEN. ——— Bladz. 197

Fig. 1. De Gazelle. *bl.* 197
— 2. De Bezoar-Bok. *bl.* 206
— 3. De Afrikaansche Gazelle. *bl.* 213

PLAAT XXV. Afbeeld. v. de SCHAAPEN. ——— Bladz. 223

Fig. 1, Schaap met een zonderlinge Hoorn aan de Keel. *bl.* 224
— 2. A, B. De Botjes in de Lever der Schaapen. *bl.* 234
C, D. De zelfden uit de Lever van een Ezel. *bl.* 237
E. Worm uit den Kop van een Hamel. *bl.* 239
— 3. De Ingewanden van een Schaap. *bl.* 242

NB. By Toeval zyn deeze Ingewanden in een verkeerde plaatzing gebragt door omkeering van de Afbeelding; zo dat de Leb of *vierde Maag*, die in 't Gedarmte uitloopt, hier aan de slinker zyde schynt te leggen van de *Pens*, daar zy weezentlyk, zo wel als de *Boekpens*, aan de regter zyde legt.

Fig. 4. De Schaft van een Ram met de Voorhuid, enz. *bl.* 243

—— 5. De uitwendige Vertooning der Natuurlyke deelen in een Hermaphroditisch Schaap, *bl.* 245

—— 6. De inwendige deelen der Voortteeling van een Ram, beschreeven *bl.* 246

Plaat XXVI. *tegen over* Bladz. 267

Fig. 1. Afbeelding van een Beest, onlangs aan de Kust van Afrika by *Madagaskar* geschooten, 't welk men van verre voor den Eenhoorn hadt aangezien.

—— 2. Deszelfs Kop en Hoornen, zo als die, met Vleesch en Vel gedroogd zynde, herwaards zyn overgebragt: zie *bl.* 440

Plaat XXVII. Indiaansch Koeitje of Buffeltje, dat te Londen eenigen tyd geleefd en in de Weide geloopen heeft, wordende in China voor de Rytuigen gebruikt. —— Bladz. 329

Plaat XXVIII. De egte Afbeelding van het Rivier- of Zee-Paard. —— Bladz. 405

BESCHRYVING
DER
DIEREN.

EERSTE AFDEELING.
DE ZOOGENDE DIEREN.

XXX. HOOFDSTUK.

Algemeene Aanmerkingen omtrent de Herkaauwende Dieren; *hunne vier Maagen. Oorzaak van de* Herkaauwing *en Verteering der Spyzen.*

TErwyl wy thans met onze Beschryving gevorderd zyn tot aan den *Zesden Rang* der Zoogende Dieren van den Heer LINNÆUS, die uit de *Herkaauwende*, onder den Naam van *Pecora* of het VEE, bestaat, zo zal ik kortelyk moeten spreeken van deeze Eigenschap, waar in zy van meest alle anderen en in 't byzonder van den Mensch verschillen.

Herkaauwen noemt men, het ingeslokte Voedzel, na dat het weder in den Mond gebragt is, met de Tanden klein te maaken, en, met Speekzel vermengd zynde, andermaal door te zwelgen, ter volkomene Verteering in de Maag. By de Latynen heet zulks *ruminare* en *rumigare*, by De Herkaauwing.

I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

PLINIUS en QUINTILIANUS *remandere*. *Rumen* wordt van gemelden PLINIUS en FESTUS die plaats in 't Lighaam geheeten, in welke de Spyze eerst vergaderd en van waar zy weder in den Mond gebragt wordt, en deswegens hebben de Romeinen deeze werking *Ruminatio* genoemd, schoon de plaats, daar de Herkaauwing geschiedt, geenszins den naam van *Rumen* draagt. De Grieken noemden het *meerukazein*, *meerukaan*, van 't woord *meerukein*, dat omrollen of omwentelen betekent: dewyl de Spyze, onder het herkaauwen, als in de Mond omgewenteld wordt.

De vier Maagen.

De Dieren, in welken deeze Herkaauwing plaats heeft, zyn daar toe met een zonderling gestel van Ingewanden voorzien; des men gemeenlyk zegt, dat zy vier Maagen hebben. De eerste, en ver de grootste, wordt by de Grieken *Koilia*, in 't Latyn *Venter* of *Ingluvies* genoemd, en voert in 't Fransch den naam van *Panse*, *l'Herbier*, of *la Double*, in 't Engelsch heet men ze *Panch* of *Cud*, by de Duitschers *Wanst*, in 't Neerduitsch de PENS. Zy is samengesteld uit een Vliezigen, Vleezigen, Zenuw- en Klier-Rok, en heeft verscheiden ongelykheden, die verdubbelingen zyn van den Spieragtigen of Vleezigen Rok, gelyk de Heer GREW heeft waargenomen. De tweede Maag, in 't Grieksch *Kekrumalon*, in 't Latyn *Reticulum*, in 't Fransch *Reseau* of *Bonnet*, in 't Hoogduitsch *das Garn* of *die Mutse*, is eigentlyk maar

een

een verlanging of aanhangzel van de Pens, en wordt in 't Engelſch *Honey-comb* of de Honigraat geheten, om dat zy van binnen in dergelyke Celletjes of Hokjes is verdeeld, welke van de Natuur ſchynen geſchikt te zyn, om 't herkaauwde Voedzel op te houden, dat hetzelve niet te ſchielyk overgaa in de derde Maag, en daar van miſſchien wordt zy in 't Neerduitſch de HOUWER of naar de figuur de MUTS genoemd. De derde Maag, die van de twee voorgaanden geheel is afgeſcheiden, en 'er niet dan door een naauwe opening gemeenſchap mede heeft, noemt men in 't Latyn *Omaſus*, in 't Griekſch *Echinos*, in 't Engelſch *Feck*. In 't Franſch voert zy, van wegen haar inwendig maakzel, den naam van *Feuillet*, *Millet*, *Mellier* of *Pſeautier*, in 't Hoogduitſch van *Faltenmagen*, *Buch* of *Pſalter*; dewyl haare Wanden uit een menigte ſmalle Strooken, als Bladen van een Boek, beſtaan: in 't Neerduitſch heet zy de BOEKPENS. Zy is grooter dan de Muts doch kleinder dan de vierde Maag, die in 't Latyn *Abomaſus*, in 't Griekſch *Enuſtron* genoemd wordt, in 't Engelſch *Reed*, in 't Franſch *la Caillette*, om dat zy in de Kalveren het Stremſel van de Melk bevat, en daarom wordt zy in 't Hoogduitſch *Laab*, in 't Neerduitſch de LEB of AGTERPENS geheeten.

I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

Om nu te begrypen, op welk eene manier de Verteering in deeze Dieren geſchiede; zo moet men weeten, dat de Keel of Slokdarm

Manier van Verteering.

I. AFDEEL XXX. HOOFDSTUK.

doorgang heeft in de drie eersten, maar niet in de vierde Maag; en tevens hebben die drie eerste Maagen gemeenschap met elkander. De eerste Maag of Pens heeft twee of drie groote Zakken, in welken het ingeslokte Voedzel eerst vergaderd en eenigen tyd al broeijende geweekt wordt, komende van daar weder in den Mond tot de Herkaauwing, en dan wordt het door de Keel nedergelaten in de tweede Maag of Muts, van waar het in de derde of Boekpens overgaat. De Zenuwtepeltjes in de eerste, de Celletjes in de tweede en de Plooijen in de derde Maag, toonen ons dat de Natuur in zodanige Dieren, die niets anders dan zulk een Voedzel nuttigen, 't welk veel verschilt van den aart hunner Lighaamen, een grooter toestel en omslag heeft moeten maaken tot de Verteering, dan in den Mensch en andere Dieren, die zo wel Vleesch als Kruiden eeten, en ongelyk grooter dan in zodanigen, die niets dan Vleesch gebruiken. Hoe eenvoudig het Samenstel van de Maag en het Gedarmte zy, in de verscheurende Dieren, hebben wy reeds in de Tyger, Wolf, Veelvraat en anderen gezien. In ons Lighaam, 't welk als een middelstaat heeft tusschen die twee uitersten, straalt nog een grooter volmaaktheid door; dewyl in onze eene Maag de toestel van de gemelde vier Maagen als vereenigd is en beknoptelyk te samen gevoegd. Men vindt 'er de Tepeltjes in en Kliertjes van de Pens, de Ruitjes of Celletjes van de Muts,

de

de Plooijen van de Boekpens, en de werking van de Agterpens, die de verteerde of in Pap veranderde Spyzen in de Darmen uitbrengt, wordt door 't Poortier verrigt. Deeze Agterpens, die met verfcheiderley oneffenheden is, gelyk eens Menfchen Maag, fchynt het voornaamfte Werktuig der Verteering te zyn in jonge Beeften, die niet dan Melk nuttigen, en zy wordt om die reden ook wel de Maag genoemd. I. Afdeel. XXX. Hoofdstuk.

Wy hebben nu wel gezien, wat de Werktuigen der Verteering zyn in de Herkaauwende Dieren, maar de eigentlyke oorzaak der Herkaauwing dient nog kortelyk verklaard te worden; naamelyk, op welke manier de ingeflokte Spyze weder in den Mond gebragt wordt, om die met de Tanden klein te maaken. Doktor Glisson was van verbeelding, dat de Pens, opgevuld zynde met raauw Voedzel, daar van een vermaakelyke aandoening krygt, welke de Natuur aanfpoort, om genot te hebben van de Spyze, en derhalve, een famentrekking in de Buikfpieren en 't Middelrift veroorzaakende, dus de Pens op de Spyze doet werken, om dezelve in de Muts en van daar in den Mond opwaarts te perfen. Doch wy gelooven niet, dat die vermaakelyke aandoening zulks veroorzaakt, maar veeleer, dat de opvulling van de Pens dit Ingewand, door de famentrekking der Vleezige Vezelen van de Buikfpieren en het Middelrift geholpen, de onverteerde Spyzen, die nog te grof zyn om in de andere Maagen, de Muts en Oorzaak der Herkaauwing.

I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

Boekpens, over te gaan, weder opgulpen doet; doch maar voor een klein gedeelte, en niet meer dan 't gene de Herkaauwing vordert. Waar zou het anders van daan komen, dat deeze Beesten op zekere tyden van 't Jaar minder herkaauwen dan op anderen, en die in de vetfte Weiden gaan het meefte; ja dat zy dit veelal leggende doen? Indien ook de Pens zig niet van het Voedzel, 't welk geen Herkaauwing noodig heeft, aanftonds nederwaards ontlaften konde, zo zou de Melk in de Kalveren insgelyks moeten opgulpen en weder in den Mond komen, zo wel als 't gene de Koejen gedronken hebben.

Dieren die herkaauwen.

Deeze of dergelyke Werktuigen, tot Herkaauwing en Verteering van de Spyzen, hebben plaats in alle *Viervoetige* en *Geboornde* Dieren met *gefpleeten Hoeven*, gelyk de OSSEN, SCHAAPEN, BOKKEN en HERTEN, met alle derzelver Soorten en Verfcheidenheden: doch men vindtze ook in *Ongeboornde* Dieren, gelyk de KEMELEN, de HAAZEN en KONYNEN, ja van de ROTTEN en MUIZEN wordt zulks door fommige Schryvers insgelyks verzekerd. Wat de Kemelen belangt, daar aan kan men, dewyl zy ook vier Maagen hebben, geenzins twyfelen. De Haazen en Konynen hebben maar ééne Maag, en derhalve valt de Herkaauwing in dezelven moeielyker te verklaaren (*). Egter kan men

(*) 't Gevoelen van den Heer DE BUFFON daar omtrent, kan men vinden in 't II. STUK deezer *Natuurlyke Hiftorie*, bladz. 386.

men 'er niet aan twyfelen, of zy doen zulks, terwyl zy ook in de Heilige Schriftuur worden geteld onder de Herkaauwende Dieren, en 't is niet moeielyk te begrypen, dat de onverteerde Spyzen ook in de zodanigen weder opgegeven kunnen worden, wanneer men aanmerkt, hoe zulks by Oprispingen zomtyds in den Menſch geſchiedt. Waarom doch, zou men niet iets dergelyks aan andere Dieren toeſchryven, veeleer dan te denken, dat zy hunne Kaaken over elkander beweegen en wryven om de Tanden te ſlypen, gelyk de Heer KLEIN zig van de Muizen verbeeldt.

I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

Meer zwaarigheid heeft het in, te verklaaren, welke de reden zy, dat ſommige andere Dieren, die ook byna alleen of geheel van Gras en Kruiden, of Boombladeren en Vrugten, leeven, gelyk de Paarden, Ezels, Zwynen, Rhinoceros, Olyphanten en Inkhoornen, geenszins herkaauwen: doch de Natuur kan aan dezelven eenige hulpmiddelen gegeven hebben, ons onbekend, die de Herkaauwing in de zulken on noodig maaken. Ik zal, om de zorgvuldigheid van den Schepper in deezen aan te toonen, hier nog kortelyk het maakzel beſchryven van de Maag in de BEVER, een Dier 't welk byna onverteerbaare Spyzen, gelyk Hout en Boomſchors, nuttigt.

Andere die niet herkaauwen.

De geſtalte van de Maag, in dit Dier, is verwonderlyk, gelyk BLASIUS reeds opgemerkt

Maag van den Bever.

I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

heeft (*). Zy zweemde in figuur naar een Varken, uitgenomen dat zy verdeeld werdt door een foort van Groef of Holligheid, welke nederwaarps liep en 'er als 't ware een dubbele Maag van maakte. In de flinkerzyde, by den Mond, was een Vleezige zelfftandigheid, vier Duimen lang en Eirond van gedaante, geplaatft. Tegenover de Groef, die zig uitwendig openbaarde, was aan de binnenzyde een Zenuwagtig Heuveltje, 't welk zig niet zo ver uitftrekte naar den Bodem, dat de Maag 'er door in twee-en werdt verdeeld. Daar de Vleezige Uitpuiling zig vertoonde, kon men uit en inwendig veele Putjes zien, of uit-enden van Vaten, meeftal rond van figuur en wyd. Sommigen, aan den bovenkant van de Maag, fcheenen halfmaanswyze van gedaante, en, wanneer eenige der uitwaardfe deelen van de Openingen weg gefneeden waren, ontdekte men van onderen kleine Gaatjes, van de uitloozende Buisjes in deeze Putjes. Uit de overblyvende droop, wanneer de Vleezige zelfftandigheid van buiten gedrukt werdt, een Slymagtige Stoffe, die naar Bevergeil rook, en, als men met een Pypje in de Openingen blies, zette zig die zelfftandigheid

(*) Ik zou daar van in de Befchryving van den *Bever*, bladz. 423, reeds gefproken hebben, indien ik niet in 't Werk der Franfche Akademiften gevonden had, dat de Ingewanden van dit Dier, waar onder ook de Maag, weinig byzonders hadden, en naauwlyks van die der Honden verfchilden.

heid ſterk uit. Wanneer men 'er het buitenſte Vlies afſtroopte, zag men dat zy beſtondt uit regte Vezels, evenwydig aan elkander loopende, gelyk die van de Keel, en zy was bezet met ontelbaare Kliertjes, die Loosbuisjes hebben, welke den inwendigen Rok van de Maag doorbooren. Buiten twyfel leveren deeze die Slymige Stoffe, waar mede de geheele Maag als beſtreeken of beſmeerd is, uit, en men kan niet zonder reden vermoeden, dat 'er andere Kliertjes of Loosbuisjes zyn, die een Zeepagtig, ontbindend Vogt uitgeeven, 't welk eenige Galagtige ſcherpte heeft; in ſtaat om het kaauwſel van Hout en Boomen-Schors, waar mede de Bevers zig voeden, te doen verteeren en het Sap daar uit te trekken; terwyl de gemelde Slym de Wanden der Maag voor de al te harde aanraaking van die ruuwe Stoffen beſchut. I. AFDEEL. XXX. HOOFDSTUK.

XXXI. HOOFDSTUK.

Beſchryving van 't Geſlagt *der* KEMELEN, *waar onder die gewoonlyk dus genoemd worden; de* Dromedariſſen *of ſnel-loopende Kemels; de Peruviaanſche of* Hert-Kemel, *en 't Schaap van Chili, dat de* Vigonia-*Wol geeſt, begreepen zyn.*

OMtrent de Rangſchikking der KEMELEN is onder de hedendaagſchen een groot verſchil, naar den byzonderen trant van Verdee- Rangſchikking.

 ling,

I. AFDEEL. XXXI. HOOFD-STUK.

ling, welke zy volgen. KLEIN, die zyne Rangen geschikt heeft naar de gesteldheid der Pooten, plaatst den Kemel onder de Dieren, welker Voetzoolen gevingerd of met Toonen zyn, en schryft hem dus *twee-Vingerige* Pooten toe. De Heer BRISSON schynt niet vreemd te zyn van dit denkbeeld, wanneer hy zegt, dat de Voeten der Kemelen niet met Hoeven zyn, gelyk die der Runderen, maar met Klaauwen of genagelde Vingeren. Om dat hy zyne Rangschikking naar de Tanden alleen maakt, zo stelt hy den Kemel, als enkel zes Snytanden hebbende in de Onder- en geene in de Bovenkaak, op zig zelf alleen in zyn Vierden Rang, en scheidt hem dus af van de Ossen, Rammen, Bokken en Herten, die hy, om dat zy agt Snytanden onder in de Mond hebben, in den Vyfden Rang der Viervoetige Dieren plaatst. De Heer LINNÆUS maakt zynen Zesden Rang van zodanige Zoogende Dieren, die geen Snytanden boven maar zes of agt onder in de Mond hebben, zeer veraf staande van de Kiezen, gehoefde Pooten en Prammen by de Liesschen: geevende dit Dier daar in de eerste plaats.

Kenmerken.

By hem zyn de byzondere Kenmerken van het Kemelen Geslagt, de volgende. Geen Hoornen te hebben: zes Voortanden onder in de Mond, van gedaante als een Spatel: de Kiezen daar van af staande, boven drie, onder twee: de Bovenlip gespleeten. BRISSON merkt aan, dat zy altemaal zeer lang zyn van Hals.

Om-

Omtrent de Soorten van Kemels is minder Geschil dan in de Rangschikking. KLEIN telt 'er zes; BRISSON en LINNÆUS hebben 'er maar vier, te weeten twee die in Afrika, twee die in Amerika huisvesten, als volgt.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFD-STUK. Soorten.

(1) *Kemel met ééne Bult op de Rug.*

I. *Dromedarius.* Kemel.

De Naam, dien de Kemel of Kameel in alle Taalen van Europa draagt, is buiten twyfel afkomstig van 't Latynsche Woord *Camelus*, dat wederom van het Griekſche *Kameelos* zynen oorsprong heeft, en dit van het Hebreeusche *Gamal*, 't welk byna overeenkomt met het Chaldeeusch *Gamela*, 't Arabische *Gemal* en 't Sarrazynsche *Schymel.* De Italiaanen noemen hem *Camello*, de Spanjaarden *Camelo*, de Engelschen *Camel*, de Franschen *Chameau* en de Duitschers *Kæmelthier.* De jonge Kemels en de Wyfjes hebben egter in de Oosterſche Taalen verschillende Naamen, gelyk men dit onder ons ook ziet plaats hebben by het Hoorn- en Wolvee, de Paarden, Varkens en andere Dieren.

Woonplaats.

De Kemel is geen inboorling van Europa en het schynt dat menze ook niet in Amerika vindt; doch onder de Oosterſche Volkeren zyn ze menigvuldig en die van Afrika worden voor de grootste en sterkste gehouden. De Arabieren heb-

(1) Camelus Topho Dorsi unico. *Syst. Nat.* X, VI. Camelus unico in Dorso gibbo. RAJ. *Quad.* 143. Camelus. JONST. *Quadr.* Tab. XLI. GESN. *Quadr.* 159. ALDR. *Bisulc.* 908.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

hebben geen grooter Rykdommen, noch eenig Goed dat hun meer voordeel aanbrengt, en wanneer zy van een ryk Man ſpreeken, zeggen zy, dat hy zo veel honderd Kemelen heeft, ſtellende die in waarde met het Vee gelyk. Inderdaad, de Natuur heeft den Kemel tot een zeer noodzaaklyk Beeſt gemaakt, in het doortrekken van groote Zand-Woeſtynen en Landſtreeken, daar men in verſcheide Dagreizen geen Bron, Beek of Rivier ontmoet: want deeze Dieren kunnen lang zonder Eeten of Drinken zyn. Tot het draagen van zwaare Pakken en Laſten, inzonderheid op verre Togten, in de Noordelyke en middelſte deelen van Afrika, in Arabie, Turkye en Perſie, worden naauwlyks andere Dieren gebruikt, en de Turken bedienen 'er zig altoos van in hunne Karavaanen.

Eigenſchappen.

De Afrikaanſche Kemels zyn beter dan de anderen, dewyl zy veertig of vyftig Dagen kunnen leeven zonder Voeder: men laatze ſlegts, wanneer menze ontladen heeft, in de Velden weiden, daar zy allerley Kruid, Diſtels en Doornen, of takken van Boomen eeten, herkaauwende des nagts het ingeſlokte Voedzel. Als men 'er op een langen Togt mede gaat, moeten zy vet zyn: want het is ligt te begrypen, dat zy in dit geval teeren op hun Smeer, en om die reden verkoopen de Handelaars der Karavaanen, die uit Barbarie en Egypte naar Ethiopie reizen, hunne vermagerde Kemels, zo

dra zy daar gekomen zyn, neemende weder anderen, die vet zyn, in de plaats, tot hunnen terugtogt. Die van Afie zyn zo fterk niet; men moet hun dagelyks Voeder geeven; doch zy hebben ook die eigenfchap, van lang zonder Drinken te kunnen zyn, indienze maar Gras of groene Kruiden vinden. Men voedertze gewoonlyk met Gerft of Spaanfche Tarwe, maakende een Deeg van Gerfte en Tarwe-Meel met Water, en fteekende hun daar van Klompen, als twee Vuiften groot, in den Bek. Dadels en gedroogde Vifch dient hun ook tot Spyze.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

De Kemels zyn leerzaame Dieren. Men wil dat zy, nog Jong zynde, het nederknielen, wanneer men hun de Kniejen met een Stok aanraakt, worden gewoon gemaakt. 't Is zeker, dat zy hier door gelegenheid geeven, om ze gemakkelyk te kunnen belaaden en hun de Pakken op de Rug vaft te maaken, fomtyds wel duizend Ponden zwaar (*); doch doorgaans worden die hun ter wederzyde van de Rug opgehangen. Zy geeven, zegt men, door tekenen te kennen, wanneer zy genoegzaam zyn beladen, en gaan dan van zelf opftaan, ftooten met den Kop of maaken eenig Geluid. Men legtze geen Gebit in den Bek, maar door het Vel, boven de Neus, wordt een Ring geftoken,

(*) Ik vind in de *Dictionnaire des Arts & Sciences*, gemeld van 10000 Pond; doch daar zal denkelyk een o te veel gefteld zyn.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

ken, daar men het Touw of Leidzeel aan vast maakt. Geen Roskam wordt gebruikt om hun de Rug te stryken; men zuivert hunne Huid slegts met een dun Stokje van Stof en Vuiligheid. Hunne Drek, in de Zon gedroogd, dient deeze Dieren, in Turkye, tot een Legerstee, en in de Woestynen van Arabie wordt deeze Mest, wanneer menze vindt, tot Brandstof gebezigd. Als de Weg bekwaam is, gaat de Kemel met een manhaftigen tred voort, zo wel in 't Zand als op Aarde; maar als men glibberige Kleygronden ontmoet, is men somtyds genoodzaakt Kleeden daar over heen te spreiden, of te wagten tot dat dezelven droog zyn; dewyl hy anders vallen zou, wegens het Kussentje zyner Voetzoolen. Dit Dier wil niet geslagen zyn: om hetzelve harder voort te doen gaan, behoeft men slegts te zingen of te fluiten, en, wanneer 'er groote Troepen Kemels by elkander zyn, wordt ten dien einde op Trommels geslagen: ook bindt menze gemeenlyk Schelletjes aan de Pooten en den Hals, zo omze tot loopen aan te zetten, als om elkander in enge Doortogten te doen hooren.

Voortteeling.

In 't algemeen is dit Dier zagtzinnig, en toont immer zo weinig drift om een Mensch of Beest te beledigen, als een Paard of Ezel; maar in de Bronstyd wordt het onhandelbaar, of het moet gesneeden zyn, en dit doet men daarom meest alle Mannetjes, dewyl 'er één genoeg in staat is om tien Wyfjes te bevrugten. Een onge-

gesneeden Mannetje is gelyk een Stier gevaarlyk om te behandelen, en, hoe gering ook zyne Wapenen zyn, vegt het niettemin op eene verwoede wyze, stootende met den Kop en bytende, schoppende en slaande met de Pooten, zonder Leeuwen of Tygers zelfs te ontzien, De Bronstyd neemt aanvang in January en duurt veertig Dagen: dan neemt het Dier zyn zagtzinnigen aart weder aan. PLINIUS verhaalt, dat de Kemels agterwaards, of met het Gat naar elkander toegekeerd, paaren, en schoon ARISTOTELES wil, dat zy dit op gelyke manier als de meeste Viervoetige Dieren verrigten, is 't egter een voornaame reden om hier aan te twyfelen, dat hunne Schaft niet voor- maar agterwaards gekromd zy. t'Is zonderling, dat zy zig in dit geval voor 't oog der Menschen verbergen; 't welk dit stuk duister maakt. Men wil dat hunne Dragt een Jaar duurt, en dat zy niet dan een of twee Jaaren daarna weder ritzig worden. Omtrent hunnen Leeftyd is geen de minste zekerheid. Sommigen stellen dien op vyftig, anderen op honderd en eenigen zelfs op honderdvyftig Jaaren.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

Een Kemel te Parys.

Hoewel 't waar is, dat de Kemels buiten de heete Landen niet aarten, zo heeft menze egter in de Zuidelyke deelen van Europa somtyds, doch zy leeven 'er zelden lang. In 't Jaar 1752 bragt men 'er twee te Orleans en van daar werden zy naar Parys gevoerd: de eene was een Dromedaris, met twee Bulten op de Rug, de

 an-

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

andere een Wyfjes Kemel, die maar drie Jaaren gezegd werdt oud te zyn, en niettemin den 14 February van 't volgende Jaar, op de Kermis van St. Germain, een Jong voortbragt, dat egter maar drie Dagen leefde. Deeze Wyfjes Kemel was nog zeer klein, doch fcheen niettemin van gemelden Dromedaris bevrugt te zyn: want de drift deezer twee Dieren jegens elkander was ongemeen, willende zy niet eeten, drinken noch ruften, indien men de eene van den anderen afzonderde.

Lighaams-geftalte.

De Franfche Akademiften geeven ons de Ontleedkundige Befchryving van een Kemel, die van den top des Hoofds tot aan den Grond zeven en een half Voet hoog was; vyf en een half van 't opperfte van de Bult gemeten; de langte zes en een halven Voet, die van de Staart, met het Hair, twee en een half: de Kop een-en-twintig Duimen, van 't Agterhoofd tot aan 't end van den Snoet. De Kop is derhalven klein, naar het Lyf gerekend, en de Hals byfter lang, anders zou dit Dier, in poftuur, veel naar een Paard of Ezel gelyken. Ook verfchilt het daar van, in 't uiterlyk aanzien zeer, door de Bult, welke het op de Rug heeft, beftaande grootendeels uit zeer lange Hairen, die als overend ryzen. Sommigen merken aan, dat deeze Bult uit Vet of Vleefch beftaat, doch deeze Akademiften bevonden dat in hunne Kemel, wanneer men dit Hair met de Hand neerdrukte, geene aanmerkelyke Verhevenheid overbleef. Dergelyk lang

Hair

Hair was 'er ook op den Kop en onder aan den Hals, van vooren; zynde, voor 't overige, het geheele Lighaam, omtrent als de Koeijen, bekleed met kort Hair, zagt op 't aanraaken, en grysvaal van kleur, maar het end van de Staart beftondt uit lange ftyve Hairen, als die der Paarde-Staarten.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

De Pooten.

De Pooten maaken een aanmerkelyke Byzonderheid in dit Dier uit. 't Verfchil der Schryveren, waar van wy hier voor fpraken, of zy met Hoeven of met Klaauwen zyn gewapend, komt daar uit voort, dat de Voetzoolen wel van boven zyn gefpleeten, doch van onderen met een Vleezig Kuffentje voorzien, gelyk in de Beeren en Katten plaats heeft, hebbende de twee Toonen elk aan 't end een Nagel. Dit Kusfentje, dat met een dik Vel bekleed is, maaktze zeer bekwaam, om in 't Zand te loopen; doch op Steenagtige Gronden kwetzen zy dikwils de Pooten, 't welk de Karavaanen, in 't overreizen der Gebergten, zeer belemmert.

Eeltagtigheden.

Voorts verfchilt de Kemel van de andere Dieren door zekere Eeltagtigheden, waar op hy in 't leggen ruft. 't Getal derzelven is aan de Beenen zes; te weeten vier aan de Voorpooten, op ieder plaats daar zy zig buigen; de bovenften aan de agterzyde, maar weinig van het Lyf af; de onderften aan de voorzyde, omtrent op 't midden van het Been: aan elke Agterpoot hebben zy 'er één, omtrent ter hoogte van den bovenften der Voorpooten. Een zevende, wel-

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

ke een uitpuilende Verhevenheid maakt, vindt men onder aan de Borst: deeze was, in hunne Kemel, agt Duimen lang, zes breed en twee dik. By het doorsnyden van die Eeltagtigheden, vonden zy een Vergaaring van Etter, die hun besluiten deedt, dat het wel waar kon zyn, gelyk sommigen willen, dat de Kemels de Jicht of Pyn in de Gewrichten hebben.

Inwendige deelen.

De inwendige deelen kwamen onze Ontleedkundigen voor, veel te gelyken naar die van het Paard: doch de Gal was niet, gelyk gewoonlyk, in een byzonder Blaasje vervat, en de Maag hadt eenige overeenkomst met die der Herkaauwende Dieren. Dit Ingewand, egter, was wel in vieren verdeeld, doch men vondt 'er dat verschillend maakzel niet in, 't welk plaats heeft in de vier Maagen van het Hoorn- en Wolvee. Zy waren, in de Kemel, alleenlyk onderscheiden door zekere vernaauwingen, welke maakten dat de eerste Maag, die groot en ruim was, een andere zeer kleine voortbragt, waar op een derde volgde, zo groot niet als de eerste, maar veel langer, en de vierde, eindelyk, kwam in grootte en gedaante met de tweede overeen.

Zakken in de Maag.

Boven aan de tweede Maag vonden zy veele vierkante Openingen, die ingang gaven tot omtrent twintig Holligheden, als Zakken geplaatst zynde tusschen de beide Vliezen, waar uit de zelfstandigheid van de Maag is samengesteld. Op 't zien van deeze Zakken dagten zy, dat die

die wel de Ontvangplaatsen konden zyn, in welken Plinius zegt dat de Kemels het Water zeer lang bewaaren, 't welk zy, als 'er gelegenheid toe is, in groote veelheid drinken, om 'er vervolgens dienst van te hebben op hunnen Togt door drooge Zand-Woestynen, en 't welk de Menschen zelfs, somtyds, uit gebrek van Water de Kemels doodende, nog in derzelver Lighaam vinden.

I. Afdeel. XXXI. Hoofdstuk.

De Darmen waren van vierderley soort. De eerste, by den uitgang van de vierde Maag beginnende, middelbaar van dikte, zes Voeten lang: de tweede, ter langte van twintig Voeten, gefronseld en geplooid, ja als in veele Celletjes verdeeld: de derde dikker en tien Voeten lang: de vierde en laatste de allerdunste, maakten zesentwintig Voeten (*) uit: zo dat het geheele Kanaal der Darmen meer dan zestig Voeten lang was en het zou nog veel langer geweest zyn, indien men de Rimpels en fronselingen had ontplooid: dat is tien of twaalfmaal de langte van den Kemel. Hier ziet men wederom hoe de Natuur voor Dieren, welker Verteering by uitstek langzaam is, op een byzondere wyze heeft gezorgd (†).

'tGedarmte.

Het maakzel van de Tong was ook zeer zonderling. In plaats dat alle Tongen byna, die ruuw

De Tong.

(*) Zes-en-vyftig Voeten vindt men in de *Ouvrages adoptéz*, maar dan komt het niet overeen met de langte van 't geheele Kanaal, welke 'er op 11 *Toises* of 66 Voeten gesteld wordt.

(†) Vergelyk bladz. 4.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFD-STUK.

ruuw zyn, haare kleine heuveltjes zodanig geplaatst hebben, dat de puntjes binnenwaards overhellen; vondt men, dat een gedeelte der Kemel-Tong ze buitenwaards hellende had. De uiterste helft, naamelyk, zynde zeer dun, was op de gewoone wyze ruuw; doch de helft naar den Wortel toe, zynde zeer dik, hadt in 't midden een klein Rondje, als een middelpunt tusschen veele Tepeltjes, die deeze gantsche helft van de Tong bedekten, en welker toppen allen van dit middelpunt waren afgekeerd, maakende eene ruuwheid, als men ze, in een koers naar 't middelpunt toe, aanraakte. Tusschen deeze Heuveltjes hadt men 'er anderen, op twee ryën geschikt, in regte lynen, vyf op ieder ry, die zig als Navels vertoonden.

Gebruik. Het Vleesch der Kemelen wordt van de Afrikaanen en Arabieren gegeten, die hetzelve, klein gesneeden of gehakt, en gaar gekookt of gebraden, het geheele Jaar door bewaaren in Aarden Potten, tot hun gewoone Voedzel. Men wil, dat hetzelve de Waterloozing bevordert: doch onder de Jooden was het, waarschynlyk om de geilheid, een verbooden Spyze. PROSPER ALPINUS verzekert, in zyne Natuurlyke Historie van Egypte, dat de Kemelen-Melk met vrugt gebruikt wordt tegen een menigte van Kwaalen; de Aamborstigheid, Geelzugt, Waterzugt, en allerley verstoppingen van de Ingewanden. Men ziet onder de Arabieren zelden Schurftige Huidkwaalen, 't welk van deezen

zelf-

zelfden Autheur aan 't geduurige gebruik van die Melk wordt toegeschreeven. Het Smeer is van een meer ontbindende kragt dan veele andere Vetten, dewyl 'er veel vlugge deelen in gevonden worden. Niet minder munten de Uitwerpselen daar in uit, die zeer scherp zyn. De Drek gedroogd zynde en tot poeijer gemaakt, dan met Honig gemengd en als een Pap opgelegd, maakt de Gezwellen zeer spoedig ryp, en doetze somtyds verslaan. De Pis der Kemelen plagt het Armoniak-Zout, dat hedendaags op veele plaatsen in Europa, en meest omtrent de brandende Bergen, uit den Grond gegraven, of door Konst van Zee-Zout, Pis en Roet, gemaakt wordt, uit te leveren. Sommigen willen ook, dat de Hersenen, gedroogd, in poeijer gebruikt, tegen de Vallende Ziekte zouden dienen. Meer dan genoeg uitmuntende hoedanigheden, indien 'er maar de helft van waar was, zegt Pater LABAT op zyne schertzende trant. I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

Wat het Kemels-Hair belangt, dat zo bekend en menigvuldig in gebruik is; hetzelve komt, zo de Heer TOURNEFORT verzekert, van Geiten van Angora, die zeer fyn lang wit Hair draagen, daar de fraaiste Kamelotten in Turkye van gemaakt worden, en waar van men het grofste, in Engeland en elders, tot andere Stoffen bezigt of onder de Paruiken mengt. Het draagt den gemelden naam, om dat het op Kemels wordt vervoerd. Van de Schaft deezer Dieren, die aan 't end haakswyze is omgeboo- Kemels-Hair.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK. gen, en wel anderhalf of twee Voeten lang, maaken de Arabiers Peezen tot hunne Schietboogen.

II. *Bactrianus.* Dromedaris. (2) *Kemel met twee Bulten op de Rug.*

Van de voorgemelde gestalte, naamelyk met ééne Bult op de Rug, zyn alle de Kemels in Afrika, Arabie en Turkye, doch in de Oostelyke deelen van Asie vindt men 'er, die twee Bulten op de Rug hebben, wordende gemeenlyk *Dromedarissen* genoemd, hoewel de alleroudste Schryvers dien naam aan den gewoonen Kemel geeven. Hier van komt de Latynsche Naam: want *Bactriana* was dat Landschap van Persie, 't welk nu *Chorazan* geheten wordt, ten Zuidoosten van de Kaspische Zee. De andere Naam wordt van het Grieksche Woord *dromein*, dat loopen betekent, afgeleid.

Verschil over den Naam. Hier openbaart zig onder de Natuurbeschryvers een groot verschil; dewyl sommigen, gelyk RAJUS, den Kemel met ééne Bult Dromedaris noemen, anderen dien naam toe-eigenen aan den Kemel met twee Bulten. DALE zegt, van een verstandig Man, die onlangs in Asia en Afrika gereisd hadt, verstaan te hebben, dat de gewoone Kemel maar ééne Bult heeft, doch dat men 'er eenigen vindt met twee Bulten, die zeer zeldzaam zyn, en waar van de groote Heeren

(2) Camelus Tophis Dorsi duobus. *Syst. Nat.* VI. X Dromedarius. JONST. *Quadr.* Tab. XLIV. Fig. 1. Camelus. GESN. *Quadr.* 151. ALDROV. *Bisulc.* 907.

ren in Persie zig alleenlyk als Rypaarden bedienen, om de snelheid van hunnen Loop. De Koninglyke Akademie der Weetenschappen vernam, onder de Regeering van Lodewyk den XIV., van den Persiaanschen Afgezant, die toen te Parys zig bevondt, dat 'er in Persie Kemels met twee Bulten zyn, uit *Turkestan* in Tartarie, beoosten de Kaspische Zee, oorsprongelyk, die in Persie zeer veel geagt worden, dewyl hunne dubbele Bult hun bekwaamer maakt om ze te beryden.

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

Verscheidenheden.

De Heer KLEIN stelt den Dromedaris van RAJUS en van de Fransche Akademisten, waar van ik de voorgaande Ontleedkundige Beschryving heb ontleend, als een verschillende of middel-Soort tusschen de twee eersten van LINNÆUS voor; zeggende; dat hy de grootste is, hebbende boven en onder een Bult, en voerende den Naam van *Imel* in Arabie. Men vindt in de *Natuurlyke Historie van Aleppo* vier Verscheidenheden van Kemels, naamelyk: 1. De Turksche, zynde de grootste en breedste, die 't meeste Hair van allen heeft en donkerst is van kleur; kunnende ten minste agthonderd Pond draagen: doch deeze is in de Zomer-Maanden, dewyl hy de Hitte onder de Last niet kan uitstaan, onbruikbaar: 2. De Arabische, die zelden meer draagt dan vyfhonderd Pond, doch zig niet aan de Hitte kreunt, voedende zig onderwegs met Distelen en andere Kruiden; zo dat hy zig wel veertien Dagen zonder drinken

I. Afdeel. XXXI. Hoofdstuk.

kan behelpen: 3. De Dromedaris, die bleeker is van kleur en fraaijer van Geſtalte dan de Arabiſche, leggende op éénen Dag meer wegs af, dan de ander in drie Dagen: 4. De Perſiaanſche Kemel, onderſcheiden van alle anderen, door zyne twee Bulten op de Rug.

Hunne Vlugheid.

Men behoeft dan niet meer over den Naam te twiſten: daar men weet dat deeze Kemel, met twee Bulten, in ſnelheid de Laſtbeeſten, die men in de Karavaanen gebruikt, ver overtreft, leggende wel vyf-en-dertig of veertig Mylen in een Dag af, en gaande, tien of twaalf Dagen agtereen, met die zelfde vlugheid voort. Men vindt 'er die de Arabieren *Grumazech* noemen, dienende in 't Ooſten voor Poſtpaarden; waar van men in Vrankryk twee gezien heeft, welken de Groote Heer tot een Geſchenk zondt aan den Koning.

Lighaams-geſtalte.

Zie hier de Beſchryving van den tweebultigen Kemel, uit het Werk van den Heer Brisson. Hy is, van de top des Hoofds tot aan 't begin van de Staart, ongevaar agt Voeten lang: de Kop heeft, van het uiterſte der Bovenlip tot aan het Agterhoofd, de langte van drie-en-twintig Duimen; de Ooren van vier Duimen, de Staart van twee Voeten. De voorſte Bult, die grooter is dan de agterſte, komt zeven Voeten boven den Grond. De Bovenlip is als in een Haas geſpleeten. Het Hair der Bulten, op den Kop en aan den Hals, is zeer lang; doch anders over 't geheele Lyf kort. Hy heeft zes

Eelt-

Eeltagtigheden aan de Beenen, en eene aan de Borst, gelyk wy van den Kemel bevoorens gezegd hebben. Ook zyn de Voetzoolen even als in die Soort, en de Tanden, gelyk in de Kenmerken van dit Geslagt gemeld is.

I. Afdeel. XXXI. Hoofdstuk.

De Dromedaris, die zig nu tien Jaaren geleeden te Parys bevondt, en gezegt werdt veertien Jaaren oud te zyn, was, zonder de Bulten te rekenen, zes Voeten hoog, en tien Voeten lang. Hy hadt vier Neusgaten aan 't end van den Snoet; twee groote en daar onder twee kleine, dienende tot de Ademhaaling: de Oogen groot en uitspringende: het Voorhoofd plat en breed, met kort Wollig Hair: de Ooren kort en rond: den Hals zeer lang: de Kniejen dik. De Voorpooten waren aan de Voetzoolen van onderen weinig gespleeten; doch de Agterpooten veel, omtrent als in een Os. Van de bovenste Kiezen, welken het Dier 'er wederzyds twee hadt, was de agterste langer en agterwaards krom geboogen, omtrent als de Slagtanden van een Zwyn: de Tanden der Onderkaak geleeken naar die van een Paard, gelyk ook de Tong, doch 't Gehemelte was ruuw, als dat van den Ezel. De Schaft, niet dikker dan een Schryfpen, maar zeer lang, was agterwaards gekeerd, zo dat het Water boogswyze naar agteren geloosd werdt: egter merkte men aan, dat de Schaft zig zo wel voor- als agterwaards kromde. De Ballen, een weinig onder de Staart geplaatst, vertoonden zig in de

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

Bronstyd vry duidelyk, doch waren anders naauwlyks zigtbaar. Alsdan geeuwde het Dier dikwils; de top van 't Hoofd scheen sterk te zweeten; het schreeuwde ook luider en menigvuldiger dan gewoonlyk, en zyn Geluid was verschrikkelyk, byna als 't brullen van een dolle Stier: het at en dronk weinig, wierdt mager en raakte bykans al zyn Hair kwyt. Gezond zynde kon het twintig of dertig Ponden Hooy op eenen Dag eeten, en als het Dorst had, dronk het verscheide Pinten tevens. Men bevondt dat het meer dan duizend Ponden gewigts op zyne Rug kon draagen.

III. *Glama.* Peruviaansche Kemel.

(3) *Kemel met een gelyke Rug en een Bult aan de Borst.*

Men zou, op 't uiterlyk aanzien, haast twyfelen, of dit Dier niet veeleer de gestalte had van een Schaap; gelyk het ook van de Franschen *Mouton de Perou* genoemd wordt, en by JOHNSTON is het, Tab. XLVI. onder den naam van *Ovis Peruana*, afgebeeld: doch behalve de langte van den Hals, een der Kenmerken van het Kemelen-Geslagt, verschilt het ook door zyn zeer kort Hair daar van, en het wordt tot een Lastdier gebezigd, als de Kemelen. De Spaanschen noemen het *Glama* of *Lhama*, de Inboorlingen des Lands de bonte *Moromoro*. MATTHIO-

LUS

(3) Camelus Dorso lævi, Topho Pectorali *Syst. Nat.* VI. X. Camelus Peruvianus *Glama* dictus. RAJ. *Quadr.* 145. Pelon Ichiatl Oquitli. HERN. *Mexic.* 660.

LUS geeft 'er den Griekſchen Naam aan van *Hert-Kameel*, 't welk eenigermaate te verwonderen is, daar het in 't geheel geen Hoornen draagt. I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

Geſtalte. De langte is, van den Kop tot aan de Staart, zes Voeten; de hoogte, van de Voetzoolen tot aan de Rug, niet meer dan vier Voeten. Zyn Kop, Hals en geſpleeten Bovenlip, als ook de Teeldeelen; doen het naar een Kemel gelyken, en het heeft ook geen Voortanden in de Bovenkaak. MATTHIOLUS maakt 'er een Dier van met geſpleeten Hoeven, maar hy tekent aan, dat het ſcherpe Nagelen heeft, en rondom de Voetzool een zeer dikke Huid, gelyk in de Kemelen. Onder aan de Borſt is een uitpuiling als een Gezwel, waar uit geduurig eenige Etter ſchynt te loopen. Het Lyf is bekleed met zeer kort Hair, zynde in ſommigen wit, in anderen bruin of zwart, en in eenigen gemengeld van kleur.

Eigenſchappen. Deeze Kemel onthoudt zig in Zuid-Amerika, voornaamelyk in Peru en omſtreeks Rio Bamba zeer menigvuldig. Hy is gemakkelyk tembaar en in ſtaat om eene Laſt te draagen van tweehonderdvyftig Pond: maar, vermoeid zynde, gaat hy op den Grond leggen en men kan hem niet weder op doen ryzen, dan door de Ballen te knypen of te knellen. Men merkt aan, dat dit Dier zagtzinnig zy van aart en niemand kwaad doet; doch, toornig gemaakt zynde, het Voedzel dat het genuttigd heeft, of eenig ſtinkend

I. AFDEEL. XXXI. HOOFDSTUK.

kend Vogt, op zynen Vyand uitbraakt, bevuilende denzelven op een verren afſtand, door de langte van zyn Hals. Men wil, dat het dikwils een Kwaal, die men *Catalepſis* noemt of Verſtyving der Leden, onderhevig zy.

IV. *Pacos.* Schaap van Chili.

(4) *Kemel zonder Bulten, het Lighaam met Wol bekleed.*

Deeze Kemel ſchynt van ſommigen met den voorgaanden verward te worden, hoewel hy 'er zeer door het Hair van verſchilt, dat by uitſtek fyn is, en *Vigonia*-Wol genoemd wordt. Hy is zo hoog niet van ſtatuur als die, en heeft ook veel kleiner Kop en Ooren, naar reden van het Lighaam, 't welk ook van agteren niet hooger is dan van vooren, gelyk in de *Glama*. De Inwooners noemen hem *Pacos*, doch de gewoone Naam is *Schaap van Peru* of *Chili*, alwaar hy zig voornaamelyk onthoudt.

BRISSON zegt dat de kleur, in deeze, is als in de voorgaande: volgens LINNÆUS is hy van boven geheel Bloedrood, van onderen wit, en wordt niet tot het draagen van Laſten gebruikt. Anderen merken aan, dat de *Pacos* weinig Hitte kan verdraagen, en de *Glama* in 't geheel geen Koude. Daar zyn nog Peruviaanſche Schaapen, *Amida* genaamd, die men als Paarden of Ezels tot ryden en Laſtdraagen bezigt.

(4) Camelus Tophis nullis, Corpore Lanato. *Syſt. Nat.* VI. X, Camelus Peruvianus Laniger, *Pacos* dictus. RAJ. *Quadr.* 147.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFDSTUK.

XXXII. HOOFDSTUK.

Beschryving van het MUSKUS-DIER, *en in 't byzonder van het Beursje daar het* Moskeljaat *in is vervat, als ook deszelfs Gebruik.*

Kenmerken.

DE Heer BRISSON, die in zyn Vyfde Rang, welke de gewoonlyk zogenaamde Herkauwende Dieren bevat, een Afdeeling maakt van de zodanigen die geen Hoornen hebben, brengt dezelven tot één Geslagt onder den naam van *Tragulus* of *Chevrotain*, waar van het Muskusdier by hem de vyfde of laatste Soort is. De Heer KLEIN heeft het onder de Bokken geplaatst, waar toe de Naam, dien het by sommige Schryvers draagt (*), aanleiding scheen te geeven; doch RAJUS ooordeelt met reden dat het noch tot de Herten, noch tot de Bokken behoort, dewyl het zeker is dat het geen Hoornen draagt en nog twyfelagtig of het wel herkaauwe. De Heer LINNÆUS heeft hetzelve in deeze Rang geplaatst en door de twee kromme Hoektanden, die het boven in de Mond heeft, waar aan van niemand getwyfeld wordt, van de anderen onderscheiden.

De

(*) Moschus. *Syst. Nat.* VI. X. Animal Moschiferum, RAJ. *Quadr.* p. 127. Capreolus Moschi. GESN. *Quadr.* p. 695. Capra Moschus. ALDR. *Bisulc*, 743. JONST. *Quadr.* 55. Tab. XXXIX. Moschus. SCHROEK. *Monogr.* Tab XLIV.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFDSTUK.

Naam.

De oude Schryvers hebben dit Dier *Muskus-Bok* of *Geit* gcheeten, en fommigen de welriekende Hinde. De Chineezen noemen het *Hiam*, de Italiaanen *Capriolo del Musco* en de Duitſchers *Biſemthier* of *Biſemreech*. Ik heb den Latynſchen Naam van RAJUS gevolgd, noemende het in 't Neerduitſch Muskus-Dier, om dat het de Moskeljaat uitlevert.

Eigenſchappen.

Het wordt meeſt gevonden in Tartarie aan de Grenzen van China, alwaar de koſtbaarheid der Stoffe die het draagt, hoewel het zeer moeielyk te vangen is, aanleiding geeft om 'er op te jaagen. Men vindtze ook, zo 't ſchynt, in Egypte en Afrika, doch daar zoudenze geen uitſteekende of kromme Slagtanden hebben aan de Bovenkaak: ook wil men dat 'er in Pegu geheel witte zyn: anderen ſchryven van gehoornde Muskusdieren. In 't algemeen is weinig aangaande de Levenswyze bekend, doch ſommigen meenen, dat het op welriekende Planten, en in 't byzonder op de *Nardus* aaſt.

Afbeeldingen.

De Afbeelding van JOHNSTON (*), hoewel de Heer BRISSON dezelve voor taamelyk goed aanmerkt, is zekerlyk zeer onvolkomen, zo ten opzigt van de Geſtalte, als van de Vagt, die niet glad en gevlakt is, gelyk dezelve zig daar vertoont, maar zeer ruig en eenigermaate geſtreept. Niet minder zou men kunnen twyfelen aan de egtheid van de Figuur welke SEGERUS

(*) Tab. XXIX, onder den Naam van *Capreolus Moſchi*, *Biſemthier*.

RUS daar van heeft in 't licht gegeven (*), gemaakt naar een Vagt, die door den Amsterdamschen Koopman BREYNIUS ten dien einde gunstig verleend was, doch waar in hy aanmerkt, dat de Tekenaar de Oogen, Tong en Agtertanden in de Onderkaak, uit zyn hoofd of verbeelding heeft bygevoegd. Een egte Afbeelding, wel is waar, van dit zelfde Dier, is door de Jesuiten uit China overgezonden, zynde van een Wyfje, 't welk, zo zy aanmerken, gezegd werdt geen Muskus te hebben; doch deeze Figuur, zeggen zy, was in hun Huis te Peking door Pater IGNATIUS SICHELBARTH getekend naar een dood Dier, 't welk hun gebragt werdt. De Chineezen, die het Mannetje gezien hadden, zeiden dat hetzelve niet veel daar van verschilde, uitgenomen dat het grooter Tanden, en eenigermaate Slagtanden had, gelyk die van een wild Zwyn. Zy belooven de Afbeelding van het Mannetje by de eerste gelegenheid te zullen overzenden. Men noemt, in China, zo wel het Mannetje als het Wyfje *Hiam Chamsu*, 't welk zeggen wil, de kleine welriekende Rhee (†).

I. AFDEEL. XXXII. HOOFDSTUK.

Ook toonen die Afbeeldingen aan, dat men het beter by een Rhee of Hinde, dan by een halfjaarige Big kan vergelyken; dewyl het schraal van Lyf is en dun van Pooten. De langte is, volgens den Heer BRISSON, van den top des

Lighaams-Gestalte.

(*) *Ephem. Nat. Curios.* Ann. VI. Obs. 129.

(†) *Phil. Transact.* Vol. XLVII pag. 321. Waar uit de Afbeelding in 't II. DEELS I. Stuk van 't *Hollandsch Magazyn* gebragt is.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFDSTUK. des Hoofds tot aan de Staart, dien het maar zeer kort heeft, drie Voeten, en die van den Kop een half Voet. SEGERUS bevondt de langte van de gemelde Vagt, die ſterk naar Muskus rook, zes een half Vierendeel van een Amſterdamſche Elle, (dat is drie en een halven Rynlandſchen Voet,) zonder den Kop te rekenen. Men vondt 'er geen het minſte blyk van Hoornen of Staart aan. De Ooren, welken naar die van onze Konynen gelyken, zegt BRISSON, zyn vier Duimen lang, de Voorpooten veertien Duimen. De Snoet is puntig. Het heeft in 't geheel zes en-twintig Tanden, te weeten agt Snytanden in de Onderkaak, en even zo veel Kiezen, wederzyds vier; in de Bovenkaak ook zo veel Agtertanden, en daarenboven twee Hoektanden, aan ieder zyde een. De Kleur van den Kop en Pooten is bruin, die van den Buik en onder de Staart wit; doch voor 't overige is 't geheele Lyf bedekt met Hair, dat uit geel Kaſtaniebruin en wit is gemengeld,

De Vagt en 't Hair. De Heer SEGERUS is zeer omſtandig in de beſchryving van de Vagt, welke, zegt hy, fierlyke Vlakken heeft, als die van onze jonge Rheebokken. De kleur van ſommige Hairen was, op de Rug inzonderheid en op de Zyden, aan de enden gemengeld, in eenigen uit den geelen Kaſtaniebruin, in anderen uit den bruinen geel: aan den Buik waren zy Aſchkleuriger, doch aan den Kop uit den witten en Aſchgraauwen Kaſtaniebruin, als ook aan den Hals, daar zy boven-

vendien, door een Verzameling van witte Hairen, kromme ftreepen maaken, ter breedte van een Vinger. De langfte Hairen, voorts, zyn die, welke aan de Billen en aan den Buik, naby de Agterpooten, zitten, alwaar zy den middelften Vinger in langte evenaaren. Van daar, naar den Hals toe, worden zy allengs korter; in dier voegen egter, dat zy tot zo verre de langte van een Pink behouden; maar aan den Hals zelf zyn zo lang niet, en die den Kop en Pooten bekleeden zyn de allerkortften. Deeze laatften, tevens, zyn zeer zagt en fyn; de langfte, in tegendeel, zeer dik en hard. Allen, eindelyk, hebben zy dit gemeen, dat zy, voornaamelyk omtrent den Wortel, in de langte eenigermaate bogtig worden omgedraaid, en zo broofch zyn, dat zy by de minfte uitrekking aan ftukken fpringen. Ik heb nog niet kunnen waarneemen dat zy hol zyn, gelyk fommigen van 't Herten-Hair verhaalen; zelfs niet met een Mikroskoop: zy zyn egter, wat het Merg belangt, voos. SCHROECKIUS verbeeldt zig, niettemin, dat 'er een holligheid in deeze Hairen zy, gelyk in 't Menfchen en ander Hair; alzo hy die in de grootfte en dikfte duidelyk waargenomen hadt.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFDSTUK.

Deeze laatfte Schryver kreeg gelegenheid om drie van deeze Vagten, die wegens haare Reuk en zeldzaamheid zeer koftbaar zyn, naauwkeurig te befchouwen, en om het Beursje van de Muskus te doen openen. Het is een weinig ag-

Het Muskus Beursje.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFD-STUK.

agter de Navel geplaatst, hebbende de langte van drie, de breedte van twee Duimen, en puilende omtrent een Duim uit; hoewel men het, wegens de langte van het Hair, daar het in zit, niet zeer duidelyk kan zien. In de gedroogde Vagt vondt men de Huid van dit Beursje zeer hard, zo dat men die naauwlyks met een scherp Pennemes doorsnyden kon: de zelfstandigheid van 't Moskeljaat, daar in vervat, omtrent een half Once zwaar, was nog vry week en vogtig, tot walgens toe sterk van Reuk. Door dezelve liep een bogtig Vlies, als met een Zilverglans blinkende, en de Stoffe zelf vertoonde zig gelyk geronnen Bloed, bestaande, daar zy droogst was, uit Korreltjes, die, wanneer menze doorsneedt, van binnen glinsterden. Men had geen gaatje of opening ontdekt, waar door iets vreemds in dit Beursje gebragt kon zyn; zo dat het Gevoelen der genen, die zig verbeelden, dat de glanzigheid der Moskeljaat een teken zy van derzelver vervalsching met Bokkenbloed, hier door vervalt (*).

Gebruik van de Moskeljaat.

De deugd van de Moskeljaat is uit de kragtigheid van derzelver Reuk best kenbaar, die geen weergaa heeft in verspreiding en duurzaamheid. Sommigen hebben 'er ook groote kragten aan toegeschreeven, tegen Flaauwten, Opstyging, Benaauwdheid, Hartklopping, Duizeligheid, en, om kort te gaan, allerley Kwaalen

(*) *Ephem. Nat. Cur.* Ann. VIII. Dec. I. Obs. 53.

len van de Herſenen en Zenuwen: doch 't is zeker, dat de Reuk in ſommige Geſtellen, inzonderheid van Vrouwsperſoonen, zwaare Toevallen kan verwekken. Hierom wordt zy, dewyl men z' 'er altyd by kan doen, thans gemeenlyk weg gelaten uit de ſamengeſtelde Bereidingen der Apotheeken, die, als 'er de Muskus in is, eerſt den naam van *compleet* voeren. Zy is van ouds tot bevordering der Bevrugting aangepreezen geweeſt, en zy verwekt Bloedvloeijingen, in 't byzonder uit de Neus. Indien iemand een Wond gekreegen heeft in de Borſt, en hem worden eenige Greinen Muskus onder de Tong gelegd, zegt men dat 'er aanſtonds Bloed zal komen uit de Wond. Men heeft ze, ſedert eenigen tyd ook, op zig zelf, in taamelyke veelheid, tegen de Vallende Ziekte en andere Stuiptrekkingen, begonnen in te geeven.

I. AFDEEL. XXXII. HOOFD-STUK.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Beſchryving van 't Geſlagt *der* HERTEN, *waar onder de* Kemel-Pardel, Eland, *het* Rendier, Damhert, *de* Rhee *en anderen behooren. Eenige Byzonderheden van de* Herten-Jagt. *Aanmerkingen over 't groeijen van derzelver* Hoornen, *en 't menigvuldig gebruik dat men 'er van maakt. De Leevens-manier, Voortteeling en andere Eigenſchappen deezer Beeſten.*

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Kenmerken.

DE hedendaagsche Dierbeschryvers stemmen overeen, dat onder den Geslagtnaam van HERT ook de Eland, 't Rendier, Damhert en Rheebok behooren, en zy verschillen weinig in de Kenmerken, die dit Geslagt onderscheiden van dat der Bokken of Geiten, uitgenomen KLEIN, die op de Hoornen zo zeer geen agt geeft, welker verbreeding, of uitspreiding naar boven, 't voornaame Kenmerk is van dit Geslagt; doch waarby nog komt, dat de Hoornen niet hol van binnen zyn, en jaarlyks vernieuwd worden. Voortanden hebben deeze Beesten in de Bovenkaak geene, in de Onderkaak agt, en geen Hondstanden, dan somtyds enkel staande boven in de Bek. In alle de Soorten van dit Geslagt, behalve 't Groenlandsche Hert, de Kemel-Pardel en het Rendier, zyn de Wyfjes zonder Hoornen.

Soorten.

KLEIN telt maar vyf; BRISSON negen Soorten van Herten: naamelyk het gewoone Hert, het Duitsche met Maanen aan den Hals, die van Kanada en Groenland, het Bourgondische, de Rhee, 't Dam- of Vaalhert, 't Rendier en Eland. De Heer LINNÆUS heeft agt Soorten, die hier volgen.

I. *Camelo-Pardalis.* Kemel-Pardel.

(1) *Hert met geheel enkele Hoornen, de Voorpooten by uitstek lang.*

De

(1) Cervus Cornibus simplicissimis, Pedibus anticis longissimis. *Syst. Nat.* Camelo Pardalis. BELLON. *Itin.* 119. RAJ. *Quadr.* 90. HASSELQ. *Act. Upsal.* 1750. p. 15. *Itin.* 203.

De Heer BRISSON maakt een byzonder Geslagt van dit Dier, 't welk hy plaatst in de eerste Afdeeling van zynen vyfden Rang, bestaande uit Dieren, die agt Snytanden in de Onderkaak en geene in de Bovenkaak hebben, met opstaande Hoornen; zynde dit door de langte zyner Voorpooten van het Geslagt der Bokken of Geiten onderscheiden. De Heer KLEIN stelt het voor, als de tiende Soort in zyn Bokken-Geslagt, 't welk tot de Familie der Tweehoevige Dieren behoort; doch hy erkent, dat hetzelve, onder die met gespleeten Hoeven, een merkelyke Onregelmaatigheid veroorzaakt. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Kemel-Pardel.*

De Latynsche Naam, die uit de Woorden *Camelus* en *Pardalis* samengesteld is, en in 't Hoogduitsch, Fransch en Neerduitsch, overgenomen, zal 'er, om dat de gestalte naar een Kemel en de gevlakte Huid naar die van een Luipaard zweemt, aan gegeven zyn. By de Italiaanen noemt men 't gemeenlyk *Gyraffa*, onder de Arabieren *Zurnapa*, in Persie *Seraphab*, in Ethiopie *Nabis* en *Iiratazin* in Abyssinie, wegens de kleinte of dunte van zyn Staart. Het was by de Ouden bekend onder den Naam van *Ovis fera* of het wilde Schaap, om dat het onder de Wilde Dieren in zagtzinnigheid uitmunt. Men wil dat het onder de Hebreen door het Woord *Zemer* betekend werdt, en dan behoorde het onder de reine Dieren, welken de Israëliten eeten mogten (*). Naam.

Wei-

(*) Immers dit is in 't Hebreeusch het laatste Woord van

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

Kemel-Pardel.

Eigen-schappen.

Weinig is 'er aangaande de Eigenſchappen van dit Dier bekend, dan dat het Gras eet met de Voorpooten wyd van een, om dat het anders den Grond niet zou kunnen raaken; doch zyn voornaamſte Voedzel ſchynen de Bladen en tedere Takken te zyn van het Geboomte, die het, wegens zyne hoogte, ver bereiken kan. Sommigen verhaalen ons, dat het de Takken met zyne Hoornen nederwaards trekt, doch dit is, als men het maakzel van die Hoornen in aanmerking neemt, zeer onwaarſchynlyk. Ik verwonder my, dat de hedendaagſchen zo ruimſchootig zyn in de hoogte, tot welke het zynen Kop, terwyl de Voorpooten op de Aarde ſtaan, kan verheffen: men zegt van tot *vyftien* Voeten; dat waarlyk ongerymd is, en, indien men op de Afbeeldingen agt geeft, gantſch mis: want die zelfde Schryvers verzekeren ons, dat het Lyf niet meer grootte dan die van een gewoonen *Hertebok* heeft, welke, ſchoon ik niet weet wat Dier men 'er mede meene, denkelyk niet

van 't 5. Vers in 't XIV. Kapittel van *Deuteronomium*, daar men in een Latynſche Overzetting *Camelopardus*, in een Neerduitſche *Elanden* heeft; ſchoon de Heer BUXTORF zegt, dat het by de Jooden, in de Hoogduitſche Vertaaling, *Rupicapra*, een Gems of Steengeit, betekent; en dus wordt het ook, in de Dortſche Overzetting van den Bybel, vertaald gevonden. Men kan niet twyfelen, dewyl het aan de Voetzoolen der Pooten geſpleeten Hoeven heeft en herkaauwt, of het behoore onder de reine Dieren; daar de Kemel, om dat hy geen geſpleeten Hoeven heeft, van was afgezonderd: zo dat in 't Werk van JOHNSTON gantſch verkeerdelyk verzekerd wordt, dat den Jooden het eeten van den Kemel-Pardel verbooden was.

niet grooter dan een Hert zal zyn: dit nu is naauwlyks vier Voeten met zyne Rug boven den Grond verheven, en, wanneer dan de Hals zeven Voeten lang is, zo zou de Kruin van 't Hoofd maar *elf* Voeten van den Grond komen. Misschien hebben de Ouden, gelyk BELLONIUS, die 'er drie te Kairo hadt gezien, Palmen of een kleinder soort van Voeten op 't oog gehad.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Kemel-Pardel.*

Zie hier, ondertusschen, de Afmeetingen, zo als de Heer BRISSON dezelven opgeeft. De langte des Lighaams, van den top des Hoofds tot aan de Staart, agttien Voeten; die van den Hals zeven Voeten. De Dyën, doch niet de Schenkels, der Voorpooten, zyn veel langer dan die der Agterpooten. Twee Hoornen steeken uit het Hoofd, omtrent zes Vingeren lang. De Ooren heeft het vry groot, en van den top des Hoofds, langs den Hals heen, tot aan de Rug toe, Maanen als een Paard. Sommigen egter hebben geen Maanen, 't welk een verschil der Sexe zou kunnen zyn. De Staart is kort en dun, eindigende met een Kwast. Het geheele Lyf is met Vlakken getekend, waar van eenigen rond zyn of vierkant, anderen langwerpig. Het onthoudt zig in Afrika, inzonderheid in Ethiopie.

Lighaams-gestalte.

DAPPER zegt, dat dit Dier witte Vlakken heeft op een rooden Grond. Van anderen vind ik aangemerkt, dat de Tong twee Voeten lang zy, van kleur blaauwagtig paars en rolrondagtig gelyk een Aal; waar mede het de Takken,

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Kemel-Pardel.*

Bladen en Kruiden weet af te plukken en zo gezwind in den Bek te haalen, dat men het naauwlyks gewaar wordt. Het herkaauwt, gelyk de Koebeeſten, en is by uitſtek tam, zo dat het zig van een Kind laat behandelen en geleiden. Men heeft te Rome, in de Schouwburgen, dikwils Kemel-Pardels aan het Volk vertoond, dat 'er groot genoegen in ſchepte, zo wegens de fraaije kleur, als de zeldzaame geſtalte. Keizer *Gordianus* hadt 'er tien; en Keizer *Aurelianus* verſierde zyne Triomf met eenigen van deeze Dieren. Voor eenige Jaaren was 'er nog een, in het Groot Hertoglyke Dierenhuis te Florence. Van welk gebruik zy in hun Land zyn, is my niet gebleeken.

II. *Alces.* Eland.

(2) *Hert met Hoornen, die van den Wortel af breed en plat zyn; en aan de Keel een Kwab hebbende.*

In 't algemeen ſtaat dit Dier by de Schryvers bekend onder den Naam van *Alces* of *Alce*, hoewel men zeer twyfelt, of de Grieken door dit Woord den *Eland* wel verſtaan hebben, die in 't Hoogduitſch *Ellendthier* geheten wordt, in 't Zweedſch *Ælg*, in 't Deenſch *Elsdiur*, in 't Engelſch *Elk*, in 't Franſch *Elan.* Onder de Noordelyke Volkeren geeft men 'er, doorgaans, den

(2) Cervus Cornibus acaulibus Palmatis, Carunculâ gutturali *Syſt. Nat.* VI. p. 13. X. p. 66. Alce. GESN. *Quadr.* 1, 3, 4 ALDR. *Biſulc.* 836 JONST. *Quadr.* Tab. XXX. BONAN. *Mus.* Tab. 295. OLEAR. *Mus.* Tab. IX. Fig. 2. RAJ. *Quadr.* 39.

den tytel aan van het *Groote Dier*, en dus is men ook by de Italiaanen gewoon, 't zelve den naam van *Granbestia*, dat is het *Groote Beest*, te geeven, zo sommigen verzekeren.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

Eland.

Of het de *Alce* der Ouden zy.

Men begrypt ligt, hoe de Beschryvingen van een Dier, dat vreemd was in Italie, aldaar zo onvolkomen konden zyn, als die van den Kemel-Pardel onder ons. In den eersten opslag zou men haast vermoeden, of de *Alce*, waar van de Grieksche en Romeinsche Schryvers gewagen, niet wel een ander Beest mogt zyn; maar, alles wel overwoogen hebbende, besluit de Heer PERRAULT, dat het verschil, 't geen men in de Beschryvingen ontmoet, afhangt van de onbekendheid van dit Dier. PAUSANIAS merkt aan, dat de *Alce* onder alle Dieren het eenigste zy, 't welk de Menschen niet naby kunnen komen; dewyl het hun van verre weet te ontdekken door de fynheid van zyn Reuk. Hier van daan komt het misschien, dat sommigen gezegd hebben, dat het Hair van dit Dier gemengeld was van kleur, gelyk dat der meeste Geiten, anderen dat het van ééne kleur was, gelyk dat der Kemelen: dat sommigen aan hetzelve Hoornen toeschryven, anderen geen Hoornen: dat sommigen zeggen, dat het geen Gewrichten in de Beenen heeft, anderen dat zulks niet waar is van de *Alce*, maar van een ander Dier, *Machlis* genaamd.

Alle deeze Byzonderheden vindt men in de Eland. 't Is waar, dat hy eenkleurig Hair heeft over 't Lyf, en vaal, gelyk de Kemelen; doch

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

de Noordſche Schryvers verzekeren, dat zyn Hair in 't Zomer-Saizoen bleeker of grysagtig is, in 't Winter-Saizoen bruinder: zo dat het zeggen van CÆSAR, dat de *Alce* tweekleurig Hair heeft, miſſchien uit een verkeerd denkbeeld of berigt, ten dien opzigte, zal geſprooten zyn, en aan de Borſt of Buik is zyn Hair inderdaad witagtig. Wat aanbelangt het al of niet hebben van Hoornen, waar in CÆSAR en PAUSANIAS verſchillen, dit hangt alleenlyk van de Sexe af; dewyl de Wyfjes, gelyk de Hinden, ongehoornd zyn. De ſtyfheid der Pooten, welke deeze Beeſten zo noodig hebben om langs het Ys te kunnen loopen, zonder uit te glyden, heeft buiten twyfel aanleiding gegeven, om te vertellen, dat de Eland geen Gewrichten in de Beenen heeft, en die ſtyfheid maakt hem zo ſterk in 't Schoppen, dat hy, naar men verhaalt, door éénen Slag met zyne Hoeven, Boomen ter nedervelt of het Paddeſtoelen waren: om de uitdrukking van zeker Schryver te gebruiken.

Voor 't overige mag men zeggen, dat alle Byzonderheden, omtrent welken de Ouden ten opzigt van de *Alce* overeenſtemmen, in onze Eland te vinden zyn. Zy getuigen altemaal, dat hy een Dier zy omtrent van grootte en ſtatuur als een Hert, naar 't welke hy ook zweemt door de grootte van zyne Ooren en de kleinheid van zyn Staart; gelyk ook ten aanzien van de Hoornen, waar mede de Wyfjes Elanden zo min als de Hinden zyn gewapend. Zy voegen

'er

'er by, dat de *Alce* van 't Hert verschilt door de langte en kleur van zyn Hair, door de grootte van zyne Bovenlip, de kortheid van zyn Hals en de styfheid zyner Pooten. De hedendaagschen zelfs verschillen ruim zo veel ten opzigt van de Hoeven in de Eland, die sommigen geheel stellen, als in een Paard, anderen, gelyk 't waarlyk bestaat, even als in 't Rundvee gespleeten. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

De Eland onthoudt zig in de Noordelyke deelen van Europa en Asia, byzonderlyk in de Bosschen van Lapland, Poolen en Moskovie. De Heer LINNÆUS getuigt, dat hy in Sweeden thans zeldzaamer voorkomt dan weleer (*), en zulks zal waarschynlyk aan de onbepaalde Vryheid, om deeze Dieren te schieten, zyn toe te schryven: want anders merkt men aan, dat de Elanden onder het nuttigste Wild van de Bosschagiën in 't Noorden te tellen zyn (†). Misschien worden zy ook somtyds door zwaare Koude of Vorst, of door verscheurende Dieren, vernield. In 't Koningryk Pruissen plagt, weleer, in 't Woud by *Fischhausen*, de stapel te zyn van Elanden, alwaar eens door den voorgaanden Koning, ter Eere en tot vermaak van den Czaar van Moskovie, Pieter de Groote, een Jagt werdt aangerigt, op welke men veele honderden met Pylen ter neder velde. Eigenschappen.

Deeze Dieren beminnen de schaduwagtige en vog- Kragt en vlugheid.

(*) *Fauna Suecica.* p. 13.
(†) *Stokholmse Verhand.* XVIII. D. p. 208.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

vogtige plaatſen, beplant met Eiken en Beukeboomen: dewyl zy aldaar hun Voedzel in overvloed vinden; 't welk niet alleen in groen Kruid, maar ook in Mos, Bladeren en Schors van Boomen beſtaat, inzonderheid van Elſen, Berken, Wilgen en Populieren. Zy verwiſſelen ook nu en dan eens van Spyze, vermengende het drooge met het vogtige, naar vereiſch. Als in de Winter het Aardryk met Sneeuw bedekt is, hebben de Elanden, zo ſommigen verhaalen, het beleid van agter elkander in een zelfde Spoor te loopen; zo dat men denken zoude, dat 'er niet meer dan één Dier dien weg gegaan had. Zy trekken doorgaans troepswyze voort, en ſchynen den ſpot te dryven met de Honden, die zy verpletteren met hunne Hoeven, bewaarende hunne Hoornen tegen Vyanden van grooter magt, gelyk Beeren en Wolven. Zy zyn tot zwemmen zeer bekwaam, paſſeerende dus dikwils breede Rivieren en Meiren. Hunne ſnelheid in 't loopen overtreft die van alle andere Beeſten, het Rendier uitgenomen; zo dat geen Wilde Dieren of Honden, veel min de Jaagers, hun kunnen agterhaalen, en de groote ſterkte van hun Lighaam maaktze in 't loopen onvermoeid. Men wil, dat zy vyftig Mylen op een Dag kunnen afleggen.

Zagtzinnigheid.

De Eland is een zagtzinnig Beeſt, doende niemand kwaad ten zy men hem beledige. In de Bronstyd, dat tegen 't end is van Auguſtus, maakt het Mannetje eenig Geluid, en ſlaat dikwils

wils op den Grond met de Voorpooten, van welken het zig met veel vlugheid bedient tegen iedereen, die hem wil aantaften. Het Wyfje kalft in 't laatft van Mey, of in 't begin van Juny, en brengt maar een of twee, zeer zelden drie Jongen ter wereld. Tuffchen deeze Jongen en de Moer heeft een groote genegenheid plaats: zy volgen haar overal, en zouden zig eer dooden laaten dan 'er af te fcheiden. Wanneer de Moer een Menfch gewaar wordt, geeft zy de Jongen kennis van 't gevaar door een Gebulk; die met haar vlugten, of, indien zy daar toe niet in ftaat zyn, op den Grond gaan leggen, om 't gezigt der Jaageren te ontduiken. De Jongen, die men tam wil maaken, moeten al vroeg gevangen worden: men jaagtze fomtyds met de Moer naar de kant van een Water, daar zy, nog niet zwemmen kunnende, voor blyven ftaan, en zig met de Hand laaten grypen. Men doetze vervolgens Koeijen zuigen, die zulks toelaaten en ze opvoeden als haar eigen Kalf. Door dit middel, en den geduurigen omgang met Menfchen, worden zy geheel tam. Men heeft een Eland dagelyks met het Rundvee zien gaan weiden in de Boffchen, en tegen den avond met hun wederkomen in de Stal. De Jongen, op deeze wyze tam gemaakt, eeten uit de Handen van hunne Oppaffers Brood, Haver, Hooy en allerlerley Groente, gelyk het overige Vee.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

Deeze Dieren vindt men zeer zeldzaam in open

Manieren om ze te vangen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

pen Velden of lugtige Bosſchagiën: zy houden huis in de allerdigtſte en afgelegenſte Wilderniſſen. Dit maakt hunnen Vangſt zeer moeielyk en vol gevaar. In Lithauwen egter weeten de Jaagers ze ſomtyds te vangen, door middel van jonge Boomen, die zy krom buigen en met Touwen ſpannen, zo dat de Eland, wanneer hy daar komt weiden, door 't los ſpringen van den Strik bekneld raakt. Hedendaags is 't de gewoonte, deeze Dieren in Wolfskuilen te vangen; of ze met Honden in de geſpannen Netten te jaagen, of met Kogels dood te ſchieten. Dit laatſte, egter, heeft groote zwaarigheid in: want, behalve dat de Eland, door zyne fyne Reuk, den Jaager, indien hy niet onder de Wind is, van verre reeds ontdekt; zo is de Huid deezer Dieren dermaate hard, dat 'er de Kogel dikwils op afſtuit, of geen doodelyke Wonde maakt, en dan loopt de Jaager groot gevaar van zyn Leven te verliezen. Immers, het Dier ſtuift in de uiterſte woede op hem aan, en tragt hem met de Pooten te vertreeden of met de Hoornen in de lugt te ſmyten; ten zy de Jaager zig agter een Boom verhoolen houde, of door de vlugheid van zyn Paard zig weet te redden. De voorbeelden van Menſchen, die op deeze wyze om hals raaken, zyn in de Noordſche Landen niet zeldzaam.

Gevegt met Wolven.

Niet minder moedigheid betoont de Eland, die anders een zeer vreesagtig Dier is, in zig tegen de Roofdieren te verdedigen. In de Wil-

der-

dernissen van het Noorden is geen gebrek aan Wolven, die in 't Winter-Saizoen, door Honger geperst, alles wat leven heeft, en onder hun bereik komt, verscheuren. De Elanden, door het schrikkelyk gehuil der Wolven van derzelver komst verwittigd, wyken op 't Ys, dat voor hun het voordeeligste Slagveld is; als waarop zy, door middel van hunne platte Hoeven en de styfheid hunner Beenen, taamelyk vast staan; en wagten 'er in Slagorde de Wolven af, die zy door schoppen met de Pooten en stooten met de Hoornen afweeren, zo dat 'er dikwils van de Wolven sneuvelen. Op het Land, in tegendeel, daar de Sneeuw diep legt, of in de Bosschen, is menigmaal het voordeel aan de kant der Wolven.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofd-stuk. *Eland.*

Indien men het berigt van sommigen geloven mogt, zou de statuur van dit Dier verbaazend zyn. Het heeft, zegt men, zo lange Pooten, dat een Man regtoverend onder zynen Buik kan staan (*); doch dit ruikt een weinig naar het Verhaal der genen, die ons vertellen, dat een Man te Paard onder den Buik van den Kemel-Pardel door kan ryden. Het wonderbaare wordt gemeenlyk nog vergroot! De geloofwaardigste Schryvers vergelyken de grootte van dit Dier by die der zwaarste Ossen of Paarden. De Kop (zegt Brisson) is langwerpig, de Hals kort:

Lighaams-Gestalte.

(*) Er. Pontoppidans. Nat. Hist. von Norwegen. II. Th. p. 20.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

kort: de Lippen, en vooral de bovenſte, zyn groot en dik; de Ooren lang en gelykende naar Ezels-Ooren; de Staart zeer kort. Het heeft een wyden Smoel. Van agteren is het Lyf hooger dan van vooren en grysvaal of bruin, geheel bedekt met lang Hair. De Hoornen zyn van den Wortel af plat, en met eenige uitſteekende Punten.

Een Wyfje te Parys vertoond.

Op de Kermis van St. Germain, in 't Jaar 1752, heeft men een Wyfjes Eland vertoond, die drie Jaaren te vooren gevangen was in een Boſch van Klein Rusland, toebehoorende aan den Cham der Tartaaren. Derzelver hoogte was, toen men haar ving, zes Voeten en zeven Duimen, de langte tien en de dikte in den omtrek agt Voeten geweeſt; doch zy is door den tyd nog veel zwaarlyviger geworden. Het Hair geleek naar Varkens-Borſtels; de Ooren waren anderhalf Voet lang; de Bovenlip een half Voet langer dan de Onderlip: van agteren zweemde zy, in poſtuur, naar een Hert: onder den Hals droeg zy een grooten Baard, als de Geiten. In 't midden van 't Hoofd, tuſſchen de Ooren, vertoonde zig een Been van grootte als een groot Ey: de Neusgaten waren vier Duim lang ter wederzyde van den Snoet. Dit Dier at dagelyks dertig Ponden Brood, behalven 't Hooy, en dronk agt Emmeren Waters. Het was geheel tam gemaakt.

De Hoornen van 't Mannetje.

De Mannetjes-Eland draagt Hoornen, die, nog teer en Kraakbeenig zynde, tot bekleedzel heb-

hebben een zagte Wollige Huid, welke hun voor de Koude beschut, tot dat zy een genoegzaame hardheid hebben gekreegen. By den Wortel zyn zy eenigermaate rond, doch verder strekken zy zig wederzyds als platte Vleugels uit, die somtyds wel de dikte krygen van twee Vingerbreedten, met eenige uitsteekende Punten aan de kanten. In grootte schieten zy by de Hoornen van het Hert te kort; want de langte is zelden meer dan twee Voeten, de breedte wel twee Handpalmen aan het end. Hoe grooter deeze Hoornen zyn, hoe kostbaarder men dezelven agt; want zy worden dikwils, tot sieraad, als Armblakers gebruikt in de Paleizen der Grooten. Men heeft 'er gezien met zeventien, agttien, ja twintig Hoorntjes of Knoppen, en zo breed, dat 'er twee Man bekwaamlyk op zitten konden. Jaarlyks vallen deeze Hoornen in 't Voorjaar af, en 't schynt dat het Dier zig door wryven aan de Boomen, wegens de Jeukt, die het misschien heeft, daar van verlost. In de Herfst is het wederom met nieuwe Hoornen voorzien.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Eland.*

De Eland, die door de Fransche Akademisten ontleed werdt (*), hadt niet meer langte dan vyf en een half Voet, van 't end van den Snoet tot aan 't begin van de Staart, die maar twee Duimen hieldt. 't Dier hadt geen Hoornen, als een Wyfje zynde. De Hals was kort en dik, negen Duimen breed en lang. De Ooren hadden

Lighaamsgestalte.

(*) *Ouvrages adoptéz.* Tom. I. 1 Part. p. 168.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Eland.

den de breedte van vier op de langte van negen Duimen; zo dat zy die van 't Hert grootelyks overtreffen, en geenzins dan by die der Ezelen kunnen vergeleeken worden, waar van het egter door de Hoeven grootelyks verschilde; schoon SCALIGER verzekert, dat de Pooten van den Eland met die der Ezelen overeenkomstig zyn, en anderen zeggen, dat 'er Elanden zyn met ongespleeten Hoeven; doch, zulks waar zynde, moet men het onderstellen geen mindere Byzonderheid te zyn in deeze Dieren, dan het in de Paarden buitengewoon is de Pooten tweehoevig te hebben, en in de Varkens met ééne Klaauw te zyn voorzien, gelyk PLINIUS wil dat in sommige Landen plaats heeft, en van de Varkens door de hedendaagschen verzekerd wordt (†).

Het Hair.

Ten opzigt van de kleur was het Hair niet veel verschillende van dat van den Ezel of van den Kemel; doch het was ongelyk langer dan dat van den eersten en veel grover dan dat van den laatsten. Het hadt de langte van drie Duimen en de dikte van 't allergrofste Paarde-Hair; maar deeze dikte verminderde allengs naar 't end toe; alwaar het in een scherpe punt uitliep, en by den Wortel wierdt het Hair ook dunner, doch eensklaps, maakende als de Greep van eene Lans of Spies. Dit dunne gedeelte, 't welk die Greep maakte, was van een andere kleur

(*) Zie 't II. STUK deezer *Natuurlyke Historie.* bl. 264.

kleur en doorschynende gelyk een Varkens-Borstel, hebbende aan 't end een Knopje, dat de Wortel was. Nu schynt het dat dit gedeelte, buigzaamer zynde dan het Lighaam van het Hair, van de Natuur geschikt zy, om te maaken dat het Hair, 't welk voor 't overige zeer hard is, niet styf en stekelig staan blyve, maar plat legge op de Huid.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. Eland.

Men ziet hier uit, wat staat 'er te maaken zy op zodanige Afbeeldingen, die ons den Eland voorstellen als geheel kaal en glad van Huid, van agteren laager dan van vooren, lang van Hals, kort van Ooren, en in 't postuur dat de twee Pooten, tegen elkander over, opgeligt zyn, om als 't ware zynen Gang, gelyk die van een Schaatsryder, af te schetzen: doch veeleer zweemende naar de figuur van een Hert, waar aan men Elands-Hoornen gevoegd heeft, dan naar die van zulk een grofledig Beest. De Afbeelding, welke men vindt in 't Werk der Fransche Akademisten, is geheel anders. Die van JOHNSTON zyn, zo de Heer BRISSON aanmerkt, in eenige opzigten gebrekkelyk, doch de grootheid van de Bovenlip en de Kwab aan den Hals wordt 'er taamelyk in vertoond.

De Ooghoek.

Uitwendig is 'er nog eene aanmerkelyke byzonderheid in onze Eland. Na dat gemelde Akademisten de styfheid der Banden in de Pooten van dit Dier overwoogen hadden, gaven zy agt op de figuur van deszelfs Oog, waar van de hoek naar de Neus toe veel verder neder-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

waards gespleeten was, dan in de Herten, Rheen en dergelyke Beesten: ja op een zeer ongewoone manier; zodanig, naamelyk, dat deeze Spleet niet in de langte liep van het Oog, maar een elleboog maakte met de lyn, die van den eenen hoek naar den anderen getrokken kon worden. De Ontleeding deedt hun zien, dat deeze Spleet evenredig was met de Traanklier, welke men bevondt de langte te hebben van anderhalf en de breedte van ruim een half Duim.

Inwendige deelen.

De Ingewanden hadden eenige overeenkomst met die van een Stier of Os, inzonderheid wat de vier Maagen en het Gedarmte betreft. De grootste Maag of Pens, egter, hadt dit byzonders, dat zy ten deele was begreepen in een Vlies, van gedaante als een Zak, met veele Vaten doorweven, zo dat het voor het Net kon doorgaan, maar, in plaats van Klieren en Vet, om hoog met Lugtblaasjes, ter grootte van een Karsteng, voorzien. De Darmen, die agt-en-veertig Voeten lang waren, hadden een Blinden Darm, zonder byhangzel, van dertien Duimen lang en vyf Duimen breed. De Lever was klein, vastkleevende aan 't Middelrift, zonder Galblaas: de Milt was ook klein: het Hart zeer puntig, en van boven tot onderen met eene uitpuiling, regt op het middelschot der twee Holligheden, schynende een plooy of kreuk te zyn van den Wand der regter op die van de slinker Holte. Ongemeen klein waren de Hersenen, hebbende in 't geheel maar de langte van

vier

vier en de breedte van twee en een halven Duim: doch de Pynappelklier was zeer groot, en de Tepelswyze uitſtekken overtroffen in grootte ook veel die van andere Dieren. Men zou uit dit laatſte, naar zy zig verbeelden, kunnen afleiden de fynheid van Reuk, waar in de Eland boven alle anderen uitmunt, zo PAUSANIAS wil.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

Men kan niet twyfelen, of in andere Wereldsdeelen zyn dergelyke Dieren, doch van Noord-Amerika is zulks onbetwiſtelyk. RAJUS zegt, dit 'er in Nieuw-Engeland en de nabuurige Geweſten een Dier zy, genaamd *Mooſe*, waar van hy Hoornen in Engeland hadt gezien, zeer groot en zwaar; onder anderen een van vyf-en-twintig Pond, met agt platte Takken, in de gedaante van Sabels of Ponjaarden. DE LAAT ſchryft, dat deeze Dieren van grootte zyn als een Stier; dat zy een Kop hebben als het Damhert, met breede Hoornen, die zy jaarlyks verwiſſelen, den Hals van een Hert, een Kwab onder aan de Keel, lange Pooten met breede Voetzoolen als de Koeijen en de Staart langer dan de Damherten. Men vindt gemeld van zulk een Dier, dat graauw van kleur is, by de Indiaanen *Wampoſe* genaamd, en van een zwarten, dien de Engelſchen *black Mooſe* noemen.

Elanden buiten Europa.

De *Orignac*, een Dier dat in de Natuurlyke Hiſtorie van Noord-Amerika (*) beſchreeven wordt,

De *Orignac* van Kanada.

(*) DENYS, *Hiſtoire Naturelle de l'Amerique Septentrionale.*

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Eland.*

wordt, ſchynt ook geen ander dan de Eland, of eene Verſcheidenheid van deeze Soort van Herten, te kunnen zyn. Men verhaalt, dat het omtrent een Lighaam heeft als een Muilezel, doch ranker, den Hals langer, de Pooten dun en een klein Staartje. De kleur is ſomtyds witagtig grys, ſomtyds rosagtig bruin en zwart, hebbende Hair op 't Lyf van een Vinger lang, en op 't Hoofd platte breede Hoornen, die als een Hand zyn uitgeſpreid. Men heeft 'er gezien van een Elle lang, die tot honderd en honderdvyftig Ponden woogen. Hy verwiſſelt deeze Hoornen jaarlyks, gelyk de Herten. Het Dier is de Vallende Ziekte onderhevig, en, zo de Wilden zeggen, als het die voelt aankomen, houdt het ſtil en wryft met de ſlinker Agterpoot zig agter 't Oor, tot dat 'er Bloed uitſpringt, 't welk hem geneeſt. Sommige Ouden heeft men gezien, welker Hoeven de langte hadden van een Voet.

Jagt der Wilden.

Oudtyds waren de Orignacs in de Boſſchen van Kanada zo overvloedig, dat de Wilden weinig moeite hadden om ze te vinden en magtig te worden. In 't Zomer-Saizoen wiſt men aan 't Spoor en aan den Drek gemakkelyk de plaatſen op te zoeken in de Boſſchen, daar deeze Beesten zig onthielden, en dezelven onder de Wind naderende tot op vyfenveertig of vyftig Schreeden, ſchooten zy 'er Pylen op. Met eens treffen egter was het Dier zelden af te maaken; men moeſt het weder op 't ſpoor volgen, en

nog

nog eens of ten derden maale raaken. Zy wisten ook het gewonde Beest somtyds tot by hunne Wooningen te dryven, op dat hunne Vrouwen het konden villen, en zo wel de Huid als het Vleesch t'huis haalen. In 't Voorjaar, wanneer 't de Bronstyd van deeze Beesten is, geschiedde die Jagt, by nagt, in Schuitjes op de Rivieren, bootsende het gebulk van 't Wyfje naa; en maakende nu en dan eenig gedruisch in 't Water, 't welk het Mannetje deedt denken dat een Wyfje overzwom, en, daar op uit de Bosschen voor den dag komende, werdt het door alleman gelykerhand met Pylen geveld. 's Winters was de Jagt over de Sneeuw wel moeielyker, om dat men, gelyk de Laplanders, zekere Plankjes onder de Voeten binden moest, ten einde daar niet in te zakken; doch zekerder, dewyl de Orignac zelf in de Sneeuw zinkt en dus zeer moeielyk kan vlugten. Alsdan wist men ze te vinden aan het afgeknaagde Houtgewas, en, hoe zeer ook deeze Beesten tragtten te ontvlugten, de Wilden wierden 'er, door magt van Volk, en door beleid, meester van. Hier in was 't hun een groot behulp, dat de Orignacs, gelyk wy van de Elanden gezegd hebben, elkander volgen in 't zelfde Spoor: en zy doodden 'er, diestyds, niet meer, dan tot hun dagelyksch Onderhoud vereischt werdt. De Honden waren hun hier in een groot behulp, doch, hoe groot en talryk ook, konden dezelven dit Beest zelden

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Eland.*

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

magtig worden, ten zy het gekwetst ware, of in de Wintertyd.

Eland.

De Orignac is thans veel zeldzaamer en geeft aan de Kanadieren veel moeite om hem te overmeesteren. Zy gebruiken, hedendaags, ten dien einde zeker Dier, genaamd *Quincajou*, zweemende naar een Kat, rosbruin van Hair met een lange Staart; 't welk de Eigenschap heeft, van, op den tak van een Boom zittende, gelyk de Veelvraat der Noordsche Landen, af te wagten dat de Eland onder zyn bereik komt, en hem dan om den Hals springt en allengs dood byt, houdende zig vast met zyne Klaauwen en Staart, die het denzelven om 't Lyf slaat. Zulk een Dier wordt met Vossen uitgezonden, die den Eland voor 't zelve opzoeken, en, als het zig op een bekwaame plaats gesteld heeft, derwaards dryven. 't Gene de Schryver daar van verhaalt, schynt naauwlyks geloofd te kunnen worden. Hy zegt, dat de Vossen zig verdeelen, aan beide zyden en van agteren, en door hun Blaffen den Eland juist ter plaatse dryven, daar de Quincajou op hem te loeren zit, en dat zy, als het Beest door 't byten is neergevallen, den roof met elkander deelen en opeeten, ten zy die door de Honden hun afhandig gemaakt worde.

Elanden in Zuid-Amerika.

Sommigen willen, dat in de Bosschen van Zuid-Amerika ook Elanden zyn. De Heer CONDAMINE zegt, dat men aldaar dien naam geeft aan het Dier, 't welk den Spaanschen en Portu-

tugeezen bekend is onder den naam van *Danta*, en *Vagra* geheten wordt in de Taal van Peru, *Tapiira* by de Brasiliaanen, en *Maipouri* in die van Galibri, op de Kust van Guajana. Dewyl men thans weet, dat het in de middelste Bergagtige Wildernissen van Peru, en daar omstreeks, niet alleen koel, maar by uitstek koud is, zo behoeft men zig niet te verwonderen, dat deeze Dieren, die tot de Noorder Lugtstreek schynen te behooren, ook in Zuid-Amerika huisvesten: maar 't is moeielyker te begrypen, hoe zy ook in Afrika kunnen zyn. De Schryvers niettemin verhaalen van een Beest, by de Afrikaanen *Dante* of *Lante* genaamd, 't welk naar een Stier gelykt, doch misschien een soort van Buffel zal zyn. En de Eland, waar van KOLBE, in zyn Beschryving van de Kaap der Goede Hope, gewag maakt, zal, naar 't gene uit de Hoornen blykt, een Soort van Hertebok zyn; indien men de *Cervicapra*, die in dat gedeelte van Afrika huishoudt, dus noemen mag. Wat de *Nokoko* belangt, die zeer gemeen is in 't Ryk van Congo: ik twyfel of men wel eenige reden heeft, om dezelve tot de Elanden te betrekken.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

Zonderling is de algemeenheid van het Denkbeeld, dat de Klaauw van den Eland tegen de Vallende Ziekte zoude dienstig zyn. Men schynt enkel tot die gedagte te zyn gebragt, doordien het Dier aan die Kwaal onderhevig is, en zig, door met zyn Poot te krabben agter zyn Ooren, of die in zyn Oor te steeken, daar van

Kragt van de Klaauw tegen de Vallende Ziekte.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

van geneeſt. Maar, hoe weet men dit, en wat bewys is 'er, dat 'er meer kragt ſteeke in deeze Klaauw, dan in dergelyke Lighaamsdeelen van andere Dieren; by voorbeeld in 't Schaafzel of de Snippers van Paardehoeven. Dat deeze Klaauw met een Byl in één ſlag moet afgehouwen zyn van een nog leevend Dier, op den dag van St. Gilles, van een Mannetje dat jagtig is en nog geen Wyfje beſprongen heeft: dit ruikt zeer naar Bygeloovigheid, en dient om de Gevallen, waar in de Elandsklaauw nutteloos bevonden wordt, te verbloemen. Wanneer het ſchraapzel 'er van ingegeven wordt, zo kan het zekerlyk, door de Scherpigheden te omwinden, eenig nut doen in Stuipagtige Kwaalen der Kinderen, en het aardagtig Poeijer, dat uit Azyn, waar in een gedeelte van die Klaauw ontbonden was, door Wynſteen-Olie neergeſtooten wordt, heeft een Zuurbreekende Kragt: maar wat zal men denken van het draagen van Stukjes Elands-Klaauw, in Goud of Zilver ingekaſt, aan den Vinger, aan den Hals, of elders, zodanig dat de Klaauw aan de Huid raakt. Zou men van dit Behoedmiddel, met reden, meer verwagting mogen hebben, dan van zig het Been te binden met een Elands-Pees, tegen de Kramp; daar men weet, dat zulks met een Kouſeband zeer wel gelukt.

Gebruik van 't Hair, de Vagt en 't Vleeſch.

De Elands-Hoornen zullen, hoewel men ze niet veel gebruikt, waarſchynlyk byna de zelfde Kragt hebben als die der Herten. De Orignac

van

van Noord-Amerika, zegt men, dat een Beentje heeft in 't Hart, gelyk zy; waar van de Vrouwen der Indiaanen tot bevordering der Verlossinge gebruik maaken, neemende hetzelve, tot Poeijer gemaakt zynde, in, met een weinig Water of Vleeschnat van dit Beest. Met het Hair, dat zeer styf is, worden door hun Matrassen, Kussens en Zadels gevuld, even als met Paarde-Hair. De Huid plagt kostbaar te zyn; men hieldtze voor het sterkste en fynste Leer tot Kolders; maar sedert dat de Paarden en Ossen-Huiden ook tot Zeemleer worden bereid, is de Prys daar van zeer gedaald. Het Vleesch wordt van de Indiaanen, in Kanada niet alleen, maar van de Laplanders en andere Noordsche Volkeren, zo zy 't maar krygen kunnen, met Smaak gegeten: dat van jonge Elanden verschilt weinig van Herten-Vleesch; doch dat der Ouden is byster taay en geil. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Eland.*

(3) *Hert met rolronde getakte Hoornen, die niet krom staan* (*). III. *Elaphus.* Hert.

De Naam van *Hert* is aan een Soort van Beesten

(3) Cervus Cornibus ramosis teretibus, incurvis. *Faun. Suecic.* p. 13. *Syst. Nat.* VI X. Cervus. GESN. *Quadr.* 1, 3, 4. ALDROV. *Bisulc*; 774. JONST. *Quadr.* Tab. XXXI. RAJ. *Quadr.* 84.

(*) Ik weet wel dat *incurvis* kromme Hoornen betekent; ook ontken ik niet, dat de Hoornen van het Hert eenigermaate *krom zyn*; doch dewyl dit ook plaats heeft in de Hoornen van den Eland en het Rendier, die zelfs meer kromte hebben, en de Hoornen van het Hert raamelyk *regt op den Kop staan:* zo heb ik deeze onderscheiding gebruikt.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

ten eigen, die byna zo algemeen over den Aardbodem zyn verspreid als de Menschen. Men heeft derhalve ook, in meest alle Taalen, byzondere benaamingen uitgedagt voor het Mannetje en Wyfje en voor het Jonge Hert. De Hebreeuwen, zelfs, noemden het Hert *Aial*, de Hinde *Aijalah* of *Aielet* en het Kalf *Ofer*. By de Arabieren is *Aial*, by de Persiaanen *Gevazen*, by de Grieken *Elaphos* de Naam van 't Hert. De Latynen noemden het Hert *Cervus*, de Hinde *Cerva*, en het Jong *Hinnulus* of Veulen. De Fransche en Spaansche Naamen zyn met den Latynschen byna overeenkomstig. In 't Fransch heet het Hert *Cerf*, de Hinde *Biche* en het Jong *Faon*. De Engelschen onderscheiden het Hert, by den naam van *Red Deer*, of het roode Dier, van het Dam- of Vaal-Hert, dat zy *Fallow-Deer* noemen, en heeten 't zelve gemeenlyk *Stagg* of *Hart*, het Wyfje *Hind*, het Jong *Calf*. Zo zyn ook de benaamingen in 't Hoogduitsch, *Hirts* of *Hirsch*, *Hinde* of *Hindin* en *Hinde-Kalb*. De Sweeden geeven 'er den Naam aan van *Hiort*, *Kron-Hiort*.

De Herten Jagt.

Dit Beest maakt het Onderwerp uit van de verlustiging der grootste Vorsten en Heeren; weshalve het den bynaam draagt van *Edel*. De Herten-Jagt is een Vermaak, dat een Koninglyken toestel vereischt, van Menschen, Paarden en Honden, die altemaal geoefend zyn en door hunne beweegingen, hunne naspooringen en beleid, tot het zelfde oogwit samenwerken. De

Jaa-

Jaager moet oordeelen kunnen van den Ouderderdom en Sexe: hy moet naauwkeurig kunnen onderscheiden, of het Hert, dat hy door zynen Spoorhond omgezet heeft, een *Spiesfert* zy, van twee Jaaren; een *Jong Hert* van drie, vier, vyf; een *Hert* van zes of zeven Jaaren, of een *Oud Hert*. De Kentekenen, waar aan hy zulks gewaar wordt, zyn de Voetstappen en de Keutels. De Poot van 't Hert is welgemaakter dan die der Hinde, zyn Voet zwaarder en nader aan den Hiel, zyn Schreeden zyn geregelder en zyn Spoor is wyder. Hy zet de Agterpooten in de Voetstappen der Voorpooten neer, 't welk de Hinde niet doet. Een Hert, dat zyn vierde *Gewey* of Hoornen heeft, is kenbaar genoeg om zig niet daar in te vergissen; maar men heeft bekwaamheid noodig, om de Voetstappen van 't Jong Hert van die der Hinde te onderscheiden. De zes- en zevenjaarige Herten zyn nog gemakkelyker te kennen: zy hebben de Voor-Hoeven der Voorpooten veel grooter dan die der Agterpooten; de kanten der Hoeven zyn niet scherp, gelyk in de Jonge Herten, en hoe ouder hoe meer afgesleeten: ook is hun Spoor regelmaatiger, ten zy als zy hunne Hoornen hebben afgelegd; want dan stappen de oude Herten ook wel mis, maar op een andere wyze dan de Hinden en de Jonge Herten; zettende hunne Agterpooten aan de zyde der Voorpooten, en nooit daar over of daar agter neer.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Wanneer de Jaager, in de droogte van den

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Zomer, uit de Voetſtappen geen oordeel vellen kan, moet hy het Spoor van 't Beeſt te rugwaards volgen, om de Drek of Keutels te vinden: waar van de Onderſcheiding immer zo veel ervarenheid vereiſcht. Deeze Kentekenen komen ook te ſtade, wanneer het Hert door den Spoorhond is opgejaagd en aan 't loopen gebragt: want dan gebeurt het dikwils, dat de Honden in verbyſtering raaken, doordien het Hert zyne Makkers te hulpe krygt: 't welk men noemt een *gebroken Jagt*. Dan moeten de Jaagers de Jagt herſtellen, door de Honden weder op 't regte Spoor te brengen van het Hert dat men jaagt. De Pikeur rydt altoos nevens de Honden, en zetze aan zonder al te ſterk te dringen, helpende hun gedüurig, wanneer het Hert zyn Loop verandert, of terug keert, of zig ergens verſchuilt; zo dat de Honden 't Spoor byſter zyn. Dan doet men al wat mooglyk is om de Jagt te herſtellen, en, wanneer het Spoor weder gevonden is en het Hert op nieuws aan 't loopen gebragt, jaagen de Honden met meer voordeel en moedigheid; want hunne drift vermeerdert, naar maate het Beeſt is afgemat en hunne Reuk wordt ſcherper; weshalve zy minder gevaar hebben om van 't Spoor te raaken, ſchoon het Hert langs hoe meer kromme Sprongen maakt. Zyn eenigſte toevlugt is alsdan, zig in 't Water te werpen, beneemende dus de Honden zyne Reuk en 't Gezigt zelfs: want het weet zig daar in zodanig te verbergen, dat de Honden het geheel

ver-

verliezen, en, na eenig verloop van tyd, keert het te rug naar 't Bosch, waar uit het is gekomen. Somtyds, egter, zwemt het een Rivier of Water over, en, wanneer de Jaagers tydig aan de andere zyde kunnen komen, of hun Volk daar hebben, is het Beest wel haast afgejaagd. Dan tragt het egter nog zyn Leven te verdedigen, en kwetst menigmaal met de scherpe takken zyner Hoornen de Honden, ja zelfs de Paarden van de Jaagers, zo die al te driftig zyn; tot dat men het de Peezen in 't buigen van het Been heeft afgesneeden; waar door het valt, en de Jaager gelegenheid krygt, om het van agteren by het Schouderblad met een lang Mes te steeken. Dan wordt de dood van 't Hert door het blaazen op Jagthoornen aangekondigd, en men laat 'er op een *parforce*-Jagt de Honden meester van, om hun dus in andere Gevallen tot de Jagt aan te moedigen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

Zodanige Jagten worden 'er in Duitschland, door de Hoog-Vorstelyke Souvereinen, nu en dan eens gehouden, in tyd van Vrede; wanneer men gemeenlyk eenige Herten doodt; doch derzelver getal is altoos veel minder dan dat van 't andere Wild. Toen de Keizer, met Hertog Karel van Lotharingen, in 't Jaar 1753 een toer deedt door Bohemen, alwaar Hy zig vier Weeken ophieldt, waren door die Hooge Personagiën en hun Gevolg, onder 47920 stuks Wild, geveld 19 Herten en 77 Rheen, 10 Zwynen, 6 Vossen, 18243 Haazen; 't overige be-

Parforce- of Klop-Jagt.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. ftondt in Faifanten, Patryzen en ander Gevogelte. Op eene groote Klopjagt, die, in de Herfst des Jaars 1755, in de Keur-Beierfche Ampten van Mindelheim en Furftenheim gefchiedde, werden 7 Herten, 9 Hinden, 60 Rheen, 116 Voffen en 196 Haazen gedood. De onlangs overleeden Keurvorft van Keulen is een uitmuntend Liefhebber van de Jagt geweest: men mogt zeggen, dat hy, gelyk oudtyds *Nimrod*, een geweldig Jaager was op Aarde. Zeer dikwils nam hy het vermaak van de *parforce*-Jagt, en dan werden veele Herten, die in de Boffchen van zyne onderhoorige Landen menigvuldig zyn, geveld. Zulk een groote Jagt werdt, onder anderen, in 't voorst van September des Jaars 1755 gehouden in de nabuurfchap van *Monheim* in 't Bergfe Land, op welke 55 Herten fneuvelden, zynde 'er twaalf door den Keurvorst van Beieren, en agt door de Keurvorftin, eigenhandig gefchooten.

In Vrankryk, alwaar de Koning, de Prinfen van den Bloede en die van den Adel, ook groote Liefhebbers van de Jagt zyn, is het de manier deezer Perfonagiën niet, om zig te vermoeijen met het Wild na te zetten: zy wagten af, dat hunne Jaagers hetzelve voorby hun henen dryven, en zodanig afmatten, dat zy het gemakkelyk met een Kogel treffen kunnen. Geen Officieren, Ruiters of Soldaaten, mogen eenig Wild fchieten of jaagen, veel minder het edele Wild van Herten, Hinden of Rheen befchadigen;

gen; 't welk in Duitſchland ook aan geen byzonder Perſoon, 't zy Landman of Stedeling, vry ſtaat.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Jagt van 't grove Wild in Holland verbooden.

In de Nederlanden is het Wild, zo even gemeld, zeldzaam, ten minſte in de Provintie van Holland en Weſtfriesland, alwaar het egter, tuſſchen Beverwyk en Petten, oudstyds plagt te zyn. WILLEM de II., Prins van Oranje, gaf, in den jaare 1648, een Ordonnantie uit, waar in zelfs aan de genen, die volgens het Vonnis van den Hoogen Raade, gegeven in den jaare 1505, tot de vrye Jagt bevoegd zyn (naamelyk 's Lands Ridderſchap en Edelen, benevens zodanige Amptenaaren, die voor Domeſtieken van de Graaflykheid gehouden worden,) volſtrekt verbooden werdt, *eenigh grof Wildt, 't zy Harten, Hynden, Reeden, Deynen ofte Swynen, te jagen, ſchieten ofte vangen, in den heelen bedryve van de Houtveſterye van Hollandt ende Weſtfrieslandt, nochte ook mede in de Duynen van Brederode, Egmont ende andere particuliere Duynen, op te boete t'elcke reyſe van hondert* XXV *ponden.* Wylen zyne Doorlugtige Hoogheid, WILLEM de IV., Prins van Oranje, Erfſtadhouder der Vereenigde Provintiën, heeft in den Jaare 1750 dit Plakkaat, gelyk wy bevoorens meldden (*), vernieuwd: doch ſommigen beweeren thans, dat Weſtfriesland niet behoort onder de Houtveſtery van Holland, en dat de In-

(*) Zie het II. STUK, bladz. 377.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Inboorlingen van hetzelve, uit hoofde van hunne oude Vryheden en Voorregten, geenzins, noch ten opzigt van het kleine noch van het grove Wild, Vogelen of Visschen, aan dit Plakkaat onderworpen zyn (*).

In de andere Provintiën is, ten opzigt van de genen, die men tot de Jagt gekwalificeerd oordeelt, een merkelyk verschil. In Vriesland staat dezelve, behalve de Hooge Regeering en Edelen, Grietsluiden, Burgemeesters en Eigen-geërfden, ook vry aan alle Staf-Officieren tot Majoor incluis. In Gelderland mogen zelfs de Burgers en Inwooners, die jaarlyks 25 Guldens aan de ordinaire Verponding betaalen, Jaagen in het Kwartier; en aan alle de Burgers der Steden staat zulks vry, binnen het Schependom der Stad, daar zy woonen en het Burger-Regt genieten. Het jaagen, vangen of schieten, van Herten, Hinden, Rheen en Zeegen, is in deeze Provintie, zo in als buiten den besslooten tyd, aan de Gekwalificeerden zelfs, uitdrukkelyk verbooden. In die van Utrecht staat het jaagen, vangen of schieten, van het grove Wild, aan de genen die tot de Jagt bevoegd zyn, naamelyk de Hooge Regeering, Edelen en Magistraaten der Steden, binnen hunne Jurisdictie vry, doch aan alle anderen is zulks verbooden, op verbeurte niet alleen van 't gevangen of geschooten

(*) *Verhandel, van 't Jagt-Regt der Westfriezen*, door J. BENT. Hoorn 1761.

ten Wild, van de Honden en andere Werktuigen tot de Jagt gebruikt, maar bovendien op eene Boete van driehonderd Guldens, of uit het Stigt gebannen te worden, naar gelegenheid van Zaaken; alles volgens de Ordonnantiën van wylen zyne Hoogheid, gegeven in den jaare 1750. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Haare Koninglyke Hoogheid, ANNA, Weduwe van gemelden Prins, maakte in 't jaar 1752 een Reglement op de Jagt in de Provintie van Groningen; volgens 't welke de Ingezetenen, die tot zekeren trap gegoed zyn in Landeryën, in de voornaamſte gedeelten van deeze Provintie mogen Jaagen; behalve in Sapmeer, alwaar zulks aan de Regeering alleen vry ſtaat, en in de Ommelanden, daar niemand verder de Jagt mag oefenen, dan zo verre het Gebied ſtrekt van den Regtſtoel tot welken hy, gekwalificeerd zynde, behoort: en de Militaire Officieren zyn niet dan wegens hunne Goederen bevoegd tot de Jagt, uitgenomen de Kommandanten van Groningen en die der Schanſen en Fortreſſen in Wedde en Weſtwoldingerland, zo verre hun Kanon kan reiken (*).

Open en beſlooten Jagtyd.

De vrye Jagttyd, voor Haazen en Gevogelte, ſtrekt zig in de Provintie van Holland uit, van den 1 September tot den laatſten van November; in die van Utrecht van half September tot half December; in die van Gelderland tot in January of February, en in die van Gro-

(*) Zie de *Nederlandſche Jaarboeken* van 't jaar 1752, bladz. 1341.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Groningen tot den 1 Maart: wordende het overige van het Jaar de *beslooten tyd* genoemd: maar in Holland begint, op den 25 July, reeds de tyd der Konynen-Vangst (*).

Jagt-Saizoen.

Alle Saizoenen of tyden van het Jaar zyn, insgelyks, tot de Herten-Jagt niet even bekwaam. In 't Voorjaar, als de Bosschen met jonge Bladeren, de Velden met Bloemen beginnen te praalen, is de Reuk der Honden zo zeker niet, en, dewyl het Hert zig dan bevindt in zyn grootste vlugheid, hebben zy veel moeite om het te agterhaalen. Ook erkennen de Jaagers eenstemmig, dat het Saizoen, wanneer de Hinden aan 't Werpen toe zyn, de allermoeielykste Jagt geeft, en zelfs in 't begin van den Herfst, wanneer 't in 't diepst van den Bronstyd is, zoeken de Spoorhonden met weinig vuurigheid: misschien om dat de sterke Geur van 't Hert hun verbystert, of, dat alle Herten dan byna eveneens ruiken. In de Winter, als 'er Sneeuw legt, kan men 't Hert niet jaagen, dewyl de Honden op dien tyd geen Reuk hebben, en het Spoor meest op 't Gezigt zouden moeten volgen. In dit Saizoen, wanneer deze Beesten in de Bosschen niets te eeten vinden, komen zy 'er uit, en begeeven zig in 't open Veld, in het Kreupelbosch of Hakhout, en zelfs in de Zaay-Akkers of Bouwlanden. Zy voegen zig troepswyze samen in de Maand December, en, ge-

(*) De zelfde van 't jaar 1750, bladz. 1079.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

geduurende de zwaare Koude, tragten zy zig te verſchuilen agter de Heuvelen en Duinen, of kruipen in Holen, ſluitende zig digt aan één, en elkander verwarmende met hunnen Adem.

't Afwerpen der Hoornen.

In 't Voorjaar is 't de tyd wanneer de Herten hunne Hoornen verliezen; die van zelf afvallen of geloſt worden door een kleine pooging, welke zy maaken tegen een Tak van een Boom. Zelden vallen de beide Hoornen gelyk: de een blyft ſomtyds wel twee dagen ſtaan, na dat de ander is geloſt. De oude Herten werpen hunne Hoornen vroegſt af, te weeten in 't end van February of 't begin van Maart, de zevenjaarige tegen 't end van Maart, de zesjaarige in de Maand April, de Jonge Herten in 't begin en de Spiesſerts tegen 't midden of in 't laatſt van Mey. Hier in komen egter veranderingen voor, en een zagte Winter vervroegt dit afwerpen der Hoornen zeer. De Herten ſcheiden zig dan van elkander af, uitgenomen de allerjongſten, die by een blyven: zy gaan in de Velden en 't Kreupelboſch weiden, en houden zig daar den Zomer op, tot dat hunne Hoornen weder geſchooten zyn: alsdan loopen zy met den Kop laag, uit vreeze van dien tegen de Takken te ſtooten, dewyl hunne Kruin dan zeer gevoelig is. Zo dra de nieuwe Hoornen ten vollen zyn uitgegroeid, wryven zy die, in tegendeel, zeer ſterk tegen de Boomen; om 'er de Huid af te krygen, die deeze Hoornen omkleedt, en door dit wryven wil men dat de

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Hoornen eenigermaate van kleur veranderen, naar den aart van 't Sap der Boomen waar tegen zy gewreeven worden; 't welk inzonderheid plaats zou hebben in 't Gewey der oude Herten, welker Hoornen rompelig en digt gepaareld zyn. Hier tegen ſtrydt egter, dat men in Herten, die opgebragt waren in een beſlooten Perk, zonder Boomen, de zelfde kleuren der Hoornen als in de anderen waargenomen heeft.

Onder de Herten, zegt JACQUES DE FOUILLOUX, draagen ſommigen roode, anderen zwarte, anderen witte Hoornen, en zulks is een ſpeeling van de Natuur. De roode Hoornen ſchieten grooter en fraaijer op dan de anderen; want zy zyn gemeenlyk voller van Merg en ligter: de zwarte zyn zwaarder en hebben zo veel Merg niet: de witte zyn de ſlegtſten. Men vindt Herten, die nooit hunne Hoornen afwerpen, 't welk daar van daan komt, dat zy hunne Teſtikels verlooren hebben: want men bevindt, indien een Hert geſneeden wordt, 't welk zyne Hoornen heeft, dat het dezelven nimmer kwyt raakt, en, geen Hoornen hebbende, dezelven nooit krygt. Zelfs, wanneer men het lubt, terwyl de Hoornen nog week zyn en bloedig, dan zullen zy nooit hard worden, noch hunne gewoone kleur bekomen. Sommigen willen, dat het Hert zyne Hoornen, wanneer het die afgeworpen heeft, in de Aarde begraaft; doch dan zou menze niet zo menigmaal in de Boſſchen vinden.

Dee-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Overeenkomst van de groeijing der Hoornen met de bekwaamheid tot Voortteeling.

Deeze overeenkomst tusschen de bekwaamheid tot Voortteeling en 't groeijen der Hoornen in de Herten, gebruikt de Heer DE BUFFON om zyn Gevoelen, aangaande de voortbrenging der Dieren uit de Werktuiglyke deeltjes van het Voedzel (*), te bekragtigen. „ Terwyl een Dier groeit (zegt hy) wordt het „ Voedzel t'eenemaal aan de uitbreiding of „ vergrooting van het Lighaam besteed, maar „ als hetzelve byna tot zynen hoogsten trap „ van aangroeijing is gekomen, openbaart zig „ de overvloedigheid van dit Voedzel aan nieu„ we voortbrengzelen. In de Menschen gaat „ de groeijing van de Baard en 't Hair, de „ Zwelling der Borsten en de uitzetting der „ Teeldeelen, de Huwbaarheid voor. In de „ Dieren in 't algemeen, en in het Hert in 't „ byzonder, toont deeze overvloedigheid zig „ door nog kennelyker uitwerkingen; zy brengt „ de Hoornen voort, de zwelling der Testike„ len, de uitzetting van den Hals en Keel, „ het Vet, de Ritsigheid, enz. Gelykerwyze „ nu het Hert, in 't begin van zyn Leeftyd, „ zeer schielyk groeit, zo gaat 'er niet meer „ dan een Jaar voorby, van zyne Geboorte, „ tot dat deeze overvloedigheid zig begint te „ openbaaren aan de voortbrenging der Hoor„ nen. Het zyn twee Spiessen, die groeijen, „ lan-

(*) Zie 't I. STUK deezer *Natuurlyke Historie*, bladz. 290.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

„ langer en harder worden, naar maate het „ Beeft Voedzel neemt. Indien het in Mey ter „ wereld is gekomen, krygt het zyne Knob- „ bels op de Kruin in Mey van 't volgende „ Jaar, en in 't end van Auguftus zyn de „ Spiesfen tot de volle langte gegroeid; dan „ vergaart het verder zyn Vet, en dit Vet, „ dat zeer fyn en fcherp van Reuk is, veroor- „ zaakt dien Geur, welken de Herten in de „ Bronstyd hebben. De gefneeden Beeften „ worden ook wel vet, doch hun Vet mift die „ Geurigheid, welke de aangenaamheid van „ het Wildbraad uitmaakt, zynde in de Brons- „ tyd het Vleefch zelf daar van zo zeer door- „ drongen, dat men het, wegens de geile „ Smaak, niet kan eeten, en dat het in een „ korten tyd bederft. "

„ Tot een verder bewys, van deeze voort- „ brenging der Hoornen door eene overvloe- „ digheid van 't Voedzel, dient, dat een vet- „ te Weide, waar in het Beeft ongeftoord kan „ leeven, hetzelve een fchoon Gewey geeft, „ van wyduitftaande Hoornen, dik en fraay „ gepaareld van Stam, vol zwaare Takken; „ waar van het tegendeel plaats heeft in een „ fchraal gevoed afgejaagd Hert. Misfchien, „ zelfs, zou het niet onmooglyk zyn, door een „ groot gebrek van Voedzel, dit Voortbreng- „ zel geheel weg te neemen, zonder behulp „ der Lubbing. 't Is ten minfte zeker, dat de „ gefneeden Herten minder eeten dan de ande-

„ ren,

„ ren, en de reden, dat in deeze Soort, zo wel als in die van 't Damhert, den Rhee en Eland, de Wyfjes geen Hoornen hebben, is, dat zy minder eeten dan de Mannetjes; ja, zo 'er zelfs in haar een overvloedigheid mogt ontſtaan, zo komt haar, juiſt in den tyd wanneer die zig geopenbaard zou hebben, de Bevrugting over, en, dewyl als dan het overvloedige tot Voeding van de Vrugt gebruikt wordt, en vervolgens tot zooging van het Kalf; zo blykt dat 'er nooit iets overtolligs zy. Het Wyfje van het Rendier draagt, wel is waar, ook Hoornen, doch ongelyk kleiner dan het Mannetje, en, dewyl dit Beeſt op de *Lichen* aaſt, dat een vaſter Voedzel is dan de Bladeren, Baſt van Boomen of jonge Scheuten, welken het Hert afknaauwelt, zo is 't niet te verwonderen, dat hetzelve grooter overvloed van Werktuiglyke deeltjes krygt, waar door de Hoornen grooter worden en 't Smeer overvloediger, in het Rendier dan in het Hert."

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Verſchil hunner Groeijing van die der Beenderen.

Dan gaat de Heer DE BUFFON over, om aan te toonen, dat de Hertshoornen in hunne manier van Groeijing veel van de Beenderen verſchillen, dewyl zy zig endelings uitrekken, komende daar in met het Geboomte overeen. Dit ſchryft hy toe aan de grover deelen van het Voedzel, welke hunnen aart eenigermaate behouden, en vergelykt zulks met andere Dieren, waar in ook iets zodanigs plaats heeft. „ Het

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

„ Hert (zegt hy), dat nergens huisveft dan in „ de Boffchen, en niet leeft, om zo te fpreeken dan van Boomgewas, draagt op 't Hoofd „ een foort van Boomtakken; de Bever, die in „ de Wateren woont en Vifch eet, heeft een „ Staart met Schubben bedekt: het Vleefch „ van den Otter en de meefte Rivier-Vogelen, „ is een Spys voor de Vaften, een foort van „ Vifch.

„ De Hoornen van het Hert, (vervolgt hy) „ zyn dan maar een bykomend deel, dat, by „ manier van fpreeken, vreemd is aan deszelfs „ Lighaam; een voortbrengzel, 't welk niet „ als een Dierlyk deel wordt aangemerkt, dan „ om dat het op een Dier groeit, maar, 't „ geen inderdaad Plantaartig is, dewyl het de „ Kenmerken behoudt van het Gewas, waar uit „ het zyn eerften oorfprong heeft, en om dat „ deeze Hoornen naar Boomtakken zweemen „ door hunne manier van groeijing, ontwinding, hard- en droogwording; ja affcheiding „ eindelyk: want zy vallen van zelf af, na dat „ zy hun geheele vaftheid hebben aangenomen „ en opgehouden Voedzel naar zig te trekken; „ even als een Vrugt, welker Steeltje, wanneer dezelve ryp is, zig van den Tak affcheidt. De Naam zelfs, welken de Hertshoornen in 't Franfch draagen, toont aan, „ dat men dit voortbrengzel aangemerkt heeft „ als Hout, en niet als Hoorn, Been, Tanden, enz. By dit alles komt, 't geen de Ou-

„ den

„ den opgemerkt hebben, dat men Klyf of
„ Klimop met de Wortelen gegroeid heeft ge-
„ zien aan de nog week en zagt zynde Hoor-
„ nen van Herten ".

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Voorts toont de Heer DE BUFFON het verschil aan, dat 'er is tusschen de groeijing van het Hertsgewey, en de Hoornen, Nagelen, Tanden, Schubben, Vederen, het Hair en alle andere uitwendige Lighaamsdeelen in de Dieren, die altemaal van onderen aangroeijen: terwyl de Beenderen, Spieren, Peezen, en alle inwendige deelen, van 't midden naar de beide enden uitschieten; en dus maaken de Hertshoornen, die het gelyk de Planten doen, een derde soort van Groeijing. „ Zy hebben alle drie
„ (zegt hy) tot haare Stoffelyke oorzaak, niets
„ dan de overvloedigheid van Werktuiglyk
„ Voedzel, en tot uitwerking enkel en alleen
„ de schikking en plaatzing van dit Voedzel naar
„ gelykheid van de Vorm, die hetzelve ont-
„ vangt en inneemt. Dus groeit een Dier lang-
„ zaamer of schielyker, naar reden van de veel-
„ heid van dit Voedzel, en, wanneer het by-
„ na tot den hoogsten trap van zynen groey
„ gekomen is, bepaalt dezelve zig naar de
„ Bewaarplaatsen van het Zaad, tragt zig naar
„ buiten uit te spreiden, en, door middel van
„ de Paaring, andere Gewerktuigde Wezens
„ voort te brengen. Het verschil, dat men
„ tusschen de Dieren vindt, die, gelyk het
„ Hert, een bepaalden Bronstyd hebben, en

en van die der Hoornen van Koeijen, enz.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

„ de andere Dieren. die op alle tyden van het „ Jaar vrugtbaar zyn, komt niet anders dan „ van de manier hunner Voeding. De Mensch „ en de Huisselyke Dieren, die alle Dagen by- „ na even veel Voedzel gebruiken, ja dikwils „ al te veel, kunnen op alle tyden van het Jaar „ voortbrengen; het Hert, in tegendeel, en „ de meeste andere Wilde Dieren, die geduu- „ rende den Winter veel gebrek lyden, heb- „ ben alsdan niets overtolligs, en kunnen niet „ voortbrengen, dan na dat zy in de Zomer „ zig hersteld hebben" (*).

De Bronstyd.

Kort na dat de Herten hunne Hoornen gebruineerd hebben, beginnen zy ritzig te worden. De Ouden zyn vroegst gereed: zy verlaaten, in 't laatst van Augustus en 't begin van September, het Kreupelbosch; komen in de Bosschen te rug en beginnen de Hinden op te zoeken: zy brullen met een verbaazende Stem, die de Bosschen doet weergalmen; zy draaven op vollen dag over Akkers en Velden, en stooten met den Kop tegen Boomen en Struiken; geevende alle tekenen van verwoedheid, tot dat zy Hinden vinden; die hun ontwyken, ja voor hun vlugten. Wanneer eindelyk het Hert een Hinde heeft agterhaald, wordt hem nog dikwils de genieting van dezelve door een ander Hert betwist, en, zo zy beiden van gelyken Ouderdom

(*) Ik geef deeze Bedenkingen van den Heer BUFFON zo als zy zyn; zonder Aanmerkingen daar op te maaken: laatende dit voor den Leezer over.

dom en ſterkte zyn, ziet men dan een yzelyk Gevegt, 't welk dikwils uitloopt in de dood van een van beiden. De oude Herten zyn altoos de baas; doch 't gebeurt wel dat een jong Hert, terwyl de Ouden aan 't vegten zyn, de Hinde, daar 't om te doen is, beſpringt, vlugtende, na dat hy 'er ſchielyk zyn wil van gehad heeft, ſpoedig weg. Een Hert houdt zig niet by ééne Hinde; het beſpringt 'er verſcheidene agtereen, tot dat zyne kragten geheel zyn uitgeput. Die verliefde dolheid duurt maar drie Weeken. De oude Herten beginnen in 't voorſt van September te bronſten; de zes- en zevenjaarige in 't midden van die Maand; de Spiesſerts op 't einde en de allerjongſten wat laater; zo dat de Bronstyd in 't begin van November geheel is afgeloopen. Men kanze dan, wegens hunne zwakheid, gemakkelyk meeſter worden, en, als 't een overvloedig Eikeljaar is, komen zy ſpoedig tot herſtelling, en men wordt dikwils, op 't laatſt van Oktober, een tweeden Bronstyd gewaar, die egter zo lang niet als de eerſte duurt.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

De Hinden draagen agt Maanden en eenige Dagen, brengende in Mey of Juny het Kalf ter wereld, dat zy zorgvuldig tragten te bewaaren en te verbergen voor de Honden. Zy zyn niet altemaal vrugtbaar; men vindt 'er die Smaldieren genoemd worden, en nooit werpen, of ſchoon zy niet minder jagtig zyn dan anderen. In de eerſte tyd verlaat het Jong de Moer niet,

Dragt.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

en tegen den Winter verzamelen zig de Herten en Hinden, jong en oud, by één: in 't algemeen zyn zy geneigd om in gezelschap met elkander te leeven en te wandelen; niets dan vreeze of noodzaaklykheid verstrooit of scheidtze van één.

Vreesagtigheid.

Als een Hert zig op een plaats bevindt, daar het in 't geheel niets vreest, zo gaat het 'er bezadigd weiden en onbeschroomd leggen rusten, slaande egter de Oogen gints en herwaards, om niet verrast te worden. Verzadigd zynde begeeft het zig in 't diepst der Bosschen, doch maakt verscheide Omwegen en Sluippaden; waarschynlyk om zyn Leger zo veel mooglyk te verbergen. Het is een by uitstek vreesagtig Beest, de ontmoeting van een Paard, Ezel, van een Wagen of Chaise; 't geschreeuw of roepen van een Mensch of Dier, zelfs van een Kraay of Rave; alles schynt hem wat nieuws te zyn: hy verwondert 'er zig over als of hy nooit iets dergelyks gezien had of gehoord: hy schrikt, om zo te spreeken, voor zyne Schaduw. Als hy hooren wil van waar 't Geraas komt, ligt hy den Kop om hoog en stelt zyne groote Oorlappen in postuur: hy vertoeft zig van tyd tot tyd in zynen Loop, om 't geblaf der Honden te hooren, voor welken hy vlugt: hy houdt veel van 't geluid der Herders-Fluitjes, en van 't Fluiten met den Mond, 't welk de Jaagers dikwils doen om de Herten gerust te stellen. Moede zynde laaten zy den Kop zakken, snuivende en snorken.

kende ſterk. Hoe ouder Hert hoe zwaarder Stem het heeft in 't brullen; maar de Hinden loeijen niet dan uit vreeze of ſchroom. Grootelyks vermoeid zynde en ſterk nagejaagd, begeeven zy zig te Water en zwemmen daar in zodanig, dat de Kop van den een op het Lyf van den ander ruſt, en dus kunnen zy breede Rivieren en groote Meiren overkomen, zonder dat eenig Hond of Paard in ſtaat zy om ze te vervolgen. I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Voedzel.

Deeze Beeſten herkaauwen gelyk het Rundvee: doch, naar 't ſchynt, zo gemakkelyk niet; dewyl het Hert, als met horten, het ingeſlokte Voedzel weder in den Bek brengt: 't welk waarſchynlyk zal veroorzaakt worden door de langte van zyn Hals. 't Is, onder het herkaauwen, eveneens of het den Hik had. Het Beeſt drinkt in de Winter en 't Voorjaar weinig, doch in 't heetſte van den Zomer, en inzonderheid in de Bronstyd, is het zeer dorſtig. Ook begeeft het zig dan dikwils in 't Water, om zig te verkoelen en te verfriſſchen, zwemmende niet minder vlug dan het loopt. Vervolgd wordende ſpringt het, zonder eenige moeite, over een Muur, Heining of Schut van Mans hoogte heen. Hun Voedzel verſchilt naar de Saizoenen: in de Herfſt, na den Bronstyd, zoeken zy de groene Scheuten der Boomen, de Bloemen van de Heide, de Bladeren der Braamen, en andere Kruiden: in de Winter, als 'er Sneeuw legt, ſchillen zy de Boomen en ee-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

eeten derzelver Baſt, het Mos, en wat dies meer is: zo dra het Weder zagt wordt, komen zy op 't Graangewas weiden en knaauwelen de Knoppen van 't Geboomte af, als die in 't Voorjaar beginnen uit te botten: op de katten der Wilgen, Popelieren en Haſelnooten-boomen, zyn ze zeer verſlingerd. In de Zomer hebben zy keuze van veelerley groente, doch de Rogge verkiezen zy boven alle andere Graanen.

Leeftyd.

Men heeft zig verbeeld, dat de Herten zeer lang leefden, ja zelfs viermaal zo lang als de Raven, welken men eenen Leeftyd, negenmaal zo lang als die van den Menſch, toeſchreef. Dus zou het Leven van een Hert zig tot de drieduizend Jaaren uitſtrekken. Deezen Fabel heeft men willen beveſtigen met het voorbeeld van een Hert, dat door KAREL den VI. gevangen werdt in het Boſch van Senlis, draagende een Halsband, waar op geſneeden ſtondt: *Cæſar hoc me donavit:* even of het denzelven niet zo wel gekreegen kon hebben van een Roomſch Keizer, die insgelyks zig den naam van *Cæſar* hebben toege-eigend, als van den Romeinſchen Veldheer deezes naams. PLINIUS verzekert, dat men, honderd Jaaren na de dood van Alexander, een Hert ving, met een Gouden Halsband, uit wiens Opſchrift bleek, dat die Halsband dit Hert door deezen Monarch was omgedaan. Zo ziet men, dat het Gevoelen van de Langleevigheid der Herten ook oudtyds heerſchte; niettegenſtaande ARISTOTELES hetzelve opentlyk tegen-

genſpreekt. De hedendaagſche Jaagers ſlaan 'er geen geloof aan: zy meenen dat de Leeftyd van dit Beeſt bepaald is binnen den omtrek van veertig Jaaren, 't welk omtrent zevenmaal de tyd is van vyf of zes jaaren, dien het tot zynen wasdom beſteedt. Zyn Hoornen neemen ſteeds in grootte toe, van het tweede tot aan het agtſte Jaar, doch uit het getal der Takken kan men met geen zekerheid den Ouderdom beſluiten van het Hert. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

Dit Beeſt is niet vry van Ziekten en Ongemakken. Somtyds groeijen in de Maag van de Hinden, zo wel als in die der Herten, dergelyke Hairballen als in de Maag der Koeijen. Men heeft 'er een gezien, die in zyn midden een Doorn hadt tot Kern en naar Muskus rook. Nog verwondelyker is 't, dat in 't Voorjaar by de Keel van 't Hert twee Vleezige beurſen worden gevonden, byna gelyk de Amandelen in de Menſch geplaatſt, welker holligheid vervuld is met Wormen, die daar in als opgehoopt leggen, gelykende naar de Neuswormen van 't Wolvee, doch grootelyks verſchillende van die Wormen, welke op 't Lighaam der Hoornbeesten, en van 't Hert zelf, in Vleezige builen groeijen. Van waar, nu, die Wormen aan den wortel van de Tong, in de Herten, ook mogen komen: 't Gevoelen der Jaageren is in deezen zeer onwaarſchynlyk, dat deeze Wormen de Hoornen zouden af doen vallen. De Waarneeming, immers leert, dat zulks veeleer toe te ſchryven

I. AFDEEL XXXIII. HOOFDSTUK.

zy aan de zwelling van een gedeelte der Huid, welke aan den Wortel der Hoornen een zoom maakt, die van de Jaagers de *Roos* genoemd wordt: zo dat men 't eenigermaate by de uitdryving der Tanden uit hunne holletjes kan vergelyken. Indien men op de ſtoutheid agt geeft van de Vliegen, die haare Eijeren gaan leggen binnen den Endeldarm van 't Paard, of van die, welke ten zelfden einde in de Neus der Schaapen kruipen; zo zal men zig niet verwonderen, dat de oorſprong deezer Wormen in het Hert aan een dergelyke oorzaak toe te ſchryven zy. De Heer REAUMUR, immers, heeft ontdekt, dat deeze Wormen ook in Vliegen veranderen.

Wanſtalligheid der Hoornen.

Onder de Ziekten van het Hert zou men, miſſchien, kunnen tellen de Wanſtalligheid der Hoornen, die het voornaamſte deel zyn, 't welk by deeze Beeſten in 't oog loopt. Men vindt ſomtyds den eenen Hoorn korter dan den anderen, of beiden niet met even veel Takken voorzien: de Stam van den eenen Hoorn is wel eens gevorkt, of in twee-en verdeeld, ja in drieën: ook zyn de Takken ſomwylen ſcheef geplaatſt. Alle deeze mismaaktheden ſchynen de overeenkomſt van de groeijing der Hoornen, met die van 't Boomgewas, nader te beveſtigen. Maar onder alle die Wanſtalligheden, welken in 't Kabinet van den Koning van Vrankryk menigvuldig vertoond worden en door den Heer DAUBENTON beſchreeven, vind ik 'er geen

van een Hertsgewey met drie Hoornen, 't welk door den Heer D. LODEWYK GODFRIED KLEIN in de Verhandelingen van de Roomsch-Keizerlyke Akademie is afgebeeld. Deeze Hoornen, zegt hy, hadden ieder hunnen byzonderen oorsprong of Wortel (*). I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

De Herten zyn door gantsch Europa, ten minste in de gemaatigde deelen, gemeen: zelfs in Noorwegen vindt menze en in 't Noorden, uitgezonderd misschien Lapland: in Asie, vooral in Tartarie en de Noordelyke deelen van China, worden 'er ook menigvuldig gevonden. Bovendien zyn zy in Amerika: want het Hert van Kanada verschilt niet van de Europeaanschen dan door de grootte van zyn Hoornen, benevens het getal en de strekking van derzelver Takken, die somtyds haakswyze naar agteren zyn omgeboogen. Egter is dit geen bestendig onderscheid; want men vindt 'er, onder de Europische, die ook kromme Takken hebben aan de Hoornen, en de Kanadasche zyn somtyds met regte Takken. Dus zyn 'er ook, die eenige Punten hebben als een Kroon boven aan de Hoornen, welken men zeer zelden in Vrankryk ontmoet, maar die in Duitschland en Moskovie voorkomen, zynde een enkele Verscheidenheid van deeze Soort. In Amerika, zo wel als in Europa, vindt men kleine en groote Herten; maar zy schynen aan de koude en gemaatigde Lugt- 't Hert van Kanada.

(*) *Nova Acta Physico-Med. Naturæ Curiosor.* Tom. I. Observ. 39. Tab. III.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. Lugtſtreek bepaald te zyn. Immers, die van Mexiko en de andere deelen van Zuid-Amerika, die van de Ganges en de genen welken de Schryvers opgeeven voor Kaapſe Herten, voor Guineeſche en dergelyken, verſchillen ten opzigt van de Hoornen te veel, om onder deeze Soort geteld te worden.

Om deeze Herten te vangen, vergaderen zig de Wilden van Kanada, zo THEVET verhaalt, tot tien of twaalf by een, gewapend met lange Pieken of Lanſen, van vyftien of zeſtien Voeten, aan 't end met een Been van een Hert of ander Beeſt, van een Voet en daar over lang, in plaats van een Yzeren punt of haak. Als de Sneeuw hoog op 't Aardryk legt, volgen zy de Herten op 't Spoor, en, derzelver Leger ontdekt hebbende, planten zy Cederen Takken, die in den Winter zelfs hunne groente behouden, verbergende zig gewapend onder deeze Takken. Zo dra nu 't Hert, door de groente aangelokt, 'er op uit komt, en onder hun bereik is, vallen zy 'er op aan met hunne Spieſen en Pylen, en, als het voor hun vlugt in de Sneeuw, daar het tot den Buik toe in zakt, wordt het van hun met Bylen afgemaakt, en gevild zynde naar hunne Wooningen geſleept.

De Heer BRISSON merkt aan, dat het Kanadaſche Hert voornaamelyk daar in van de Europiſchen verſchilt, dat deszelfs Hoornen, van onderen tot boven, bekleed zyn met een harde ruige Huid, van de zelfde kleur zynde als het

Lig-

Lighaam, dat donker vaal is. Het heeft van de Rug tot aan den Grond vier Voeten hoogte, en de Hoornen zyn drie Voeten lang. Ook spreekt hy van een Duitsch Hert, 't welk van de Autheuren *Tragelaphus*, dat is Bok-Hert genoemd, en by JOHNSTON onder den naam van Paard-Hert, *Hippelaphus*, is afgebeeld, wordende in Duitschland *Brandhirsch* of *Brand-Hert* geheten, om dat het bruiner van kleur is dan de anderen, hebbende aan den Hals lang Hair, als de Maanen van een Paard. Dit onthoudt zig aan de Grenzen van Boheme. Nog maakt hy gewag van 't *Bourgondisch Hert*, door JOHNSTON taamelyk wel, zo hy zegt, afgebeeld, dat aan 't onderste der Hoornen maar éénen Tak heeft, voorwaards uitsteekende. Daar van hadt hy slegts den Kop met de Hoornen gezien, welke uit Kanada in Vrankryk was overgebragt.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Duitsch en Bourgondisch Hert.

De Heer DE BUFFON leidt de grootte en dikte der Hoornen van het Kanadasche Hert daar van af, dat hetzelve meer Voedzel en Ruste vindt in de onbewoonde Landen, dan in die welke Volkryk zyn. Dus verschilt ook, zegt hy, het Hertsgewey in de zelfde Gewesten, naar het verschil der Landstreeken: het is, even als 't Geboomte, in vogtige, vrugtbaare Landsdouwen, groot, teer en taamelyk ligt; in drooge dorre Gronden, daarentegen, kort, hard en zwaarwigtig. Even zo bestaat het met de Lighaamsgrootte deezer Beesten. Die een vette Weide vinden in weelige Bouwlanden, hebben

Klein Hert van Corsika.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

't Lyf veel grooter en hooger, dan die zig met het schraale Gras en Kruid, van hooge Bergen en dorre Steenagtige Gronden, moeten behelpen. Onder deeze laatsten vindt men 'er, die als dwergen zyn onder de Herten, gelyk blykt in het *Hert van Corsika*, dat het kleinste schynt te zyn van alle de Berg-Herten, hebbende niet meer dan de halve grootte der gewoone Herten. En, 't geen my overtuigd heeft (zegt hy), dat het verschil der grootte alleenlyk van de veelheid van Voedzel in deze Beesten afhangt, is, dat 'er een, by my opgevoed, vier Jaaren lang, eindelyk grooter, zwaarlyviger en vetter is geworden, dan de oudste Herten van myne Bosschen.

Groenlandsch Hert.

In Groenland is een soort van Herten, welk van sommigen onder de Rendieren, van anderen onder de Damherten gerekend wordt te behooren; doch, hoewel hunne Gestalte meer naar de laatsten zweemt en hunne Levenswyze naar de eersten, zo blykt niettemin uit de Hoornen, die rolrond zyn en geenszins plat uitloopen, dat dit Beest tot de eigentlyke Herten behoore. Rajus heeft het de *Groenlandsche Rhee* genoemd. Zy komen veel in Spitsbergen voor, op een Vlakte, deswegens het Rheenveld geheten, als ook aan de Mosselbaay en zelfs in de Straat Davis. Hunne Spyze schynt voornaamelyk de Lepelbladen te zyn. Anderson merkt aan, dat zy op 't end van den Zomer zeer vet zyn, maar in de Winter weder by uit-

stek

ſtek mager worden; men hadt 'er één in Augustus geſchooten, die zeſtig Ponden Vet droeg tuſſchen 't Vleeſch en de Huid. Allerley ſoort van Dieren, zegt hy, hebben in Groenland daar hun voornaamſte Vet, waarſchynlyk tot beſchutzel voor de Koude van dat Geweſt. Hun Vleeſch is zeer ſmaakelyk; doch men heeft daar niet beter. Zie hier de Beſchryving van de Lighaamsgeſtalte, gelyk die ons door den Heer BRISSON wordt opgegeven. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Het is zeer dik van Lyf, gelykende meer naar een Kalf dan een Hert, hebbende ook veel korter Hals en dikker Pooten. De Staart is kort, de Oogen taamelyk groot, de Neus van vooren met Hair begroeid, zelfs aan den Snoet, daar dezelve in de Herten geheel kaal is en met een vogtige Huid bekleed. De Hoornen zyn anderhalf Voet lang, rond, getakt, en, gelyk die van het Kanadaſche Hert, met een ruige Huid overtoogen, roodagtig van kleur. De Vagt, welke dit Hert draagt, beſtaat in de Zomer uit kort Hair, helder Aſchgraauw; doch tegen den Winter komen, tuſſchen die korte Hairen, anderen opſchieten, lang zynde en ſtyf, uit ros, bruin en wit gemengeld. Het Wyfje draagt, gelyk de Rendieren, zo wel Hoornen als het Mannetje. De hoogte is, van 't opperſte van de Rug tot aan den Grond gemeten, ongevaar drie Voeten.

Onder de Herten vindt men 'er ſomtyds zeer groot en zwaar, doch hunne hoogte ſchynt bin- Grootte en Zwaarte der Herten.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

nen de vier Voeten bepaald te zyn, van de Rug tot aan den Grond gemeten: zo dat zy omtrent van hoogte zyn als de Osſen of Koebeesten, doch veel dunner van Lyf en langer van Pooten. Men vindt ze ook zelden boven de twee of driehonderd Ponden zwaar: egter wordt gemeld, dat, onder de dertig Herten, welken de Keurvorſt van Keulen, den 28 Auguſtus des Jaars 1754, by *Urdingen* velde, één geweeſt is van 656, en een ander van 622 Ponden. De langte, van den Snoet af tot aan den Wortel van de Staart, is omtrent zes Voeten. De Hoornen, die zy op 't Hoofd hebben, zyn ſomtyds drie Voeten lang, en hebben wel eens over de twintig Takken met hun beiden; niettegenſtaande de ARISTOTELES en PLINIUS zeggen, dat het Hert nooit meer dan zes Takken heeft aan ieder Hoorn. Men kan uit het getal deezer Takken geen beſluit opmaaken aangaande den Ouderdom van het Hert: dewyl het ſomtyds in een volgend jaar minder Takken aan zyne Hoornen heeft.

Kleur van 't Hair.

De gewoone kleur van 't Hert is rosagtig of Kaſtanie-bruin; doch men vindt 'er ook roode en zeer zeldzaam die wit zyn van kleur, hoewel zy gemeenlyk vry bleek zyn onder aan den Buik. Men vindt ook Herten en Hinden met wit op 't Voorhoofd en aan den Snoet. Hoe ouder, hoe donkerder zy doorgaans zyn van Hair. JACQUES DU FOUILLOUX heeft in de Herten driederley ſoort van kleur onderſcheiden;

te

te weeten bruin, vaal en rood. Onder de bruinen zyn kleine, ſchoon even oud; doch deze kunnen zo wel niet loopen als de groote bruine Herten. Die bleekvaal van kleur zyn, (zegt hy,) ontbreekt het aan kragt en moedigheid; zy hebben dunne witte Hoornen: doch die hoogvaal zyn hebben een bruine ſtreep langs de Rug, zwaare Hoornen die digt gepaareld zyn, en munten uit in moedigheid. De roode zyn doorgaans jong en zeer vlug.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Lighaamsgeſtalte.

Het Hert heeft in zyn poſtuur iets, 't welk eene byzondere ſcherpheid van Gehoor, Gezigt en Reuk, uitdrukt. Zyne Ooren zyn zeer groot, naar den Kop te rekenen; de Oogen ſtaan ver van elkander, en op zyde van 't Voorhoofd: de Neusgaaten zyn wyd en groot. Dit alles geeft aan dit Beeſt een ſchrander Gelaat, en de hooge opheffing van zyn Kop, die een fout is in een Paard, ſtaat aan 't zelve fraay. Men moet egter aanmerken, dat het in 't loopen de Hoornen niet overend ſtaande houdt, gelyk men de Herten gemeenlyk afgebeeld ziet: dan zouden zy het Beeſt tot een groote belemmering zyn. In tegendeel, door 't opligten van den Snoet leggen de Hoornen, in 't loopen, byna water. pas, of hangen naar de Rug toe over. En de ſtyfheid van Nek is aan dit Beeſt een groot behulp, om zig met de Hoornen te verdedigen. De Hinde heeft veel tammer aanzien, en is kleinder, doch loopt niet minder ſnel als het Hert.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

Inwendige deelen.

In de Lighaamsgeſtalte van de Hinde is, behalve de langte van den Hals en de kortheid van de Staart, nog zo veel verſchil met de Koebeeſten, dat men haaſt denken zoude, een groot onderſcheid te moeten vinden in de Ingewanden. Ondertuſſchen heeft de Ontleeding doen zien, dat 'er geen kennelyk verſchil zy, dan alleen in 't ontbreeken van de Galblaas, welke het Hert niet heeft; in het maakzel der Nieren, die niet uit byzondere Klieren zyn ſamengeſteld; de figuur van de Milt, welke ovaal is, en die van het hoofdje der Roede, 't welk, byna Cylindriſch zynde, als een toegetrokken beursje eindigt. Ook heeft het Hert een zelfde getal van Beenderen als de Stier, en, ſchoon dezelve veel dunner en langwerpiger zyn, nochtans op even gelyke wyze ſamengevoegd en gewricht. Het Hert heeft, bovendien, twee kromme Hoektanden aan de Bovenkaak.

Gebruik.

In de Huishouding kan men een nuttig gebruik maaken van deeze Beeſten. Hun Vleeſch is eetbaar, ſmaakelyk en gezond: doch het moet van jonge en wel gevoede Herten zyn; van de ouden deugt niets dan de Tong, de Snoet en Ooren, waar by men, op 't allerhoogſte, nog de Krippen, zynde het bovenſte van de Rug naar de Billen toe, kan voegen. Als een Hert drie jaaren oud wordt, is het Vleeſch taay en moeielyk te verteeren: ook door geilheid, inzonderheid in de Bronstyd, oneetbaar, gelyk het Bokkenvleeſch: doch indien het Hert, nog

nog jong zynde, gefneeden wordt, kan deszelfs Vleefch, als het vet geweid is, tot een zeer aangenaam Voedzel verftrekken; zo wel als dat der Hinden, die men als gelde Koeijen, onder den naam van *Smaldieren*, vet maakt. De zuigende Hertskalveren worden, als eene lekkerny, voor de Tafelen der Grooten bewaard. Veelen beminnen ook de eerft uitgefchooten Hoornen, die zy gekookt of gebraden eeten, zeggende dat dezelven eenigermaate naar Kampernoeljes fmaaken: doch het is een lymige en moeielyk verteerbaare Spyze. I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Groot is het gebruik, dat men in de Geneeskunde heeft van verfcheide deelen van het Hert. De Hoornen, in 't byzonder, leveren een menigte van Bereidingen uit aan de Apotheeken. Bovendien is ook het Been uit het Hart, de Schaft, het Bloed, Merg, Vet of Smeer, en de Huid, tot verfcheide oogmerken, aangepreezen: waarfchynlyk wegens de byzondere Tegengiftige en Zweetdryvende kragt, die 'er onderfteld werdt in alle de deelen van dit Beeft te zyn. In de Geneeskunde.

De Hoornen moeten, wil menze goed hebben, ryp, dat is van het Hert zelf afgeworpen zyn: immers deeze bevindt men zwaarder, harder en vafter van zelfftandigheid, dan die, welke van Herten, die men vangt of doodt, worden afgehouwen, zynde doorgaans met bloedige plekken of ftreepen. Het affchaafzel deezer Hoornen wordt in Dranken gekookt: men De Hoornen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

maakt 'er Geley van, om Menſchen, die door zwaare Krankheden zyn verzwakt, te verſterken. Dikwils wordt ook de Hertshoorn onder Poeijers gemengd, ten welken einde dezelve op een byzondere manier moet toebereid zyn, laatende zig, wegens de taaiheid, anders niet verbryzelen. Stukken van deeze Hoornen worden geplaatſt in de Helm van een Kolf of Destilleer-Ketel, daar men het Water in ſtookt van welriekende kruiden, die tevens Hartſterkende zyn, om dus, behalve de brooſchheid, welke op deeze manier aan de Hertshoornen medegedeeld wordt, dezelven, als 't ware, nog meer kragt by te zetten. Aan deeze bereiding wordt de naam van de *Philoſoophiſche* gegeven: doch, dewyl al het Lymige door den damp van 't Kookend Water, dus, uit de Hertshoorn is weggeſleept, zal men 'er te vergeefs een veel uitmuntender kragt, in het verzagten der Scherpheden, van verwagten, dan van Kreeftsoogen en dergelyke Zuurbreekende middelen. Hertshoorn, gebrand tot een witte Kalk, heeft inderdaad eenige ſamentrekkende kragt, die dezelve doet voorſchryven, om te mengen onder de Geneesmiddelen tot ſtilling van Bloedſtortingen en van andere Ontlaſtingen, welke uit eene ſlapheid der Vaten ontſtaan of uit eene ſcherpheid en dunte der Vogten; in welke Gevallen dezelve egter ook meeſt als een Zuurbreekend Middel werkt.

Geeſt, 't Is zeker, dat men door de laatſtgemelde

Be-

reiding al dat gene kwyt raakt, waar in de voornaamste kragt der Hertshoornen bestaat: te weeten, de Olie, Geest en 't Zout. Om deeze te krygen, wordt de Hertshoorn in kleine stukken gezaagd, die men eerst doen kan in een Glazen Kolf, en haalen 'er, door de zagte Hitte van 't Dampbad, het Water af, dat, met een weinigje van den vluggen Geest bezwangerd, in Hartskloppingen en Flaauwten aangepreezen wordt; doch het is, in dit opzigt, niet te vergelyken met den Geest zelf, dien men uit de Hertshoornen door de Retort overhaalt, en met welken tevens het vlugge Zout overkomt. Dit laatste geeft men van zes tot zestien Greinen, in eenig bekwaam Vogt, en den Geest van tien tot dertig Druppelen. Deeze beide Middelen zyn van groot gebruik in allerley Kwaalen, die in een ongeregelde beweeging van het Zenuwgestel, door eene Kramptrekking van de Ingewanden veroorzaakt, bestaan, en dus komen zy te pas in de Opstyging, Vallende Ziekte en Stuipen der Kinderen; zy kunnen ook den loop der Dierlyke Geesten, die gestremd was, somtyds herstellen, in de Beroerte en Lammigheden: zy zyn sterk Zweetdryvende, en dienen dus, somtyds, in de tusschenpoozende Koortsen, of om het Gift door de Huid te doen uitwaasemen en dus te loozen. Van de stinkende Olie, die na de Destillatie overblyft, wordt uitwendig, in een Smeering of Zalfje, gebruik gemaakt tegen dergelyke Ongemakken.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Zout en Olie.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

'T Beentje uit het Hart.

In het Hart der oude Herten wordt somtyds een Beentje gevonden, waar aan sommigen nog grooter kragten, dan aan de Hertshoornen, toeschryven. Het heeft de langte omtrent van een Pink, en de gedaante van een Kruis, hoewel 'er dikwils de bovenste punt aan ontbreekt. In het Kabinet van den Koning van Vrankryk vindt men 'er verscheidene, waar van de grootsten drie Duim lang zyn. VESALIUS heeft reeds opgemerkt, dat het de Peezen zyn der Spieren van het Hart, aan den oorsprong van de groote Slagader en van de Long-Ader geplaatst, die allengs hard worden en in de Ouderdom een Beenige zelfstandigheid verkrygen. Dit Beentje moet zeer wit zyn en maatig van grootte: want het Beentje, dat op de zelfde wyze in de Harten van oude Stieren groeit, wordt 'er dikwils voor verkogt, zynde niet te onderscheiden dan door de grootte. Men plagt aan het Beentje uit het Hart der Herten eene byzondere Hartsterkende, Tegengiftige en Bloedstempende kragt toe te schryven; doch, dewyl het naauwlyks ooit op zig zelf alleen gebruikt wordt, zo is het te gelooven, dat de kragten, die men 'er van ondervindt, meest afhangen van de bygemengde Middelen.

De Schaft, het Bloed, Merg, enz.

Ik twyfel zeer, of men wel meer staat kan maaken op de byzondere kragten, die door de Ouden aan 't Poeijer van de Schaft van 't Hert, tot bevordering van de Voortteeling, zyn toegeschreeven; of ook aan 't gedroogde Bloed

te-

tegen de Pleuris en het Podagra; of aan beiden tegen de Roode Loop. Het Merg van deszelfs Beenderen is, versch zynde, ongemeen verzagtende, en wordt met vrugt in de Klysteeren tegen de Darmpynen gebezigd, of ook uitwendig als een Smeering, tegen de Kwaalen der Zenuwen, Peezen en Gewrichtsverstyvingen. Met niet minder verwagting kan men van 't Vet of Smeer van 't Hert, zo in als uitwendig, gebruik maaken in alle Gevallen, daar verzagting en weekmaaking wordt vereischt. Van de Huid wordt een zeer zagt en duurzaam Leder gemaakt, 't welk veel naam heeft, zo tegen 't Podagra, als tot bevordering van de Kraam.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Bezoar-Steen van 't Hert.

In de holligheid, die onder ieder Oog is van een oud Hert, wordt eene Stoffe gevonden die week is en zwart van kleur, wordende hard als zy opdroogt, en dan noemt men ze de *Traanen* of Bezoar-Steen uit de Oogen van het Hert. Twee zodanige Steentjes zyn 'er in 't Kabinet van den Koning van Vrankryk, zeer ligt van zelfstandigheid, ieder omtrent elf Liniën of twaalfde deelen Duims lang, zeven Liniën breed, en zes Liniën of een half Duim dik. Ook vindt men, in dat Kabinet, een regte *Bezoar* van 't Hert, die platagtig Eyvormig is van figuur, geelagtig van buiten en wit van binnen; twee Duimen en eene Linie lang, één Duim en tien Liniën breed, vyftien Liniën dik; weegende drie Oncen vyf en een half

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. IV. *Tarandus.* Rendier.

Drachme. Zyn Oppervlakte is glad en gepolyst.

(4) *Hert met ronde takkige Hoornen, aan de top-enden plat.*

By de Ouden is dit Beest beschreeven onder den naam van *Rangifer*, die of van de schikking zyner takkige Hoornen, welke als in rangen zyn verdeeld, of van het Haam, 't welk hetzelve om 't Lyf gedaan wordt, wanneer men 't voor een Sleede zet, in de taal des Lands *Ranga* genaamd, afkomstig zou kunnen zyn. Onder deezen Naam, egter, is het by GESNERUS en ALDROVANDUS zeer kwaalyk afgebeeld, en beter onder dien van *Tarandus*; maar de Afbeelding, welke JOHNSTON onder deezen Naam Tab. XXXVII. geeft, deugt zo min als die van *Rangifer* op de zelfde Plaat. De beste Afbeelding, welke hy 'er van heeft, is die, welke *Cervus palmatus* genoemd wordt, en Tab. XXXVI., *Cervus mirabilis*; welke laatste, hoe wonderlyk zy ook schynen moge, zeer goed is, volgens 't getuigenis van den Heer LINNÆUS, die schynt aan te duiden, dat dit zelfde Beest, onder de naamen van *Hippelaphus* en *Tragelaphus*, Tab. XXXIV, ook bedoeld worde. Immers

(4) Cervus Cornibus ramosis teretibus, summitatibus Palmatis. *Faun. Suecica. Syst. Nat.* Rangifer. GESN. *Quadr.* 141. OLEAR. *Mus.* 16. Tab. X. Fig. 3. RAJ. *Quadr.* 83. Tarandus. ALDR. *Bisulc.* 859. Tab. 861. Rheno. *Amœnit. Acad.* IV. p. 144.

mers de Griekfche naam is *Hippelaphus* of Paard-Hert, welke, van zyn draaven en loopen voor de Sleede als een Paard, zal afkomftig zyn, zo wel als de Hoogduitfche Naam *Rein* of *Renthier*, die van 't rennen, dat het doet, of van 't Latynfch woord *Rheno*, kan afgeleid worden. De Engelfchen noemen het, in navolging van dien, *Raindeer*, de Franfchen *Rhenne*, *Rëenne* of *Rangier*. PLINIUS, wil men, heeft het onder den naam van *Machlis* bedoeld gehad.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Het Rendier woont in de Gebergten der Noordelyke deelen van Europa en Afia, en dit Klimaat is aan 't zelve zo eigen, dat men deeze Beeften, zelfs in de gematigde Lugtftreek, niet in 't leven kan houden, miffchien om dat zy dan hunne Vryheid miffen. Dit heeft men in Deenemarken bevonden aan een Paar Rendieren, Mannetje en Wyfje, welken, aldaar met veel zorgvuldigheid opgepaft, niettemin uitteerden en ftierven. Zy loopen in 't Stigt van Bergen in Noorwegen, by groote troepen, in 't wilde, komende van 't Sneeuw-Gebergte, in *Hardanger*, by één, twee of drie honderd teffens af, indien de Weftewind waait; dewyl zy altyd met de Neus in den Wind loopen. Men kan 'er dan, gemakkelyk, twee of drie treffen met ééne Schoot; maar dan worden de gefneuvelde van de anderen vertreden. In Finmarken, inzonderheid op het lange Gebergte, dat aan Sweeden grenft, worden de meeften gevonden, niet alleen wild maar ook tam: want deeze

Woonplaats.

 Bees-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Beeften maaken den eenigften rykdom der Landlieden uit. Deeze trekken hun Voedzel, naamelyk, van 't Vleefch, de Melk en Kaas dier Beeften; van welker Huiden zy hunne Kleederen, Tenten en Dekens, maaken, en van de Peezen Naaigaren vervaardigen. Veelen hebben daar zes of agthonderd, ja duizend ftuks Rendieren, die nooit onder 't Dak komen, volgende den Laplander, overal waar hy zwerft, na, en vervoerende zyn Bagagie, ja zyn Perfoon en Familie zelfs, in Sleeden van de eene plaats naar de andere. Zy zoeken zelf hun Voedzel, dat ten deele uit Loof en Knoppen der Boòmen, ten deele uit een foort van Mos beftaat, 't welk zy, des Winters, onder de Sneeuw weeten op te wroeten. 't Zyn zindelyke, zagtaartige en vergenoegzaame Beeften, die van zeer weinig Voedzel kunnen leeven. De Honden, welke daar op afgerigt worden, zyn derzelver Beftierders en Befchermers; de Wolf is hunne grootfte Vyand, waar tegen zy zig egter met hunne Hoornen eenigermeate weeten te verdedigen.

De Franfche Akademiften hebben, toen zy zig, in de Jaaren 1736 en 1737, in Lapland bevonden, om, op order van den Koning van Vrankryk, de langte van een Graad in de Middag-cirkel aldaar te meeten, zig van het Sledetuig der Laplanderen, tot hunne Reistogten benoorden Tornea bediend. Men maakt, ten dien einde, zegt de Heer MAUPERTUIS, het Ren-

Rendier vaſt aan een ſoort van Schuitje, *Pulka* genaamd, van vooren ſcherp toelnopende, om de Sneeuw te ſplyten, en een Menſch, half zittende half leggende in dit Rytuig, kan 'er den grootſten ſpoed mede maaken, behoudens dat hy niet bevreesd zy, alle oogenblikken om te tuimelen of begraven te worden in de Sneeuw. In 't algemeen is het poſtuur in de *Pulka*'s zo ongemakkelyk, dat men, na eenige Uuren rydens, het Lighaam als gerabraakt zig verbeeldt. Zie hier, hoe men zig van de Rendieren, gemeenlyk, tot de Reistogten in Lapland bediene.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rendier.*

In 't begin van den Winter worden, met takken van Denneboomen, de Wegen naar de Volkrykſte plaatſen afgebakend. Naauwlyks is de eerſte Sneeuw tot een hol Spoor geworden, of de Wind vervult dit Spoor met nieuwe Sneeuw, en deeze wordt wederom plat gereeden. Verſcheide herhaalingen maaken dus het Spoor, 't geen, wanneer de Wind of Sneeuwjagt hetzelve gevuld heeft, niet te onderſcheiden is, tot een ſoort van Dykje van plat getreeden Sneeuw, daar men ſlegts een weinig, ter regter of ſlinker hand, van afwykende, in een Afgrond van loſſe Sneeuw nedertuimelt. Al de voorzigtigheid beſtaat derhalve in het Spoor wel te houden, dat doorgaans in 't midden is uitgehold door een Groeve, welke 'er van de voorafgegaane Sleede in is gemaakt. Maar in 't diepſte van een Boſch, op plaatſen die weinig bezogt worden, heeft men zulke Wegen niet: de Fin- en Laplanders

Sleedevaart der Laplanderen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

kunnen elkander daar niet vinden, dan door middel van eenige merktekenen, aan de Boomen gemaakt: de Rendieren zakken somtyds tot aan de Ooren in de Sneeuw, en, indien men op zodanige plaatsen door een dikke Sneeuwjagt overvallen werde, die daar zodanig is, dat men geen twee Schreeden van zig af kan zien, zo zou men onmooglyk den Weg kunnen wedervinden, en onfeilbaar moeten sterven, zo men geen Tenten by zig had, om zig te beschutten voor de Sneeuw.

„ Toen wy te rug kwamen van *Kengis*, ge-„ legen aan de Oevers van een Arm der Rivier „ van Tornea, en zeer bekend wegens de Yzer-„ Ovens, die men daar vindt; zo kwamen ons „ (zegt de Heer MAUPERTUIS) op de Rivier „ verscheide Karavaanen in 't gemoet van Lap-„ landers, die naar *Pello* de Huiden en Visch „ bragten, welken zy op de Markten van 't „ bovenste Lapland geruild hadden met de „ Kooplieden van Tornea. Deeze Karavaanen „ bestaan uit lange Kettingen van *Pulka's*. Het „ Rendier, dat de voorste Sleede trekt, wordt „ geleid door een Laplander te voet; aan die „ Sleede is het tweede Rendier vast, en dus „ tot dertig en veertig agtereen, loopende al-„ temaal stipt in het Spoor, dat door de voor-„ ste Sleede in de Sneeuw gebaand is, en door „ de volgende al dieper en dieper gemaakt „ wordt. Wanneer de Rendieren moede zyn, „ en de Laplanders een plaats hebben uitgekoo-

„ zen

„ zen om zig te legeren; maaken zy een groo- I. AFDEEL.
„ ten kring van alle de Rendieren voor de Slee- XXXIII.
„ den gespannen, aan welken het Mos wordt HOOFDSTUK.
„ uitgedeeld. Ieder Laplander gaat in de Sneeuw *Rendier.*
„ leggen, midden op de Rivier, rondom een
„ Vuur, dat zy daar aansteeken, terwyl de
„ Vrouwluy en Kinderen Visch gaan haalen uit
„ de Sleeden. Ook slaan zy somtyds op het
„ Ys een soort van Hutten op: bestaande uit
„ grove Kleeden, die zy om Stokken han-
„ gen, welken overend gezet zyn, zodanig dat
„ zy als een Mik te samen loopen. Men laat
„ het bovenste open voor den uitgang van de
„ Rook, en binnen deeze Hutten, die een al-
„ lerkommerlykste Wooning uitmaaken, met
„ de armoedigheid van deeze Natie overeen-
„ komstig, gaan zy leggen op uitgespreide Ren-
„ dieren of Beeren-Vellen, een Pyp te rooken;
„ leevende zo vergenoegd, naar den uiterly-
„ ken schyn, als een Koning in zyn Paleis".

De Abt OUTHIER, die gemelden Heer op dee- Reistogt der Franschen met Rendieren.
zen Togt verzelde, spreekt van nog eenige aan-
merkelyke Byzonderheden, die het reizen met
de Rendieren betreffen. „ De Sleeden (zegt
„ hy,) waar van de Laplanders zig tot vervoe-
„ ring hunner Goederen bedienen, zyn vyf of
„ zes Voeten, doch die, daar men mede reist,
„ maar vier Voeten lang: het voorste end, of
„ de punt, is van boven met Planken digt ge-
„ maakt, waar onder men de Beenen steekt,
„ en op die Planken is een Huid gespykerd,

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

,, welke van den genen, die in de *Pulka* zit,
,, voor zyne Borſt wordt opgehaald, en met
,, Touw om zyn Middel gebonden, op dat de
,, Sneeuw, waar in men zig dikwils als begra-
,, ven vindt, niet binnen de Sleede kome.
,, Men heeft veel werks, indien men 't niet
,, gewoon is, om dit Rytuig in evenwigt te
,, houden: want het loopt op een Kiel van niet
,, meer dan twee of drie Duimen breed: zo
,, dat het, door de minſte wiggeling, omtui-
,, melt. De Heer BRUNIUS, die ons verzelde,
,, kon het doen, maar de Heer MAUPERTUIS
,, en ik raakten geduurig om, en hy bezeerde
,, zelfs zyn Arm daar door. Men heeft een
,, Stokje in de Hand, om de Sleede te beſtuu-
,, ren, en ook, indien het Beeſt te hard loopt,
,, deszelfs Laſt zodanig te verzwaaren, dat het
,, tot een zagter tred gebragt worde. Anders
,, is 'er naauwlyks kans, om het te doen ſtil
,, ſtaan: want aan het Touw trekkende, dat
,, het aan de Hoornen heeft, zou het of van
,, koers veranderen, of zig omkeeren en ſchop-
,, pen zynen Voerman met de Agterpooten;
,, waar tegen de Laplanders hunne Sleeden
,, zelve als een beſchutzel bezigen.

,, In het geheele Noorderdeel van Sweedſch
,, Lapland benoorden *Kengis*, dat wat Noor-
,, delyker dan *Pello* legt, worden geen an-
,, dere Rytuigen gebruikt. De Rendieren zyn
,, vlug, doch niet zeer ſterk: voor een Sleede
,, geſpannen zouden zy, miſſchien, dertig
,, My-

„ Mylen op een dag kunnen afleggen, by al- I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rendier.*
„ dien de Baan vaſt en glad bereeden ware;
„ maar, als de Sleede zig een Spoor moet maa-
„ ken in de Sneeuw, dan heeft het Beeſt het
„ zeer zwaar, en gaat langzaam voort. Het
„ vindt overal zyn Voedzel: vermoeid zynde
„ maakt de Baas, die digt behokkeld is tegen
„ de Koude, het los, en dan gaat het niet
„ ver heen de Sneeuw opwroeten, waar on-
„ der het, zo men op 't Land is, een ſoort
„ van wit Mos vindt, daar het van kan leeven.
„ De Reiziger behoeft derhalve ſlegts eenig
„ Voedzel voor zig zelf mede te voeren, dat
„ men voor in de Sleede doet; doch, als de
„ Laplanders over Ys reizen, neemen zy har-
„ de Koeken met zig van zulk Mos, met
„ Sneeuw onder een gekneed, tot Voedzel van
„ deeze Beeſten. In 't reizen naar *Wardhuis* is
„ men zelfs dikwils genoodzaakt Hout mede
„ te ſleepen, dewyl de Weg loopt over groote
„ Landſtreeken, daar Struik noch Boom groeit.

„ Wy waren, met groote ſnelheid, langs een
„ gladde Baan over 't Ys gekomen, tot aan
„ den voet van 't Gebergte, dat geheel met
„ Sneeuw bedekt was. Men vondt daar geen
„ bereeden Spoor; dus was het te vreezen, dat
„ wy tuſſchen de Rotſen invallen, en in een
„ Afgrond van Sneeuw verſmooren mogten.
„ Een Finlander, die aan zyne Voeten lange
„ ſmalle Plankjes gebonden hadt, liep zagtjes
„ voor ons uit om den Weg te polſen, gelei-

I. Afdeel XXXIII. Hoofdstuk. *Rendier.*

„ dende aan een Touw het Rendier van de „ voorste Sleede, 't welk tot den Buik toe in „ de Sneeuw zakte, en, zo wel als de ande- „ ren, veel werks hadt, om ons boven op „ den Berg te sleepen: zo dat wy deeze arme „ Beesten verscheide maalen moesten laaten rus- „ ten en adem scheppen. Eindelyk kwamen „ wy 'er, egter, en stelden ons Kwadrant om „ de Hoeken te meeten; terwyl twee Lap- „ landsche Mans- en een Vrouwspersoon, die „ ons tot Voerlieden strekten, een groot Vuur „ maakten, en de Rendieren onder de Sneeuw „ wroetten naar het Mos. De Vorst was zo „ sterk, dat de Sneeuw niet smolt onder het „ Vuur, noch op een Voet afstands van het- „ zelve, in den omtrek. By 't afgaan van 't „ Gebergte waarschouwden onze Leidslieden „ ons, dat wy onze Stokjes, zo diep als wy „ konden, in de Sneeuw moesten steeken, om „ de snelheid van onze Sleeden te maatigen, „ en te beletten, dat dezelven geduurig de „ Rendieren op de hakken vielen. Toen wy „ beneden aan 't Gebergte waren, lieten de „ Laplanders hunne Sleeden te *Narki* blyven, „ en ieder Leidsman ging voor op een van on- „ ze Sleeden zitten, houdende die met eene „ zonderlinge behendigheid in evenwigt; zo „ dat wy ongelooflyk snel, en zonder om te „ storten, te rug kwamen " (*).

De

(*) OUTHIER. *Voyage au Nord*. p. 142.

De Heer LINNÆUS heeft in zyn Werk, dat hy *Flora Lapponica* noemt, eene omſtandige beſchryving gegeven van de Levenswyze der Finen Laplanderen; waar van ik, om dat zy de voordeelen, die deeze Volkeren van de Rendieren hebben, klaar voor oogen ſtelt, kortelyk zal ſpreeken.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Levensmanier der Laplanderen.

De Laplanders, zegt hy, kennen de Jigt niet: zy zyn, 't geheele Jaar door, vlug en ſterk. Ik heb, met verwondering, onder hun, Beſtevaars van over de zeventig Jaaren hunnen Hiel, zonder eenige vermoeijing, in hunne Nek zien leggen; even als de jonge Kinderen ſomtyds kunnen doen. Zy verduuren de allerhardſte Koude, moetende in de Boſſchen zwerven met hunne Troepen Rendieren, niet alleen over dag, maar geheele Nagten in 't midden van den Winter: want deeze Beeſten komen in geen Stallen, en eeten diestyds niets dan Mos. Men ziet geen barſten in hunne Voeten, ſchoon zy geen Kouſen draagen. Om zig voor de Koude te beſchutten, hebben zy Broeken aan, die hun tot op de Hielen hangen, en zeer dunne Schoenen, alles gemaakt van de Huid der Rendieren, waar van het Hair naar buiten is gekeerd. Zy vullen hunne Schoenen, zo wel als hunne Wanten, met zeer fyn geſneeden Hooy, dat hunne Handen en Voeten warm houdt. Ik ken geen vreesagtiger Volk; zy trillen op 't minſte geraas en vallen in flaauwte als de Vrouwtjes. Een Donderſlag doet hun van ſchrik byna verſtyven:

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

als wanneer zy gewoonlyk onder den Berkeboom hunne verſchuiling zoeken, gelyk Keizer Tiberius onder eene Laurierkroon. Van deezen Boom krygen zy ook de voornaamſte Middelen, waar van zy zig bedienen in hunne Ziekten.

De Rendieren hunne Rykdom.

De Inwooners der Boſſchen zyn zeer arm, maar die der Gebergten zouden den Voorrang betwiſten kunnen aan veele gegoede Landlieden in Europa; want zy bezitten zeer dikwils duizend Rendieren, waar van ieder niet onder de drie Guldens geldt; die hun Kaas, Vleeſch en Huiden, dat is Voedzel en Dekzel, in overvloed uitleveren. Zy kunnen, bovendien, veel Vagten van Beeren, Marters, Hermelynen, Veelvraaten, Inkhoorens en Kaſtooren of Bevers, inzamelen, die zy verkoopen of verruilen aan hunne Nabuuren, in Sweeden en Noorwegen, voor Sterken Drank, Tabak en 't gene hun verder ontbreekt, dat zeer gering is; want zy zyn met weinig te vrede. Dus leeft dit Volk, in eene ſchynbaare Armoede, zo onbekommerd en gemakkelyk, dat het zyne geringe Hutten en Kleederen niet tegen eens Konings Paleis, met de rykſte Meubilen en Sieraaden, zou willen verwiſſelen. Men heeft daar van het voorbeeld in jonge Laplanders, uit de Noordelykſte deelen, die aan 't Hof te Stokholm gebragt zynde, om daar opgevoed te worden, ſtilletjes wegſloopen naar hun Vaderland, daar de eenvoudigheid heerſcht, in eene vreed-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rendier.*

vreedzaame bezitting van Goederen; 't welk alle Schatten der Wereld te boven gaat.

Schoon de Rykdommen niemand, in dat Gewest, edeler of aanzienlyker maaken, of boven de anderen doen uitmunten in Gezag; zo wordt 'er egter agt op geslagen wegens het Bestaan. Een Man, die duizend Rendieren bezit, zal niet gaarn zyne Dogter ten huwelyk geeven aan den Zoon van iemand, wiens vermogen slegts bestaat in honderd Rendieren; en een ryk Jongman zoekt 'er, zo min als elders, een arm Meisje. By 't uithuwelyken krygen de Dogters een Bruidschat, die in Geld of in zeker getal van Rendieren bepaald wordt. Zo dat deeze Beesten de voornaamste Koopwaaren en Goederen van de Laplanders uitmaaken.

Voedzel der Rendieren.

De Rendieren eeten in de Zomer veelerley soort van Kruiden, die op de Gebergten groeijen; want zy verlaaten alsdan de Valeijen of Vlakten, om de Muggen en Horsels te ontgaan. De voornaamsten van deeze Kruiden zyn; de Bastaard-Wederik (*a*), Oyevaars-Bek (*b*), Water-drieblad (*c*), Water-Vyfvinger-kruid (*d*), Goude Roede (*e*), Onzer Vrouwen Man-

(*a*) Chamænerion latifolium vulgare TOURN. Epilobium. LINN.

(*b*) Geranium Batrachioides folio Aconiti. BAUH.

(*c*) Menyanthes seu Trifolium fibrinum.

(*d*) Pentaphylloides palustre rubrum. TOURNF. Comarum LINN.

(*e*) Virga Aurea vulgaris latifolia. TOURNF. Solidago. LINN.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rendier.*

Mantel of Sinauw (*f*), groote wilde of Berg-Zuuring (*g*), Hazen-Latuuw of Berg-Slaa, met blaauwe bloemen (*h*), Zwarte Tarwkruid (*i*), Bofchgras (*k*), Berggras (*l*), wilde Angelika (*m*), doove Stekels (*n*); benevens een foort van Braamen (*o*), Plant-Kornoelje (*p*), als ook de takken van Wilge- en Berkeboomen (*). De Pyn- en Denneboomen, benevens veelerley Veldgewaffen, zo die voor andere Beeften ook fchadelyk zyn, gelyk de Wolfsklaauw, Wolfsbefiën, fcherpe Boterbloemen, Standelkruid, enz.; maar ook anderen, gelyk de Hey, Hoefbladen, Byvoet, Reinevaren, enz., laaten zy ftaan (†).

Dewyl, nu, een menigte van de gemelde Planten op de Laplandfche Gebergten groeit, zo hebben zy diestyds, wanneer de Veehoeders met hun naar de Gebergten gaan, geen gebrek aan Voeder. Dikwils worden geheele ftreeken Bofch

(*f*) Alchimilla vulgaris.

(*g*) Acetofa montana maxima. BAUH.

(*h*) Lactuca montana latifolia laciniata, flore cœruleo. TOURNF.

(*i*) Melampyrum luteum anguftifolium. BAUH.

(*k*) Gramen nemorofum. Aira. LINN.

(*l*) Gramen montanum Avenaceum fpicatum. BAUH. Melica. LINN.

(*m*) Imperatoria pratenfis major. TOURNF. Angelica. LINN.

(*n*) Cirfium Helenii folio, Capitulo magno. VAILL. Cardui fpecies. LINN.

(*o*) Rubus paluftris foliis Ribes, fructu e rubro flavescente. Chamæmorus Suevorum.

(*p*) Cornus herbacea LINN.

(*) *Stokholmfe Verhand.* Tom. XII. p. 96.

(†) *Amœnit. Acad.* Vol. IV. p. 150.

Bosch in dit Geweſt afgebrand, 't welk de Ingezetenen voordeelig is, dewyl de Boeren daar door goede Weiden voor hunne Koeijen en de Laplanders voor hunne Rendieren bekomen. Maar in de Winter, wanneer beide Beeſten en Menſchen, wegens de Koude, van het Gebergte in de Valeijen moeten nedertrekken, beklaagen zy zig dikwils het afbranden deezer Bosſchen; dewyl zy ſomtyds een menigte Boomen omver dienen te hakken, om het Loof derzelven of de Boom-Mos, die aan de Takken groeit, aan de Rendieren tot Spyze te geeven. Dit gebeurt, wanneer een ſchielyke Vorſt op veel Regen en nat Weder in de Herfſt volgt, waar door het Land als met een Zoom van Ys overdekt wordt; zo dat de Rendieren hunne gewoone Winterſpyze niet bekomen kunnen (‡).

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Het Koraalagtig Aardmos.

In dat Saizoen, wanneer het Aardryk bevroozen en met Sneeuw bedekt is, beſtaat hun gewoone Voedzel in een ſoort van takkig Mos, zelden een Vinger lang, wit van kleur, dat op de drooge Zandige of Steenagtige Gronden, zo wel in Vrankryk, Duitſchland en de Nederlanden, als in het Noorderdeel van Europa groeit. De Heer LINNÆUS heeft het genoemd *Heeſteragtige* Lichen, *doorboord met gaatjes, zeer takkig, de takjes knikkende:* TOURNEFORT geeft hetzelve den naam van *Coralloides*, en by TABERNÆMONTANUS is het, onder den naam van *wild Koraal-Mos*, afgebeeld

(‡) *Stokholmſe Verhand.* als boven.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

beeld (*). Twee Soorten zyn 'er van in Lapland, eene die op de Zand- en Steenagtige Vlakten groeit, welke daar door Sneeuw-wit zig vertoonen, gelyk ook de wyd-uitgeſtrekte Veenlanden, die 'er zyn, en de dorre Rotſen, daar door als Zilver blinken: een andere die grooter is, groeijende op de Bergen, daar de Boſſchen zyn afgebrand, of ook in de Boſſchen zelf, het meeſte onder de Pyn- en Denne, minſt onder de Berkeboomen. 't Is waar, dat dit Mos agt of tien Jaaren werk heeft, eer het tot de behoorlyke grootte komt; maar, dewyl het Land ruim is en alle Laplanderen gemeen, getrooſten zy zig des ligtelyk, vertrekkende zo lang ſlegts naar een andere plaats, daar een goede Weide is van dit Mos voor hunne Rendieren. Hoe droog en hard hetzelve ook zy, verſchaft het aan deeze Beeſten een zeer goed Voedzel, en zy hebben niets ànders noodig. Wy hebben reeds gemeld, hoe zy dit Mos onder de Sneeuw weeten op te zoeken en op te wroeten, gelyk de Varkens; even of zy, door een byzondere ingeeving der Natuur, ontdekken konden, waar het groeit. De Finlanders verzamelen 'er, in de Herfſt, zo veel van als zy kunnen, om dat het diestyds taaijer is dan in de Vorſt, en hebben 'er

(*) Lichen fruticuloſus, perforatus ramoſiſſimus, ramulis nutantibus. LINN. *Flora Suecica.* N. 980 Coralloides corniculis candidiſſimis. TOURNF. *Inſtit. Rei Herbariæ.* p. 565. Muscus Corallinus ſive Corallina montana. TABERN. *Icon.* 810. Men vindt dit Plantje, volgens COMMELYN, op dorre Heyagtige plaatſen en het Hooge Veld aan

'er 's Winters voor de Koeijen ook dienst van, die hetzelve eeten, wanneer het een weinig in Water is geweekt. Als het Aardryk, door schielyke Vorst op Regen, met Ys is beloopen, breeken zy somtyds dien Korst voor de Rendieren, op dat deeze Beesten het Mos zouden kunnen bekomen. Dus ziet men, hoe de Natuur, op de onvrugtbaarste Landen zelfs, Voedzel doet voortkomen voor de Schepzelen.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Rendier.

De Rendieren zyn tegen de Koude van dat Klimaat, welke somtyds zo zwaar is, dat men geen Lid van 't Lighaam bloot kan stellen aan de Lugt, of het is in een oogenblik bevroozen; ongemeen gehard. Hunne Huid is zeer taay en kleeft zo våst aan 't Vleesch, dat men veel moeite om ze te villen heeft, en door haare voortjes niet alleen, maar ook door 't digte Hair, 't welk dezelve omkleedt, is zy bevryd voor 't barsten van de Koude. In 't Voorjaar, egter, zyn deeze Beesten buiten staat om zwaar werk te doen of een Sleede voort te trekken: zy gelyken niet naar die ontembaare Herten, welker snelheid de vlugt van een Vogel evenaart: de Beenderen steeken hun byna door 't Vel heen, en de Hoornen, anders met een Hairige Huid bekleed, zyn wit en droog, even als afgeworpen

aan den Haarlemmer Hout: ten minste die Soort, welke door Tabernæmontanus is afgebeeld, en van den Heer Linnæus, op het Renmos, in zyne *Flora Suecica* aangehaald wordt, zynde door my op de nevensgaande Plaat gebragt. De Heer Tournefort vondt, by Versailles, ten minste zes Verscheidenheden van deeze *Coralloides.*

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rendier.* Het Lapmark.

pen Hertshoornen. Maar in de Zomer neemen de Rendieren hunne fleur weder aan: zy worden vet en ſterk, en tot den arbeid bekwaam.

Gevoeglyk zal ik hier iets kunnen zeggen van de eigentlyke Woonplaats deezer Beeſten, om het voorgemelde beter te mogen verſtaan. Lapland wordt in het Berg- en Boſchagtige onderſcheiden. Het eerſte deel maakt die reeks van Bergen uit, de Laplandſche Alpen, in 't Sweedſch *Fjellen* genaamd, die Sweeden van Noorwegen afſcheiden en zig uitſtrekken tot aan de witte Zee in 't Ruſſiſche Gebied, dikwils ter breedte van over de twaalf Mylen. Het andere deel is het Ooſtelykſte, en beſtaat uit een akelige Wildernis, zeer Steenagtig en onvrugtbaar, doch digt begroeid met oude breedbladerige Boomen, en daar in voornaamelyk zeldzaam, dat het zeer digt beſchaduwde Boſch zwart is van Wollig Boommos, terwyl de onderleggende Grond zig door het Koraalagtige Aardmos Sneeuwwit vertoont. Het Landſchap tuſſchen dit Boſch en de Bergen, 't welk de Sweeden *Lapmark* noemen, zynde dertig of veertig Mylen breed, beſtaat uit zeer drooge Zandvlakten, van verſcheiderley hoogte, doormengd met Heuvelen en groote Meiren of Moeraſſen. In deeze woeſte Landſtreek, voornaamelyk, wanneer zy door 't Blixemvuur, of by toeval, is in brand geraakt, brengt het dorre Aardryk 't gemelde witte Koraalmos voort, dat ook in 't laagſte der ſchuinte van de Alpen overvloedig groeit. By Zomer zyn

die

die Bergen de Woonplaats der Rendieren, doch tegen den Winter zoeken zy de koſt in de Woeſtyn van 't Lapmark, waar uit zy naderhand, wederom, gedwongen zyn te verhuizen. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

De warmte van den Zomer, die in dit Noordelyk Geweſt, door het langduurige verblyf van de Zon boven de Kimmen, veel grooter is dan men zig verbeelden zou, veroorzaakt den Laplanderen eene Plaag, daar men naauwlyks om zoude denken, indien het ons door Luiden, die het ondervonden hebben, niet was beveſtigd. Ik wil hier ſpreeken van de Muggen, welken 'er uit het Water, dat wegens de ſmeltende Sneeuw van de Bergen ſtroomt, de Poelen vult en de Rivieren over haare Oevers doet ſtygen, in zulk een menigte geboren worden, dat 'er de Lugt van grimmelt. Het zyn van die zingende Muggen, welken men *Neefjes* noemt en welker menigte, gepaard met de ſcherpheid van haare Steek, den Laplander, (hoe ook tegen de Ongemakken van het Weer gehard; die de Winterſe nagten, in de open Lugt, in dat Klimaat, met zyn Vee kan doorbrengen, en geruſt een Pypje rookt op een hoop Sneeuw, terwyl het Noorderligt, met veelerley Vuurige Verhevelingen, den tintelenden glans der Sterren tart en als verdooft: welker menigte, zeg ik, hem) noodzaakt een Hoorn aan 't Lyf te draagen, met zekere Smeering, van Teer en Room van Melk gemaakt, waar mede hy en zyn geheele Huisgezin zig, van tyd tot tyd, de Plaag der Muggen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Handen en het Aangezigt beſtrykt. Haar gebrom verdooft hem het Gehoor byna; haare veelheid benevelt zyn Gezigt, ja beneemt hem ſchier de Ademhaaling en de Spraak; indien hy niet tegen den Wind op loopt. Deeze Muggen, egter, brengen wederom eenige nuttigheid aan, dewyl zy tot Voedzel ſtrekken van de witte Patryzen, die by veele duizenden in Lapland gevangen en te Stokholm vertierd worden, en van ander Gevogelte. Het eenigſte Middel, dat men weet, om ze te verdryven, is het maaken van een zwaare Rook, 't zy van Zwam of Pynboomen-Hout; dat de Laplanders in dit Geval altyd doen, zo op 't Land, als in hunne Hutten, doch 't welk hun zeere Oogen geeft. De Rendieren zelf worden ſomtyds ook van deeze Muggen geplaagd, te weeten, als hunne Hoornen nog week en teder zyn: want dit Inſekt, niet op de Huid te gang kunnende komen, taſt de Hoornen aan, zodanig, dat 'er het Bloed by neder loopt. Dit doet het Beeſt tweemaal 's daags by de Hut van zynen Meeſter komen, alwaar het neder leggen gaat in de gemelde Rook, al herkaauwende, en dus eenige ruſte geniet, zo dat het zelfs dikwils in Slaap valt.

De Horſel der Rendieren. *OEſtrus Tarandi.*

Een ander Inſekt of Vlieg is 'er, waar van deeze Beeſten veel meer nadeel lyden. Ik meen een ſoort van Horſel, welke, tot onderſcheiding van den genen, die de Runderen aantaſt, de *Horſel der Rendieren*, en, in de Taal der Lap-

landeren, *Curbma* genoemd wordt. Men vindt hem elders afgebeeld en beschreeven (*). 't Is naauwlyks geloofbaar, welk een nadeel dit Diertje deeze Beesten doe, en hoe schrikkelyk het dezelven plaage. Ondertusschen heeft het zynen oorsprong in de Huid der Rendieren, waar in een Wormpje, uit het Eitje, dat daar op van den Horsel gelegd is, wordt geboren; en hier van komt het, eensdeels, dat in die Streeken, waar de meeste Rendieren zyn, altoos de meeste Horsels vliegen; andersdeels dat dit Insekt zyne Moer, om zo te spreeken, overal navolgt, als ware het uit een aangeboren Liefde. De Rendieren, in tegendeel, als bewust van 't nadeel, dat hun van den Horsel staat te dugten, beweegen hun Lighaam in duizenderley postuuren en schudden de Hoornen, die daar toe mooglyk zo lang en groot aan dit Beest gegeven zyn, om den Horsel af te weeren. Dat meer is, zy kanten zig aan tegen de Honden, die op 't bevel van den Herder hun naar de Wouden tragten te dryven; om tegen den Wind op naar 't Gebergte te streeven, willende liever zig met het Mos, van onder de Sneeuw opgewroet, vergenoegen, dan in de klaauwen van deezen, hoe klein ook, schroomelyken Vyand vallen. De Laplander slaat, hoewel tot zyne schade, weinig agt hier op; maar de Schepper, altoos waakzaam

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

(*) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen*. I. DEEL. bladz. 641.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

zaam tot behoud der Schepzelen, heeft hun, daar Menschelyke hulp te kort schiet, de Kraaijen toegevoegd, die de Rendieren ook vervolgen, om den Horselpop uit hunne Huid te haalen; 't geen egter deeze Beesten, wegens de Pyn, welke hun zulks veroorzaakt, niet gaarn lyden (*).

Ziekte daar door veroorzaakt.

De Kalven van 't eerste Jaar zyn, door de logheid van hun Hair, vry van 't steeken der Horselen; doch, als, in het tweede Jaar, hun Hair ruig wordt, dan staan zy voor den aanval bloot, en hebben 'er, op dien tyd, het grootste nadeel van. De Worm, uit het Eitje van dit Insekt geboren, kruipt tusschen Vel en Vleesch, alwaar hy zig den geheelen Winter onthoudt, en, tegen den Zomer eerst, de Huid doorboorende, wegvliegt. Een Beest heeft dikwils zes, agt en meer zulke Wormen, die het doen kwynen; zo dat wel een derde deel der jonge Rendieren, op 't derde Jaar, hier door om hals raakt. De Huid is ook dermaate met Gaten doorboord, dat zy byna nergens toe deugt; dewyl de Horselpop omtrent de grootte van een Eikel heeft. Tot nog toe is het regte hulpmiddel daar tegen niet uitgevonden, of het moeste dat gene zyn, 't welk de Heer TRIEWALD voorgesteld heeft; naamelyk de Huid der Rendieren met dergelyke Smeering te bestryken, als het Volk tot beschutting van hun Aangezigt tegen het stee-

(*) *Amœnit. Academ.* VOL. IV. pag. 158.

ſteeken der Muggen bezigt (*), of in de reeds openſtaande Wormgaten, die de wydte hebben van een Penneſchaft, terwyl de Horſel nog daar in zit Teer te laaten druipen (†). I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Verſcheide andere Ziekten hebben de Rendieren met de Runderen gemeen, of met de Herten; gelyk de Wormpjes aan den wortel van de Tong, daar 'er zelfs meer, die ze krygen, van ſterven, dan van de Huidwormen. Zy zyn zeker Uitſlag onderhevig, van zeer kleine Puiſtjes, zelfs aan de Uijers, welke de Zuigkalveren den Bek zeer maaken, zo dat zy, niet prammen kunnende, uit gebrek van Voedzel ſterven. De Pooten zwellen ſomtyds aan den rand der Hoeven en verrotten, zo dat het Dier hinkt en de troep niet kan volgen; een Kwaal, die hun meeſt overkomt in 't midden van den Zomer, als het eenige dagen ſmoorheet is geweeſt. Ook is 'er een Volkziekte onder deeze Beeſten, beſtaande in een Zwelletje, dat in de Spieragtige deelen van de Dye aanvang neemt en tot Verrotting of het Vuur overgaat, ſlaande zelfs, door 't likken, in de inwendige deelen. Andere Kwaalen.

Maar de allerergſte Kwaal, die hun aantaſt, is een Ziekte, welke met de Peſt der Runderen veel overeenkomſt ſchynt te hebben, zynde ook, voor het Jaar 1747 of 1745, in een gedeelte Peſt der Rendieren.

(*) Zie hier voor, bladz. 113.

(†) Zie de *Stockholmſe Verhand.* I Stuk, voor 1739 en 1740. p. 158.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

te van Lapland niet bekend geweest. In de tyd van vyf Jaaren is, door dezelve, 't geheele Torneasche Lapland byna van alle Bosch-Rendieren ontbloot geworden. Zo dra deeze Kwaal het Beest bevangt, begint het moeielyk Adem te haalen; de Neusgaten worden oogschynlyk grooter: de Oogen staan en blyven wyd open. Dan is het zo verwoed, dat het iedereen met de Hoornen stoot en ter Aarde smyt. Het eet niettemin of 't gezond ware, doch herkaauwt niet, en gaat meer leggen dan de anderen. Alle, die van deze Ziekte worden aangetast, sterven, en daar is geen Geneesmiddel tegen ontdekt; weshalve de Laplander, zo dra hy eenig blyk daar van in een Beest gewaar wordt, aanstonds hetzelve slagt, om ten minste de Huid te behouden, die anders zo dun wordt als Papier en geheel tot het gebruik ondienstig. Indien men de genen, die 'er aan gestorven zyn, opent, worden alle Ingewanden slap en week gevonden; de Milt, inzonderheid, is zeer klein en als geborsten, en verscheide hebben een Schuimagtige Stoffe in de Hersenen en omtrent de Longen. Tegen de gemelde Kwaalen is men thans gewoon de Huid van 't Beest met Teer te bestryken, zo wel als tot beschutting voor de Horsels (*).

Leeftyd.

De Rendieren krygen, van de Laplanders, ieder Jaar een nieuwen Naam, tot dat zy zeven Jaaren oud zyn, en dan sterven de Mannetjes gewoon-

(*) *Amœnit. Acad.* ut supra.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

woonlyk, uitgenomen die gesneeden zyn, welke somtyds den Ouderdom van veertien, of zestien Jaaren op 't hoogst, bereiken. Van de tamme Rendieren kan dit met zekerheid geweten worden, dewyl de Eigenaars hun ieder by naame kennen en onderscheiden, even als de Boeren in ons Land hunne Koeijen. Gesneeden zynde leggen zy de Hoornen jaarlyks af, en krygen nieuwe, gelyk de Herten. Gemeenlyk, egter, worden zy van de Laplanderen, eer zy tot dien Ouderdom komen, geslagt; en de meeste Bulkalvers nog zeer jong gesneeden. In September is 't de Bronstyd der Rendieren, wanneer hunne Hoornen vervellen. Hunne togtigheid is zo groot, en put somtyds de kragten zodanig uit, dat zy het besterven moeten. Het Wyfje draagt drieen-dertig Weeken, zo dat zy gewoonlyk in de Meymaand kalft, werpende twee Jongen te gelyk.

Vangst der wilde Rendieren.

Men heeft, in eenige deelen van Lapland, reeds alle wilde Rendieren tam gemaakt of uitgeroeid; zo dat 'er in de Gebergten, welke bewoond worden, weinig meer te vinden zyn; doch in die van Dalekarlie zwerven zy by troepen van wel honderd teffens. Om de wilde, die wel eens zo groot als de tamme zyn, en harder van Huid, te vangen, wordt van de Laplanders deeze list gebrnikt: zy stellen 'er, in de Bronstyd, tamme Wyfjes aan ten toon, die van dezelven besprongen worden, en dan veeltyds een derde soort van Rendieren, welke ster-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rendier.*

ker dan gewoonlyk de tamme zyn en grooter, ter wereld brengen, maar ook een weinig hebben van den woeſten aart. Anders is het Rendier wel vlug ter been, doch zwak; kunnende, wel is waar, tien of twaalf Mylen afloopen; doch dan moet het geſlagt worden, dewyl het, door de afmatting van dit rennen, van zelf zou ſterven.

Lighaams-geſtalte.

Het Rendier is omtrent van geſtalte als een Hert, maar de Pooten zyn veel dunner en de kleur is grys, doch die verandert naar de Saizoenen. Als het nieuw Hair krygt is het bruin en in de Zomer wordt het allengs bleeker, tot dat het in de Hondsdagen byna gantſch wit zy, gelyk de Smoel en Staart altyd is en blyft. Rondom de Oogen zyn zwarte Plekken en onder aan den Hals is 't Hair langer dan over 't Lyf. De Hoeven heeft dit Beeſt in twee-en geſpleeten als het overige Vee, maar, indien men op het Lighaam agt geeft, vry groot. De Voorhuid van het Mannetje hangt, ter langte van twee Duimen, rolrond nederwaards. De Wyfjes hebben ten minſte vier of zes Prammen. Zonderling is de digtheid van het Hair, dat niettemin Jaarlyks afvalt, en het kraaken van de Pooten, 't welk zig, 't zy het Beeſt ſnel of langzaam voortgaa, altoos, op een taamelyken afſtand, hooren laat, en naar het gekletter van Keizelſteenen gelykt; zo dat men 'er het Rendier van verre aan ontdekt.

De Hoornen.

De grootſte byzonderheid, egter, die men in

dit

dit Beeſt vindt, is het zeldzaame maakzel zyner Hoornen, dat inderdaad wonderbaar gezegd moet worden te zyn, indien men op de Hoornen agt geeft van dat Schepzel, 't welk JOHNSTON onder den Naam van *wonderbaar Hert* (*) afbeeldt, en welke de Heer LINNÆUS, by uitzondering, verklaart een egte Afbeelding te zyn van het Rendier (†). Deeze Hoornen ſtrekken zig vyf vierendeel van een Elle uit; zy ſtaan voorwaards krom en beſtaan uit twee Stammen, in verſcheide Takken verdeeld, die aan 't end plat uitloopen en als met veele punten gevingerd zyn. LINNÆUS en BRISSON, beiden, verzekeren dit van alle de Takken deezer Hoornen, zelfs van de twee onderſten, die egter van den Heer KLEIN gantſch rolrond uitloopende waargenomen zyn, terwyl hy de bovenſten, alleen, Knodsagtig vertoont. In die Afbeelding, in tegendeel, welke in de Reisbeſchryving der Franſche Akademiſten naar Lapland, door den Abt OUTHIER, gevonden wordt, zyn de onderſte takjes, die op 't Hoofd leggen, alleen maar een weinig plat. Wat is de reden van dit groote verſchil, in Afbeeldingen, aan welker egtheid men geen de minſte twyfeling kan ſlaan? Komt het daar van, dat in de laatſte een Wyfje vertoond wordt, 't welk zekerlyk de Hoornen kleiner heeft? Of ſpeelt de Natuur in het

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rendier.*

(*) Cervus mirabilis. Tab. XXXVI.
(†) *Fauna Suecica.* Pag. 14.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

het maakzel van de Hoornen deezer Beesten, gelyk in die van 't Hert?

Deeze Hoornen zyn, wanneer ze in 't Voorjaar uitkomen, week als Lil, en, even gelyk het Lyf van het Beest, met Huid en Hair bekleed. Zy groeijen aan de Toppen uit, gelyk die der Herten, alwaar zy zeer gevoelig zyn, kunnende het Beest daar geen aanraaken verdraagen. In de Herfst, als zy hard geworden zyn, nog voor den Bronstyd, raaken zy de Huid kwyt; en het Rendier werpt de Hoornen af, zo dra de Bronstyd over is, tegen 't end van November. Het Wyfje houdt haare Hoornen tot aan den Kalftyd, maar, onvrugtbaar zynde, verliest zy dezelven in de Winter; 't welk aan de Laplanders tot een kenteken strekt. De gesneeden Rendieren werpen hunne Hoornen zelden af voor het negende Jaar, doch hoe gezonder zy zyn hoe vroeger en hoe zwakker hoe laater. In deezen zin moet het verstaan worden, dat de gesneeden Rendieren hunne Hoornen niet verliezen; gelyk sommigen verzekeren.

Inwendige deelen.

By de Ontleeding, welke STENO, in 't Jaar 1672, te Koppenhagen deedt van twee jonge Rendieren, vondt hy, in het Mannetje, het Darmscheil drie of vier Vingeren dik, en aan hetzelve zeventien groote Klieren, sommigen zeer langwerpig, anderen gelyk een Boon. De Nieren waren van een zeer tedere zelfstandigheid; de Milt een vierendeel van een Elle lang

en

en drie zestienden breed. Aan den omtrek van het Net zaten twee Waterblaasjes, het eene van grootte als een Hoenderen- het andere als een Duiven-Ey: welke Blaasjes eenige ongesteldheid scheenen aan te duiden; want men vondt 'er dergelyken in het Wyfjes Rendier, welks Onderbuik bovendien met eenige Ettergezwellen was bezet, en naby het Bekken geheel rottig. In de Hersenen was de Adervlegt veel grooter, en de witte plaatjes van het Agterbrein hadden meer dikte dan in de Beer. De uitwendige Kwylbuis liep naar den benedensten hoek van de Kaak, gelyk in een Kalf. Tusschen den Wortel van de Tong en de *Epiglottis* werdt eene ruimte gevonden van twee Vingeren breed, afgescheiden door eene Vliezige zelfstandigheid. Men zag, aan de Amandelen, negen kleine Gaatjes op eene regte lyn geplaatst, waar by zig aan den buitenkant anderen voegden, gelyk aan die van de Longen der Vogelen. 't Is bekend dat het Rendier, zo wel als de Herten, geen Galblaas heeft.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Ongemeen groot is de nuttigheid die de Laplanders hebben van de tamme Rendieren. De Herder brengt ze, tweemaal 's daags, naar de Hut, alwaar men de Wyfjes melkt, die t'elkens omtrent een Pond Melk uitleveren, welke wat dunner dan Koeije-Melk schynt te zyn, maar kragtiger is en van eene Smeeragtige Smaak. Die Melk, in een Ketel gewarmd zynde, doet men stremmen, door middel van Stremzel uit

Kaas van de Melk der Rendieren.

 Kal-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

Kalveren, of uit de Darmen van zekeren Visch, by de Sweeden *Harr* genaamd. Het Manvolk perst de Kaazen uit, in kleine Mandjes, en droogtze op een Plank, by 't Vuur, in de Hut. Deze Kaas is de voornaamste Voorraad der genen, die door Lapland reizen: zy geeft een zeer kragtig Voedzel, dat tevens zeer aangenaam is, en haare Vettigheid blykt uit de Olie, welke 'er, onder 't droogen op de Plank, van afdruipt; een heerlyk Middel tegen de Winterhielen. Het Huy, dat overblyft, wordt met Eijeren dik gekookt, en verstrekt den Laplanderen, in de Zomer, tot de gewoone Middag- en Avondspyze: zynde zeer aangenaam van Smaak, doch niet zeer voedzaam. Men bewaart de Melk niet, tot dat zy zuur worde, en Karnmelk heeft men 'er niet, dewyl 'er geen Boter wordt gemaakt: want die men 'er van krygt is weinig en byna Smaakeloos. Somtyds kookt men de Melk, en van den Room, die 'er dan op komt, bereidt men, met het Sap van zekere Besiën, ook een soort van Kaas, genaamd *Kappatialmas*. Somtyds neemen ook de Laplanders de Bladeren van de groote Berg-Zuuring, die zy in een Ketel doen en met Water kooken, gietende daar dan Huy of Melkwey op, en dit, te samen dik gekookt zynde, wordt in de Pens van een Rendier of in een Vaatje onder den Grond begraven, by den naam van *Juemo-melke*, om in de Winter, of 's Voorjaars, op te eeten.

Gebruik

Dus leeft de Laplander, in de Zomer, van het

het Zuivel deezer Beeften, in 't Voorjaar ver- I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rendier.* van 't Vleesch, enz.
ftrekken hem veelerley foorten van Vifch, in 't Najaar de Vogelen tot Spyze: maar 's Winters worden de Rendieren geflagt, en men rekent, dat vier Perfoonen een Week genoeg hebben aan een Beeft. Om het te dooden, kwetzen zy het van agteren, tusfchen de Wervelen van den Hals; en het neergevallen Beeft wordt met een Mes in de Borft geftoken; waar na men aan 't villen van hetzelve gaat. Byna alles, wat eetbaar is, wordt daar van tot Spyze gebruikt. Men droogt fomtyds het Vleefch of hangt het in de Rook, en dan kan het lang bewaard worden. Men kookt het zonder iets daar by, naauwlyks half gaar, en onder den Maaltyd gaat een bakje rond met Vet, dat men gefmolten heeft, en waar van elk een Lepel vol of twee gebruikt. De Tong is een zeer lekkere Spyze en wordt, gedroogd zynde of gerookt, door geheel Sweeden te koop gevoerd. Het Bloed bewaart men in Vaatjes, om tegen 't Voorjaar daar van met Merg der Beenderen Sop te kooken: ook worden 'er Bloedbeulingen van gemaakt, met Vet in plaats van Varkens-Reufel. De Blaas dient doorgaans tot een Jenever-Flefch. Van de Hoornen kookt men Lym; doch, als dezelven nog week en zagt zyn, kunnen ze even als Worft aan Schyven gefneeden, en dus raauw gegeten worden, 't welk de Laplanders uit gebrek fomtyds doen. De Huid is immer zo nuttig en noodig voor dit Volk, die 'er hun-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rendier.*

ne Kleederen, bestaande in een Rok, Broek en Schoenen, altemaal van maaken, met de ruige zyde naar buiten gekeerd. Deeze Rokken, genaamd *Lappmudd*, die als een Huik over 't hoofd komen, en tot over de Kniejen hangen, worden in de Zuidelyke deelen van Sweeden ook dikwils tegen de Koude gedragen, zelfs van Luiden van Aanzien en Rang. De Laplandsche Vrouwen houden zig met het naaijen van die Kleederen bezig, gebruikende daar toe Garen, dat van de gedroogde Peezen, door ze te splyten, is gemaakt.

V. *Dama.* Damhert of Dein.

(5) *Hert met platagtige takkige Hoornen, die aan 't end breed uitloopen.*

Van den Latynschen Naam van dit Beest is, buiten twyfel, de Italiaansche *Daino* en de Fransche *Daim* of *Daine* afkomstig; dien de Duitschers, waarschynlyk, in hun *Dambirsch* nagevolgd hebben, gelyk wy het *Dambert* (*) noemen, of *Vaal-Hert*, naar den Engelschen naam

(5) Cervus Cornibus ramosis compressis; summitatibus palmatis. *Syst. Nat.* VI. X. Dama. BELL. *Itin.* 57. GESN. *Quadr.* 84. ALDR. *bisulc.* 741. JONST. *Quadr.* 82. Cervus platyceros. RAJ. *Quadr.* 85.

(*) De Woordeboeken vertaalen het Fransche Woord *Daim*, of 't Latynsche *Dama*, in 't Nederduitsch DAS; 't welk zeer te verwonderen is, daar het Dier geene Overeenkomst ter Wereld met de Dassen heeft, welke ook in 't Fransch of Latyn dien naam niet voeren. Zie het II. STUK. bl. 228. Ondertusschen vindt men dit Hert ook, in 't *Huishoudelyk Woordenboek* van CHOMEL, zeer ongerymd, DAS geheten.

naam *Fallow-Deer*, dewyl het zo ros of rood niet is als het Hert; waarom ook, misschien, de Sweeden het *Dof-Hiort* of *Dof* noemen. Het Mannetje wordt van de Engelschen *Buck*, het Wyfje *Doe* en het Jong *Fawn* geheten. Sommigen willen, dat de Hebreeusche Naam *Opher* was en de Griekſche *Prox;* doch hier omtrent is even zo weinig zekerheid, als of het de *Dama* zy, welke de Latynſche Poeeten bedoeld hebben, en, zo ſommigen zig verbeelden, veeleer een ſoort van Bok of Geit is geweeſt; hoewel 't my toeſchynt niet van alle waarſchynheid ontbloot te zyn; want de *Dama* van OVIDIUS was vaal van kleur. Het Beeſt *Jachmour*, 't welk onder de reine Dieren in de Wet van Moſes voorkomt, en van BUXTORF *Dama* vertaald wordt, zoude, volgens KIMCHI, naar een groote Geit zweemen: men heeft het, in de Dortſche Overzetting, Buffel genoemd (*). RAJUS geeft aan 't Damhert den Naam van Hert met breede Hoornen.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Dambert.*

Woonplaats.

Deeze Beeſten, zegt DE BUFFON, zyn zo algemeen niet over den Aardbodem verſpreid, als de Herten: men vindtze ook zelden, zo 't ſchynt,

(*) *Deuteronom.* Kap. XIV. vers. 5. Alwaar 't woord *Diſoon*, dat in een andere Overzetting *Eenhoorn* is vertaald, genoemd wordt *Das*: doch de Dieren, die men thans Daſſen noemt, herkaauwen niet, en hebben ook geen geſpleeten Hoeven maar Klaauwen t zo dat zy tot de reine Dieren niet behooren konden. BUXTORF zegt, dat ſommigen willen, dat het Woord *Diſoon* een ſoort van wilde Geit betekent, die in gedaante zweemt naar de Damherten.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Dambert.*

schynt, dan in de gemaatigde Lugtstreek; immers in Rusland zyn 'er geene, en in Sweeden maar zeer weinigen in de Bosschen: doch in Duitschland, Vrankryk en Spanje, wordenze in 't wild gevonden, ook zyn 'er in Amerika. Men merkt aan, dat in Landen, daar de Herten menigvuldig zyn, deeze Beesten niet schynen voort te willen. In Engeland zyn de Damherten zeer overvloedig, en men houdt dezelven voor de beste soort van Wildbraad; hoewel zy 'er, gelyk elders, meest in de Diergaarden worden aangefokt. De Honden, eens gegeten hebbende van 't Vleesch deezer Beesten, worden 'er zodanig op verlekkerd, dat zy de Herten en Rheen leggen laaten. Ook is 't opmerkelyk, dat deeze Soort nooit met die der Herten paart.

Eigen-schappen.

Het Damhert schynt zo wild niet van aart te zyn, als het Hert; doch misschien hangt dit veel van de opkweeking af. Immers, in veelerley opzigten komt het met de Herten overeen. Het is ruim zo vreesagtig, kunnende door een Touwetje, dat langs den Grond gespannen is, uit de Akkers en Bouwlanden worden geweerd, zo LINNÆUS aanmerkt. Het verliest de Hoornen ook jaarlyks, doch laater, en de Bronstyd komt wel veertien Dagen of drie Weeken na dien van 't Hert; als wanneer zy ook brullen, maar met een zagter en als afgebroken Geluid. Zy putten zig niet uit, door het bronsten, noch loopen de Wyfjes zo driftig naa; doch vegten 'er ook dikwils om, op een verwoede wyze.

Hun-

Hunne trek is om in gezelfchap te leeven, zy voegen zig Troepswyze famen, en houden zig, byna altoos, by malkanderen. Wanneer zy zig, in groote menigte, in een Park bevinden, dan maaken zy doorgaans twee Troepen, die volkomen van een gefcheiden zyn, en in 't kort Vyandig worden, om dat zy beiden de zelfde plaats van het Park willen inneemen. Ieder Troep heeft haar Hoofd, die vooruit gaat, zynde de fterkfte en oudfte van den hoop; de anderen volgen hem en altemaal fchikken zy zig ten ftryde, om de andere Troep uit de befte Weide te verjaagen. Deeze Gevegten zyn zonderling, door de gefchiktheid, welke daar in fchynt plaats te hebben; zy vallen met order aan, vegten met dapperheid, onderfteunen elkander, en kreunen zig niet aan ééne Nederlaag. Het Gevegt, immers, wordt dagelyks vernieuwd, tot dat de zwakften door de fterkften geheel uit het Veld geflagen en naar een anderen hoek verdreeven zyn. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Damhert.*

Het Damhert, in 't wilde loopende, bemint de hooge Landen, die met kleine Heuveltjes zyn doorfneeden: het loopt zo ver niet van honk, wanneer men 't Jaagt; het doet niets dan wenden, en tragt alleenlyk zig voor de Honden te verbergen, door lift en omwegen. Zeer geprangd, verhit en afgemat zynde, egter, begeeft het zig te Water even als het Hert, maar waagt niet zulke breede Stroomen of Meiren over te zwemmen. Hier uit blykt, dat de Jagt Jagt der Damherten.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Damhert.*

van beiden in geen weezentlyk punt verschilt: alleenlyk is die van 't Damhert moeielyker, dewyl het zo veel kromme Sprongen maakt en t'elkens wegsluipende de Honden verbystert. Ook is het aan zyne Voetstappen zo wel niet kenbaar, die door de ligtheid van het Beest zo diep niet in de Aarde worden ingeprent; en derhalve heeft men in deezen meer moeite om een gebroken Jagt te herstellen, dan in de Jagt der Herten.

Voedzel, Leeftyd en Voorteeling.

Deeze Beesten laaten zig gemakkelyk temmen; zy eeten veel dingen, welken 't Hert niet smaaken, en behouden ook hun Wildbraad beter: want zy worden in de Winter naauwlyks mager, en schynen, 't geheele Jaar door, in een zelfde staat te blyven. Zy knaauwelen 't Geboomte laager af dan de Herten, en dus schiet het Kreupelbosch, dat door hun is afgeknaagd, moeielyker weer uit. De Jongen eeten schielyker en gretiger dan de Ouden: zy herkaauwen en zoeken de Wyfjes op, in 't tweede Jaar van hun Leven, houdende zig niet by eene, gelyk de Rhee, maar eerst by de eene dan by de andere. De Dein draagt agt Maanden en eenige dagen, gelyk de Hinde; zy brengt ook gemeenlyk maar één Kalf voort, somtyds twee, zeer zelden drie. Deeze Jongen zyn, van het tweede tot het vyftiende of zestiende Jaar, bekwaam om voort te teelen. Eindelyk, zy gelyken de Herten in allerley opzigten, uitgenomen in de duuring van den Leeftyd, die men

wil

wil dat maar ruim half zo lang zy als die van het Hert, naamlyk twintig Jaaren: 't welk misschien daar aan toe te schryven is, dat zy schielyker tot hun vollen wasdom komen: want de Heer DE BUFFON merkt aan, dat de duuring van het Leven daar mede overeenkomstig zy in alle Dieren, en niet met den tyd der Dragt. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Damhert.*

Behalve de gemeene en witte Damherten, vindt men nog eenige anderen, die in gedaante merkelyk verschillen, hoewel zy tot deeze zelfde Soort behooren. In Spanje, by voorbeeld, zyn 'er byna zo groot als Herten, maar dunner van Hals en donkerer van kleur, met eene zwartagtige Staart, niet wit van onderen en langer dan de Staart der gewoone Damherten. Die van Virginie zyn byna zo groot als de Spaansche, en aanmerkelyk door de grootte van hunne Teeldeelen. Anderen zyn 'er, die van 't gemeene Damhert verschillen door de platheid van het Voorhoofd, de langte van de Ooren en de Staart, en die met eene witte Vlak getekend zyn op de Hoeven van de Agterpooten: anderen zyn gevlakt of gestreept met wit, zwart en bleekvaal; anderen, eindelyk, geheel zwart. Verscheidenheden.

Sommigen willen, dat 'er een groote menigte van Damherten in Afrika zy, daar zy by Troepen, van wel vyfhonderd te gelyk, omzwerven; doch zeer wild van aart. De Negers, zegt men, hebben de manier, om zig te verbergen by de Bronnen, daar deeze Beesten zig Damherten in Afrika.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

om te drinken by een verzamelen, en dus krygen ze gelegenheid om 'er een groot getal van met Pylen te dooden. Men vindt 'er ook veelen aan de Kust van Guinée. By de *Attaquas*, een Natie der Hottentotten, zyn gevlakte, niet zo groot als het Damhert van Europa, maar veel ligter ter been, met witte en geele Vlakken getekend. Men verzekert ook, dat zulke Beesten in de Bosschen van Tartarie, en in China, zeer overvloedig worden gevonden. Indien dezelve waarlyk tot de Soort der Damherten behooren, zou het Gevoelen van den Heer DE BUFFON, dat de Damherten zo algemeen niet over den Aardbodem zyn verspreid als de Herten, vervallen.

Damhert.

Lighaamsgestalte.

Het Damhert gelykt, in zyne Lighaamsgestalte zo wel, als ten opzigt van de inwendige deelen, dermaate naar het Hert, dat men de Deinen naauwlyks van de Hinden onderscheiden kan, dan enkel door de grootte: want deeze Soort van Beesten is kleiner dan de Herten, en het postuur zweemt meer naar dat der Koeijen, hoewel de langte van den Hals, de kleinte van den Kop en de hoogte der Pooten, een gemakkelyke onderscheiding maakt. De hoogte is naauwlyks drie Voeten, en de zwaarte verschilt ook veel by die van het Hert; hoewel men ze somtyds wel gezien heeft, die gemest waren, van drie- en vierhonderd Ponden.

De Hoornen.

Het voornaame Kenmerk, waar by men ze van de Herten onderscheiden kan, bestaat in

de

de Hoornen, die meer naar Elands- dan naar Hertshoornen gelyken: zynde van den Kop af reeds plat, en verbreedende naar het end toe, doch niettemin getakt of met uitſteekende ſpitſen gewapend aan den agterrand, en ſomwylen ook van vooren. Het eerſte Gewey van het Damhert vertoont zig, even als in 't Hert, niet voor het tweede Jaar en dan beſtaat het ſlegts uit twee Spieſſen. Op het derde Jaar heeft ieder Hoorn twee takken voorwaards, den eenen digt by de Kruin, den anderen ver naar boven, en dan beginnen de punten, aan den rand, ook uit te botten, die in de volgende Jaaren langs hoe grooter worden. Naar maate dat het Beeſt ouder wordt, zyn de Hoornen breeder, langer, met een grooter getal van ſpitſen voorzien, en dieper uitgeſneeden: zy hebben ook zigtbaarer oneffenheden, doch zyn zo kennelyk niet gepaareld noch gegroefd als de Hertshoornen, uitgenomen in zeer oude Beeſten. De langte deezer Hoornen is ſomtyds over de twee Voeten, en men heeft 'er gezien die negen ſpitſen of takken hadden.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Damhert.*

Ik weet niet, of ik tot deeze Soort, of tot de Herten, brengen moet de genen, welken de Duitſchers noemen *Schauffel-Hirſch*, dat is Schop-Hert, om dat de Hoornen van boven uitloopen in een ſoort van Schoppen. Immers, volgens de Kentekenen, die de Heer Linnæus tot onderſcheiding opgeeft, zouden zy tot de Damherten behooren; dewyl de Hoornen aan

Schop-Hert.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Damhert.* 't end breed uitloopen, zynde ook platagtig en met takken of ſpitſen voorzien. Zulk een Hert, waar aan de Hoeven der Voorpooten nog bovendien, zeer aardig, haakswyze opwaards waren uitgegroeid, is in den jaare 1748, den 2 September, door den regeerenden Landgraaf van Heſſen-Darmſtad, by *Romrod* geſchooten, weegende vierhonderd Ponden.

Gebruik. Het Vleeſch der Damherten is, gelyk ik reeds gezegd heb, lekkerer tot Spyze dan dat der Herten, en de overige Lighaamsdeelen kunnen, in de Geneeskunde, tot het zelfde einde worden gebruikt, als de hunne. In het uittrekzel eenes Briefs van den vermaarden REDI, geſchreeven in den jaare 1687, wordt gezegd, dat de Herſenen van dit Beeſt, die men voor zeer ongezond hieldt, gebraden zynde, van hem zeer goed bevonden waren: ja zelfs ſmaakelyker en beter dan die der Varkens en Kalveren. Door den Heer VITELLI, eerſten Kamerling van den Groot Hertog van Toskanen, die tydgenoot van REDI was, werdt ten opzigt van de Ingewanden van het Darmhert verzekerd, dat dezelve beter ſmaakten dan die van eenig ander Beeſt. Men zoude in Engeland beſt daar van de proef kunnen neemen.

VI. *Beſoarticus.* Bezoar-Hert. (6) *Hert met rolronde opſtaande Hoornen, die drietakkig zyn.*

On-

(6) Cervus Cornibus ramoſis teretibus erectis; ramis tribus †. *Syſt. Nat.* X. Mazama. HERN. *Mexic.* 324 Caguacu, &c. MARCGR. *Braſil.* 235. PIS. *Braſil*, 98. RAJ. *Quadr.* 90.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Bezoar-Hert.*

nder deeze Kenmerken ſtelt de Heer Linnæus het Beeſt twyfelagtig voor, dat in Zuid-Amerika huisveſt, wordende door Hernandez *Mazama*, door anderen *Caguacu* enz. geheten: doch de Heer Brisson wil, dat dit Beeſt het zelfde zy, 't welk door Seba afgebeeld is en beſchreeven, met den Naam van *geboornd Hert uit Nieuw Spanje* (*). Hy brengt het in zyn Geiten-Geſlagt, noemende het Bok met rolronde Hoornen, die van onderen tot boven Slangswyze gedraaid zyn, en zegt, dat het by Hernandez t'onregte is afgebeeld met getakte Hoornen. Dewyl my niet blykt, welke zekerheid deeze Heer daar voor heeft, zal ik, met den Heer Linnæus, de zaak onbeſliſt laaten.

De Koning der Herten.

De *Mazama* of *Maccama* is, volgens Nieremberg, een Dier, 't welk de Indiaanen van Zuid-Amerika den Koning der Herten noemen; miſſchien om zyne Wildheid of Ontembaarheid, dewyl het, gewond zynde, op de Jaagers aanvalt, en dikwils een derzelven doodt. Men vindt 'er roode en witte, en van andere kleuren. De geſtalte van ſommigen is als die der Europiſche Herten; anderen zyn veel kleiner. Seba zegt, dat de Mazama van Nieuw Spanje den Hals dik en kort heeft, met twee Hoornen, die als op den Draaibank ſchynen gefatſoeneerd te zyn, met de Punten omgekromd; de Ooren zyn groot en hangen by 't Hoofd neer; de Oogen

(*) Seb. Vol. I. p. 69 Tab. XLII. Fig. 3.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Bezoar-Hert.*

gen zyn fraay; de Staart is dik en ſtomp; het Hair des Lighaams rosagtig. Op de Rotſen en Gebergten van Nieuw Spanje, zegt die zelfde Autheur, vindt men een groote menigte van een ander ſlag van Herten, die met eene verbaazende ſnelheid ſpringen en loopen, gelykende zeer naar de Europiſche Herten, maar niet grooter zynde dan een Hertskalf. Hunne Hoornen, zwart als git, en van gedaante als zo even is gemeld, maaken jaarlyks een nieuwen Slangswyzen omtrek.

HERNANDEZ zegt, dat dit een Soort van Wilde Geit zy, uit welke men den Bezoar-Steen krygt. Wy zagen hier voor, dat in de Europiſche Herten ook ſomtyds een Bezoar gevonden wordt en 't zelfde erkent men plaats te hebben in veele andere Viervoetige Dieren: zo dat het niet te verwonderen zou zyn, ſchoon men thans verzekerd is, dat de Orientaalſche Bezoar uit een ſoort van Bokken komt, dat de Occidentaalſche uit deeze Soort van Herten, *Mazama* genaamd, kwame.

Soorten van Bezoar.

De Bezoar, zegt LEMERY, is van vierderley ſoort; de twee naamelyk, hier gemeld, komende uit een ſoort van Hertebokken die in de Ooſt- en Weſtindiën huisveſten; de derde, uit de Galblaas van 't Indiſch Varken en de vierde uit een Aap van 't Eiland Macaſſar, Aapen-Bezoar genaamd. Hier, ziet men, wordt de Pedro del Porco met deezen Steen verward, en zulks kan aanleiding gegeven hebben tot het denkbeeld

van

van sommigen, die zig verbeelden, dat de Bezoar in de Blaas of in de Galblaas groeije. Anderen vergelyken hem by de Hairballen uit de Maag of Pens der Koeijen en Ossen; en, hoe algemeen die Naam gebruikt worde, kan men daar uit opmaaken, dat DAPPER een Steentje, 't welk men in de Hersenen van den Olyphant vindt, ook den naam van Bezoar geeft, en dat de verharde Stoffe in de Oogholten der Herten insgelyks dus genoemd wordt, gelyk wy gezien hebben. I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Bezoar.*

Men erkent thans in 't algemeen, dat de Bezoar groeit in een der Maagen van een herkaauwend Beest, 't welk ten deele naar een Hert zweemt, ten deele naar een Bok. SEBA wil, dat het een Steenagtige Stoffe zy, welke, omtrent op gelyke manier als de Steen in de Blaas der Menschen, om een soort van Kern allengs wordt opgehoopt; hoewel met dit verschil, dat, deeze Kern somtyds een Strootje of een Takje zynde, de Steen in 't vervolg dikwils een langwerpige gedaante krygt en die behoudt. Men heeft niet alleen in andere Beesten, maar zelfs in de Menschen, wel eens zodanige Steenige Samengroeizelen uit het Gedarmte zien ontlasten, die dan, 't onregte, voor Galsteenen gehouden werden. Hierom is 'er voor deeze groeijing van den Bezoar geen de minste onwaarschynlykheid. Het zyn, zo men wil, de Zoutige en Salpeterige, of liever Aardagtige deelen der Vrugten, Bladen of Wortelen, welken het Beest eet, die zig om zulk een

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Bezoar.*

Kern ophoopen, en veelal een rond of rondagtig Lighaam maaken; dat uit veele laagen of fchillen, als een Uijen, beftaat: 't welk men, in 't breeken van den Bezoar, duidelyk gewaar wordt.

Orientaalfche.

De *Orientaalfche* Bezoar is van verfcheiderley grootte; naamelyk als een Noot Mofchaat, Hazelnoot of als een Erwt: ook van verfchillende figuur, rond, ovaal, langwerpig, plat, bultig; en in de kleur is niet minder onderfcheid. Men vindtze zwart- of bruinagtig en Afchgraauw; ja zelfs groenagtig en vaal: maar dikwils van binnen donkerer dan van buiten. De Oppervlakte is altyd glad en gepolyft; de binnenfte zelfftandigheid uit verfcheide plaatjes famengefteld, hebbende in 't midden een Kern van Kaf, Hair of iets dergelyks. Men onderzoekt zyne deugd op verfcheiderley wyzen, dewyl 'er fomtyds bedrog onder fchuilt. Als men Papier gewreeven heeft met Kryt of Ceruis, en ftrykt 'er dan met deezen Steen op, zo moeten 'er groenagtige Streepen van overblyven: ook moet men 'er met een gloeijende Naald niet in kunnen booren; en in 't Water gelegd zynde moet hy niet van Kleur veranderen noch week worden of in gewigt toeneemen: tot poeijer gemaakt geeft hy een welriekende geur, als Ambergrys, van zig: doch de allerzekerfte Proef van zyne deugd is, zegt men, (en inderdaad met reden!) wanneer de genen, die vergiftigd zyn, 'er door in 't Leven behouden worden.

De

De *Occidentaalfche*, die uit Amerika en Peru komt, gelykt eenigermaate naar den anderen, en heeft fomtyds wel de grootte van een Hoender-Ey, zynde doorgaans rond, zo glanzig niet en beftaande uit dikker plaaten, weinig of niet ruikende. Men vindt deezen in Beeften die verfcheiderley Naamen voeren in dat Wereldsdeel, en fomwylen wel drie of vier by elkanderen in eene Maag. DE LAAT verhaalt, dat men deezen Bezoar, in Mexico of Nieuw Spanje, aantreft in een foort van Geiten, welker Hoornen van boven in verfcheide Takken zyn verdeeld; waar uit het denkbeeld, dat 'er eigentlyke Bezoar-Herten zyn, een nieuwe kragt verkrygt. Van den Bezoar-Bok, die den Orientaalfchen uitlevert, zal ik in 't vervolg fpreeken.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Bezoar.* Occidentaalfche.

De Naam komt af van het Hebreeufch of Arabifch Woord *Belfabart*, 't welk een tegengiftig Middel betekent, en men bevindt, dat onder de Indiaanen, zo wel in Amerika als in Afia, het denkbeeld van de Tegengiftige kragt, die 'er in de Bezoar zoude zyn, zodanig heerfcht, dat men ze daar ook zéer duur betaalt. MATHIOLUS verzekert dit niet alleen van dien Steen, als men 'er het Aftrekzel of Poeijer van inneemt, maar ook door hem enkel by zig te draagen, zodanig dat hy, in de flinker Zyde, aan het bloote Lighaam raake. De Perfiaanen fchryven 'er de kragt aan toe, van te bewaaren voor Ziekten en het Leven te verlangen. Niet minder beuzelagtig is het, den Bezoar

Kragten van den Bezoar.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Bezoar.*

zoar aan te merken als een goed Geneesmiddel, byna voor alle en zelfs geheel tegenſtrydige Ziekten: in de Peſt en heete Koortſen, de Geelzugt, Melancholie, Kanker, Schurft, en wat niet al andere Kwaalen, die geheel verſchillende zyn van natuur. Evenwel, dewyl men weet, hoe het een Grondregel in de Geneeskunde is, dat de Levenskragten vooral moeten behouden worden, en niemand ontkennen kan, dat 'er een byzondere Hartſterkende kragt in de opregte Orientaalſche Bezoar huisveſte; zo is dit Middel zekerlyk niet te verwerpen in allerley Gevallen, hoedanig ook, daar de Natuur een ſpoedige onderſteuning behoeft; 't zy tot uitdryving van deeze of gene Giftſtof, gelyk in de Mazelen en Kinderpokjes; 't zy tot bevordering van de Kraam in de natuurlyke Baaringen, of tot verſterking der Levensgeeſten in Kwaadaartige Koortſen. De kleine Gifte, van een half of geheel Scrupel, waar by men hem gebruikt, kan inderdaad niet ſchaaden, al was 't dat hy juiſt geen voordeel toebragt, en hy is, in allen gevalle, een Middel, 't welk tot Zuurbreeking en tempering der Scherpheden dient. Hy komt ook in eenige Samengeſtelde Middelen der Apotheeken. Ondertuſſchen is 't opmerkelyk, dat in de Ooſterſche Landen de Geneesheeren zeer weinig op hebben met den Bezoar, laatende het ingeeven van denzelven aan 't Gemeen over, 't welk inzonderheid op den

Aa-

Aapen-Bezoar is verzot, gelyk ik reeds gemeld heb (*). I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk.

Tavernier merkt aan, dat de Waarde van de Bezoar Steenen toeneemt naar dat zy grooter worden, even gelyk die der Edele Gesteenten: zo dat, indien vyf of zes Bezoars, te samen een Once weegende, vyftien of agttien Guldens kosten, 'een Bezoar van een Once zwaar wel honderd Guldens zoude waardig zyn. Hy verzekert zelfs, dat hy 'er een van vier en drie vierde Once verkogt heeft voor duizend Guldens. Ondertusschen kan men taamelyk verzekerd zyn, dat dit meer om de zeldzaamheid geschiedt, dan wegens de voortreffelyker kraggten. Hy zegt, verder, dat hy 'er een gezien had, uit een Koe gehaald, die agttien Oncen woog: maar hy voegt 'er by, dat zes Greinen Bokken-Bezoar wel zo kragtig waren als dertig Greinen van dien uit Koeijen of Ossen, al waren 't zelfs Golkondasche Beesten. De Aapen-Bezoar merkt hy aan nog kragtiger te zyn, dan de ander, en van zulk een Waarde, dat, als men 'er een kon vinden zo groot als een Walnoot, daar op geen Prys zoude te stellen zyn.

Bezoar. Waarde in Geld.

(7) *Hert met rolronde opstaande Hoornen, die aan 't end tweetakkig zyn.* VII. *Capreolus.* Rhee.

In

(*) Zie 't I. Stuk deezer Natuurlyke Historie. bladz. 396.

(7) Cervus Cornibus ramosis teretibus erectis; summi-

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK.

Rhee.

In het Geflagt der Herten geeft de Heer LINNÆUS de zevende plaats aan een Soort van Beesten, die 'er, om zo te fpreeken, alleenlyk door hunne kleinte en de figuur der Hoornen van verfchillen; zo datze van andere Dierbefchryvers ook onder de Herten geteld worden. De Hebreeufche Naam is *Zebi*, de Chaldeeufche *Thabia*, de Perfifche *Abu*, de Griekfche *Dorkas* of *Dorkafthion*. Men heeftze in 't Latyn genoemd *Caprea* of *Capreolus*, waar van de Italiaanen hun *Capriolo* of *Cavriolo*, de Spaanfchen hun *Cabronzillo* en de Franfchen hun *Chevreuil* ontleend hebben: zynde die Naam van eenige gelykheid, welke het met een Bok of Geit heeft, afkomftig, en de Griekfche Naam wordt afgeleid van deszelfs fcherp Gezigt. Doch, welke de oorfprong zy van het Hoogduitfche Woord *Reech*, dat de Engelfchen in hun *Roe-Deer*, de Deenen en Sweeden met hun *Raadiur* gevolgd hebben, zou ik niet durven bepaalen; noch ook dien van den Poolfchen Naam *Sarn* en *Sarna*. De Duitfchers geeven het Mannetje den Naam van *Reech-Buck* en het Wyfje dien van *Reech-Geifs* of *Siege*; zo dat men die in 't Neerduitfch ook by de Naamen van *Rhee* en *Zeeg* zou kunnen onderfcheiden.

Eigen-fchappen.

Dit Beeft behoort, met en benevens de Herten,

tate bifidâ. *Syft. Nat.* VI. X. Capra, Capreolus, Dorcas. GESN. *Quadr.* 64. JOHNST. *Quadr.* 33. Tab. XXXIII. Caprea Plinii, Capreolus. ALDROV. *Bifulc.* 738. RAJ. *Quadr.* 89.

ten, onder het grove Wild, en, hoe zeer het voor de Herten zwigt in kragt en aanzien, het overtreft hun in vlugheid en zwier: het is veel vrolyker en wakkerder, fraaijer van Geſtalte en levendiger van Gelaat. De Oogen ſchynen het als in de Kop te glinſteren, en deszelfs Leden zyn zo buigzaam, dat het op een verbaazende wys kan ſpringen. Ook houdt het zyn Vagt altoos zuiver en glanzig; wentelende zig nooit in de Slyk als het Hert. Het is, gejaagd wordende, nog ſlimmer dan het Damhert, ontwykende dikwils, met éénen Sprong te doen, al 't gevaar; doordien het zig tevens, als in een oogenblik, zodanig onder de ruigte verbergt, dat de Jaagers met hunne Paarden, en de Honden zelfs, 'er byna overheen loopen, zonder het te zien.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rhee.*

Ondertuſſchen verſchilt de Rhee, in veelerley opzigten, van de Herten en Damherten. In plaats van zig troepswyze by een te voegen, gelyk zy, houdt hy zig by zyn eigen Gezin. De Vaar, Moer en Jongen, woonen te ſamen, en laaten geen vreemde in hun Genootſchap toe. Zy zyn zo ſtandvaſtig in hunne Minnaaryën, als het Hert wispelturig is. De Zeeg brengt doorgaans maar twee Jongen voort, een Bok en Geit, welke twee Beeſten, te ſamen opgevoed, een zo ſterke genegenheid voor elkander krygen, dat zy elkander nooit verlaaten. Dit Paar teelt met elkander voort: doch hun Bronſten gaat niet zo driftig toe als dat der Herten: de

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rhee.*

Rhee heeft dien Bokken-Stank niet, en de Bronstyd duurt niet boven de veertien Dagen. De Ouden lyden niet, dat de Jongen geduurende dien tyd by hun blyven: zy jaagen ze zo lang weg: maar de Jongen komen na den Bronstyd weder by de Moer, die zy nog den Winter gezelschap houden; verlaatende in 't volgende Voorjaar hunne Ouders voor altoos, om zelf een Gezin op te regten.

Voortteeling.

De Zeeg draagt vyf en een halve Maand; zo dat zy daar in maar weinig verschilt van de Geiten, en veel van de Hinden. Zy jongt in 't laatst van April of in 't begin van Mey, en wykt tegen dien tyd in 't diepst der Bosschen, om den Wolf, die haar gevaarlykste Vyand is, te ontwyken. De jongen komen ter wereld met een *Livrey*, gelyk de Hertskalveren; bestaande in eenige Streepen en Vlakken op 't midden van de Rug. Dit Livrey raaken zy op den Ouderdom van omtrent negen Maanden kwyt. Als de Rheetjes tien of twaalf Dagen oud zyn, kunnen zy de Moer reeds volgen, die, wanneer hun eenig gevaar dreigt, ze ergens onder de ruigte verbergt en zig voor de Jongen laat Jaagen: doch niettemin worden ze dikwils door de Wolven, Honden en Menschen, opgespoord en gevangen of gedood. Buiten twyfel strekt dit tot eene groote vernieling van deeze Soort van Beesten, welke het egter aan geen moedigheid ontbreekt om de Jongen te beschermen: want men merkt aan, dat de Rhee in staat is

om

om zyn Krooſt, zelfs tegen den aanval van Herten te verdedigen, die ongelyk grooter zyn en ſterker dan hy.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rhee.*

De Jongen blyven by de Ouden agt of negen Maanden lang, en, als zy 'er zig afgezonderd hebben, dat is, omtrent een Jaar oud zyn, begint hun Gewey zig onder de gedaante van twee Spieſſen te vertoonen, veel kleinder dan die der Herten: maar, 't geen nog een grooter verſchil tuſſchen deeze Beeſten aantoont, is, dat het Hert zyne Hoornen niet dan in 't Voorjaar afwerpt, en weder nieuwen krygt in de Zomer; daar de Rhee de zynen afwerpt in 't laatſt van den Herfſt, en 's Winters dit verlies herſtelt. Zyn nieuwe Hoornen, egter, zyn, even als die der Herten, met eene ruige Huid overtoogen, welke 'er, door 't wryven tegen Boomen, moet afgeſcheiden worden, als wanneer de Hoornen hunne kleur krygen, die bruin is in de genen welke bruin zyn van Hair en geel in de rosſen. By de tweede verwiſſeling draagt de Rhee reeds twee of drie Takken op elken Stam, by de derde heeft hy 'er drie of vier, by de vierde vier of vyf, en het is zeldzaam 'er te vinden, die meer Takken hebben aan ieder Hoorn.

Gevoeligheid der Hoornen.

Zo lang de Hoornen zagt zyn, hebben 'er de Rheen een ſcherp Gevoel in. De Heer DE BUFFON brengt tot bewys daar van een Geval by, waar van hy Oog-getuige was geweeſt. Eenen Rhee werdt door een Musketkogel een der nieuw opgroeijende Hoornen afgeſchooten, waar van

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rhee.*

het Beeſt zo veel aandoening hadt, dat het als dood nedervicl. De Jaager, 'er digt by zynde, ſprong toe en vatte het by een Poot; maar de Rhee, eensklaps zyn Gevoel en Kragten wederkrygende, ſleepte hem langs den Grond meer dan dertig Schreeden in het Boſch; ſchoon het een zeer ſterk Man ware. Eindelyk, zegt hy, toen men hetBeeſt met eenMes den doodſteek hadt gegeven, zagen wy, dat het geen andere Kwetzuur van den Kogel had, dan aan den Hoorn. Doch de Rhee behoeft niet voor het ſteeken der Muggen te vreezen in zyne weeke Hoornen, gelyk de Herten; om dat hy in de Winter die verwiſſelt. Ook ziet men, dat hy minder zorgvuldig is, om het ſtooten met dezelven tegen de takken der Boomen te vermyden.

De Roozen op't Hoofd.

In het Hert, Damhert en Rhee, heeft het Voorhoofdsbeen twee Uitwaſſen, op welken het Gewey draagt. Deeze twee Uitpuilingen van 't Been, beginnen op de vyf of zes Maanden eerſt te groeijen, en komen in 't kort tot haaren vollen wasdom; maar, wel verre van zig nog meer te verheffen, naar maate het Beeſt ouder wordt, verlaagen zy van jaar tot jaar, zodanig dat de Roozen, in een oud Hert of oude Rhee, zeer digt op het Voorhoofdsbeen leggen, welks Uitwaſſen dan zeer breed en kort geworden zyn. Dit is zelfs het zekerſte Kenteken, waar aan men den Ouderdom ontdekt in alle deeze Beesten. De Kruin niettemin wordt breeder en de Roozen grooter, hoewel de langte der Hoornen

nen en 't getal der Takken zodanig afneemt, dat die Hoornen, in een afgeleefd Hert, niet meer dan dikke Spiesſen of Stompen zyn.

I. Afdeel. XXXIII. Hoofd-stuk.

Rhee. Leeftyd.

Dewyl de Zeeg maar vyf en een halve Maand draagt en de aangroeijing der jonge Rheetjes ſchielyker geſchiedt dan die der Herten, zo is 't niet te verwonderen, dat de Leeftyd van de Rheen korter zy. De Heer DE BUFFON verbeeldt zig, dat die niet verder gaa, dan tot twaalf of vyftien Jaaren op 't hoogſte. Ik heb 'er (zegt hy) verſcheidene opgekweekt, maar dezelven nooit langer kunnen behouden dan vyf of zes Jaaren. Zy zyn omtrent de uitkiezing van het Voedzel zeer lekker: zy hebben beweeging, veel Lugt en ruimte noodig, en dit maakt, dat zy niet, dan geduurende de eerſte Jaaren hunner Jongheid, de Ongemakken van het Huiſelyk Leven kunnen uitſtaan. Een Wyfje en een Park van vyftig Morgen is hun noodig, om naar hunne ſmaak te leeven. Men kan ze temmen, wel is waar; maar niet gezeggelyk noch zelfs gemeenzaam maaken: zy behouden altoos iets van hunnen wilden aart; verſchrikkende ligtelyk, en dan met zo veel geweld tegen den Wand aan ſpringende, dat zy ſomtyds hunne Pooten breeken. Hoe tam zy ook gemaakt zyn, men moet ze mistrouwen; vooral de Mannetjes, die zekere Koppigheden onderhevig zyn, om een afkeer te hebben van ſommige Menſchen, daar zy op aanvallen en zulk eenen dikwils omver ſtooten, waar na zy

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. nog bovendien met de Pooten op hem gaan trappen.

Rhee. Voedzel. De Rhee brult niet zo zwaar noch zo menigvuldig als het Hert. De Jongen hebben een fyn, kort afgebroken, klaagend Geluid, *mi* ..... *mi*; waar mede zy hun gebrek aan Voedzel te kennen geeven. Dit Geluid laat zig gemakkelyk nabootsen, zodanig dat de Zeeg, hier door verlokt zynde, onder 't bereik van des Jaagers Snaphaan komt. In de Winter houden de Rheen zig in de digtste Kreupelbosschen, leevende van Braamstruiken, Brem, Hey, en verder van de Katten der Wilge, Popelier en Hazelnooten-Boomen. In 't Voorjaar begeeven zy zig in het lugtigste Hakhout, alwaar zy de Knoppen en uitspruitende Bladen van meest allerley Geboomte af knaauwelen. Dit heete Voedzel, in hunne Maag aan 't Gisten raakende, maakt ze zo dronken, dat zy alsdan gemakkelyk te betrappen zyn: zy weeten niet waar zy gaan en komen zelfs dikwils buiten de Bosschen, naderende somtyds de Kudden Vee en de bewoonde Plaatsen. Des Zomers blyven zy in 't hoog opgeschooten Hout, en komen 'er niet dan zeldzaam uit te voorschyn, om hunnen Dorst te lesschen aan eenige Bron, in groote Droogten: want, zo de Daauw slegts wat overvloedig is, of de Bladeren door den Regen bevogtigd zyn, drinken zy in 't geheel niet. Zy eeten niet alles onverschillig, gelyk de Herten, maar zoeken het fynste Voedzel, en gaan zeer zeldzaam op de Bouwlanden graazen, om dat

zy

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK.

zy de Scheuten der Boomen en Braamſtruiken verkiezen boven 't Graangewas.

Rhee. Woonplaats.

De Heer DE BUFFON, die deeze Levensmanier van de Rheen naauwkeurig opgemerkt heeft in Bourgogne, alwaar hy ſomtyds den Zomer doorbragt; berigt ons, dat deeze Beeſten veel te lyden hebben van ſtrenge Winters, gelyk in die van 't Jaar 1709, toen zy 'er byna altemaal waren geſneuveld: zo dat het verſcheide Jaaren duurde, eer zy weder tot herſtelling kwamen. Miſſchien zullen zy in Schotland meer verſchuiling hebben: immers men weet, dat zy aldaar gemeen zyn, hoewel zy in Engeland geheel niet worden gevonden. Ook is 't aanmerkelyk, dat deeze Beeſten ſommige Diſtrikten boven anderen verkiezen tot hun Verblyf, willende niet gaarn in het diepſt der Boſſchen huisveſten, maar in het uiterſte derzelven, dat tegen Kreupelboſch en onbebouwde Heijen aan legt. In Noorwegen en Sweeden zyn zy zeer zeldzaam. In Duitſchland, egter, ſchynen de Rheen talryker te zyn, of in grooter menigte op de Jagt geſchooten te worden, dan de Herten (*).

Rheen van Amerika.

In Amerika komen zy taamelyk menigvuldig voor. In Louiſiana vindt men Rheen die grooter zyn dan de Franſche, en van de zelfde kleur niet, hoewel zy dergelyke Hoornen hebben. Men vindt 'er ook in Braſil; want

(*) Zie bladzyde 63, hier voor.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rhee.*

want het Beest, dat *Caguacu* of *Cuguacu* genoemd en door PISO beschreeven wordt, moet, (indien het niet tot de voorgaande Soort behoore, zo de Heer LINNÆUS zig verbeeld heeft) eene Verscheidenheid zyn van de Rheen, gelyk BRISSON wil, die 'er nog twee Herten byvoegt, welken door BARRERA gemeld zyn: te weeten de *Biche des Bois* en *Biche des Paletuviers*, of het *groote en kleine Hert met zeer korte Hoorentjes.* Door de Afbeelding, welke de Heer DE BUFFON geeft van twee Geweijen van Brasiliaansche Rheen (*), schynt het denkbeeld van LINNÆUS, noopens de Soort der *drietakkig* gehoornde Amerikaansche Herten, niet weinig bekragtigd te worden.

Lighaams-gestalte.

Men vindt in Europa eene Verscheidenheid onder de Rheen; dat zy naamelyk ros zyn van kleur, of bruin met een witte Vlak van agteren. De rosse zyn de grootsten, doch kleiner, dan het Hert, ja dan het Damhert zelf, 't welk als een middelsoort in grootte tusschen de Herten en Rheen wordt aangemerkt. Het Hert en Rhee verschillen in gedaante minder dan de Honden, zelfs die elkander zeer naby komen, gelyk de Deenen en Deentjes, of Doggen en Steendoggen. Egter zyn zy taamelyk wel van elkander te onderscheiden, en de Rhee heeft geen Traangeuten onder de Oogen, gelyk het Hert: ook vertoont zig deszelfs Staartje niet.

(*) *Histoire Naturelle.* Tom. XII. Planche XXXVII.

niet. Maar het grootste verschil bestaat in de Hoornen, die ongelyk kleinder zyn, hoewel ook eenigermaate Takkig, of met Punten gewapend, en dieper gegroefd, doch niet zo zigtbaar gepaareld, als de Hertshoornen. Men heeft 'er gezien met tien punten, of *Enden*, gelyk menze in 't Hoogduitsch noemt, aan ieder Hoorn, doch dit is zeldzaam. In Duitschland is 'er een geschooten, wiens Hoornen ieder aan den Wortel dubbeld waren, te samen met agt Punten (*).

I. Afdeel. XXXIII. Hoofdstuk. *Rhee.*

Op 't allernaauwkeurigste onderzoek, dat de Heer Daubenton van de Ingewanden deedt, heeft hy naauwlyks eenig aanmerkelyk verschil, tusschen die van de Rheen en Herten, kunnen bespeuren. Hy vondt ook in 't Hart van een Rhee een dergelyk Beentje als in dat der Herten, twee derde Duims lang, doch op de plaats van 't kleine Beentje was maar een hard Kraakbeen, gelyk in het Damhert. De Zeeg heeft vier Tepels, gelyk de Hinde, een Duim van elkander af geplaatst. Het end van de Schaft was in de Rhee zo klein, dat men niet onderscheiden kon, of het als een Beursje toegetrokken ware, gelyk in de Herten. Zie hier nog de Byzonderheden, welken hem in 't openen van een bevrugte Zeeg voorgekomen zyn.

Inwendige deelen.

Men vondt in ieder Hoorn van de Lyfmoeder een Vrugt, welker Vliezen als in elkander schee-

De Vrugt in de Baarmoeder.

(*) *Nova Acta Physico-Medica.* Tom. I. Tab. III.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFD-STUK. *Rhee.*

fcheenen te fchieten, zo dat zy zeer moeielyk van elkander af te fcheiden waren. In de eene Hoorn waren vier, in de andere vyf *Cotelydones*, zynde zeer groot, dewyl de meeften drie Duimen langte hadden, één en een derde Duim breedte, de dikte van één en een vierde Duim. Aan die zyde van de *Cotelydones*, welke naar de Lyfmoeder was gekeerd, zag men eene Spleet van vier Liniën lang en twee Liniën breed; daar een gedeelte van de Lyfmoeder in begreepen was. Wanneer men de Lyfmoeder naar den eenen, en 't *Chorion* naar den anderen kant trok, op de plaats van de *Cotyledon*, begon dat gedeelte, 't welk in de Spleet begreepen was, zig op de randen daar van af te fcheiden; dat gedeelte van het *Chorion*, 't welk een deel van de *Cotyledon* uitmaakte, opende zig allengs, naar maate het gedeelte van de Lyfmoeder 'er uitging, en, wanneer het *Chorion* en de Lyfmoeder van elkander afgefcheiden waren, fcheen de *Cotyledon* geheel op de Lyfmoeder gebleeven te zyn; terwyl 'er niets dan een overtrekzel van Lymige Stoffe op het *Chorion* was. Hier uit blykt (zegt gemelde Heer) dat het grootfte deel van ieder *Cotyledon* door de Lyfmoeder geformeerd wordt, en dat de *Cotyledones* niet dan omkleed zyn met het *Chorion*.

Keurlyk Wildbraad.

Het Vleefch der Rheen is het befte Wildbraad, en wordt van de Geneesheeren voor zeer gezond gehouden; doch 'er is een groot verfchil in naar den aart van 't Land, daar zy zig ont-

onthouden, en in het befte Land vindt men zelfs goede en flegte. De bruinen hebben fyner Vleefch dan de rosfe, en alle, die over de twee Jaaren zyn, hebben het taay en onfmaakelyk. De Zeegen, fchoon even oud of ouder, zyn malfcher van Vleefch. Zo men het op 't allerbefte hebben wil, moeten het Jongen zyn, van één of anderhalf Jaar, die in een hooge drooge Landsdouw, met Heuvelen, Bosfchen, Bouwlanden en Heijen, doorfneeden, in volle vryheid, ongeftoord, hebben gaan weiden. Van een afgejaagd Beeft is het Vleefch fmaakeloos, en die in Valeijen, of Moerasfige flykerige Landen, hebben gegraasd, deugen in 't geheel niet tot Spyze.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. *Rhee.*

Aan verfcheide Lighaamsdeelen van de Rheen wordt ook een byzondere kragt, voor deeze of gene Ongemakken, toegefchreeven; gelyk aan de Lever tegen de Bloedingen, aan de Gal tot opheldering van 't Gezigt en tegen 't ruifchen der Ooren; maar inzonderheid aan 't uitgeperfte Sap van 't Vleefch, om den Buikloop te bedwingen. 't Is zeker, dat de Huid, bereid zynde, een by uitftek fyn en zagt Leder geeft, nog immer zo goed als dat der Herten.

Gebruik in de Geneeskunde.

(8) *Hert dat grys is van kleur, van onderen zwartagtig.*

VIII. *Guineenfis.* Guineefch Rheetje.

De Heer LINNÆUS befluit zyn Herten-Geflagt, niet

(8) Cervus grifeus, fubtus nigricans. *Mus. Ad. Frid.* I. p. 12.

I. AFDEEL. XXXIII. HOOFDSTUK. niet onaardig, met deeze Soort, die immer zo veel in kleinte uitmunt by de Herten, als de Kemel-Pardel in grootte of hoogte. 't Is my duifter of dezelve ook by iemand anders zy aangetekend of befchreeven: want het Diertje, dat fommigen het Guineefch Rheetje noemen, waar van SEBA de Afbeelding geeft, wordt door onzen Autheur tot de Geiten t'huis gebragt. Deeze Soort, zegt hy, heb ik de Hoornen niet van gezien, egter behoort zy tot dit Geflagt. Zie hier de Befchryving, zo als die in het Kabinet van den Koning van Sweeden door hem is te boek gefteld.

Geftalte. Het Lighaam heeft de grootte van een Kater, het is grys, met een zwarte Streep tusfchen de Ooren, en een groote zwarte Vlak boven de Oogen. De Hals is, aan beide zyden, in de langte zwart; het Borftbeen in 't midden zwart; gelyk ook de zyden van den Buik, tot aan de Kniefchyven toe. Van den Aars, tot aan het buigen der Beenen, loopt van agteren een zwartagtige Streep. De voorfte Kniejen zyn ook van vooren zwart, en een fmalle zwarte Streep loopt langs de Pooten heen, tot onderen toe. De Ooren zyn taamelyk lang: het heeft de Staart van onderen zwart. De Schenkels zyn omtrent van dikte als eens Menfchen Vinger.

XXXIV. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* GEITEN, *waar in behalve de gewoone* Bokken, *en die van* Angora, *wegens hunne Wol, het zogenaamde* Kemelshair, *vermaard;* ook *de* Steenbok *en* Gems, *benevens verscheide* Afrikaansche *en* Indiaansche Hertebokken, *die den* Orientaalschen Bezoar *uitleveren, en anderen, begreepen zyn.*

Kenmerken.

GElyk omtrent de Herten, zo stemmen ook omtrent de GEITEN de hedendaagsche Dierbeschryvers, die zig aan eenig Samenstel binden, overeen; dat deeze Beesten een Geslagt uitmaaken, 't welk niet minder talryk is dan dat der Herten. De Heer BRISSON onderscheidtze van den Kemel-Pardel, wiens Hoornen ook byna regtop staan, doordien de voorste Beenen en de agterste byna gelyk van langte zyn. Behalve de gehoefde Pooten, die het algemeene Kenmerk deezer Orde zyn, en de agt Snytanden in de Onderkaak, zonder Hoektanden, benevens de holle Hoornen, welk alles de Geiten met de Schaapen en Koeijen gemeen hebben, merkt LINNÆUS aan, dat haare Hoornen, opwaards gekeerd, opstaande en ruuw of oneffen zyn. Voorts onderscheidt hy de Soorten, veelal, door de byzondere gedaante en kromte deezer Hoornen.

Soorten.

't Getal der Soorten van het Geiten-Geslagt

 is

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. is by den Heer BRISSON en LINNÆUS nagenoeg even groot. Zy begrypen 'er ook, met KLEIN, de zelfde Beesten onder, naamelyk de tamme en wilde Bokken, den Steenbok, Gems en verscheiderley Afrikaansche Hertebokken. BRISSON heeft vyftien, LINNÆUS dertien Soorten, die hier volgen.

I. *Hircus.* Bok. (1) *Geit met de Hoornen gekield en boogswyze krom.*

Dit Beest heeft een groote verscheidenheid van Naamen, hoewel de meesten, in de Europeaansche Taalen, van den Latynschen of Hoogduitschen afkomstig schynen te zyn. In 't Hebreeusch noemt men hetzelve *Gneetz*, in 't Arabisch *Maez* en de Geit *Schaab*, by de Persiaanen den Bok *Busan* en de Geit *Buz*; in 't Grieksch heet de Bok *Tragos* en de Geit *Aix*. Van deezen Griekschen Naam heeft KLEIN 't Woord *Tragus* genomen tot den Geslagtnaam der Bokken en Geiten. In 't Latyn wordt de Bok *Hircus*, een gesneeden Bok *Caper*, de Geit *Capra* en het jonge Bokje *Hœdus* geheeten. De Franschen onderscheiden ze by de Naamen van *Bouc*, *Chevre* en *Chevreau*; de Engelschen by die van *Buck*, *Goat* en *Kidd*; de Italiaanen by die van *Beccho*, *Cabra* en *Cavretto*; de Spaanschen by die van *Cabron*,

(1) Capra Cornibus Carinatis arcuatis. *Faun. Suec.* 42. Capra. GESN. *Quadr.* 242. ALDR. *Bisulc.* 635. JONST. *Quadr.* 47. RAJ. *Quadr.* 77. (b) Capra Angolensis. HASSELQ. *Itin.* 206.

bron, *Cabra* en *Cabrito*. In de Hoogduitsche Taal zyn de Naamen van *Bock*, *Geisz* of *Siege*, en voor het Jong die van *Gitse* of *Sieglein*, in gebruik. In Poolen noemt men deeze Beesten *Koziel*, in Sweeden *Get*, volgens LINNÆUS.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

Eigenschappen.

Onder het Vee zyn de Bokken en Geiten de gemeenzaamste met den Mensch, en zo vreesagtig niet als de Schaapen. Men kan ze niet zo gemakkelyk aan Kudden houden en leiden: want zy beminnen de eenzaamheid ten opzigt van elkanderen en het beklauteren van steile plaatsen, alwaar zy zig gaan nederleggen. Men heeft blyken, dat zy, in onbewoonde Landen overgebragt zynde en aldaar voortteelende, niet wild van aart worden. Wanneer, in 't jaar 1698, een Engelsch Schip het Eiland *Bonavista* aandeedt, kwamen 'er twee Negers aan boord, en booden de Engelschen, voor niet, zo veel Bokken aan, als zy hebben wilden: hier over de Kapitein zig verwonderd toonende, gaven de Negers hem tot antwoord, dat 'er maar twaalf Menschen op dat geheele Eiland woonden, en dat de Bokken en Geiten 'er zodanig toegenomen waren in getal, dat men van dezelven overlast leedt, terwyl zy de Menschen overal volgden en zig met de hand byna lieten grypen.

Wispeltuurigheid.

De Bokken hebben zekere wispeltuurigheid van aart, die ze bekwaam maakt tot verscheide potseryën en Aapenkuuren; waar toe de Arabieren, zo BELLONIUS getuigt, onder anderen gebruik maaken van deeze Beesten. Ook kan men

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

men 'er niet op vertrouwen; dewyl zy al ſpeelende dikwils een Kind om ver ſtooten of met de Hoornen kwetzen. Wel verre van de zagtmoedigheid der Schaapen te hebben, vallen zy zelfs iemand aan, die hun in 't allerminſte niet beledigt. De onbeſtendigheid van hun naturel openbaart zig aan de ongeregeldheid van hunne bedryven: zy loopen en ſtaan ſtil, huppelen, ſpringen, naderen of wyken, verbergen zig of vlugten, zonder eenige blykbaare oorzaak, anders dan die, welke van een wonderlyke vlugheid der Zintuigen en zonderlinge gedweeheid derLedemaaten, ſchynt afhangelyk te zyn.

Als men de Bokken met de Schaapen in ééne Kudde weiden wilde, zou het niet wel gaan: zy ſcheiden 'er zig van af, en loopen voor uit. 't Is een Vee, dat de hooge, drooge Landen, de Heuvelen en Gebergten, de Heijen en Kreupelboſſchen, meer bemint, dan de vlakke Moeraſſige en vogtige Weiden, hoe weelig ook in 't Gras ſtaande. Daarenboven houden zy veel van Warmte: geen heete Zonneſchyn verveelt hun, en de Rym, die op 't Veld legt, welke voor de Schaapen nadeelig is, hindert hun niet. Aan den anderen kant kunnen zy weinig tegen de Koude: in Vrankryk zelfs zet men ze by Winter op Stal, dewyl zy anders zouden ſterven. Hunne Legplaats moet zindelyk gehouden en dagelyks verſchoond worden; want zy haaten het leggen in Drek en Vuiligheid.

Men

Men kan deeze Beesten gemakkelyk van Voedzel voorzien: zy houden zig voldaan met het kortste Gras, en zelfs met veelerley ruigte, eetende ook de Dolle Kervel die de Paarden dronken maakt, en het Aard-Mos der Rendieren. Zy hebben, gelyk de Herten, vermaak in het afknaauwelen van de Knoppen en jonge Scheuten van 't Geboomte, zo dat zy in de Plantagiën van Houtgewas veel schade doen. Men moet ze derhalve uit de Wyngaarden, Bouwlanden, Moestuinen en Lusthoven, houden. In de Winter eeten zy allerley Voedzel, byna, dat de Menschen gebruiken, behalve Vleesch en Visch: Raapen, Wortelen, Kool, Aardappelen zyn hunne Versnapering; doch Hooy het voornaamste van hun Onderhoud.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.* Voedzel.

De Bokken wyken de Aapen in Geilheid weinig, inzonderheid die Hoornen draagen. Hunne afschuwlyke stank geeft 'er een zeer bekend bewys en blyk van. Deeze Geilheid gaat met eene ongemeene sterkte en bekwaamheid tot Voortteeling gepaard. Men heeft, naamelyk, aan eenen Bok genoeg tot het bespringen van hondertvyftig Geiten, geduurende den tyd van twee of drie Maanden: dat is byna twee op ieder Dag: doch deeze Drift put hunne kragten zodanig uit, dat een Bok van vyf of zes Jaaren reeds afgeleefd wordt aangemerkt te zyn. Als men 'er een wil uitkiezen tot dit einde, moet hy omtrent twee Jaaren oud zyn, groot van statuur, kort en dik van Hals, lugtig van

Voortteeling.

 Kop,

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

Kop, met hangende Ooren, dikke Billen en vast op de Pooten; de Vagt zwart, dik en zagt, de Baard lang en vol van Hair. Ten opzigt van de Geiten is zo veel keuze niet noodig: men kan in agt neemen, dat, die van agteren zwaarlyvig zyn, doch vlug ter been, met groote Prammen en lange Tepels; het Hair zagt en dik; de besten zyn. De Bok is wel, een Jaar oud zynde, en de Geit, als zy zeven Maanden bereikt, ter Voortteelinge bekwaam; doch zelden komen daar van goede Vrugten. De Springtyd valt, doorgaans, in September, Oktober of November; doch de Geit en Bok zyn byna altoos vaardig om te paaren. Men agt het egter best, dat zulks in 't Najaar geschiede, en liefst in Oktober; om dat de Jongen, als zy bekwaam zyn om te graazen, dan jong Kruid vinden kunnen, 't welk best is voor hunne teere Maag. De tyd der Dragt is vyf Maanden, en die der Zooging een Maand of vyf Weeken; zo dat men op een half Jaar rekenen moet, van den tyd der bespringing af, tot dien, wanneer het Jong begint Gras te eeten.

De Geit brengt dikwils maar één Bokje of Geitje voort, somtyds twee, zeer zelden drie en nooit meer dan vier. Zy is niet vrugtbaar dan tot zeven Jaaren ouderdom. Men laat haar dan vet weiden, met de oude Bokken en jonge Bokjes, die doorgaans, als zy een half Jaar oud zyn, gesneeden worden, om hun Vleesch malscher en sappiger te maaken. Egter wordt hun

Vleesch-

Vleefch nooit zo veel geagt als dat der Hamelen of Lammeren, uitgezonderd in de heete Landen, alwaar het Schaapenvleefch laf is en fmaakeloos. Miffchien zouden deeze Beeften wel tien of twaalf Jaar oud worden; doch, om dat zy hoe ouder hoe flegter om te eeten zyn, ontflaat men 'er zig van, zo dra zy niet meer bekwaam zyn tot de Voortteeling. De ftinkende Reuk, van den Bok, heeft niet in het Vleefch zyne zitplaats, maar in de Huid. I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD. STUK. *Bok.*

Van de Geiten komen, gelyk van veele andere Dieren, Wanfchepzels of Monfters voort. Door de oude Schryvers wordt verhaald, dat 'er Hermaphrodieten zyn geweeft die Melk gaven, en men vindt zulks, in de Verzameling der Keizerlyke Akademie, met twee Voorbeelden beveftigd. Ook wordt aldaar gemeld van een Geit, die twee Jongen ter wereld bragt, het eene welgefchapen, het andere met twee Koppen en twee Halzen, vier Oogen en vier Ooren, de Buiken aan elkander gegroeid, en vier Pooten, eindelyk, die opwaards, vier die nederwaards ftrekten: 't welk kort na de Geboorte ftierf. Ook maakt die zelfde Verzameling gewag van een Geit, ongemeen lang van Hoornen en van Baard, zeer ruig van Hair, welker Prammen tuffchen de Voorpooten tot op de Aarde nederhingen. In de befchryving van het Kabinet des Konings van Vrankryk, vind ik egter, ten deezen opzigte, van geene byzonderheden gewaagd. Misgeboorten.

Men merkt aan, dat de Bokken en Geiten niet Ziekten.

 door

I. AFDEEL XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

door de Neus, maar door de Ooren, Adem haalen. Indien zy drinken, op den eigenſten dag wanneer men ze gekogt heeft; dit is een teken dat zy gezond zyn. De Ziekten taſten hun ſchielyk aan, en ſleepen ze, zonder een vaardig Hulpmiddel, doorgaans ſchielyk weg. Verſcheide Kwaalen hebben ze met de Schaapen gemeen, inzonderheid, wanneer men ze in Kudden weidt. Men moet ze niet te vogtig laaten loopen, noch in te vette Weiden; anders zyn zy zekere Peſtilentiaale Koorts onderhevig, welke, indien men 'er geen zorg voor draagt, de geheele Kudde aanſteekt, en veroorzaakt ſchynt te worden door eene verhitting in 't Bloed, hoedanige, in minder trap, de Geiten en Bokken natuurlyk eigen is: zodanig zelfs, dat ſommigen hebben gewild, dat zy nimmer zonder Koorts zouden zyn. De Middelen tegen die Kwaal beſtaan in eene Aderlaating, en hun te ſpeenen van alle Voedzel, tot aan den Avond. Men zondert zulk een ziek Beeſt zorgvuldig van de Kudde af. t'Is zeker, dat zy ook de Vee-Peſt krygen kunnen, wanneer zy in een Stal met zieke Runderen ſtaan. Somtyds worden ze door een ſoort van Waterzugt aangetaſt; waar tegen het, zo de Heer BRADLEY in zyn *Almanak der Landlieden* aanmerkt, dienſtig is, hun de Huid onder de Schouder te doorbooren, waar door het Vogt van zelf zal uitloopen; en hun niets anders te geeven dan droog Voedzel. In de Geiten heeft ook, na het Jongen, een opzwelling plaats en

ſom-

ſomtyds een opdrooging der Uijeren, die men dan met vette Melk wryft. I. Afdeel. XXXIV. Hoofd-stuk. *Bok.*

Gemeenlyk hebben de Bokken en Geiten Hoornen, doch daar zyn 'er, van beiderley kunne, zonder Hoornen. In de kleur van 't Hair is een groote verſcheidenheid in een zelfde Land, als ook in de grootte des Lighaams, en in de figuur der Hoornen; doch nog ongelyk grooter in byzondere Landen of deelen des Aardbodems. Immers deeze Soort van tamme Geiten is veel algemeener verſpreid dan die der Schaapen. Men vindt 'er aan de Kaap, zo Kolbe meldt, die bruin of roodagtig grys zyn, en blaauwe met een zeer lange Baard; behalve de gewoone, die weinig van de Europeaanſchen verſchillen. In Engeland heeft men Geiten, waar van het Ras uit Barbarie of de Indiën is gekomen. Deeze geeven veel meer Melk dan de Hollandſche of Franſche Geiten, en hun Hair is zo fyn, dat men het tot Stoffen verwerkt. Verſcheidenheden.

In dit opzigt, egter, munt de Geit van Angora uit, van welke de Heer Brisson een byzondere Soort gemaakt heeft, onder den Naam van *Bok met zeer lang gekruld Hair over 't geheele Lyf.* Dezelve verſchilt niet, zegt hy, van de tamme of gewoone Geit, dan in de ſchoonheid van het Hair, 't welk agt of negen Duimen lang is, ſchemerwit, zo fyn en zagt als Zyde, en van natuure gekruld. Hy haalt den Heer Tournefort aan, die, in de Beſchryving van zyne Reize naar de Levant, een Afbeelding Geiten van Angora.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

geeft van deeze Geiten, welke van hem in menigte waren gezien in de Velden rondom *Angora* of *Angouri*, het *Ancyrum* der Ouden, leggende in het Aſiatiſch Turkye, omtrent zeſtig Mylen van Smyrna ten Noordooſten, en van Konſtantinopolen byna even veel ten Zuidooſten. Van het Hair deezer Geiten maakt men, volgens dien Schryver, het Turkſch Garen, dat onder den naam van Kemelshair verkogt wordt. Smyrna wordt uit dit Angora en *Beibazar*, Steden van Galatie, voorzien van al het Garen tot de Fabrieken van Kamelotten, en het Kemels- of eigentlyk Geitenhair wordt 'er in zulk een menigte uitgevoerd, dat men naar Vrankryk en Engeland te ſamen, en naar de Nederlanden op zig zelve, jaarlyks wel duizend Baalen daar van afſcheept. Sommig van dit Hair is zo fyn, dat de *Ook*, een Gewigt van twee en een half Amſterdamſch Pond, daar ter plaatſe twintig of vyfentwintig Franſche Livres, dat is omtrent vier Hollandſche Guldens het Pond, geldt: doch deeze ſoort van Hair wordt alleen gebruikt tot de Kamelotten voor het Serrail van den Grooten Heer.

Opmerkelyk is 't, zo de Heer TOURNEFORT getuigt, dat deeze Geiten buiten Galatie geheel verbaſteren en die fyne Wolle niet meer geeven. Hoe komt het dan, dat men in 't Werk van den Heer LINNÆUS van eene *Capra Angolenſis* geſproken vindt, (daar hy zekerlyk deeze Geit bedoelt:) even of het een Geit ware van Angola aan de Guineeſche Kuſt? Hoe komt het, dat

I. AFDEEL XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

dat iemand, dit navolgende, dezelve zegt *bekend te zyn by den naam van* ANGOLASCHEN BOK, *van wiens Vagt het verkeerdelyk zogenaamd Kemelshair wordt gewonnen, en die de Dolle Kervel zoude eeten*, 't welk de Geiten en Bokken in 't algemeen doen (*)?

Niet minder moet ik my verwonderen, dat de Heer DE BUFFON ons Geiten opgeeft en afbeeldt van Angora of Syrie, „ met hangende Ooren, „ die van de zelfde Soort zyn als de onzen; „ paarende en voortteelende met dezelven, ook „ in ons Klimaat: welker Mannetje de Hoornen „ byna zo lang heeft als de gewoone Bok, doch „ in eene andere ſtrekking en gantſch verſchil„ lende van figuur; ſtaande naamelyk op zyde „ van den Kop en maakende bykans zulke draai„ jen, als een Kurketrekker of Varkeſtaart: het „ Wyfje de Hoornen korter, en agterover ne„ derwaards naar vooren omgekromd, zo dat „ zy als tegen de zyden van 't Hoofd aanleg„ gen, eindigende by de Oogen. Zodanige „ Hoornen (zegt hy) hadden de Bok en Geit „ van Angora, welken wy in de Koninglyke „ Diergaarde hebben gezien, en deeze Geiten „ hebben, gelyk byna alle andere Dieren van „ Syrie, het Hair zeer lang, zeer digt, en zo „ fyn,

(*) Ik twyfel zeer, of de Water-Dolle Kervel (de *Cicuta Linnæi*,) wel eens in de Zuidelyke Landen gevonden worde; maar wel het *Conium* (de *Cicuta vulgaris*,) waar van LUCRETIUS reeds gezegd heeft:

Videre licet pinguescere ſæpe Cicuta
Barbigeras pecudes, Homini quæ eſt acre Venenum.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

„ fyn, dat men 'er Stoffen van maakt niet minder fraay en glanzig, dan de onzen van Zyde." Zou deeze gestalte van de Hoornen niet meer overeenkomen met die van de Rammen van Guinea of Angola, de tweede Soort van 't Schaapen-Geslagt by den Heer LINNÆUS? Maar de Bok bespringt het Schaap en teelt uit hetzelve voort, volgens DE BUFFON (*); en derhalve moeten de Geiten en Schaapen Dieren van een zelfde Soort zyn, naar 't gene hy elders beweert (†). Ondertusschen is 't opmerkelyk, dat de Hoornen van de Geit van Angora, volgens de Afbeelding van den Heer TOURNEFORT, juist eveneens byna zyn, ten minste in gestalte weinig verschillende, van die van onze gewoone Geiten (‡). En de Reisbeschryving van den Heer HASSELQUIST, door Egypte en Palestina, uit welke de Heer LINNÆUS zyne *Capra Angolensis* aanhaalt, schynt naauwlyks een Geit van Angola te kunnen behelzen; maar wel een Geit van Angora of Syrie.

Geen naam van Dieren, mooglyk, is algemeener gebruikt, dan die der Bokken en Geiten: 't welk daar van daan komt, eensdeels, dat de Autheuren of Reisbeschryvers onkundig waren in de Natuurlyke Historie; andersdeels, dat men hedendaags veel naauwer en netter onderscheiding

(*) *Description de la Chevre.*

(†) *Description du Chat.* Zie ook de *Uitgezogte Verhandelingen* II. DEEL. bladz. 535.

(‡) *Reize naar de Levant.* II. Deel. bladz. 166.

ding maakt, dan voorheen. Uit de Eigenschappen en Lighaamsgestalte, die 'er aan toegeschreeven wordt, is blykbaar, dat de genen, die onder den naam van Cretenser, Egyptische, Kaapsche, Guineesche en Afrikaansche in 't algemeen, voorkomen, of tot de Schaapen, of tot de Steenbokken, Gemsen, Hertebokken en andere Soorten van dit Geslagt, behooren. Het Tartarische Muskusdier, dat van sommigen ook een Bokje of Geit genoemd wordt, is te vooren reeds beschreeven.

I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk.

Bok.

De Lighaamsgestalte der gewoone Geiten en Bokken is zo bekend, dat ik my niet breedvoerig daar over zal uitlaaten. Egter, dewyl de Heer DAUBENTON daar omtrent zeer fraaije Aanmerkingen heeft, kan ik niet voorby, iets daar van te gewagen. 't Gelaat van den Bok heeft een schyn van vriendelykheid met loosheid gepaard. De groote afstand zyner Oogen van elkander, geeft 'er geene Vertooning van botheid aan, om dat het Voorhoofd zeer smal is, en byna geheel met een kuif van Hair bedekt. De Oogen, die zeer groot zyn en levendig, geeven, door dien schoonen geelen Kring, niet minder fraaiheid aan zyn Gelaat, dan de Snoet en Ooren, die wel geproportioneerd zyn; de Lippen en Neusgaten op een regelmaatige wyze geplaatst, en alles behoorlyk gestevigd. Ook is de figuur van den Oogappel merkwaardig. Dezelve maakt een langwerpig vierkant:

Lighaams-gestalte.

I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk.

Bok.

welks zyden als met franje zyn en de hoeken gerond, zynde doorgaans zodanig geplaatst, dat de onderste hoek van vooren byna op de hoogte komt van den inwaardsen Ooghoek, en de bovenste hoek van agteren op de hoogte van den uitwaardsen.

Dit alles openbaart zig in een Bok of Geit, die geen Hoornen heeft, maar, als 'er dezelven van aanmerkelyke grootte zyn, zo verandert het Gelaat: de vriendelykheid verdwynt; de zagtheid gaat in vinnigheid over, en nooit schynt het Beest te vergeeten, dat de Natuur 'er Wapenen aan gegeven heeft, die het al speelende gebruikt, en daar door te gevaarlyker is, voor zynen Vyand niet alleen, maar voor zynen Weldoener zelfs. Daarenboven geeven die Hoornen 'er een schyn van botheid aan: want, doordien het Aangezigt, van de Oogen tot aan de Neusgaten, kaal is en zonder trekken, schynen de Oogen te behooren tot het bovenste gedeelte, daar de Hoornen zyn ingeplant, maakende met het Voorhoofd, Ooren en Hoornen, een groep, die als afgescheiden schynt te zyn van het onderste gedeelte, dat met de Neusgaten, Bek, Kin en Baard of Sik, een byzondere groep schynt uit te maaken. Dus leert de Ondervinding, dat in een ongehoornde Geit, wanneer zy den Snoet opligt en men den geheelen Kop van ter zyde beschouwt, zig niets dan minzaamheid en zagtzinnigheid openbaart; daar een gehoornde, en vooral een oude Bok,

een

een geheel ander, en als volftrekt tegenftrydig, ja bot en bokkig aanzien heeft, wanneer hy den Kop voorover buigt, zo dat men van het onderfte niets kan zien.

I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. Bok.

In 't algemeen vertoont zig het Lighaam van den Bok, of te klein ten aanzien van de Hoornen, of te groot ten opzigt van de hoogte der Pooten, die zeer kort zyn, voornaamelyk de voorften, zodanig dat de Kniejen laager komen dan het buigen van de Agterpooten. Nog heeft 'er een andere onevenredigheid in hem plaats; het agterfte van zyn Lyf, naamelyk, is te zwaar naar het voorfte te rekenen; de Voorpooten dikker dan de Agterpooten, die te lang zyn, en de Kniejen binnenwaards gedraaid. Nogthans heeft de Bok een byzondere bevalligheid in de beweegingen en poftuuren die hy maakt, welke alle deeze wanftalligheden over 't hoofd doet zien.

Inwendige deelen.

De meefte Geiten, en eenige Bokken, hebben voor aan de Keel twee Kwabbetjes, waar aan men den naam geeft van Klieren, zynde fomtyds zeer zigtbaar en hebbende wel de langte van twee of drie Duimen. 't Gebruik, dat het Beeft daar van heeft, of hebben kan, is niet bekend: men heeft bevonden, dat het meeftal enkele byhangzels zyn van de Huid, zonder eenige Klieragtigheid. De inwendige deelen verfchillen met die van het Schaap, zo veel men ontdekken kan, niets ter wereld: des iemand, op het gezigt of gevoel, een gevild en geopend

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

Lam naauwlyks van een gevild en geopend Bokje, dat zonder Kop en Pooten ware, zou kunnen onderſcheiden, veel minder de Lever, Nieren, Milt, het Hart of andere Ingewanden van een Geit of Schaap. Men heeft zelfs in de Lever dergelyke Wormen gevonden, als in de Bottigheid van 't Wolvee plaats hebben. Het voornaamſte verſchil in de Geraamten deezer Beeſten, beſtaat in de Beenderen van den Kop.

Nuttigheid der Geiten.

Offſchoon de Geiten in de Nederlanden, in Vrankryk en Duitſchland, weinig geagt worden, moet men niet denken, dat dit overal zo zy: in tegendeel, in de Ooſterſche Landen en in het Noordelyk deel van Afrika, worden zy hooger geſchat dan de Schaapen en hun Vleeſch ſmaakt 'er inderdaad veel beter. In Engeland, zelfs, houdt menze tot voordeel naa, en in de Bergagtige deelen van Noorwegen is geen Vee, daar de Landman meer zorg voor draagt, om het aan te kweeken; dewyl hetzelve in ſtaat is de koſt te vinden op plaatſen, welken geen Schaapen of Koeijen beklauteren kunnen: maar dus raaken de Geiten ook dikwils in Lyfsgevaar, en dan is 't dat de Landman dikwils zyn leven waagt, om hun te hulp te komen en te redden, laatende zig ſomtyds wel eenige honderd Voeten aan een Touw nederzakken. Te Bergen alleen worden jaarlyks van zeventig tot tagtigduizend onbereide Bokkevellen afgeſcheept.

Wilde Geiten in Noorwegen.

„ In *Nordland* en op *Sundmoer* (zegt de Heer „ PONTOPPIDANS ,) zyn de allerbeſte Bokken:

„ zy

„ zy zwerven 'er by Winter en Zomer, als I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Bok.*
„ wild, in de Bergen om, worden van tien tot
„ twaalf Jaaren oud, en, wanneer de Boer,
„ wien zy toebehooren, eenigen derzelven heb-
„ ben wil, zo moet hy ze of met list vangen
„ of schieten. Zy zyn zo strydbaar, dat zy,
„ wanneer een Wolf alleen komt, niet voor
„ hem wyken, en, wanneer zy Honden by
„ zig hebben, de geheele Kudde helpen ver-
„ dedigen. Met Slangen en ander Kruipend ge-
„ dierte voeren de Geiten dikwils kryg: als
„ zy 'er van gebeten of gestoken worden
„ maakt men haar eigen Melk warm en wascht
„ de Kwetsuur daar mede. Gemeenlyk wree-
„ ken zy zig zelf aan den Slang, door hem op te
„ vreeten, doch sleepen dien lang met zig
„ om, eer zy dit Dier door kunnen zwelgen,
„ en bevinden zig, eenige Dagen daar na,
„ gantsch niet wel; doch, dat zy 'er van ster-
„ ven zouden, daar van weet men niets. In
„ het District *Salten*, by de Hofstede *Roerstadt*,
„ legt een vlakke Berg, wit van kleur met graau-
„ we Streepen, waar op geen Gras of Kruid
„ groeit, en die iets Vergiftigs schynt te heb-
„ ben, dat de Geiten en Bokken alleen scha-
„ delyk is: want alle andere Dieren kunnen 'er
„ veilig over gaan en dit Vee valt op dien Berg
„ aanstonds in onmagt neder, raakende om
„ hals, zo men het geen hulpe toebrengt" (*).
De

(*) Nat. Hist. van Noorwegen. II. Th. p. 15.

I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk.

Bok.

Geiten-Melk.

De Geiten Melk is gezonder en beter dan die der Schaapen, hebbende in de Geneeskunde haar gebruik, en niettegenſtaande haare dunte, waar in zy aan de Ezelinne-Melk volgt, kan men 'er zeer goede Kaas van maaken. 't Is ontwyfelbaar, dat dezelve meer met vlugge deelen en ſcherpe Zouten beladen zy, dan de Schaapen- en Koeijen-Melk; aangezien de Geiten zulke Kruiden eeten, welken die andere Beeſten laaten ſtaan, en in 't byzonder Smaak ſchynen te hebben in de Wolfsmelk en dergelyke Planten, welker Sap heet is of ſcherp van aart. Ook kan men haare Melk een purgeerende kragt byzetten, door ze zulke Kruiden te laaten gebruiken, en dezelve, wederom, minder ſchadelyk ja heilzaam maaken, door haar goed Voedzel te geeven. De Huy van deeze Melk overtreft die van Koeijen-Melk in het bevorderen van de Waterloozing en het wegneemen der Verſtoppingen, De Geiten laaten zig ligtelyk zuigen, zelfs van Kinderen, wien haare Melk een zeer goed Voedzel verſtrekt. De Ouden hebben gewild, dat zy door een ſoort van Kat-Uil, die deswegens *Geitenmelker* genoemd werdt, zouden gepramd worden; doch de Vogel, waar aan men thans deezen Naam geeft, is een Nagt-Swaluw, welke van Inſekten en Kapellen leeft. Dat haar, zo wel als de Koeijen en Schaapen, ſomtyds Slangen aan de Tepels vatten, lydt geen tegenſpraak.

In ſommige Landen wordt van de Vagt der Bok-

Bokken ruim zo veel werks gemaakt als van die der Schaapen. De Heer BRADLEY schryft, dat men die in Engeland zelfs duurder verkoopt, en in Duitschland is dezelve ook veel waardig, geldende somtyds wel twee of drie Guldens. Men bereidt de Huid even als die der Herten, en zy is niet minder zagt; ook maakt men 'er Korduaanen en andere Soorten van keurlyk Leder van; in 't byzonder het *Marroquin*, Marokkisch of Turksch Leer, waar van het beste uit de Levant en Barbarie komt, hoewel het ook in Vrankryk en elders valt. Dit wordt in Turkye van verscheiderley kleur geverwd, blaauw, zwart, of geel; doch het gemeenste en beste is rood Marroquin. De Korduaanen, die meest al zwart zyn, en doorgaans tot het Bovenleer van Schoenen gebruikt worden, bereidt men door geheel Duitschland, voornaamelyk in de Hanse-Steden en te Bergen in Noorwegen. Men noemt ze Spaansch Leer, en dit, zo wel als het Turksch Leer, wordt alleenlyk van Bokken- en Geiten-Huiden gemaakt; met dit verschil, dat men tot het laatste de ruuwe zyde, tot het eerste de gladde zyde buiten doet (†). De Oostersche Volkeren bedienen zig van deeze Huiden, als Lederen Zakken, om Wyn, Olie, Terpenthyn, en andere vloeibaare Stoffen, te vervoeren, en de Tarters als van Blaazen, om Rivieren met gemak over te zwemmen. Het Hair wordt, gelyk

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.* De Huid en 't Hair.

(†) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen.* IV. D. bladz. 423.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Bok.*

lyk wy gezien hebben, tot het maaken van Stoffen gebezigd: ook mengt men het zeer veel onder de Paruiken; doch daar toe is inzonderheid de Baard of Sik in gebruik, welke in Engeland somtyds zeerlang en fraay is van kleur. De gedagte Schryver verhaalt, hoe hem verzekerd werdt, dat de eenjaarige Baard van een Bok eens zo duur verkogt was geworden, als een goed Schaap.

Het Smeer, de Drek en Pis.

Niet minder agting hebben sommigen voor het Bokken-Smeer, 't welk niet alleen in de samenstelling van verscheide Winkel-Zalven en Pleisters komt, maar in de Klysteeren tegen de Roode Loop gemengd en zelfs ingegeven wordt in een Wonddrank, tot heeling van de Verzweering der Darmen. SCRODERUS pryst het aan, als een byzonder Middel tegen het pynlyk Wateren, wanneer men het op de Navel strykt, of in Zetpillen gebruikt tegen de Aambeijen. Men zal 'er egter niet veel meer, dan van Schaapen-Orgel, van behoeven te verwagten. En wat het gebruik aanbelangt van den Drek, 't zy in- of uitwendig, en van de Pis, tot geneezing van de Waterzugt, (hoe breed ook sommigen daar van opgeeven) wil ik liefst myn oordeel opschorten.

't Bokkenbloed.

Het Bokkenbloed, egter, is van ouds her in te groot een agtinge geweest, dan dat ik my zou durven onderwinden, om hetzelve te veragten. Men brengt het in menigte, uit de Gebergten van Switzerland en Savoije, in Vrankryk, zynde gedroogd en toebereid Bloed der Steenbok-

ken

ken of Gemſen; doch ſommigen verbeelden zig, dat het van de tamme Bokken beter zy, en eenigen willen zelfs, dat dit Beeſt, ten dien einde, een Maand lang, met geurige Kruiden, als Pimpernel, Peterſelie, Seldery en dergelyken, gevoed moet zyn. Men laat vervolgens zyn Bloed uit de Slagaderen ſtroomen in een wyde Kom of Bekken, om vry te kunnen uitwaaſemen: dan laat men het in de Zonneſchyn, of op een zagt Vuur, droogen, en bewaart hetzelve, gedroogd zynde, in Fleſchjes, die wel digt toegeſtopt zyn, wanneer het veele Jaaren goed blyft. In 't algemeen wordt 'er eene byzondere kragt aan toegeſchreeven, om het Bloed, dat zig inwendig ergens in 't Lighaam verzameld heeft, en geſtold is of geronnen, te ontbinden: doch de zaak is duiſter en de uitwerking zal niet gemakkelyk beweezen kunnen worden. Even onbeſchroomd ſtelt men daar in een ſterke Zweetdryvende, Tegengiftige en Oploſſende eigenſchap; zonder op te merken, dat dit Bloed, hoe Geeſtig het ook geweeſt mogt zyn in het leevende Beeſt, na de uitdamping naauwlyks iets dan Aarde en een weinig Olie, miſſchien ook eenig Zout, kan overhouden (*). I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. *Bok.*

On-

(*) Men zal 'er, wel is waar, door Deſtillatie met ſterk Vuur, taamelyk veel Geeſt, Olie en vlug Zout uit krygen; doch even dit zelfde komt uit Wit van Ey, waar in, men egter zig niet verbeelden kan, eenige ſcherpheid of vlugheid te zyn. Ik onderzoek thans niet, of men men met reden eenig verſchil kan ſtellen tuſſehen het gedroogde Bloed vae Bokken, en dat van Schaapen of andere Dieren; ja tuſſchen dat van tamme of gewoone en Steen-

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Bok.*

Ondertusschen is dit een Geneesmiddel, dat onder 't Landvolk tegen de Pleuris, Zeere Keel en het Kolyk of Lendepyn, gebruikt wordt, doende weezentlyk minder nadeel dan de menvuldige Aderlaatingen, indien de Kwaal met geen Ontsteeking is verzeld. Ook is 'er een *Arcanum Sanguinis Hircini* in de Apotheek bekend. Men gebruikt het doorgaans ter veelheid van een Drachme, gemengd met Kreeftsoogen, Walvisch-Schot, Draakenbloed en dergelyke Middelen.

II. *Ibex.* Steenbok.

(2) *Geit met knobbelige Hoornen, die naar de Rug omgeboogen zyn.*

Onder de wilde Bokken heeft deeze de eerste plaats, die van de Dierbeschryvers in 't algemeen *Ibex* geheten wordt, en onder dien Naam by JOHNSTON, Tab. XXVIII, zeer wel is afgebeeld. Van sommigen wordt hy ook, zo de Heer KLEIN aenmerkt, *Capricornus* getyteld, en niet onwaarschynlyk zal het Zodiaks-Teken van den Steenbok naar dit Beest genoemd zyn. Sommigen willen, dat het betekend worde door 't Hebreeusch woord *Akkoo*, 't welk maar eens in 't Oude Testament voorkomt, en aldaar Steenbok vertaald is in de Dortsche Overzetting

Steenbokken, om dit laatste kragtiger aan te merken; gelyk sommigen doen.

(2) Capra Cornibus nodosis, in dorsum reclinatis. *Syst. Nat.* VI. Ibex. OLEAR. *Mus.* Tab. X. Fig. 1. RAJ. *Quadr.* 79. WACHN. *Helvet.* 176.

ting (*). De Griekſche Naam is *Tragos agrios* of wilde Bok, en de Hoogduitſche *Steinbuck;* doch de Switzers der Gebergten noemen hem *Ybſch*, dat buiten twyfel van *Ibex* afkomt, een woord, welks afleiding door HESYCHIUS genomen wordt van het geweldig treffen met zyne ontzaglyk groote Hoornen. BELLONIUS zegt, dat 'er een ſoort van wilde Bokken is, op Candia zeer gemeen, welke de Franſchen *Bouc-Eſtain* noemen, en dit is de Steenbok, daar wy van ſpreeken. By verkorting wordt dit Beeſt in 't Franſch ook *Bouquetin* of *Bouctain* genoemd.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Steenbok.*

De Woonplaats van deeze Beeſten is op de toppen der hoogſte Bergen en Steenrotſen van de Alpen, op de Grenzen van Switzerland en Savoije; hoewel menze ook vindt in Dauphiné en elders, ja buiten twyfel zullen ze insgelyks wel in de Pyreneeſche Bergen, tuſſchen Spanje en Vrankryk, zyn. De Heer ALTMANN van Bern gaf onlangs berigt (†) „ dat de *Bouquetins* zeer „ gemeen plagten te zyn in de Switzerſche Al„ pen, maar, dewyl de Ingezetenen aanmerke„ lyk vermenigvuldigden (zegt hy), heeft men „ Huizen gebouwd op die plaatſen zelfs, daar „ deeze Beeſten gewoon waren de wyk te nee„ men, en, dewyl de Jaagers niet opgehouden „ hebben hun te vervolgen, zo vindt men ze niet „ dan

Woonplaats.

(*) *Deuteron.* Kap. XIV. vers 5. Alwaar de VULGATA *Tragelaphus* heeft, en daarom wordt het van ſommigen met reden *Cervicapra* of Hertebok vertaald.

(†) *Journal etranger.* Fevr 1755.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Steenbok.*

„ dan in Tirol, Walliserland en het Saltzburg„ sche, alwaar zy nog zeer zeldzaam zyn. Zy „ komen meer voor in de Savoische Alpen, en „ in de nabuurschap van de Yskolken tusschen „ de Bergen, die men *Gletschers* noemt; alwaar „ zy somtyds by Troepen van twaalf of vyftien „ stuks loopen. De Heer KEISZLER verhaalt in „ zyne Reizen, dat men ook *Bouquetins* vindt „ op de Gebergten van de Eilanden Candia en „ Cyprus, gelyk ook op die aan de Kaap der „ Goede Hope."

Jagt der Steenbokken.

De Jagt der Steenbokken is weleer in de Alpen zeer gemeen geweest, doch met groot gevaar vermengd. Men plagtze na te zetten over schrikkelyk steile Rotsen, daar somtyds het Beest bezet werdt door de engte van het Pad en op den Jaager aanloopende hem noodzaakte, om, indien zyn Schoot miste, te gaan nederleggen, en het Beest over zig heen te laaten loopen, wilde hy niet van een schroomelyke hoogte te pletteren storten. 't Is onverbeeldelyk, welke Sprongen dit Beest kan doen van de eene Rots op de andere, en van hoe groote Steilten het kan afspringen, bezeerende zig nooit; want het komt altoos op de Hoornen neer.

Voedzel.

Buiten twyfel zullen de Steenbokken hun Voedzel hebben van de Kruiden en Heesters, die op deeze Bergen overvloedig groeijen. Ook bestaan de Rotsen, waar op men ze meest vindt, uit een zagten, Zoutigen en Zandagtigen Steen, welken zy gaarn met de Tong likken. Het zyn vrees-

vreesagtige Beeſten, die, als door eene ingeeving der Natuur, op eene voorzigtige wyze, naar men verhaalt, by Troepen weiden gaan, hebbende altoos een hunner vooruit, die, zonder te eeten, met opgeheven Kop en ſtyf gezette Ooren, als op Schildwagt ſtaat, waarſchouwende de anderen voor eenig dreigend gevaar. De Jongen worden ſomtyds levendig gevangen, als de Moer is dood geſchooten, en alsdan onder de Kudden tam gemaakt, doch, groot geworden zynde, verkiezen zy veelal hunne vryheid en loopen weg.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Steenbok.*

Men kan van de Voortteeling en Leeftyd der Steenbokken met geene zekerheid ſpreeken: doch ten opzigt van de Lighaamsgeſtalte vind ik in de Natuurlyke Hiſtorie van Switzerland, door den Heer WAGNER, het volgende aangetekend. „ Deeze Soort overtreft in grootte den „ allergrootſten Bok. Het Wyfje is kleiner dan „ het Mannetje, 't welk een bruine Sik heeft. „ De kleur van beiden is roodagtig bruin of „ ros; zy hebben zwarte Hoornen, vol knob- „ bels of knoopen, boogswyze omgekromd en „ dikwils anderhalf Elle lang; weegende ieder „ Hoorn ſomtyds twaalf of vyftien Ponden. „ Hunne Pooten zyn zeer dun en hunne vlug- „ heid in 't ſpringen is onverbeeldelyk ".

Lighaams-geſtalte.

Men ziet uit deeze beſchryving klaar, dat die Afrikaanſche Beeſten, welken DAPPER voorſtelt onder den naam van *Golango* of *Goulango*, hebbende twee kleine ſcherpe Hoornen; niet tot

Gebruik.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Steenbok.*

deeze Soort behooren, maar tot eene der volgende. Zo zyn 'er ook de wilde Bokken, daar men den Besoar in vindt, zeer van verschillende. Het Vleesch der Steenbokken wordt voor zeer versterkende gehouden, en men rekent, dat het de Beenen byzonder stevig maakt. Ook bedienen de Boeren zig van het Bloed, als een uitmuntend Zweetmiddel zynde, en dit wordt, gedroogd zynde, van sommigen beter geagt dan het gewoone Bokken Bloed.

III. *Rupicapra.* Gems.

(3) *Geit met regtopstaande haaks-wyze Hoornen.*

Zie hier een Beest, 't welk in naam minder dan in daad verschilt van den Steenbok of Steengeit.

(3) Capra Cornibus erectis uncinatis. *Syst. Nat.* VI. Rupicapra. BELL. Itin. 126. OLEAR. *Mus.* Tab. IX. Fig. 3. GESN. *Quadr.* 140. ALDR. *Bisulc.* 727. DODART. *Act.* 225. SCHEUCHZ. *Alp.* 155. WAGN. *Helvet.* 183.

(*) Immers ook *Deuter.* XIV. vers 5. Welk Vers zonderling verschillende wordt vertaald gevonden, gelyk ik reeds ten opzigte van den Kemel-Pardel en t Damhert heb aangemerkt. De Heilige Schryver telt daar de reine Beesten op, welken de Israeliten eeten mogten, boven en behalve het Vee der Osfen, Schaapen en Geiten, welke reeds in het 4 Vers gemeld waren. Zie hier de Hebreeusche Naamen, en die van verschillende Vertaalingen daar nevens, met de genen, die volgens myn oordeel, op 't gezag van BUXTORF, daar mede bedoeld worden.

HEBR.	VULGATA,	RAVEST.	DORTSCHE.	BUXTORF.
Aijal.	Cervus.	Hert.	Hert.	Hert.
Zebi.	Caprea.	Rhee.	Rhee.	Rhee.
Jachmour.	Bubalus.	Buffel.	Buffel.	Damhert.
Akkoo.	Tragelaphus.	Gems.	Steenbok.	Gems,
Disoon.	Pygargus.	Eenhoorn.	Das.	Hertebok.
Thoo.	Oryx.	Wilde Os.	Wilde Os.	Buffel.
Zemer.	Camelopardalus.	Eland.	Gems.	Kemelpardel.

Ik weet wel, dat 'er veel zwaarigheid overblyft ten opzigt van

geit. Immers de Latynsche Naam, *Rupicapra*, welke 'er door byna alle Dierbeschryvers aan gegeven wordt, zegt even 't zelfde. De Hebreen noemden het, zo ALDROVANEUS wil, *Zebi*, en dan zou het veel voorkomen in de Heilige Bladeren: doch dit woord is meestal *Caprea*, een Rhee, vertaald (*). In 't Grieksch noemt men de Gems *Aix agrios* en *Aigagros*, dat is wilde Bok of Geit, zo ook in 't Engelsch *wild Goat* of *Rock-Goat* en in 't Spaansch *Capra Montés*, dat is Berg-Geit. De Italiaansche Naam, *Camuza*, en de Fransche *Chamois* zyn buiten twyfel van den Naam *Comozza*, dien 'er de Bergluiden van Trente aan geeven, afkomstig,

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Gems.*

van het woord *Disoon*, in welks Vertaaling de Engelschen *Pygarg*, een Grieksch Woord, 't welk *Witbil* betekent, behouden; doch dewyl het, volgens BUXTORF, ook een soort van wilde Geiten is, den Damherten niet ongelyk, en de *Pygargus* ons door de Ouden met zeer kromme Hoornen afgebeeld wordt; agt ik beter dit voor den Steenbok of Hertebok te neemen. BOCHART houdt al de vyf laatste Dieren van dit Vers voor wilde Bokken of Herten; dat waarlyk niets doet dan de verwarring te vermeerderen. Immers, dat het geen Das kan betekenen, heb ik reeds aangetoond, en de Eenhoorn is te onbekend, om daar van te spreeken. 't Is ondertusschen zonderling, dat dit Woord, *Disoon*, maar eenmaal in de Heilige Bladeren gevonden wordt. In de *Biblia Tremellii & Junii* wordt het *Strepsiceros* vertaald, dat een Beest is, volgens PLINIUS, met regtopstaande Hoornen, welker Groeven slangswyze gedraaid zyn, wordende in Afrika *Addax*, of, zo men beter leezen zou, *Aldassen* geheten; 't welk van 't Hebreeusch woord *Disoon* afkomstig schynt te zyn. Dit wordt, wel is waar, voor een soort van Schaap gehouden, en genoemd *Strepsiceros Cretensis*: doch wy hebben gezien, dat de Steenbok of *Bouc-Estain* zeer gemeen is op 't Eiland Creta of Candia.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

ſtig, zo wel als de Hoogduitſche Naam *Gems* of *Gams*, welken men in 't Neerduitſch overgenomen heeft.

Daar is eenige twyfeling, of de Gems het Beeſt zy, 't welk PLINIUS *Rupicapra* genoemd heeft, of de Rhee: want die Schryver zegt, dat zy ieder een Soort van wilde Bokken of Geiten zyn. JOHNSTON houdt de *Caprea* van PLINIUS voor onzen Rhee; doch SCALIGER wil, dat de *Caprea* de Gems zy, en de Rhee de *Capreolus*, dien WOTTON, in zyne verklaaring van COLUMELLA, niet onderſcheidt van de *Caprea*, zo min als ALDROVANDUS, die zegt, dat de *Caprea* in 't Franſch *Chevreuil* heet: zo dat de *Rupicapra*, volgens SCALIGER, een Geſlagtnaam zy, aan den Steenbok en de Gems gemeen. Egter zal waarſchynlyk de *Rupicapra* der Ouden onze Gems zyn: want PLINIUS zegt dat de *Rupicapra* daar in van de *Dama*, welke ons Damhert niet kan zyn, verſchilt, dat zy de Hoornen agterwaards gekromd heeft, en de *Dama* de haaren voorwaards. Ook zyn de Hoornen van de *Caprea*, volgens hem, getakt, 't welk paſt op die van den Rhee.

Eigenſchappen.

Volgens het Berigt van den Heer ALTMANN, houden de Gemſen huis op de hoogſte Gebergten van Switzerland, Tirol en eenige andere Bergagtige Geweſten: doch, zo gemakkelyk niet ſpringen kunnende als de Steenbokken, beklauteren zy geenszins de allerhoogſte toppen. Men ziet 'er zelfs nederdaalen op de Alpen die mid-

middelbaar van hoogte zyn, alwaar zy somwylen zig verzamelen rondom zekere Zandige Rotsen, welke zy zeer gretig likken, om de Zoutigheid, die aan dezelven is; en uit dien hoofde worden zulke plaatsen van de Ingezetenen *Sulzen* genoemd. Zo ziet men, dat zy weinig in aart verschillen van de Steenbokken; en de manier, welke de Jaagers gebruiken, om de Gemsen magtig te worden, verschilt ook weinig: zy verbergen zig, naamelyk, by die plaatsen, en tragten 'er te treffen met hun Schietgeweer. Hunne Hoornen zyn zo haakswyze krom, dat het niet te verwonderen is, indien deeze Beesten 'er somtyds in 't Geboomte mede hangen blyven; doch dat zy dezelven gebruiken zouden als haaken, om by de Rotsen op te klauteren, wordt door de hedendaagsche Jaagers niet bevestigd.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

De Heer ALTMANN verzekert, dat de Gemsen in Switzerland tweederley zyn. Men vindt 'er kleiner en roodagtiger, die nooit in de Valeijen komen, blyvende, op de hooge Gebergten, zelfs den Winter over. Deeze Schryver, verwonderende zig met reden, hoe het mooglyk zy, dat zy zig daar voeden kunnen in een Saizoen, wanneer de dikte van de Sneeuw hun zelfs de Heesters voor 't gezigt verbergt; deedt 'er eenigen openen, en vondt in derzelver Maagen een taamelyke veelheid kleine plaatjes van een schilferigen Steen, die hem tot het denkbeeld bragten, dat in deeze Gebergten een

Verscheidenheden.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

foort van Arduinfteen zy, uit eene vette en Salpeterige Aarde geformeerd, bekwaam om een kragtig Voedzel te geeven aan fterke Maagen, die met genoegzaam Zuur voorzien zyn, om zulke Steenige ftoffen op te loffen. 't Is my waarfchynlyker, dat die Steentjes dienen tot verbryzeling van byna onverteerbaare Houtfchors en Boomtakken, of wat het zy van dergelyke zelfftandigheid, 't welk deeze Beeften diestyds, uit nood, tot Voedzel gebruiken. Ondertuffchen is 't ligt te begrypen, dat zy, dus, in 't Voorjaar als Geraamten moeten zyn. De andere Gemfen, die bruiner zyn en grooter, komen fomtyds tot aan den voet der Bergen neer, en eeten 's Winters de takken der jonge Denneboomen, 't welk hun ook fchraal en mager maakt. Zy zyn, in 't algemeen, zeer fyn van Reuk, en dit 's de reden, dat de Jaagers zig altyd onder den Wind houden. Op 't end van den Zomer zyn zy zeer vet.

Hunne Vyanden.

Behalve de Menfchen hebben de Gemfen nog andere Vyanden, die 'er veel van vernielen: de Losfen naamelyk, welken 'er in deeze Gebergten altoos zyn, hoe zeer men ook toelegt om dezelven uit te roeijen. En wie zou zig verwonderen, dat deeze Roofdieren zulke kleine Beeften overmeefteren kunnen, daar zy het fomtyds de Herten doen. Men vondt in 't jaar 1718, in 't Gebergte van Tirol, een agtjaarig Hert dood leggen met een Los, dien hy, terwyl dezelve hem op de nek zat en in de Neus

beet,

beet, tegen een Rotssteen dood gestooten hadt I. Afdeel, XXXIV. Hoofdstuk. *Gems.*
of gespitst met zyne Hoornen (*). Bovendien zyn 'er Arenden, genaamd Lammer-Gieren, die zig op eene verwonderlyke manier weeten meester te maaken van Beesten, welke te zwaar zyn om van hun te worden door de Lugt gevoerd. Als zy een Gems of Geit zien weiden op een steilen Berg of Rots, neemen zy hunne Vlugt zo digt aan die Beesten, dat zy dezelven somtyds, door verschrikking, doen nedertuimelen in den afgrond en te pletteren storten: waarna zy met gemak hunne prooy opkluiven.

Behalve in de Switzersche en Savoische Alpen, vindt men ook veele Gemsen in de Gebergten van Dauphiné, alwaar zy dikwils weiden by troepen van vyftig teffens. Men verhaalt als een blyk van hunne vreesagtigheid, dat 'er altoos een vooruit gaat, die de Wagt houdt, en, wanneer 'er onraad is of gevaar, de anderen, door zeker geluid te maaken of geschrey, daar van verwittigt. Willende een nieuwe Weide zoeken, en van de eene Rots op de andere overgaan, gebruiken zy veel voorzigtigheid, om niet af te glippen; dewyl zy in 't vallen zo veel beschutzel niet van de Hoornen hebben, als de Steenbokken. Zy bronsten byna de geheele Maand September door. De Wyfjes draagen negen Maanden, en werpen door- Voortteeling.

(*) Ridinger. Afbeelding daar van in Plaat. *Aug. Vind.* 1754.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

doorgaans in Juny haare Jongen, die zy niet op de hooge Rotsen brengen, voor dat dezelven in staat zyn om wel te klauteren. Sommigen worden wel eens tam gemaakt, gelyk de Rheen, en men teltze, zo wel als die, onder de kuische Beesten, dewyl het Mannetje zig by één Wyfje houdt.

Lighaams-gestalte.

De Gems verschilt van den Steenbok niet alleen in de Hoornen, die kleiner zyn en niet geringd, ook niet boogswyze krom, maar regt en een weinig rimpelig, doch aan 't end scherp uitloopende en haakswyze omgeboogen (*); maar ook in de grootte en kleur. Hunne gestalte is als die van een Geit, doch met langer Pooten en grover Hair. De kleur is over 't Lyf bruin- of roodagtig, onder aan den Buik vuilwit of vaal. Men merkt aan, dat 'er somtyds witte zyn gevonden, en dat de meesten, in het strenge Saizoen, geheel grys worden. Het Hair is aan den Buik en de Beenen omtrent vier en een half Duim lang, op de Rug korter, en tweederley; te weeten met zeer kort en fyn kroes Hair aan de Wortels, 't welk door 't andere bedekt wordt, gelyk in de Bevers. Het lange Hair is een weinig gegolfd en gedraaid, gelyk in de Geiten, doch niet gekruld gelyk de Wol

(*) Deeze figuur der Hoornen is op Tab. XXXII. door JOHNSTON, taamelyk wel afgebeeld, gelyk my gebleeken is uit de Gemsen Hoornen. die ik meermaalen heb gezien en in de hand gehad. Men heeft derhalven, gantsch verkeerdelyk, onlangs aangemerkt, dat deeze Hoornen aan de punten *een weinig omgeboogen* zyn, en de Afbeelding na

Wol der Schaapen. De Staart, die maar de langte van drie Duimen heeft, is geheel zwart of bruin. De Ooren zyn vyf, de Hoornen omtrent agt Duim lang en zwart: de Oogen groot, en het Oogluikend Vlies derzelven rood; waar van het misschien komt, dat men aan dit Beest roode Oogen toegeschreeven heeft. De Hoornen staan zeer laag op 't Voorhoofd, slegts een weinig boven de Oogen. De boven-Lip is omtrent als in de Haas gespleeten. De Hoeven der Pooten zyn van onderen hol, niet met Vleesch gevuld als in de Afrikaansche Hertebokken.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

By 't openen van een Gems, vondt men het Net niet op 't Gedarmte leggen, gelyk gewoonlyk plaats heeft, maar dat hetzelve, ter slinker hand gehegt zynde aan de eerste Maag, regts af zig hegtte aan de derde, en, verder nedergaande onder het onderste van de eerste, zig omsloeg en in derzelver bodem inplantte. Men kon duidelyk drie Maagen onderscheiden in dit Beest, niettegenstaande BARTHOLINUS maar spreekt van ééne Maag. Het geheele Kanaal der Darmen was veertig Voeten lang. Het hadt een Galblaas, daar die Ontleedkundige 'er in zyne Gems geene vondt. Het Vetvlies was niet, als naar gewoonte, aan 't Lighaam van de Nier vast,

Inwendige deelen.

nagevolgd, die van dit Beest door den Heer PERRAULT gegeven is, zonder den Leezer, gelyk hy doet, te verwittigen, dat dit een jong Beest ware, welks Hoornen op ver na die kromte niet hadden, als in de volwassenheid. Zo worden ons, in plaats van verbeteringen, nieuwe feilen opgedischt.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

vast, maar zat 'er los en ruim om heen. De Hoornen van de Lyfmoeder waren buitengemeen lang en maakten veele bogten, zynde de Eijernesten aan 't end derzelven vast. De Longen vondt men in agt Lobben verdeeld; het Hart was lang en puntig, met een Eeltagtig hard, rond, wit, Uitwas by de punt. De Hersenen waren taamelyk groot, zynde twee Duimen lang, op de breedte van drie Duimen, het Agterbrein daar in begreepen; met menigvuldiger en meer verschillende Slingeringen, dan gemeenlyk in de Beesten plaats heeft. Men vondt 'er egter, zo min als in dezelven, de Zeissen van het harde Hersenvlies. De Pynappelklier was groot, meer dan een twaalfde Duims in middellyn, en ronder dan gewoonlyk.

Openingen agter de Hoornen.

De Fransche Akademisten, uit welker Werk (*) deeze Ontleedkundige beschryving genomen is, spreeken niet van twee zonderlinge Openingen of Kanaalen, welken de Gems agter de Hoornen heeft, en die ons door den Heer PEIJERUS aldus zyn voorgesteld (†). „ Ik heb een
„ Brief ontvangen van den Heer J. J. HARDERUS, waar in hy my verwittigt, den laatsten
„ Zomer eene Gems, in Graauwbunderland,
„ ontleed te hebben; wanneer hy de Milt cirkelrond vondt en de holligheden des Harts
„ van een verwonderlyk maakzel; maar, 't ge-
„ ne

(*) *Ouvrages adoptéz.* Tom. II. pag. 225.

(†) *Collect. Academique.* Tom. IV. pag. 120. getrokken uit de *Ephemerid. Naturæ Curiosorum.* Ann. 1676-1686.

„ ne hem in dit Dier het allervreemdste voor- I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. *Gems.*
„ kwam, was, dat het agter de Hoornen, wederzyds, een Gat heeft, 't welk tot de Ademhaaling dient. Hy voegt 'er by, dat dit hem te zonderlinger voorgekomen was, aangezien de Gemsen Longen hebben, welke volmaakt gelyk zyn aan die van onze tamme Geiten. Men zoude denken mogen, zegt de Heer HARDERUS; dat deeze Dieren, die zeer hooge plaatsen beklauteren, en een grooter veelheid van Lugt behoeven, dezelve door deezen dubbelen doorgang, tot de Ademhaaling open, inhaalen; maar, voegt hy 'er by, de wilde Schaapen bewoonen even die zelfde plaatsen, en zyn egter zodanig niet gesteld. Het is meer dan tien Jaaren geleeden, dat ik, in eene Valey der Alpische Bergen zynde, deeze Kanaalen aldaar waarnam, zynde diestyds van derzelver gebruik nog onbewust. Ik gaf den Heer HARDERUS tot antwoord, hoe het niet waarschynlyk ware, dat de Gemsen, schoon op den top der Alpen, een grooter veelheid Lugt behoefden dan de andere Dieren; maar dat het zeker was, dat zy dikwils in de Aarde wroeten, om de Wortelen der Planten op te zoeken, met welken zy zig voeden, en dat, onder dit wroeten, de Neusgaten hun dikwils zo verstopt konden raaken, dat zy verstikken zouden, indien de Natuur hun niet met andere Openingen, ter in- en uitlaatinge van de Lugt, voorzien had".

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

Onder de Ouden heeft OPPIANUS van deeze Openingen gewag gemaakt, doch hy plaatste in de Hoornen zelf, en zegt; dat men, door inspuiting van Wasch in dezelven, de Stoffe deedt doorgaan tot in de Longen: waar uit blykt, dat hy het gebruik derzelven tot de Ademhaaling erkent.

Ballen in de Maag of Gemsen-Besoar.

Een niet kleiner merkwaardigheid in de Gemsen zyn de Ballen in derzelver Maag, die men gemeenlyk *Ægagropilæ* noemt (*), of *Besoar Germanicum*, dat is Hoogduitsche Besoar, waar over VELSCHIUS een geheel Traktaat uitgegeven heeft, in 't welke door hem nog uitmuntender kragten aan dezelven worden toegekend, dan aan de gewoone Bezoar-Steenen. Men kan ze, in navolging van de Duitschers, *Gemsen-Ballen*, of liever *Gemsen-Besoar* noemen. Alle, die de Heer ALTMANN in 't Kanton van Bern gezien heeft, zegt hy gelyk te zyn geweest aan de Hairballen der Paarden en Koeijen. Men verbeeldt zig dat deeze Beesten, door zig zelf te likken, eenig Hair van hunne Vagt in 't Lyf krygen, 't welk, door Slym te samen kleevende, een Bal wordt in de Maag. De Heer GEOFFROY was ten opzigt der Gemsen-Ballen van 't zelfde Gevoelen, doch SCHEUCHZER, een zeer

(*) Geheel verkeerdelyk wordt deeze Bal van sommigen *Ægilops* genoemd, daar dit Woord een Ongemak, genaamd Oogfistel of Geiten-Oog, betekent. *Ægagropila*, of eigentlyk *Aigagropilos*, is een Bal uit een wilde Bok of Geit, of liever een Gemsen-Bal: want *Aix agrios* of *Aigagros* is de Grieksche Naam der Gemsen.

zeer kundig Ooggetuige, verzekert, dat alle de Gemſen-Ballen, welken hy in Graauwbunderland, daar zy menigvuldiger dan ergens voorkomen, hadt gezien, geformeerd waren uit dunne vezeltjes van Planten, ondereen geſtrengeld en tot een ronden Bal gemaakt door de werking van de Maag.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

De Franſche Akademiſten, die 'er in hunne Gems een vonden van Eivormige figuur, iets langer en iets dunner dan een Duim, bekragtigen dit: zy zeggen dat de Vezelen niet van gelyke dikte waren, en Houtig, niet als Hair, zig vertoonden:. zy merken aan, dat de Paarden, in wien men deeze Ballen ook wel vindt, zig niet likken. En de Ouden, zeggen zy, gelyk CAMERARIUS en GESNERUS, dagten reeds, dat de oorſprong derzelven aan de vezelagtige overblyfzels der Planten, welker Bladeren, Steelen of Wortels, zy gegeten hadden, toe te ſchryven ware; in 't byzonder aan die van het *Doronicum*, welks Bladen harde Vezels hebben, gelyk die van de Weegbree. PLINIUS ſchynt dit Gevoelen te beveſtigen, wanneer hy zegt, dat de Gemſen van Vergift leeven, gelyk de Kwakkels; want ſchoon de Kruidkundigen noopens de Vergiftigheid van deeze Plant niet eenſtemmig zyn, en ſommigen twyfelen of het een Vergift zy voor de Menſchen, komen zy nogthans, ten opzigt van de Beeſten, daar in overeen. Ook is 't niet te verwonderen, dat de Gemſen dit Kruid eeten, dewyl de Bokken dit

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

de Dolle Kervel doen. Sommigen willen zelfs dat deeze Plant de Gemſen dienſtig zy tegen de Duizeligheid; doch dit zou men als iets tegenſtrydigs ſchynen te moeten aanmerken, want de meeſte Vergiften benevelen het Gezigt.

Men vindt deezen Bal (zegt VELSCHIUS) in de eerſte of tweede Maag (*) der Gemſen; gewoonlyk van eene langwerpig ronde figuur, beſtaande uit tweederley zelfſtandigheid, waar van de binnenſte gelykt naar Vezelen van Wortels, of draaden en velletjes van Planten, die door een lymagtig Sap, dat uitdroogende een fyn Poeijer wordt, vaſt zyn te ſamen gepakt; de buitenſte naar een Lederagtige Huid, ſomtyds naar een Houtige Baſt: ook wel eens, maar zeldzaam, naar een Steenige korſt, van kleur doorgaans Aſchgraauw of zwart. De grootte is verſchillende, doch gaat zelden die van een Vuiſt te boven. Anderen, vind ik, datze kleiner maaken, naamelyk niet grooter dan een Walnoot, zeggende, dat deeze Bal, gebroken wordende, een aangenaame Geur verſpreidt. Men heeftze oudtyds hoog geſchat, en zeer dikwils gebruikt in plaats van den opregten Bezoar of Pedro del Porco, naar wien deeze Geiten-Bal dikwils zodanig zweemt, dat men in de Drogeryën kundig moet zyn, om het verſchil te ontdekken. Hedendaags zou men het voor bedrog aanmerken,

(*) De Franſche Akademiſten vonden hem in de derde Maag. Waarſchynlyk is de plaats, daar hy zig bevindt, zo zeker niet.

ken; indien 'er in de Winkels, tot plaatsvulling van den voorgeschreeven Orientaalschen of Occidentaalschen Bezoar, gebruik van gemaakt werde. Zy dienen enkel tot versiering van de Kabinetten der Natuurkenneren.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gems.*

Gebruik.

Het Vleesch der Gemsen is eetbaar, taamelyk lekker, en wordt gehouden voor eèn gezonde Spyze, wanneer men 't Beest, vet zynde, tegen den Winter slagt. Het Smeer, met Melk gemengd, is, wanneer men 't langduurig gebruikt, dienstig tegen de Teering en andere Borstkwaalen. De Gal, in een Oogwatertje gebruikt zynde, versterkt het Gezigt, en wischt de vlakken van het Hoornvlies af; ja Sommigen willen, dat dezelve de Nagtblindheid geneezen zou. Het zo bekende Kamoes-Leder, dat nu, zo wel in Vrankryk èn Engeland, als in Duitschland en de Nederlanden, wel meest van Schaapen-Vellen, of, daar men die niet rykelyk heeft, van Bokken-Vellen gemaakt wordt, heeft van dit Beest, dat in 't Fransch *Chamois* heet, zynen naam.

IV. *depressa,* Kleine Geit van Amerika.

(4) *Geit met kleine, kromme, tegen 't Hoofd aan leggende Hoornen.*

Deeze Soort van Geiten vind ik door niemand dan LINNÆUS beschreeven, uit wiens Werk dezelve ons door BRISSON, onder den naam van *kleine Amerikaansche Geit*, wordt voorgedragen.

(4) Capra Cornibus depressis incurvis, minimis, Cranio incumbentibus. *Syst. Nat.* VI.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

gen. Zy heeft de grootte van een jong Bokje; het Hair lang, neerhangende. De Hoornen zyn halfmaanswyze, dik, naauwlyks een Vinger lang, en zo digt tegen 't Bekkeneel aan gedrukt, dat zy bykans in de Huid booren. Het Beest woont in Amerika.

V. *reversa.* Kleine Gems van Amerika.

(5) *Geit met opstaande Hoornen, die aan de toppen voorwaards gekromd zyn.*

Even eens bestaat het met deeze Soort, aan welke de Heer BRISSON den naam geeft van *kleine Amerikaansche Gems.* Haare grootte is als van een eenjaarig Bokje. Het Hair van de Vagt zweemt naar dat der Herten, zynde zeer kort. De Hoornen zyn naauwlyks een Vinger lang, en staan overend, met de toppen voorwaards omgeboogen.

LINNÆUS verhaalt, dat deeze Geit met de voorgaande Soort in de Diergaarde van den Heer CLIFFORT paarde en een Jong voortbragt, 't welk niet lang in 't leven bleef. De gedaante egter van deeze Beesten was zo verschillende, zegt hy, dat men naauwlyks kon denken, dat zy tot ééne Soort behoorden.

VI. *Pygmæa.* Guineesch Geitje.

(6) *Geit met de Hoornen Kegelvormig rond, aan 't end stomp, krom, en aan de ingeboogen zyde rimpelig.*

De

(5) Capra Cornibus erectis, apice recurvis. *Syst. Nat.* VI.

(6) Capra Cornibus teretibus Conicis, obtusis, curvis; latere incurvato rugoso, *Syst. Nat.* X. Capra pedibus digi-
to

De Heer BRISSON geeft den naam van *Chevrotain* aan een Geslagt van Dieren, 't welk door geene Hoornen te hebben alleen van de overige Dieren van zynen Vyfden Rang, die byna overeenkomt met deezen Zesden Rang van LINNÆUS, (dat is, van de Herkaauwende Dieren of van het Vee,) verschillen zoude. Hy heeft daar in vyf Soorten, waar onder de drie eersten zyn van zodanige Beestjes, door SEBA afgebeeld, als gemeenlyk Guineesche Bokjes of Geitjes, *Traguli Guinëenses*, genoemd worden, en die van anderen verward zyn met het Guineesche Rheetje. Zie hier de Beschryving, welke 'er BRISSON van geeft. I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

Het is, van 't bovenste van de Rug tot aan den Grond toe, maar zeven Duimen hoog, en, van den top des Hoofds tot aan de Staart, ongevaar een Voet lang. De Kop heeft de langte van drie Duimen, de Ooren van één Duim. De Staart is kort, bekleed met lang, dun gezaaid Hair, uit ros en wit gemengeld. De Schenkels hebben, op de dunste plaats, niet meer dan een zesde Duims dikte. De Vagt is kort en vaal, gemengd met een weinig bruin op 't bovenste van den Kop, op de Rug en aan den Hals: de Keel, Buik en de binnenkant der Billen, zyn wit. Het heeft in 't geheel zesentwintig Tanden, te weeten, in de Onderkaak agt Snytanden, waar van de twee middelsten Spa- Lighaamsgestalte.

to humano angustioribus. *Syst. Nat.* VI. Cervus pusillus Guinëensis. SEB. *Mus.* I. p. 10. Tab. XLIII, Fig. 3.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

Spatelswyze zyn gefatsoeneerd, de overigen smal in de geheele langte; agt Kiezen, wederzyds vier, aan de beide Kaaken; dat is zestien in 't geheel; en dan nog twee Hoektanden in de Bovenkaak. Het wordt natuurlyk gevonden in Guinée en de Indiën.

Men ziet hier uit, dat het een zeer klein Beestje moet zyn, by de gewoone Bokken te vergelyken; doch 't is zekerlyk grooter dan een *klein Schoothondje*, gelyk ik het genoemd vind in een Werk, daar het, ondertusschen, grooter dan de Gems is afgebeeld, en zonder Hoornen; terwyl die zelfde Schryver meldt, dat de Hoornen van dit Beestje *in een gedraaid zyn, als die van een Geit:* doch dit verstaa ik niet, dewyl ik nooit een Geit of Bok gezien heb met *in een gedraaide* Hoornen. Men begrypt ligtelyk, dat het, niet grooter dan een klein Schoothondje zynde, zelfs niet behoeft te leggen, om schuil te zyn in het Gras. Een Haas immers, die veel grooter dan een Schoothondje is, verbergt zig dikwils daar in volkomen.

Verscheidenheden.

De Heer BRISSON betrekt tot deeze eerste Soort van *Chevrotain* de Beestjes, welken in de drie Afbeeldingen op de XLIII. Plaat van SEBA, Fig. 1, 2, 3, voorkomen; genaamd, *kleine Afrikaansche Hinde uit Guinée, roodagtig, zonder Hoornen: jong Afrikaansch Hertje, dat zeer schraal is van Beenen: zeer klein Guineesch Hertje.* Ook betrekt hy daar toe die, welke KOLBE genoemd heeft *Geitje van Congo*, en

waar

waar hy van zegt, dat deszelfs Hoornen getakt zyn als die van een Hert; zo dat het zou schynen het Guineesch Rheetje te zyn, waar van hier voor, en ik kan my niet verbeelden, hoe BRISSON dit onder de *Chevrotains*, of ongehoornde Geitjes, plaatze. Wat 'er van zy, op deeze beiden past het gene KLEIN uit KOLBE meldt, dat de Pootjes, met Goud beslagen zynde, tot Stoppertjes van Tabakspypen gebruikt worden. I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

BRISSON, die deeze Soort *Chevrotain des Indes* genoemd hadt; laat daar op twee anderen volgen, byna van gelyke kleinte: te weeten, *le Chevrotain de Guinée* en *de Surinam*. De eerste is, zegt hy, by SEBA, op Plaat XLV. onder den naam van Afrikaansch Hert met rood Hair afgebeeld: haar Pooten zyn langer en het Hair, dat zeer lang is, heeft een donkervaale kleur. De Surinaamsche, van Plaat XLIV. *Fig.* 2, heeft grooter en langer Ooren: de kleur is uit den rossen geel, met wit gevlakt op de Rug en aan het bovenste van den Hals. KLEIN heeft van deeze beiden ook gewag gemaakt.

(7) *Geit met ronde, zeer regte en lange Hoornen, die aan 't onder-end geringd zyn.*

VII. *Gazella.* Gazelle. PL. XXIV. *Fig.* 1.

Deeze, en de drie volgende Soorten van LINNÆUS, zyn zekere wilde Beesten der andere Wereldsdeelen, die men in 't algemeen den Naam geeft

(7) Capra Cornibus teretibus rectissimis, basi annulatis *Syst. Nat.* VI. Gazella Indica, Cornibus rectis longissimis nigris, prope Caput tantum annulatis. RAJ. *Quadrup.* 79.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gazelle.* geeft van *Gazellen* en waar onder de Befoar-Bok behoort. Sommigen willen 'er ook de Griekſche Naamen *Antilope* of *Anthelope* aan toeſchryven, en de Franſche Akademiſten hebben beweerd, dat door *Gazella*, *Strepſiceros* en *Dorcas*, by de Ouden een zelfde Dier betekend werde. Eenigen zelfs brengen het Muskusdier tot de Gazellen, doch dit maakt een byzonder Geſlagt in deeze Rang uit, gelyk wy gezien hebben. De Hoog geleerde Heer Dr. JOANNES BURMANNUS, *Profeſſor Botanices* te Amſterdam, heeft my, uit zyne keurlyke Verzameling van Afrikaanſche Dieren, de nevensgaande Afbeeldingen meegedeeld, naar welken de onderſcheidingen van den Heer LINNÆUS zyn gemaakt.

Eigenſchappen. Deeze Beeſten, hoe vreemd ook in Europa, kunnen in de Diergaarden worden aangefokt. „ Ik heb gezien, (zegt de Heer BRADLEY, in „ zyne *Almanak der Landlieden*,) dat de Gazel„ len in Engeland voortteelden gelyk de Gei„ ten, zynde even lang van Dragt. 't Heugt „ my, dat Koningin ANNA een Mannetje en „ Wyfje hadt, die Jongen voortbragten te Ken„ ſington. Dewyl deeze Beeſten maar één Jaar „ oud waren, zo wierp het Wyfje ſlegts twee „ Jongen; doch op een andere plaats heb ik „ 'er vier van ééne Dragt gezien. Het enkele „ verſchil tuſſchen de Hoornen der Gazellen „ en die der Geiten is, dat de eerſten regt zyn, „ de anderen krom, doch beiden geringd. Men

„ zou-

„ zoude de Gazellen in dit Ryk zeer gemakke- „ lyk voortplanten kunnen, indien men slegts „ in agt nam, van haar in 't eerst zorgvuldig te „ beschutten voor de Koude: want vervolgens „ zouden zy, van Geslagt tot Geslagt, zig meer „ en meer gewennen aan ons Klimaat, en op „ 't laatst 'er zo wel tegen kunnen als de Gei- „ ten". Hy tragt dit te bevestigen door het voorbeeld der Boomen en Planten, die, uit andere Gewesten in Engeland overgebragt en aldaar van 't gewonnen Zaad voortgeteeld zynde, hand over hand in staat gesteld worden om de Koude te verdraagen: doch dit gaat zo ver niet, dat zy even veel tegen Vorst zouden kunnen als de Planten van dit Klimaat. Men vondt, wel is waar, nog onlangs op eene Lustplaats te *Beddington*, twee Uuren gaans bezuiden Londen, Oranjeboomen, die meer dan honderd Jaaren in de vaste Grond gestaan hadden; maar dezelven werden 's Winters met Huizen of Tenten tegen de Koude beschut. Eveneens zou het mooglyk met de Gazellen zyn; die men in Italie zeer dikwils in de Diergaarden van voornaame Luiden vindt, doch in de Noordelyke Landen zyn zy zeldzaam.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gazelle.*

BELLONIUS heeft als eene byzonderheid aangetekend, dat hy op 't Kasteel van Kairo in Egypte tamme Gazellen gezien had, die gevangen waren in dorre drooge Landstreeken. Hy voegt 'er by, dat zy van vooren hoog zyn, van agteren laag, op de wyze der Haazen, en

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gazelle.*

zeer snel loopen door de Gebergten, klimmende veel vlugger op dan zy 'er af daalen: dat zy op 't vlakke Land met een snelle vaart loopen, houdende de Ooren regtop, als een Hert: dat zy bleeten als de Geiten, doch geen Baard hebben, en dat de Hoornen der Mannetjes grooter dan die der Wyfjes zyn: ja dat dezelven geheel regt zyn zouden, indien zy niet aan 't end een weinig omgekromd waren, zynde langer dan die van een Gems en halfmaanswyze gefatsoeneerd.

Verschil der Hoornen.

De gestalte deezer Hoornen is een zaak die, ten opzigt van de Gazellen, veel verwarring veroorzaakt heeft. Men vindt, elders, een Hoorn beschreeven en afgebeeld, die van den Heer SCHELHAMMER onder den naam van Hoorn des Besoar-Boks vereerd was; zynde byna regt, omtrent aan 't midden toe geringd, gelykende naar een Musiek-Instrument der Italiaanen, dat *Cornetto* genoemd wordt; hard en styf, van binnen hol, weegende agt Oncen en twee Drachmen (*). Doch men merkt daar nevens aan, dat OLEARIUS de Hoornen van den Besoar-Bok van onderen byna tot boven toe knobbelig en drie of viermaal Slangswyze geboogen afbeeldt: omtrent gelyk de gedaante is der Hoornen, die aan den *Strepsiceros* toegeschreeven worden, en buiten twyfel behoort de gemelde Hoorn niet tot den Besoar-Bok, maar tot de eigentlyke Gazelle.

(*) *Ephemerid. Naturæ Cur.* Ann. VIII. Obs. 1.

zelle. Ik heb twee zodanige regte Hoornen, te ſamen en digt aan elkander op een ſtuk van 't Bekkeneel vaſt zittende, onlangs gezien.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Gazelle.* Lighaams-geſtalte.

Ten opzigt van de Lighaamsgeſtalte deezer Gazelle zegt de Heer BRISSON, dat zy Hoornen heeft van omtrent drie Voeten lang, zwart, regt, en aan den wortel alleen met uitpuilende Ringen omgeven, voor 't overige effen en glad. De Staart zou ongevaar een Voet lang zyn; de Vagt Aſchgraauw of grys van kleur. De hoogte is, zegt hy, van 't bovenſte van de Rug tot aan den Grond, twee en een halven Voet; doch ik kan niet begrypen, hoe hy den Eland van KOLBE dan tot deeze Soort brengt; daar dezelve, volgens deezen Schryver, gewoonlyk vyf Voeten hoog is en de zwaarte heeft van omtrent vierhonderd Ponden. De Gazelle onthoudt zig in Ooſtindie, en ſchynt dat Dier te zyn, van de langte en regtheid van welks Hoornen BONTIUS ſpreekt.

De Heer BRISSON, die deeze genoemd hadt de Indiaanſche, geeft ons nog een andere op, welke hy op zig zelf *Gazelle* noemt, en meent de *Strepſikeros* te zyn der Ouden. De Hoornen inderdaad van die, welke door de Franſche Akademiſten is afgebeeld, komen zeer naa aan de figuur, welke men meent dat de Ouden daar mede bedoeld hebben; gelyk die onder den naam van *Capra Strepſiceros*, door JOHNSTON Tab. XXIV, zeer wel vertoond wordt: hoewel ſommigen meenen, dat dit, enkel maar, als

I. AFDEEL XXXIV HOOFD-STUK. *Gazelle.*

op den Draaybank gedraaide of geringde en knobbelagtige Hoornen betekene. De Arabieren, zegt hy, hebben dit Dier *Algazel* geheten, en beſchryft de Lighaamsgeſtalte dus.

In gedaante en grootte gelykt zy byzonder naar een Rhee. Het Hair is kort, van boven vaal, onder aan den Buik en aan de Borſt wit. De Pooten zyn lang en dun: de Staart omtrent een Voet lang en zwartagtig: de Ooren zeer groot, van binnen met eenige Streepen van wit Hair. De Hoornen, die het Beeſt vyftien Duimen lang heeft, zyn zwart en overdwars geringd tot op de helft der langte; het overige is glad en effen: zy zyn niet volkomen regt, maar omtrent in 't midden een weinig buitenwaards geboogen, en verder naderen zy elkander, gelyk de Armen van een Lier: hebbende aan den Wortel een bosje Hair, dat langer is dan op 't overige van 't Lyf. Men vindt dit Beeſt in Afrika.

Inwendige deelen.

Deeze Soort van Gazellen ſchynt het geweeſt te zyn, waar van de Franſche Akademiſten 'er vyf ontleed hebben, en waar van zy de inwendige deelen aldus beſchryven. Het Net was met een hard, roodagtig Vet voorzien en het lag niet los op de Darmen, maar omwondt dezelven tot agteren toe, alwaar het in ſommigen weder opſteeg tot aan het onderſte van de Maag. Het Dolkswys Kraakbeen was viermaal zo groot, als het naar evenredigheid is in andere Dieren, hebbende de breedte van anderhalf Duim. De

Le-

Lever was in figuur aan die van den Mensch gelyk, doch haare zelfstandigheid bestondt uit een samenhooping van Kliertjes, niet grooter dan Hennipzaad, en bleeker dan het gene dezelven samenvoegde, 't welk hoogrood was van kleur. Zy vertoonden zig of zy ieder een gaatje hadden, van wegen een klein rood Spleetje, in haar midden, dat, wanneer menze drukte, Bloed uitgaf. Men oordeelde, egter, dat dit een Ongesteldheid konde zyn; dewyl, in eene deezer Gazellen, de Lever als gewoonlyk werdt gevonden, zonder eenige zigtbaare Kliertjes; doch hunne regelmaatige zeshoekige figuur gaf aanleiding om te denken, dat zy alleenlyk door Ziekte uitgezet, niet geformeerd waren; zo dat het denkbeeld van MALPIGHIUS, dat de Lever uit Kliertjes is samengesteld, hier door bevestigd scheen te worden.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gazelle.*

De Maagen.

Niettegenstaande dit Beest zo wel herkaauwt als het andere Vee, vondt men in de Gazellen maar twee Maagen, die door een aanmerkelyke naauwte van elkander gescheiden waren, niet alleen, maar door een soort van Klapvlies als afgeslooten. Ook vondt men in derzelzer Wanden alle die verschillendheden, welken de vier Maagen der Herkaauwende Dieren gewoonlyk onderscheiden. De eerste en grootste, die het Voedzel onmiddelyk uit de Zwelgpyp ontvangt, was boven zeer wyd en breed, loopende van onderen puntig toe, en van binnen met twee zodanige Vliezen op elkander, als gewoon-

 lyk

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Gazelle.*

lyk de twee eerfte Maagen, welken men de Pens en Muts noemt, bekleeden. Deeze Vliezen lieten zig gemakkelyk van één fcheiden, en dat gene, 't welk de holligheid onmiddelyk omkleedt, vertoonde zig Fluweelagtig, gelyk de Donsrok der Darmen; het andere, dat onder dit lag, was in een menigte hokjes verdeeld, gelyk een Paruiken-Netje, welker randen als met kleine greintjes of korreltjes fcheenen gezoomd te zyn. Boven aan deeze groote was de doorgang naar de tweede Maag, gelykende naar het Portier van de Menfchelyke Maag, waar in een Zakswys Vlies, maakende dat niets, 't welk in de tweede Maag gekomen ware, weder terug kon gaan in de eerfte Maag. Het Vlies van de tweede was geplooid, als de Boekpens in andere Beeften en zeer rood, doch het volgende gedeelte, naaft aan den Darm, hadt nagenoeg de inwendige gedaante van de Agterpens of Leb, en eindigde in het Portier. In het Mannetje, egter, van deeze Gazellen, vondt men het voorgemelde Klapvlies tusfchen de twee Maagen niet; noch de netswyze hokjes in het onderleggende Vlies. Daar was een zeer kennelyke Galblaas in deeze Beeften, die de Herten in 't geheel niet hebben, gelyk gemeld is.

Het Hart, de Herfeen, enz.

In de Borft vondt men de volgende byzonderheden. De Long hadt vier lobben aan de regter, en twee aan de flinkerzyde. Het Hart was lang en puntig; hebbende in de grootfte

vier

vier en een half Duim langte, twee en een half Duim breedte. Het Hartzakje was onmiddelyk aan 't Borstbeen en Middelrift gehegt met twee sterke Banden; zynde de punt van 't Hart naar het Dolkswys Kraakbeen gekeerd. De Hersenen hadden maar weinig slingeringen en niet dan flaauwe indrukkingen, zynde in tweeën verdeeld op de plaats van den Zeissen. De twee bovenste holligheden hadden, aan 't voorste gedeelte van 't doorschynende Middelschot, gemeenschap met elkander door een klein gaatje. De Oogbol hadt een Duim middellyn en het Hoornvlies was langwerpig rond. Het Druivenvlies hadt de kleur van groen Paarlemoer. I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. *Gazelle.*

Gebruik. Omtrent het gebruik der Gazellen vind ik niets byzonders aangetekend (*). Volgens Bradley zou haar Vleesch niet alleen eetbaar, maar zelfs lekkerder dan dat der Damherten zyn. Zy eeten, zo hy aanmerkt, ook de drooge Bladen van Tabak, en worden 'er, ziek zynde, door genezen. In veel opzigten komen zy met de Geiten overeen, zelfs in de manier van Voortteeling. Zy hebben een soort van boosaartigheid, die ze voor andere Beesten, ook voor die van hun eigen Geslagt, gevaarlyk maakt; dewyl zy veel kwaad kunnen doen met hunne groote lange

(*) Met verwondering zie ik, dat men in de *Histoire Naturelle des Animaux* van de Heeren de Nobleville en Salerne te Orleans, de Gazelle met het Muskusdier verward heeft, en het dus voorgesteld, als of de Gazelle de Muskus uitleverde. Tom. IV. p. 300.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. VIII. *Cervicapra.* Besoar-Bok. PL. XXIV. *Fig.* 2.

ge Hoornen, welken de Wyfjes kleiner hebben dan de Mannetjes.

(8) *Geit met ronde Hoornen, die ter halver langte geringd zyn en bogtig.*

Wy komen thans tot een andere Soort van Gazellen, die voornaamelyk in de Indiën en Asie schynt te huisvesten, hoewel zy ook in Afrika gevonden wordt; die, naamelyk, welke den Orientaalschen Besoar uitlevert. Immers de Heer LINNÆUS verzekert, dat dezelve dikwils in de vierde Maag van deeze gevonden wordt: zo dat dezelve dan vier Maagen zou moeten hebben. De kleur, zegt hy, is als die van een Rhee, de Buik wit, de Staart zwart. Ik noemze derhalve *Besoar-Bok*, schoon de Latynsche Naam eigentlyk *Hertebok* betekent, en indien dit Beest, gelyk uit het Origineel van onze Afbeelding schynt te blyken, een wit Gat heeft, zou het wel schynen de *Pygargus* te zyn der Ouden en de *Disoon* der Hebreen: welk Gevoelen nog meer bekragtigd wordt, indien het waar is, dat de Afrikaanen de Gazelle *Addacen* noemen, gelyk sommigen willen (†).

De Heer BRISSON geeft aan die Soort van Gazelle, welke den Besoar-Steen uitlevert, den Naam

van

(8) Capra Cornibus teretibus dimidiato annulatis contortis. *Syst. Nat.* VI. Gazella Africana. RAJ. *Quadr.* 79. Capri-Cerva. KÆMPH. *Amœnit.* 398. Tab. 407. Fig. 1.

(†) KLEIN. *Quadr.* p. 18. Vergelyk de *Aantekening* Bladz. 180, hier voor.

van *Bok met ronde regte Hoornen, die van onderen byna tot boven toe geringd zyn, aan de top alleen effen*, en hy betrekt daar toe, niet alleen den Besoar-Bok der Ouden, dien ALDROVANDUS, zegt hy, taamelyk wel heeft afgebeeld; maar ook de *Capri-Cerva* van KÆMPHER: een Dier, zegt hy, dat voornaamelyk in de Provintie van Persie, *Laar* genaamd, huisvest, en aldaar *Pazan* geheten wordt; zynde, volgens 't Berigt van BONTIUS, weinig verschillende van de Europische Geiten, dan daar in, dat het de Hoornen regt en langer heeft, en men vindt 'er sommigen, welker Vagt met eene fierlyke mengeling van kleuren geschakeerd is, omtrent als eene Tygerhuid; hoedanigen die twee waren, welken hy dagelyks zag in het Kasteel van Batavia. Hy meent, dat de Besoar aan deeze Beesten immer zo veel Ongemak geeft, als de Steen in de Blaas aan de Menschen; zo dat zy min of meer snel loopen, naar dat zy in hunne Buik een grooter of kleiner Steen by zig draagen, en een of verscheidene tegelyk; hetgene die slimme Armenische Kooplieden, en de Persiaanen, (zegt hy) zeer wel weeten te onderscheiden.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

Besoar-Bok.

Geschil over de Hoornen.

BONTIUS, nu, die nooit voor een leugenagtig Autheur gehouden is, verdient in dit stuk zo veel meer geloof, om dat hy 'er van spreekt als een Oog-getuige. Anderen, ondertusschen, getuigen dat de Hoornen van den Besoar-Bok naar de Rug toe zyn omgeboogen, en LEMERY verhaalt, dat zy byna plat op de Rug leggen. Ik

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Befoar-Bok.*

vind my niet in ftaat, om deeze verwarring op te helderen. Mifschien is 'er een genoegzaam aanmerkelyke verfcheidenheid in de Hoornen van dit Beeft, om ze van den eenen regt, van den anderen krom te doen noemen. Mifschien zyn 'er meer dan ééne Soort van Gazellen, die den Befoar-Steen geeven. Het leggen der Hoornen op de Rug, kan alleen van 't opligten van den Kop in 't loopen, gelyk de Herten doen, afhangen. Ik zal hier my uit deezen twift redden, door alleenlyk de befchryving van KÆMPHER, die veel moeite tot nafpooring van den oorfprong van dit Geneesmiddel, 't welk eertyds tegen Goud werdt opgewoogen, aangewend heeft, voor te draagen (*).

„ Het Land van den waaren Orientaalfchen „ Befoar, (zegt die kundige en keurige Waarneemer,) is de Provintie van *Laar* in Perfie, „ en eenige andere deelen van dat zelfde Ryk. „ Het Dier, 't welk denzelven voortbrengt, is „ een foort van wilde Bok of Geit, dien de Ingezetenen *Pacën* en onze Landslieden *Hertebok* of *Bokhert* noemen, om dat het van beiden iets fchynt te hebben. Het is met kort „ grysagtig Hair bekleed, dat naar het roffe „ trekt, en heeft de grootte van een tamme „ Bok of Geit, zynde ook met een Sik voorzien. Het Wyfje heeft byna geen Hoornen, „ daar die van 't Mannetje zo veel te langer zyn,

(*) *Amœnitat. exotic.* loco citato.

„ zyn, en met kennelyker Ringen onderſchei- „ den, die, zo men verzekert, den Ouderdom „ aanwyzen, en dan zou het zelden boven de „ tien of twaalf Jaaren komen. Het overige „ van 't Lighaam verſchilt niets van een Hert, „ ten opzigt van de gedaante, kleur of vlug- „ heid. 't Is een by uitſtek ſchuuw en vrees- „ agtig Dier, dat zelden uit de Bergagtige Woe- „ ſtenyën, daar het zyne Woonplaats heeft, „ afkomt in de vlakke Landsdouwen; maar, „ ſchoon het in verſcheide Diſtrikten van dit „ Ryk gevonden wordt, levert het doch in al- „ len niet den Beſoarſteen uit, naar 't gene ons „ door het eenpaarig Berigt van de Jaagers en „ Ingezetenen wordt verzekerd.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFD-STUK. *Beſoar-Bok.*

„ Men geeft voor, dat dit wilde Dier, om „ deezen Steen te krygen, weiden moet op Ge- „ bergten, daar overvloed is van Harſtagtige „ tegengiftige Planten, die met een Sap ver- „ vuld zyn, tot het voortbrengen van deeze „ Steenen bekwaam, en die zeer bemind wor- „ den van deeze Dieren. Men vindt de Stee- „ nen menigvuldiger en grooter in de Bokken „ dan in de Geiten. Men oordeelt, dat zy 'er „ een in de Buik draagen, wanneer zy oud zyn „ en zeer mager, met een langer Hals, en dat „ zy pleizier hebben om aan 't hoofd van de „ Kudde te gaan, vermydende de laagen, die „ men hun legt, met meer omzigtigheid dan „ anderen. Het is even zo met de Wyfjes ge- „ legen. Sommigen voegen 'er by, dat men,

I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. *Besoar-Bok.*

„ bovendien, de tegenwoordigheid van den „ Steen aan de zwartheid van de Wenkbraauwen „ en 't Voorhoofd kent: ook laaten de Jaagers „ nooit na, wanneer het Beest geveld is, deszelfs Tong te bekyken, twyfelende, als het „ die zeer ruuw heeft, geenszins, of het draagt „ een Besoar, wien men vindt omtrent het „ Portier of in de slymerigheid, die in een „ plooy of beursje van de vierde Maag is vervat; 't zy dat dezelve daar zyn plaats genomen hebbe, na elders geformeerd te zyn, „ of natuurlyk op die plaats groeije. Zy denken, dat het ook gebeuren kan, dat deeze „ Steenen, niet naauw genoeg omvat zynde „ door deeze plooijen, 'er uit raaken, en geloosd worden met de Vuiligheden, of zelfs, „ reeds geheel tot volkomenheid zynde gebragt, „ zig ontbinden; vooral wanneer het Dier te „ lang gebrek geleeden heeft.

„ Ik kan niet nalaaten hier eene Waarneeming in te voegen van den Heer Jager, een „ zeer geleerd Man in de Oostersche Taalen, „ die my gezegd heeft, dat hy, geduurende „ zyn verblyf in 't Ryk van Golkonda, den „ Buik betastende aan twee levendige Gazellen, nieuwlings gevangen, in de eene twee „ kleine Steenen voelde, in de andere vyf of „ zes; en, dewyl hy nieuwsgierig was, wat „ 'er van worden zoude, voedde hy deeze Beesten in eene Stal op. Dit eenige dagen geduurd hebbende, zonder dat zy eeten wilden,

be-

„ besloot hy ze, thans reeds vermagerd zynde, „ te doen dooden. Dit geschiedde, en, in „ plaats van Steenen, werdt zelfs geen gruisje „ op die plaats gevonden, daar zy moesten zyn: „ 't zy, dat deeze Steenen ontbonden zyn ge- „ worden en vermalen, door de werking der In- „ gewanden: 't zy dat dezelven met den Af- „ gang geloosd waren; doch men zag 'er geen „ blyk van in de Vuiligheid, hoe naauwkeurig „ die ook doorzogt werde. Ik stel vast, dat „ dezelven gemakkelyk vergruisd kunnen ge- „ worden zyn: aangezien het zeker is, dat zy, „ in de Ingewanden zig bevindende, die Stee- „ nige hardheid nog niet aangenomen hebben, „ welke zy naderhand toonen; maar week zyn „ en eenigermaate wryfbaar, bykans gelyk hard „ gekookte Eijerdoiren. Om die reden is 't, „ dat men, op dat de Besoar, versch uit het „ Lighaam van het Beest zynde gehaald, niet „ breeke, of door 't hard behandelen iets ver- „ lieze van zynen glans; denzelven in den Mond „ steekt en daar eenigen tyd houdt, tot dat „ hy volkomen hard zy geworden; bewinden- „ de hem vervolgens in Katoen, om hem te „ bewaaren. Als men deeze voorzorgen niet „ in de eerste dagen neemt, zo loopt men ge- „ vaar, om den Steen te breeken of te be- „ derven.

I. Afdeel. XXXIV. Hoofd-stuk. *Besoar-Bok.*

„ Ik agt het niet onwaarschynlyk, dat de „ Besoar geformeerd worde uit de Harst- en „ Lymagtige zelfstandigheid der Kruiden, wel-

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. *Besoar-Bok.*

„ ken het Dier gegeten en verteerd heeft, die
„ in 't eerst de Wanden bekleedt van de Maagen; vervolgens komende aan 't Portier, na
„ de verteering der Spyzen, aldaar zig vastzet
„ rondom een Steentje, Wolvlokje of Strootje,
„ dat zig daar by geval bevindt; en van deeze
„ Kern, rondom welke de eerste laag gemaakt
„ is, hangt de figuur af, welke de Steen vervolgens zal hebben: terwyl dezelve, door de
„ zagte samendrukkinge der Wanden van de
„ holligheid, in welke hy vervat is, een gladde oppervlakte krygt, doorgaans rondagtig
„ door de geduurige beweeging van de Ingewanden; wordende van tyd tot tyd met nieuwe Laagen of Schilferagtige Korsten vergroot. De Ingezetenen van dat Land hebben
„ my gezegd, dat 'er zelden meer dan één
„ Steen groeit in het Lighaam van één Dier,
„ en dat, zo 'er meer te gelyk voortgebragt
„ worden, dezelven klein zyn. Men agt de
„ Besoarsteenen meest, die groenagtig zyn of
„ blaauw; gelyk ook de ronde: daar aan volgen
„ de ovaale en verder de Cylindrische. De Persiaanen maaken 'er meer werks van, dan de
„ Europeaanen: ik heb daar te Lande naauwlyks één Man van Fatsoen gevonden, die niet
„ een uitgezogten Besoar onder zyne Rariteiten hadt. De grootte en zwaarte vermeerderen naar evenredigheid de Waarde en den
„ Prys. Ook is het zeldzaam waare Besoars te
„ vinden in de Winkelen der Apothekers van

„ Eu-

„ Europa. Men haalt, naamelyk, zodanige „ Steenen, maar onegt ten opzigt van de an„ deren, uit verſcheiderley Ooſtindiſche wilde „ Dieren, gelyk uit de Bokken of Geiten ge„ naamd *Abu*, die van de Herten niet ver„ ſchillen dan door hunne Baard en dat hunne „ Hoornen niet getakt zyn; inzonderheid uit „ de Aapen, en deeze laatſten worden van ſom„ mige Luiden meer geagt dan de Bokken„ Beſoar" (*). I. Afdeel. XXXIV. Hoofdstuk. *Beſoar-Bok.*

't Is opmerkelyk, dat de Hertebokken, waar van Bontius ſpreekt, *Abu* genoemd werden: weshalven thans blykt, hoe het niet te verwonderen is, dat men zulk een duiſterheid vinde omtrent de Hoornen van den Beſoar-Bok, die ſommigen ſtellen volmaakt regt, anderen zeer krom en Slangswyze gedraaid of geboogen te zyn: eenigen geheel, anderen half, anderen maar van onderen by den Kop geringd: dewyl men deeze Verſcheidenheden ontmoet in de Gazellen of Hertebokken, die altemaal, zo 't ſchynt, by zekere gelegenheden met deezen Steen bezwangerd zyn.

(9) *Geit met ronde Hoornen, die byna tot boven toe geringd zyn en bogtig.* IX. *Dorcas.* Pl. XXIV. Fig. 3.

Tot deeze Soort betrekt de Heer Linnæus de

(*) Vergelyk bladz. 141, hier voor.

(9) Capra Cornibus teretibus perfecte annulatis contortis. *Syſt. Nat.* VI. Gazella Africana Cornibus brevibus, ab imo ad ſummum fere annulatis, circa medium inflexis. Raj. *Quadr.* 80.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

de beide Hertebokken, die van den Heer BRISSON by de Naamen van *Afrikaansche Gazelle* en *Gazelle van Nieuw Spanje* onderscheiden worden; hoewel deeze Schryver erkent, dat de Afrikaansche ook in Nieuw Spanje huisvest.

Deeze, zegt BRISSON, is door HERNANDEZ, onder den naam van *Algazel*, behoorlyk afgebeeld. Hy geeft 'er den Soortnaam aan, van *Bok, met de Hoornen rond, boogswyze krom, van onderen tot boven toe byna geringd, aan den top alleen glad en effen.* Zy heeft, volgens hem, de grootte van een Rhee. Het Hair is kort, zagt op 't aanraaken, vaal op de Rug, wit onder aan den Buik en in de Zyden. Het Beest heeft een taamelyk lange zwartagtige Staart, een dikken Hals en zeer dunne Beenen, waar van de agtersten langer dan de voorsten zyn: de Ooren lang, breed en wyd open, van binnen met streepen van witagtig Hair versierd. De Hoornen komen midden uit het Voorhoofd, tusschen de beide Oogen; zy zyn een Voet lang, rond, en boogswyze gekromd, byna van onderen tot boven toe geringd; donkerbruin van kleur.

Gazelle van Nieuw Spanje.

Uit deeze beschryving zou men haast denken, dat de volgende meer overeenkomst had met de Afbeelding van het Afrikaansche Beest, welke de Hoog geleerde Heer J. BURMANNUS my uit zyne Verzameling van Afrikaansche Dieren verleend heeft: naamelyk de Gazelle van Nieuw Spanje, aan welke BRISSON den Soortnaam geeft

van

van *Bok met ronde Hoornen, in 't midden gebogen, van den Wortel tot de bogt toe Slangswyze gegroefd, van de bogt tot aan den top glad en effen.* Deeze is, zegt hy, by SEBA wel afgebeeld, onder den Naam van *Hert, Temamaçama* of *Macatlchichiltic* genaamd (*); doch HERNANDEZ geeft 'er een ondeugende figuur van. Zie hier de Beschryving. I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

Zy hebben de grootte omtrent van een jong Hert of Hertskalf. Het geheele Lyf is bedekt met bleek Kastanie-bruin Hair, dat kort is, doch langer aan de Staart. De Ooren zyn groot: de Hoornen bleek zwart, rond, in 't midden gebogen, en tot aan de bogt toe Slangswyze gegroefd. Men vindtze menigvuldig op de Rotsen en hooge Gebergten van Nieuw Spanje.

(10) *Geit met een knobbelagtig bondeltje Hair op 't Voorhoofd en een bolligheid onder de Oogen.* X. *Grimmia.*

De Heer BRISSON brengt dit Beest in het Geslagt der *Chevrotains* of ongehoornde Herten; misschien op 't Gezag van RAJUS, die zegt, dat hetzelve, in de Afbeelding, welke hy 'er van zag, geen Hoornen had; doch in de Afbeelding, die men 'er van vindt in de gemelde Ver-

(*) SEBA. Vol. I. p. 69. Tab. XLII. Fig. 4.

(10) Capra Capite fasciculo tophoso, cavitate infra Oculos. *Syst. Nat.* VI. Capra Sylvestris Africana Grimmii. RAJ. *Quadr.* 80.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

Verzameling van den Heer BURMANNUS, is het weezentlyk gehoornd.

Dit Beest is donker Aschgraauw van kleur, en heeft, op 't midden van den Kop, een bosje of kuif van opstaande Hairtjes. Ter zyde van de Neus, onder de Oogen, zyn twee holligheden, die een vet, Olieagtig Vogt, dat naar den geelen trekt, bevatten; 't welk stremt en een zwarte Stof wordt, waar van de reuk zeer sterk is en als tusschen die van 't Bevergeil en Moskeljaat in komt. Deeze Stof weg genomen zynde, wordt 'er, in deeze holligheden, wederom een ander Vogt vergaard, dat insgelyks een dikte en hardheid krygt, wanneer het aan de open Lugt is bloot gesteld. Deeze holligheden hebben geen de minste gemeenschap met de Oogen, zo dat zy met de Traangeuten der Herten niet vergeleeken kunnen worden.

XI. *Mambrica.*

(11) *Geit met zeer lange neerhangende Ooren.*

Deeze zonderlinge Soort van Geiten wordt van de Dierbeschryvers, naar 't Gebergte *Mambre* in Syrie, *Capra Mambrica* of *Syriaca* genoemd, en is, onder dien naam, by JOHNSTON, Tab. XXVI, zeer wel afgebeeld, zo BRISSON verzekert, die 'er den Soortnaam aan geeft van *Bok met zeer kleine Hoornen, die regt op staan, een weinig agterwaards omgekromd, de Oo-*

(11) Capra Auribus pendulis longissimis. *Syst. Nat.* VI. Capra Mambrica, sive Syriaca. GESN. *Quadr.* 153. RAJ. *Quadr.* 81. ALP. *Ægypt.* 229.

Ooren zeer lang, neerhangende. Men weet 'er niet veel meer van, dan dat de kleur is helder of bleek vaal, en dat de Hoornen zwart zyn, twee en een half Duim lang. Men vindt ze, volgens LINNÆUS, in Indie. Sommigen verzekeren, dat de Ooren van dit Beest tot op den Grond neerhangen; 't welk zekerlyk te verstaan zal zyn in dat postuur, wanneer het om Gras te eeten voorover bukt. I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK.

(12) *Geit met boogswyze Hoornen, een Baard onder aan de Keel, de Staart zwart.* XII. *Ammon.*

Onder deezen Naam stelt LINNÆUS een Beest voor, dat als een middelsoort schynt te zyn tusschen de Geiten en Schaapen; dat volgens den Heer GMELIN in Siberie gevonden wordt, doch waar van de Historie duister is. BRISSON noemt den *Tragelaphus* van BELLONIUS Levantsche of Oostersche Geit, en geeft 'er den Soortnaam aan van *Bok met de Hoornen als een halve Cirkel geboogen, van boven rond, van onderen plat.* In grootte, zegt hy, is dit Beest omtrent een Ram gelyk. Het heeft een Vagt van lang roodagtig Hair: de Beenen zyn wit, gelyk ook de Bek en de geheele Buik, als mede de Billen onder de Staart; maar de Neusgaten en Staart zyn zwart. De Hals is van boven en onderen, zo wel als de Borst, met zulke lange Lok-

(12) Capra Cornibus arcuatis, Collo subtus barbato, Cauda nigra. Tragelaphus & Musimon. GESN. *Quadr.* 155.

I. AFDEEL. XXXIV. HOOFDSTUK. Lokken bekleed, dat het Beest een grooten Baard schynt te hebben. Op de Schouders heeft het ook lang zwart Hair, maar aan ieder zyde van het Lyf een Aschgraauwe Vlak. De Kop en Ooren gelyken voor 't overige naar die van een Schaap of Ram.

PLINIUS beschryft een Viervoetig Beest, genaamd *Musimon* of *Musimo*. GESNERUS zegt, dat men het diestyds in Sardinie *Muslo* of *Musron* noemde, en dat het nergens anders in Europa zoude te vinden zyn. Het heeft de Huid en 't Hair van een Hert, gelykende voor 't overige naar een Schaap of Ram, zelfs ten aanzien van de Hoornen. Het leeft van Kruiden, en neemt de wyk op de allerontoeganglykste Gebergten, loopende zeer gezwind. De Jaagers agten het veel om zyn Vleesch. GESNERUS is van verbeelding, dat de *Tragelaphus* van BELLONIUS even het zelfde Dier zy. Sommigen willen, dat de *Musimon* door paaring van een Ram met een Geit is voortgekomen, de andere van een Bok en Schaap.

XXXV.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

XXXV. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* SCHAAPEN, *haare Eigenschappen, Ziekten. De* Botjes *in de Lever,* Wormen *in de Kop,* Hairballen *in de Maag. De deelen der Voortteeling. Een* Hermaphroditisch *Schaap. Profyten van de* Schaapenweidery *in verscheide Landen. Gebruik van de Wol, Huid, Smeer, enz. Verscheidenheden der Schaapen: Spaansche, Yslandsche, Afrikaansche, Arabische met breede Staarten. 't* Guineesche *Schaap; het* Cretische *met gedraaide Hoornen.*

HEt Geslagt der Schaapen is zo algemeen bekend over den Aardbodem, dat men 'er in de meeste Taalen verscheide Naamen aan gegeven vindt, naar de verschillendheid van Sexe, Ouderdom en andere Omstandigheden. De Hebreen noemden den Ram *Ail* en *Eel*, het Schaap *Zon*, *Zoneb* en het Lam *Kebes*; de Grieken den Ram *Krios*, het Schaap *Ois*, waar van de Latynsche Naam *Ovis* afkomstig zal zyn. Voorts noemde men, in 't Latyn, den Ram *Aries*, en een gesneeden Ram of Hamel *Vervex*; een Lam dat zuigt *Agnus subrumis* en een gespeend Lam *abrumis*. Men maakte ook onderscheid tusschen de Schaapen, wordende de geschoorene *Minæ*, die weinig Wol hadden en klein van gestalte waren, *Apicæ*, de anderen *Lanatæ*, we- Naamen.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK. gens haare dikke Vagt, geheeten. By de Spaanfchen zyn de Naamen van *Carnero*, *Oveia* en *Cordero*; by de Italiaanen die van *Montono* of *Ariete*, *Pecora* en *Agna*, *Agno* of *Agnello*; by de Duitfchers die van *Wider*, *Schaaff* en *Lamb* of *Lamblin*, in gebruik: de Franfchen noemen den Ram *Belier* en gefneeden zynde *Mouton*, het Schaap *Brebis* en het Lam *Agneau*: de Engelfchen den Ram *Ram* of *Tup*, het Schaap *Scheepe*, en het Lam *Lambe* of *Hogg.* By de Schotten is de algemeene Naam *Heirth*, by de Switzers *Herman*, in Poolen *Owca* en in Sweeden *Foar*.

Kenmerken. Men verftaat 'er een Geflagt van Beeften door, welks onderfcheidende Kenmerken op 't oog gemakkelyker dan door eene naauwkeurige omfchryving te bepaalen zyn. In 't algemeen noemt men ze Woldraagend of Wolvee; doch in dit Geflagt komen Soorten of Verfcheidenheden voor, die de Vagt veel minder Wollig hebben dan de Geiten; anderen met volkomen Geiten-Hair. Ook neemt de Heer LINNÆUS, en BRISSON in navolging van hem, het kenmerk van de Hoornen, die van binnen hol, agterwaards gekeerd, omgekruld en rimpelig zyn. De Tanden komen overeen met het overige Vee.

Soorten. BRISSON, die eenige Verfcheidenheden op zig zelf befchouwt, heeft vyfderley Soorten; het tamme of gewoone, het breedftaartige, langftaartige, het Afrikaanfche en Guineefche Schaap

Schaap. LINNÆUS betrekt de vier eerſten altemaal onder zyn eerſte Soort, en voegt by het laatſte nog het Griekſche Schaap; zo dat hy drie Soorten heeft. I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

(1) *Schaap met de Hoornen platagtig, halfmaanswyze krom.* I. *Aries.* Ram.

Onder alle Viervoetige Dieren ſchynen de Schaapen wel de domſten te zyn: zy weeten het gevaar, dat haar dreigt, niet te vermyden en komen naauwlyks by den Menſch om haare nooddruft. Die gemeenzaamheid, welke in de Geiten doorſtraalt, ontbreekt haar. Zy bezitten de zagtmoedigheid tot zulk een trap, dat zy naauwlyks geluid geeven, hoe zeer menze ſlaat of pynigt, ja ondergaan de dood byna zonder eenige tegenkanting. Het ontneemen der Jongen, dat de meeſte Dieren verwoed maakt, ſchynt haar naauwlyks aandoening te geeven, en men ziet 'er die onderlinge genegenheid niet in: zo dat zy elkander naauwlyks kennen. Eigenſchappen.

Deeze domheid en vreesagtigheid heeft nog immer zo veel plaats in de Hamels of geſneeden Rammen, als in de Schaapen. De Ram heeft anders nog eenige dertelheid: hy vegt tegen de andere Rammen en randt ſomwylen zelfs den Herder aan: doch als hy geſneeden is vervalt al

(1) Ovis Cornibus compreſſis lunatis. *Syſt. Nat.* VI. Ovis. GESN. *Quadr.* 138. ALDROV. *Biſulc.* 370. JONST. *Quadr.* Tab. XXII. Fig. 1, 2, 3. RAJ. *Quadr.* 73.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

al die moedigheid. De Hamels toonen hunne vreesagtigheid, door op het minste gerugt te vlugten en troepswyze tegen elkander aan te dringen, blyvende, zo lang de oorzaak van die vreeze duurt, op de zelfde plaats onbewoogen staan, hoe zeer het regene of sneeuwe. Om ze van die plaats af te krygen, moet 'er een Voorganger zyn, dien men door list of geweld voor uit doet loopen, en dien zy op de voetstappen volgen. Zulks zou den Herder een onbeschryflyke moeite veroorzaaken, indien hy geenen Hond had, die bewaam was om den Voorganger van dit domme Vee te geleiden en den weg aan te wyzen.

Zwakheid.

De Schaapen zyn zwak van natuur: zy kunnen niet lang noch snel loopen, zonder te hygen naar den adem, en de groote Hitte benadeeltze niet minder dan de zwaare Koude en Vogtigheid. Ook moet by het Oonen derzelven een byzondere zorg gedragen worden voor de Moer en voor het Jong. Het Lam komt dikwils dwars of met de Pooten voor; en dan zou het Schaap sterven, indien men het niet te hulpe kwam: men haalt ook, zo dra het geoond heeft, de Prammen uit, dewyl, het gene 'er in is, schadelyk zou zyn voor het Zuiglam, dat vervolgens, drie of vier dagen, met de Moer opgesloten wordt gehouden, en middelerwyl voedt men het Schaap met goed Hooy en gemalen Gerst of Zemelen met een weinig Zout gemengd, geevende het laauw Water, dat

met

met Meel is wit gemaakt, te drinken. I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

De Lammeren van de eerste Dragt zyn nooit zo goed als die van de volgende. Men kanze reeds op den Ouderdom van een Maand speenen; doch het is beter, zulks niet te doen dan op dien van zes Weeken of twee Maanden. Men snydtze als zy vyf of zes Maanden oud zyn, of zelfs een weinig laater, in 't Voorjaar of den Herfst, als 't zagt Weer is. Deeze bewerking geschiedt op tweederley wyze: gewoonlyk haalt men de Balletjes uit door een Opening, die in 't Zakje wordt gemaakt, en dit heet eigentlyk snyden: maar somtyds bindt menze alleenlyk af, beknellende het Balzakje van boven met een daar om gebonden Koordje, 't welk hetzelve doet sterven en afvallen. Het Beest wordt 'er lusteloos, zwak en ziekelyk door: des men het in de eerste dagen, door eenige Zemelen met Zout gemengd, tot herstelling tragt te brengen.

'*t* Verwisselen der Tanden.

Op den Ouderdom van een Jaar raaken de Rammen, Schaapen en Hamels, hunne twee onderste Voortanden kwyt. Zy hebben, gelyk de andere herkaauwende Dieren, geene Snytanden in de Bovenkaak. Op agttien Maanden Ouderdom vallen de twee naaste Tanden ook uit, en op de drie Jaaren zyn die uitgevallen Tanden weer vervuld: dan heeft het Beest al de Tanden egaal en taamelyk wit; maar, naar maate hetzelve in Ouderdom toeneemt, worden de Tanden stomp, ongelyk en zwart. De

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Jaaren van den Ram kent men aan de Hoornen, die zig in 't eerste Jaar reeds vertoonen, dikwils kort na de Geboorte, en jaarlyks een Ring meer krygen, zo lang hy leeft. De Schaapen hebben gemeenlyk geen Hoornen, maar op den Kop zekere uitpuilingen van het Been: ook heeft men Schaapen gezien met twee en zelfs met vier Hoornen, doch minder omgekruld en korter dan de Hoornen van den Ram. Als het 'er vier heeft, zyn de twee buitensten korter dan de twee anderen.

Zonderlinge Hoorn aan de Keel van een Schaap. PL. XXV. *Fig.* 1.

Dit brengt my het Voorbeeld in gedagten van een zonderlingen Hoorn, dien een Schaap, dat in November des Jaars 1754 levendig aan de Koninglyke Societeit van Londen vertoond werdt, aan de Keel hadt, gelyk hier nevens is afgebeeld. Het Beest was met deezen Hoorn gebooren en hadt denzelven toen reeds, in evenredigheid, byna zo groot als naderhand; zynde, wanneer het te Londen gebragt werdt, drie of vier Jaaren oud, en van grootte als een wel gegroeid Schaap, van de grootsten in haar Soort. De Eigenaar zeid', dat de Hoorn toen zes-en-twintig Ponden woog; dien het Beest, met verwonderlyke kragt, heen en weer slingerde en opligtte. Wanneer het Gras wilde eeten, liep het voor uit, en liet, al bokkende, den Hoorn tusschen de voorste Beenen sleepen, waar door het zyne Neus aan den Grond kon brengen: want de Huid, waar aan de Hoorn hing, was buigzaam, en de Hoorn zelf hadt van binnen

eene

eene holligheid, die gemeenſchap ſcheen te hebben met de Vleezige deelen van den Hals. Somtyds kwam de Hoorn in zulk eene plaatzing, dat de Huid geſtrengeld werdt, en dit gaf het Schaap veel Ongemak; doch het wiſt zig weldra door gewoonte te redden, en den Hoorn neder tusſchen de Pooten te brengen. Men heeft de Huid opgevuld en met deezen Hoorn in het Kabinet van de Societeit geplaatſt. Luiden, die by het dooden en villen tegenwoordig zyn geweeſt, verzekerden, dat men binnen het bovenſte van deezen Hoorn; daar hy, tot de helft der langte toe, hol was; gevonden heeft een Bekkeneel, van eene ſamengetrokkene ronde gedaante, en een Zak met geronnen Bloed, waar in iets was, dat naar de Lever en Long van een Schaap geleek, benevens een volmaakt gezonde Nier (*).

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Hier uit agt de Heer NICHOLS het waarſchynlyk, dat dit een ſoort van Misgeboorte zy geweeſt van ſamengegroeide Tweelingen, vergelykende het met die Kinderen, waar van ik de Afbeelding te vooren gegeven heb (†). En 't is opmerkelyk, dat de Schaapen of Rammen in Devonshire, alwaar dit ter wereld was gebragt, natuurlyk zodanige Hoornen op den Kop draagen, niet halfmaanswyze gekromd. Ook heeft de Heer RUISCH verſcheide Schaapen ontleed, wien Pooten uit de Nek gegroeid wa-

(*) *Philoſoph. Tranſact.* VOL. XLIX. Part I. p. 183.
(†) Zie 't I. STUK deezer *Natuurl. Hiſtorie.* Plaat III.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

waren; zo dat het Voorbeeld van Misgeboorten niet ongewoon is in dit Beest, waar in hy eens twee Milten gevonden hadt, en bovendien gewaagt hy van een Schaapen-Lever, met vyf Galblaasjes daar aan (*).

Voortteeling.

De Ram is op den Ouderdom van agttien Maanden, en het Schaap op dien van een Jaar, ter Voortteelinge bekwaam: maar men doet best zo lang te wagten, dat de Ram drie en het Schaap twee Jaaren oud zy, eer men ze laat speelen. Het al te vroege en zelfs het eerste Voortbrengzel van deeze Beesten, is altyd zwak en niet behoorlyk gesteld. Een Ram kan gemakkelyk vyf-en-twintig of dertig Schaapen bespringen; men kiest 'er de sterksten toe uit en van de fraaiste gestalte: hy moet gehoornd zyn; want de ongehoornde Rammen zyn, in dit Klimaat, zo bekwaam niet tot de Voortteeling. Een goede Ram moet den Kop dik en zwaar hebben, het Voorhoofd breed, de Oogen groot en zwart, de Neus opgewipt, de Ooren groot, den Hals dik, het Lighaam lang en hoog op de Pooten, de Lenden en 't Gat breed, groote Ballen en een lange Staart. De besten zyn de witte, dik van Vagt aan den Buik, en op den Kop zodanig, dat de Wol hun over de Oogen heen hangt. Men verkiest ook, tot de Voortteeling, Schaapen, welker Wol dikst, langst en fynst is, en die tevens groot zyn van statuur

(*) RUISCH. *Advers. Anatom.* Dec. I. Cap. VIII.

tuur, dik van Hals en vlug ter been. De vet- I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.
ſten, merkt men aan, zyn het miskraamen meeſt onderhevig.

De Springtyd der Schaapen duurt van 't begin van November tot aan 't end van April: nogthans kunnen zy 't geheele Jaar voortbrengen, indien men haar, zo wel als den Ram, verhittend Voedzel geeft; gelyk zout Water of Pekel, en Hennipkoeken. Men laat ieder Schaap drie- of viermaal beſpringen, en neemt waar, dat zulks niet in Regen en Onweer geſchiede: want de Vogtigheid is hier in hinderlyk en een Donderſlag kan ze doen miskraamen. Zy moeten, na het beſpringen, een of twee dagen van 't Land gehouden worden; vervolgens laat men ze naar gewoonte weiden, doch geeft hun de Pekel en Hennipkoeken niet meer. De tyd der Dragt is vyf Maanden, en gemeenlyk brengen zy één Lam, doch ſomtyds ook twee, voort. In de warme Lugtſtreeken kunnen zy tweemaal Oonen in 't Jaar. Zy geeven zeven of agt Maanden lang Melk. De Schaapen, wel opgepaſt zynde, kunnen geduurende haar geheelen Leeftyd, dat is tot den Ouderdom van tien of twaalf Jaaren, Jongen voortbrengen; doch doorgaans zyn zy op haar zevende of agtſte Jaar reeds onbekwaam daar toe. De Ram, wiens Ouderdom tot de twaalf of veertien Jaaren reikt, deugt niet om te Springen dan tot zyn agtſte Jaar.

Springtyd en Dragt.

In Vrankryk is men, zo de Heer DE BUFFON aan-

Schaapen.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK. Weidery in Vrankryk.

aanmerkt, zeer zorgvuldig omtrent de Schaapen. Men ſtelt de Kudden onder het opzigt van een Herder, die haar naar verhevene Vlakten en drooge Heuvelen geleidt, vermydende de laage en Moeraſſige Landsdouwen. 's Winters zet menze op 't Hok, en geeftze Haanekammetjes, Rupsklaveren, Bladen van Olme- en Eſſcheboomen en dergelyk droog Voedzel, zelfs Zemelen en Kaf, onder 't Hooy. Men laatze dan egter, als 't goed Weder is, ſomtyds eens verlugten, brengende haar omtrent tien Uuren 's morgens buiten, en te drie Uuren 's namiddags weer in huis. In 't Voorjaar en de Herfſt, in tegendeel, laat men de Kudde uit de Stal, zo dra de Zon de Rym of Daauw heeft opgedroogd, en in 't Veld blyven tot dat de Avond valt. In die beide Saizoenen is 't genoeg dat zy eenmaal 's daags drinken, tegen dat zy weer op 't Hok gaan, alwaar zy altoos eenig Voeder, doch in minder veelheid dan 's Winters, moeten vinden. In de Zomer is 't alleen, dat men ze al haar Voedzel op 't Veld laat zoeken en tweemaal 's daags te drinken leidt. De Herder brengtze 's morgens heel vroeg uit, en wagt tot dat de Daauw opgevaren zy, wanneer hy de Beeſten vier of vyf Uuren laat eeten; zo dat zy op 't heetſte van den Dag weder in de Schuur of op eene Lommeragtige plaats gebragt worden, na dat zy gedronken hebben: te drie of vier Uuren 's namiddags, wanneer de Hitte vermindert,

dert, laat hy ze wederom weiden, tot aan den avond.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK. In Engeland, enz.

Het is de Koude niet, die de Boeren in Vrankryk noodzaakt om dit Vee, het geheele Jaar door, by nagt in de Schuuren te bergen; maar de Wolven dwingen hun hier toe. Zy zouden zelfs, waarſchynlyk, friſſcher, gezonder en zindelyker zyn, indien menze de nagt over op 't Veld kon laaten, gelyk in Engeland, alwaar dat Ongediert is uitgeroeid. Immers men doet zulks ook in Holland, den meeſten tyd van 't Jaar, en op Teſſel blyven zy zelfs den geheelen Winter buiten; gelyk ik insgelyks vind aangetekend, dat op de Eilanden aan de Weſtzyde van Noorwegen veele Hamels in 't wilde loopen, die nooit in huis komen en 's Winters de Osſen, welken men daar ook vet weidt, het Gras van onder de Sneeuw helpen opkrabbelen, vergenoegende zig, als de Osſen hunnen Buik vol hebben, het overige af te ſcheeren. Men geeftze deswege den Naam van *Udgangs - Vadre*, dat is uitloopende Weeren. Deeze worden veel vetter, grooter en hunne Wol is beter en ſchooner, dan die van eenige anderen. In Engeland maakt men 's Winters de Hamels vet, door ze te laaten loopen op Landen, die met Raapen zyn bezaaid: men houdtze in Hokken, die verplaatſt kunnen worden, en dus meſten zy weder het Land met hunnen Drek. Iets dergelyks heeft in Gelderland en de nabuurige

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

Streeken plaats, alwaar dit Vee 's avonds opgehaald wordt in Schuuren, die op de Grond met eene laag afgestoken Hey-Zooden belegd zyn, waar op de Beesten hun gevoeg doen, en dit levert een bekwaame veelheid van Mest voor de Boekweitteeling en Tabakslanden uit.

Vetweiding der Hamels of Weeren.

De Hamels en oude Schaapen, die men vet weiden wil, worden jaarlyks van de andere afgescheiden en tot een byzondere Kudde gemaakt. In Vrankryk is men niet minder zorgvuldig in het oppassen derzelven, dan van het Melkvee. Dewyl men bevonden heeft, dat de zwaare Hitte van de Middagzon, in de Zomer, hun grootelyks hindert, worden zy omtrent agt of negen Uuren 's morgens weder in de Schuur of Stal gebragt, alwaar menze eenig Zout geeft, omze tot drinken aan te zetten, laatende hun 's namiddags weder uitloopen. Deeze Beesten laat men onbeschroomd het Gras afscheeren, terwyl het nog nat is van den Daauw; dewyl de Vogtigheid hunne Vetwording bevordert: doch dit Vet is maar een soort van Waterige uitzwelling, die het Vleesch laf en smaakeloos maakt. Indien men de Hamels regt goed wil hebben, moeten zy altoos, en in alle Landen, met vast Voedzel gespyzigd worden; waar toe men ze 's Winters in een Stal zet, en hun daar eenigen tyd, behalven 't Hooy, met Haveren- of Gersten-Meel, Koeken en Boonen voert, geevende hun daar onder eenig Zout, 't

't welk byzonder tot de Gezondheid van deeze Beesten strekt (*). I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

Voedzel. 't Is bekend, dat de Schaapen niet allerley Kruid even gretig nuttigen. Zy laaten het weelige Gras staan, om, indien zy gelegenheid hebben, de teere Spruitjes van de Heide en een kort doch sappig soort van Gras, dat in drooge Landsdouwen overvloedig groeit, te eeten: ook scheeren zy het Land, daar de Ossen het weeligste Gras hebben afgeroomd, gretig naa; maar de Bossen, welke de Ossen laaten staan, zullen zy niet eeten, dan door 't uiterste gebrek daar toe gedwongen zynde (†). Sommige Planten, wederom, zyn 'er, die zy byzonder graag eeten, gelyk het Tasjes-Kruid of Herders-Tas, om welk op te zoeken zy de Bouwlanden, wanneer zy 'er in kunnen komen, doorsnuffelen. Veele Kruiden zyn 'er, die zy in 't geheel niet aanraaken; 't zy, dewyl zy 'er geen Smaak in hebben, of om dat de Natuur haar leert, dat dezelven vergiftig zyn. Egter speelt in dit geval de domheid der Schaapen wel degelyk haare rol: want, gelyk het zeker is dat zy de Alsem eeten, 't welk weinig fynheid van Tong aantoont: zo heb ik zelf meermaalen gezien, dat de Schaapen gretig aanvielen op de Taxisboomen, wel-

ken

(*) Vergelyk de *Uitgezogte Verhandelingen.* VI. Deel. bladz. 580.

(†) Men zegt voor een Spreekwoord: dat in een Land, daar vier Ossen geloopen hebben, nog twee Paarden hun Voedzel kunnen vinden, en dat 'er vervolgens nog genoeg te eeten is voor zes Schaapen of Lammeren.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

ken een doodelyk Vergift voor haar zyn. Dus heeft de Schepper gewild, dat een voor ons allernuttigst Beest onze bewaaring niet ontbeeren zoude kunnen!

Planten haar schadelyk.

Sommige Planten zyn 'er, die een zonderlinge uitwerking op de Schaapen hebben. Men heeft opgemerkt, dat de geele Water-Affodillen, indien dezelven van deeze Beesten gegeten worden, haar zo zwak maaken, dat zy op de Beenen naauwlyks kunnen staan. De Unjer, 's Voorjaars gegeten doet haar miskraamen. Verscheide andere Kruiden zyn haar schadelyk, in 't byzonder het Wol- of Katoengras, dat aan 't end der Steelen zekere Vlokken draagt, waar in de Zaaden zyn vervat, groeijende veel in vogtige plaatsen van Holland. Men verwondert zig hier dikwils, hoe het bykome, dat de Schaapen op digt aan elkander gelegen Landen, die enkel door Slooten afgeperkt zyn, op 't eene wel tieren, op 't andere ziek worden en sterven: ja ik weet dat dit verschil zig openbaart in Landeryën, die door een Weg alleen van elkander zyn gescheiden: om van byzondere Distrikten, die door de hooge of laage legging, in dit opzigt, goede of kwaade Weiden uitleveren, noch van het blykbaare nadeel der natte Saizoenen, niet te spreeken. 't Was derhalve wel de moeite waardig, onderzoek te doen naar de soorten van Gras en Kruid, die op deeze Landen groeijen: want misschien hangt dit onderscheid, ten grootsten deele, daar van af.

De

De Schaapen zyn veelerley Ziekten en Ongemakken onderhevig. Onder dezelven is de Schurftigheid een van de gemeenften, waar door zy aangetaft worden, als het Weder, kort na den tyd dat zy gefchooren zyn, broeijig heet wordt, of dat 'er veel koude Regens vallen, of wanneer zy door Vliegen fterk geplaagd worden. Verfcheide uit- en inwendige middelen zyn 'er tegen deeze Kwaal, waar onder het ingeeven van bittere Kruiden en Zwavel, het waffchen in Zeewater of in een aftrekzel van Tabak, niet van de minften is. Deeze Kwaal vereifcht, dat men de zodanigen van de anderen afzondere, dewyl zy anders de gantfche Kudde befmetten zouden. Somtyds krygen zy de Koorts, die een Aderlaating vordert; als ook de Hoeft, Verkoudheid, Teering en dergelyke Kwaalen, waar tegen hun veelerley verzagtende Borftmiddelen, inzonderheid een Afkookzel van Hoefbladen, dienftig zyn. De Snotterigheid, die ook anderen aanfteekt, fchynt byna zonder hulpmiddel te zyn, en vereifcht, dat men de zulken, zo wel als die door de Vee-Peft worden aangedaan, fpoedig van de anderen afzondere. Zy zyn, gelyk de Koeijen, eene Wervelziekte of Duizeligheid onderworpen, welke haar over eene zyde rond doet draaijen, en men heeft fomtyds een Klap, haar aan die zyde van den Kop gegeven, daar tegen dienftig bevonden. De Heer SCHEUCHZER nam in de Alpifche Gemfen waar, dat deeze Ziekte een Waterblaas tuffchen de Vliezen

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Ziekten der Schaapen.

en

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

en de Herſenen tot haare oorzaak had. Tegen de Luizen beſmeert menze met Zalve, beſtrooitze met Poeijers of waſchtze in Afkookzels, die dit Ongediert vernielen.

Botjes in de Lever. Pl. XXV. *Fig.* 2.

Onder dit alles is de Bottigheid een der gemeenſte en ergſte Kwaalen. Dezelve gaat altoos met eenig Ongemak van de Lever gepaard, in welker zelfſtandigheid zekere Wormen groeijen, die van den Heer REDI reeds naauwkeurig beſchreeven en afgebeeld zyn, gelyk dezelven by A, in *Fig.* 2, vertoond worden. „ Zy hebben, zegt die Autheur, de figuur van Kauwoerden-Zaad, of liever van een klein, dun „ Myrtheblaadje met een Steeltje; hunne kleur „ is Melkagtig wit, en 'er blinken veele takjes van Vaten, of Buisjes, in door, die uit „ den geelen groen zyn. Op de vlakte van hun „ Lyf is een Bek, of rond gaatje, niet ver van „ het Steeltje. Dikwils vindt men deeze Wormen in de Galblaas, en zy zwemmen ook in „ alle Vaten van de Lever, de Slagaderen alleenlyk uitgezonderd, waar in ik dezelven „ nimmer heb gezien. Ik zou gelooven, dat „ zy in de Galblaas gebooren worden, en al „ knaagende zig een weg baanen, gaande uit „ de Galbuizen in de Bloedvaten over, alwaar „ zy, te zeer vermenigvuldigd zynde, de inwendige zelfſtandigheid van de Lever uitknaagen en holligheden daar in maaken, „ daar het Bloed, met Gal gemengd, Poelen „ formeert, neemende een kleur aan uit groen

„ en

„ en graauw gemengd, leelyk in 't aanzien en „ bitter van ſmaak: zo dat iemand, die zulk „ een Lever wel beſchouwd heeft, niet ligt „ daar van zal eeten (*)". I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

De Heer NICHOLS, Lyf-Arts van wylen zyne Majeſteit, George den II., Koning van Engeland, heeft onlangs aan de Koninglyke Societeit een nieuwe Afbeelding medegedeeld van deeze Wormen of Botjes uit de Schaapen-Lever. Zie *Fig.* 2, B. Hy merkt aan, dat het een kleine platte Worm zy, gelykende naar den Viſch, dien men Tong noemt; waar van dikwils veelen in de Galbuis gevonden worden. De eigenſchap van deezen Worm is, zegt hy, dat dezelve altoos een Steenen Muur bouwt tot zyne beſchutting, welke de gedaante van de Galbuis heeft, en dus dezelve geheel verſtopt; zo dat de Gal, hier door in haaren voortgang verhinderd zynde, te rug vloeit in de Bloedaderen, en die geele kleur aan 't wit der Oogen geeft, welke het eerſte teken van deeze Ziekte is, gaande doorgaans de uitteering of vermagering, en de opzwelling van den Buik, voor (†).

De oorzaak van deeze Ziekte meenen ſommigen te beſtaan in de groote Vogtigheid der Landeryën, of het te veel drinken van Water, inzonderheid uit Slooten, die geen doortogt hebben,

(*) REDI, *De generat. Inſectorum.* pag. 302.
(†) *Philoſoph. Tranſact.* for 1755. VOL. XLIX. P. I. p. 247.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

ben, en daar hetzelve dus vervuild is, of uit Poelen en Moerassen. Doch anderen oordeelen met meer grond, dat de oorzaak niet bestaa in de overvloed van Water, maar in de Diertjes of Insekten, welken in dat Water overvloedig zyn. Immers de Heer LINNÆUS, die deeze Botjes *Fasciolæ Hepaticæ* noemt, heeft op zyne Reize door Gothland bevonden, dat dezelven, byna in alle Beekjes en Waterplassen, zeer dikwils zaten aan de Bladeren en Steenen; van waar zy, ingeslurpt zynde, zig, zo men zig verbeeldt, door de Galbuis in de Lever begeven zouden, om daar te nestelen, en 'er Ontsteekingen, Verstoppingen, en eindelyk een doodelyke Waterzugt, voort te brengen. Behalve dat de Reden dit Gevoelen waarschynlyk maakt, wordt hetzelve nog grootelyks bevestigd door het Hulpmiddel, 't welk in 't algemeen erkend wordt tegen deeze Kwaal van dienst te zyn; het gebruik naamelyk van Zout of Pekel: want men heeft ondervonden, dat de Pekel op staande voet deeze Wormen doodt (*).

De Heer NICHOLS merkt aan, dat men deeze Wormen ook somtyds vindt in de Lever der Runderen, gelyk omtrent een Eeuw geleeden al waargenomen was: doch men meende dat dezelven alleen eigen waren aan de Herkaauwende Dieren, tot dat de Heer DAUBENTON, nu onlangs, 'er dergelyken in de Lever van een Ezel vondt

(*) *Amænitat. Academ.* VOL. IV. Holm. 1759. p. 186.

vondt (zie *Fig*. 2, C, D.) en 't is waarſchynlyk dat menze ook vinden zal in die van veele andere Dieren. Gemelde Heer, die een menigte Schaapen, Rammen en Lammeren, in allerley Saizoenen van 't Jaar geopend en naauwkeurig bezigtigd heeft, vondt 'er geen één vry van; weshalve hy meent, dat zy 'er altoos en in allen zyn, ten minſte nog zwemmende in de Gal. Egter heeft hy ze niet ontdekken kunnen in de Lever van de Vrugt, ſchoon hy 'er naauwkeurig naar zogt, om reden dat, in de Verzamelingen der Duitſche Natuurkundigen, door den Heer FROMMAN gemeld wordt, dat hy zulke Botjes in de Lever der ongebooren Lammeren had gevonden. Die Waarneeming was in Frankenland geſchied, in 't jaar 1664, toen 'er een Ziekte heerſchte, door welke een groote menigte van Wolvee, als ook van Kalvers en Vaarſen, weggerukt werdt, waar van men de oorzaak aan deeze Wormen toeſchreef. Dit zo zynde, zegt de Heer DAUBENTON, kan men niet twyfelen, of zy draagen het Zaad van deeze Kwaal altyd by zig (*). Sommigen hebben gewild, dat dezelve aan het eeten van zeker Kruid, naar welks Blaadjes die Wormen gelyken, zoude toe te ſchryven zyn (†), 't welk inderdaad zeer belachlyk is.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Maar eene zonderlinge Waarneeming is 't, welke de Heer de BUFFON ons mededeelt. De Heer

Kapellen in de Lever der Schaapen.

(*) *Description du Belier.* Paris 1753. p. 43.

(†) *Journal des Sçavans*, de l'An 1668. p. 67.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

Heer ROUILLÉ, Minifter en Sekretaris van Staat in het Departement der Buitenlandfche Zaaken aan 't Franfche Hof, hadt hem een Brief ter hand gefteld, die, in 't jaar 1749, door den Heer DE BEAUFORT, Doktor in de Geneeskunde te *Montier* in Tarantaife, aan deezen Staatsdienaar was gefchreeven. Zie hier den Inhoud: „ Men „ heeft federt langen tyd befpeurd, dat de Ha- „ mels, die op onze Alpen de beften van Eu- „ ropa zyn, fomwylen blykbaar vermageren, „ hebbende de Oogen wit, fmeerig en famen- „ getrokken, het Bloed Weiagtig byna zonder „ eenig kenbaar rood gedeelte, de Tong droog „ en ingekrompen, de Neus met een geelagtig „ Snot gevuld, dat flymig is en Etteragtig; „ zynde uitermaate zwak ter been, fchoon zy „ veel eeten; en dat eindelyk de geheele Dier- „ lyke Huishouding in verval raakt. Uit veele „ naauwkeurige onderzoekingen is my geblee- „ ken, dat deeze Beeften in de Lever witte Ka- „ pellen hadden, met de Wieken tegen 't Lyf „ aan geplooid, den Kop half ovaal, Hairig en „ ter grootte van dien der Zydewormen. Meer „ dan zeventig, die ik 'er door famendrukking „ uit eene Lever deedt komen, hebben my „ van de wezentlykheid der zaake overtuigd: „ de Lever fcheurde middelerwyl aan de gant- „ fche verhevenronde zyde van één: men nam „ 'er geenen waar dan in de Aderen en nooit „ in de Slagaderen: men heeft kleinen, met „ kleine Wormen tevens, in de Galbuis ge-

„ von-

„ vonden. De Poort-Ader en de *Capſula Gliſ-* I. AFDEEL.
„ *ſonii*, die zig daar in, gelyk in de Menſche- XXXV.
„ lyke Lever, ſchynen te vertoonen, weeken HOOFD-
„ voor de allerzagtſte aanraaking. De Long, STUK.
„ ondertuſſchen, en alle andere Ingewanden,
„ waren in een volkomen ſtaat van Gezond-
„ heid ".

Het ware te wenſchen, zegt de Heer DE BUFFON, (en inderdaad hy ſpreekt met reden,) dat de Doktor ons een omſtandiger beſchryving gegeven had van deeze Kapellen; om alle vermoeden weg te neemen, dat de Dieren, die hy gezien heeft, niet ſlegts de gewoone Wormen van de Schaapen-Lever waren, welken zeer plat zyn en zeer breed, en van een zo zonderlinge figuur, dat men ze, in de eerſte opſlag van het Oog, eerder voor Blaadjes houden zou dan voor Wormen (*).

Wormen in de Kop der Hamelen.

Ik geef hier (in *Fig.* 2, E.) nog de Afbeelding van die Wormen, welken onder de Tong der Herten groeijen, in zekere Vleezige beurſen, gelyk ik reeds verhaald heb (†); om reden, dat de Heer REDI verzekert, dat dezelven, ten opzigt van de uitwendige geſtalte, volkomen gelyk zyn aan die Wormen, welke men vindt in eenige holligheden der Bekkeneelen van 't Wolvee. Alleenlyk, zegt hy, zyn deeze kleinder, zo Hairig niet, en met eenige zeer zwarte dwarsſtreepjes, die op hun ſpierwit Lighaam zeer afſtee-

(*) *Hiſtoire natur. de la Brebis*, p. 23.
(†) Bladz. 81, hier voor.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

ſteeken, getekend: doch dit heeft ſlegts in de oudſten dier Wormen plaats. De twee vlakjes, die men, aan 't eene end van 't Buisje, in de Wormen der Herten vindt, zyn in de Wormen der Hamelen ook wel zwart, doch volkomen cirkelrond. Zy huisveſten in zekere holligheid van 't Voorhoofdsbeen, onder de inplanting der Hoornen, en ſomtyds ook wel in het Kanaal van de Neus. Men vindt 'er zelden meer dan twaalf, of vyftien op 't hoogſte, daar 'er in de Herten dikwils twintig zyn. De Herders ſchryven niet zonder reden daar aan die Ziekte toe, welke deeze Beeſten als uitzinnig maakt (*), en de Duizeligheid of Wervelziekte kan in dezelven, zo wel als in de Runderen, ook daar van afgeleid worden.

Hair-ballen in de Maag.

In de Maag der Schaapen groeit ſomtyds, zo wel als in die der Gemſen, Koeijen en andere Beeſten, zekere Bal, die ſomwylen de grootte van een Appel heeft; van binnen met Wol, Mos en dergelyke dingen, gevuld; van buiten met een Steen- of Kalkagtige harde korſt overtoogen. De Heer DAUBENTON verhaalt, dat in het Kabinet van den Koning van Vrankryk zulk een *Ægagropila* uit een Schaap gevonden en als iets raars bewaard worde, die van eene onregelmaatige figuur is, ten deele rond ten deele plat, hebbende de dikte omtrent van één en drie vierde Duim, dat is als een taamelyke Kaats-

(*) REDI, ut ſupra, pag. 309.

Kaatsbal: weegende maar iets meer dan anderhalf Drachme. De oppervlakte is wel met een Schors bekleed, doch oneffen, en op de eene plaats meer uitpuilende dan op de andere, gelyk dit in de *Ægagropilæ* uit de Koeijen gewoonlyk plaats heeft (*). De Heer ANDERSON, die 'er een uit Noorwegen in zyn Kabinet hadt, gaf 'er den Naam van *Tophus Ovinus Norvagicus* aan, en men wil, dat de Schaapen op de *Fero*-Eilanden in de Noorder Oceaan, door onder de Sneeuw half begraven ſtaande elkander te likken, en dus de Wol in te zwelgen, daar mede veel bezet raaken. Wy hebben, hier voor, de wederlegging van dat Gevoelen in andere Beeſten gezien (†). I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

Het Gelaat der Schaapen drukt, in de eerſte opſlag van het Oog, haare Eigenſchappen uit. De Oogen groot en ver van elkander ſtaande; de Hoornen nederwaards geboogen; de Ooren waterpas geſtrekt ter wederzyden van het Hoofd; de Snoet lang en dun, en 't Voorhoofd bultig: dit alles geeft geen blyk van eenige loosheid of bekwaamheid tot verweering. Sommige Schaapen hebben zo wel Hoornen, en van gelyke figuur en kleur, als de Rammen. In de genen, die geen Hoornen draagen, gelyk gemeenſt is; als ook in de Hamels en Lammeren; ſtraalt de eenvoudigheid en zagtmoedigheid, benevens de weerloosheid, nog klaarder door. Ook is 'er geen Lighaams-geſtalte.

(*) *Description du Cabinet*. p. 71.
(†) Bladz. 191.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

geen de minfte fchyn van vlugheid of kragt in het geheele poftuur deezer Beeften: hun Ligchaam vertoont zig als een logge klomp, die op vier fchraale, ftyve Pooten ruft, en van de Staart hebben zy geen het minfte gebruik: in fommigen fchynt die veeleer tot een laft te zyn, door haare dikte en langte.

Wanneer 't gebeurt dat Rammen toornig worden en zig tot een Gevegt bereiden, dan doet hunne eerfte beweeging veeleer vreeze en kleinmoedigheid, dan drift en dapperheid blyken; zy houden den Kop laag en blyven eenigen tyd onbeweeglyk in dit poftuur; eindelyk naderen zy, en geeven elkander, by herhaaling, harde ftooten, met het Voorhoofd en den Grondfteun der Hoornen: want de punt is zodanig geplaatft, dat zy 'er geen gebruik van maaken kunnen, en men is die fomtyds genoodzaakt af te zaagen, om dat dezelve tegen 't Bekkeneel aan groeit. Zy kunnen zig op geen andere wyze verdedigen of op elkander aanvallen, dan met het Voorhoofd, en, als zy op 't allervinnigfte vegten, zyn de Oogen zonder vuur, de Bek en Ooren byna zonder eenige beweeging.

Ingewanden. Pl. XXV. *Fig.* 3.

De Ingewanden van het Schaap gelyken volkomen naar die van de Koeijen en andere herkaauwende Beeften; des wy, om een voorbeeld te geeven van dit byzondere Geftel (†), dezel-

(*) Vergelyk de Befchryving in 't XXX. Hoofdftuk, hier voor, bladz. 2.

zelven hier afgebeeld hebben, zo als zy zig, by de eerste opening van den Buik, in dit Beest voordoen. P vertoont de Pens of eerste Maag, die het grootste gedeelte van de slinkerzyde beslaat; M de tweede Maag, genaamd de Muts, die agter het Middelrift legt; B de derde of Boekpens, en L de Leb of vierde Maag, die in 't Gedarmte uitloopt. Men ziet hier, dat de Boekpens, wanneer het Beest staat, boven de anderen gelegen is, en dat de Pens geheel omringd wordt van het Gedarmte. De Nieren zyn niet uit byzondere Klieren samengesteld, gelyk die der Runderen; noch ook niet driehoekig, als die van 't Paard en den Ezel; maar zy hebben, gelyk iedereen bekend is, de gewoone figuur van Nieren.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

Deelen der Voortteeling. PL. XXV. Fig. 4.

Het Schaap verschilt, ten opzigt van de deelen der Voortteeling, zo veel niet van de andere Beesten, als de Ram, wiens Schaft of Roede een zeer zonderling Hoofdje heeft: zie *Fig.* 4. Dit Hoofdje H schynt te eindigen met zeker Uitwas, roodagtig van kleur, gemaakt door een Vleezig Bultje, B, dat schuins aan het bovenste gedeelte van het Hoofdje gevoegd is, en dit Bultje heeft de langte en breedte van omtrent een half Duim, doch is platagtig en zeer dun. Het Kanaal der Pisloozing, K, strekt zig meer dan een Duim buiten het Hoofdje uit, zynde zeer week en slap, zodanig, dat het ligtelyk omslaat en tegen 't Hoofdje aangeplakt blyft. In het Voorwerp, naar 't welke deeze

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Afbeelding gemaakt is, was 'er een dun Stylet S, ingebragt, om het in de langte te vertoonen. De Voorhuid, V, bekleedt dit alles en heeft haar aanhegting by A, een weinig boven het Hoofdje van de Roede, R, die, voor 't overige, twee bogten of kromten maakt, met een Duim afstands tusschen beiden. In de Ballen is, gelyk in die van den Stier, een soort van Kern overlangs, beslaande tweederden van derzelver langte. RUISCH, niettemin, heeft getoond, dat dezelven, ten opzigt van het Vaatagtig Gestel, een groote overeenkomst hebben met die van den Mensch (*).

Die zelfde Ontleedkundige heeft ons de Schaamdeelen afgebeeld van een Schaap, welken hem, als van een *Hermaphrodiet* zynde, van den Vleeschhouwer gebragt waren (†); doch waar omtrent hy met reden beweert, dat het niet was geweest dan een Wyfje; verwerpende het denkbeeld, dat 'er waare Hermaphrodieten (dat is Mannetje en Wyfje te gelyk) zouden zyn, t'eenemaal (‡). Hy meent, dat de zodanigen altoos van de Vrouwelyke Sexe geweest zyn: doch de Heer DAUBENTON geeft ons de beschryving en afbeelding van een dergelyk Beest, 't welk weezentlyk en volkomen van de Mannelyke Sexe of een Ram was, niettegenstaan-

(*) *Thesaur. Anatom.* VI. Num. 114. & VIII. Num. 17.
(†) *Thesaur. Anatom.* VIII. Num. 53.
(‡) *Advers. Anatom.* Dec. I. Cap. 8.

ſtaande het de Schaamdeelen ſcheen te hebben I. AFDEEL.
van een Schaap. XXXV.

„ Men vondt (zegt hy) nu drie Jaaren ge- HOOFD-
„ leeden (*), te *Chaulnes* een Ram, dien men STUK.
„ vermoedde deel te hebben aan de natuur der EenHerma-
„ Schaapen, om dat de Pis uitkwam door eene phroditiſch
„ opening in de Bilnaad: niettemin vertoonden Schaap.
„ de Ballen zig uitwendig en waren zeer wel- PL. XXV.
„ gemaakt. Men liet deezen Ram zien aan den *Fig*. 5.
„ Heer Hertog van Chaulnes, wiens liefde voor
„ de Weetenſchappen hem oplettende maakt
„ op alles, dat tot derzelver bevordering kan
„ dienen. Hy oordeelde, dat dit Dier waardig
„ was ontleed te worden, en deedt ons hetzel-
„ ve te Parys brengen. De opening van de
„ Voorhuid en 't Hoofdje A, (*Fig*. 5,) bevon-
„ den zig als gewoonlyk geplaatſt, maar het
„ Hoofdje was niet doorboord; daar was niets
„ dan een Sleufje B, B, 't welk aan den rand
„ van de Voorhuid aanvang nam, en zig uit-
„ ſtrekte langs de Roede, gaande tuſſchen de
„ twee Ballen C, C door, tot digt aan de
„ Staart toe. De opening D, daar het Beeſt
„ zyn Water loosde, was in dit geutje, op ee-
„ nigen afſtand van het Fondament E. Wan-
„ neer het Beeſt geopend werdt, vondt men
„ de deelen der Voortteeling even als gewoon-
„ lyk in een Ram, behalve dat de Watergang
„ eindigde aan den wortel van de Roede: ge-
„ lyk

(*) Dit moet omtrent het jaar 1750, of nog vroeger geweeſt zyn.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK. *Fig.* 6.

„ lyk men zien kan in *Fig.* 6; alwaar A de „ Voorhuid verbeeldt, die overlangs, en B „ het Hoofdje, dat overdwars is doorgesneeden, „ zonder eenig blyk van een doortogt of Ka- „ naal: C het geutje, dat zig langs de Roede „ uitstrekte: D het Aarsgat of Fondament: E „ de Endeldarm: F de plaats daar de Water- „ gang eindigde, en door welke de Waterloo- „ zing geschiedde: G, G de Zaadblaasjes: „ H, I, Styletten, die in den Watergang ge- „ bragt zyn, dwars door de Afvoerende Buizen „ K, K, om de Openingen L, L, van de „ Zaadblaasjes aan te wyzen: M, M de Bal- „ len: N, N de koordjes der Zaadvaten: O „ de Blaas en P, P de Pisleiders. Men vondt, „ ter plaatse daar de Lyfmoeder der Schaapen „ gelegen is, twee Vleezige Lighaamen Q, Q, „ die in den eersten opslag, door hunne figuur „ en plaatzing, eenigermaate scheenen te gely- „ ken naar een verwelkten Lyfmoeder; maar „ by naauwkeurig onderzoek vond ik geen over- „ eenkomst van dezelven met dit Ingewand".

'T Is opmerkelyk, dat de Heer RUISCH in zyn Wyfjes-Hermaphrodiet ook iets vondt dat naar Ballen geleek: weshalve men evenwel zou mogen denken, of 'er eenige vermenging van de beiderley Sexen, in deeze beide Onderwerpen, had plaats gehad. Deeze Mannetjes-Hermaphrodiet, egter, was, zo min als die van RUISCH, in staat tot de verrigtingen der beide Sexen, zelfs niet tot die van een Ram; of

schoon

ſchoon het ſcheen te blyken, dat hem, behalve den doorgang in de Schaft en 't Hoofdje, niets ontbrak, 't gene tot de Voortteeling in een Mannelyk Beeſt vereiſcht wordt.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Profyt van de Schaapen Wol in Sweeden.

Het Schaap is zekerlyk een der allernuttigſte Beeſten. Deszelfs Wol, Huid, Vleeſch, Ingewanden, Smeer, ja de Drek of Keutels zelfs, worden van den Menſch gebruikt; 't welk aanleiding gegeven heeft tot het algemeen bekende Spreekwoord: *'t is al goed dat van 't Schaap komt.* Sommigen rekenen zelfs, dat de Schaapenweidery voordeeliger zy, dan het vetweiden van Oſſen; 't welk zekerlyk in drooge, ſchraale, zandige Landsdouwen waar is. Zie hier, hoe men in Sweeden de Rekening opmaakt. Vyf Schaapen hebben niet meer Voedzel noodig dan één Os, en leveren egter meer uit: want vyf Schaapen geeven jaarlyks, in de Herfſt, tien Pond beſte Wol, en 's Voorjaars tien Pond geringer ſoort, waar by men tien Pond mag voegen voor de Wol der Lammeren: dit maakt dertig Pond, en bedraagt, voor tweehonderd Schaapen, 450 Zilveren Daalders: hier by tweehonderd Lammeren van 2 Daalders het ſtuk, dat is te ſamen 850 Zilveren Daalders, of, om dat dezelven ieder nagenoeg 18 Stuivers Hollandſch Geld doen, 765 Hollandſche Guldens, en dus het profyt van de vyf Schaapen te ſamen 19 Guldens en 5 Stuivers in 't Jaar (*).

Scheertyd in Vrankryk.

Zonderling is 't, dat in Sweeden de Schaapen twee-

(*) Uit de *Amœnit. Acad.* van LINNÆUS, Vol. IV. p.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

tweemaal 's Jaars geschooren worden, gelyk in de warme Lugtstreeken, daar men niet schroomt het Beest geheel kaal te maaken, door 't zelve al de Wol van 't Lyf te plukken. In Vrankryk en de Nederlanden doet men zulks maar eens, en wel in de Mey-Maand, in 't midden van den Zomer of in de Maand July (†), scheerende de Wol het Beest met een groote Schaar af, en laatende de Hamels een gedeelte van hunne Vagt behouden, op dat zy tegen de Koude beschut zouden zyn. Het Scheeren geschiedt in Mey, om dat het in de Maand April nog te koud is, en, zo men de Maanden Juny of July afwagtte, zou de Wol in 't overige van den Zomer dikwils niet genoeg aangroeijen, om de Beesten in de Winter te verwarmen. De Wol der Hamelen is doorgaans overvloediger en beter dan die der Ooijen of Melkschaapen: die van den Hals, en van boven op de Rug, is de beste; die van onder aan den Buik en de Keel de slegtste, en de Vagt der van zelf gestorvene of zieke Schaapen deugt niet veel.

189. De waarde der Zilveren Daalders in Hollandsch Geld overgebragt, volgens de *Universal Table of Money* van PARAIRE. Merk aan, dat de waarde van de Melk hier niet is bygevoegd. Ik vind in de Kronyk van 't Dorp *Schagen* aangetekend, dat een Schaap, aldaar geweid, te Amsterdam verkogt en geslagt, opbragt omtrent 100 Gulden. bl. 10.

(†) Vergelyk de *Uitgez. Verhandelingen.* VI. DEEL, bladz. 581: alwaar zulks van de Schaapen in de Zuidelyke deelen, aan de Grenzen van Languedok, wordt verhaald. De Heer DE BUFFON zegt, dat het in de *Mey*-Maand geschiedt, en geeft 'er de reden van, die volgt.

veel. Men agt ook de witte Wol meer dan de bruine, vaale of zwarte; om dat zy door 't verwen allerley kleuren aanneemt: en, wat de hoedanigheid betreft, is de effene meer waardig dan de gekrulde; ja men oordeelt dat het Wolvee, welks Vagt zeer kroest is, zo gezond niet zy als het behoort.

I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

Vagt der Yslandsche Schaapen.

Het wegneemen van de Vagt der Schaapen, dat in de eerste opslag enkel schynt af te hangen van het Menschelyk beleid, strekt zeer tot gemak en verligting van deeze Beesten, en is t'eenemaal met de Natuur overeenkomstig. Immers de Heer Anderson verhaalt ons, in zyne Natuurlyke Historie van Ysland, Groenland en andere Noordelyke Gewesten; dat de Schaapen aldaar nooit geschooren worden en egter Jaarlyks, omtrent Sint Jan, nieuwe Wol krygen, terwyl de oude Vagt geheel los wordt, zo dat men haar dezelve met gemak van het Lyf kan stroopen. Deeze Beesten loopen daar in 't wilde, en haare Wol is by uitstek grof en lang, 't welk haar een dik beschutzel tegen de Winterkoude geeft, die in dat Gewest zeer zwaar is. Men maakt 'er tegen dien tyd met alleman jagt op. Een Herder, vergezeld van Honden, die daar toe afgerigt zyn, klimt op een Heuvel, en, wanneer hy het Sein geeft met op zyn Hoorn te blaazen, gaan de Honden elk een kant uit, en dryven de Schaapen van alle Rotsen en plaatsen, daar die zig gewoonlyk onthouden, by een in zeker groot beslooten Veld,

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK. Kweekery van Wilde Schaapen in Vrankryk aangelegd.

dat aan 't eene end naauw toeloopt, alwaar deeze Beeſten gemakkelyk te vangen zyn.

Niet lang geleeden werdt door zeker Heer, in Vrankryk, het Ontwerp gemaakt om eene Kweekery van Wolvee, in 't Wild loopende, aan te leggen; dat anders in dit Ryk geen plaats kan hebben, wegens de Wolven en andere Roofdieren. Men twyfelde niet, of door dit middel zouden de Hamels bevryd zyn van de meeſte Ziekten, die hun gewoonlyk aantaſten; de Oijen zouden beter de Ongemakken van het Saizoen kunnen uitſtaan, en het Ras, daar van oorſprongelyk, zou meer Vleeſch, fraaijer, fyner en overvloediger Wolle, en bovendien grooter en zwaarder Huiden uitleveren. Wanneer het Voorſtel daar van gedaan was aan den Koning, vergunde zyne Majeſteit aan dien Heer een Arreſt van den Staatsraad, door 't welke hy gemagtigd werdt, om in 't Park van 't Paleis van *Chambord* het gemelde Ontwerp werkſtellig te maaken. De Proeven, die men 'er van nam, beveſtigden de verwagting, welke men daar omtrent hadt opgevat; waar op de Koning, by een nieuw Arreſt, dien zelfden Heer verlof gaf, om, door het geheele Ryk, volgens zyne manier Hamels en Moerſchaapen aan te fokken, te doen aanfokken en te onderhouden. Dat meer is, zyne Majeſteit ſchonk, onder eene Erfpagt, aan dien Heer alle ledig leggende, onbebouwde en woeſte Landen, aan de Kroon behoorende, op welken geene Gemeenſchappen

of

of Partikulieren Regt van Weiding hadden: willende tevens, dat de Deelgenooten en Bestuurders, door dien Heer gesteld, noch ook deszelfs Herders of Bedienden, eenige vermeerdering van Lasten onderhevig zouden zyn, wegens de profyten van die Schaapen-Kweekery, of wegens de Landen, aan hun vergund. Dit Ontwerp, egter, waar van men zulk een groote verwagting hadt, is, wegens het sterven van een oneindig getal Schaapen, geenszins geslaagd: des die Heer zig genoodzaakt zag, om zig van al de overigen te ontdoen. Misschien zou het even zo gegaan hebben, indien het Ontwerp, dat nu vierentwintig Jaaren geleeden in de Nederlanden voorgesteld werdt (*), om de Duinen aan het Hollandsche Strand met Schaapen te beweiden, ter uitvoering gebragt ware.

I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

Wilde Schaapen natuurlyk in Switzerland, Ysland, Schotland en Ierland.

't Schynt my derhalven toe, dat de laagheid van het Land, of deszelfs Vogtigheid en de gesteldheid van den Grond; misschien ook het gebrek van verschuiling en beschutting voor de koude Winden, of de Mist- en Nevelagtigheid van de Lugt, oorzaak zyn, dat dit Vee op sommige plaatsen niet zo wel tiert als op anderen. Immers, in de Gebergten van Switzerland niet alleen, maar zelfs in die van Noorwegen en Ysland, vindt men, gelyk wy gezien hebben, wilde Schaapen, en, zo wel in Ierland als in Schotland,

(*) Zie de *Tegenw. Staat der Nederlanden*, I. D. bladz. 572.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

land, zyn dezelven menigvuldig. Het Eiland van Groot-Brittannie vertoont zig als eene natuurlyke Kweekery, daar deeze Beeſten, een zuiverer Lugt inademende, en het Voedzel haalende uit een drooger Grond; doch, 't gene wel het voornaamſte is, van de Wolven bevryd en volkomen veilig, op het allervolmaakſte tiert, groeit, voortteelt en vermenigvuldigt.

Menigte van Wolvee in Groot-Brittannie.

Immers de Wol, het Vleeſch en de Huid der Schaapen, zyn het Onderwerp van een verbaazende Handel in dat Ryk. Om eenig denkbeeld te geeven van de ongelooflyke menigte Kudden Wolvee, die in Groot-Brittannie geweid worden, zal het genoeg zyn te zeggen, dat het getal der Vagten, die men 'er Jaarlyks ſcheert, meer beloopt dan dertig millioenen, en ieder Vagt geeft ten minſte vier Ponden Wol. By gelegenheid van eene Weddenſchap heeft men 't getal opgenomen van de Schaapen, die 'er in den omtrek van Dorcheſter, op den afſtand van niet meer dan twee Uuren gaans in 't ronde, gingen weiden, en men vondt 'er zeshonderdduizend. De Engelſchen waren, onder de Regeering van Koning Henrik den III., op hunne Kudden reeds zo jaloers, dat deeze Vorſt uitdrukkelyk verbieden deedt, eenig Schaap buiten het Ryk te vervoeren; vreezende dat, indien de Soort zig over Zee vermenigvuldigde, de Natie zig van haaren zwaaren Handel in Wollen Stoffen, dien zy toen reeds dreef, eerlang beroofd zou vinden. Dit Verbod is, onder de

vol-

volgende Regeering, vernieuwd en heeft nog plaats. De overtreeder verbeurt de eerste maal alle zyne Goederen; hy moet een Jaar lang gevangen zitten, en op het einde van het Jaar wordt hem de Hand afgehouwen op de Markt, die men vervolgens aan een Paal spykert op een zeer zigtbaare plaats, en, indien hy 't voor de tweede maal doet, wordt hy met de dood gestraft. I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Wolle-Manufaktuuren.

't Is ontwyfelbaar, dat de voordeeligheid der Fabrieken van Engelsche Lakenen, tot welken men al de Wol, die in dat Ryk valt, en nog veele andere, uit Spanje en van elders, is benoodigd, aanleiding gegeven hebbe tot dit strenge Verbod. Immers men heeft al voor veele Jaaren gerekend, dat in een vlak Distrikt, in 't Westen van Engeland, niet ver van Bristol, wel viermaal honderdduizend Menschen de kost winnen aan de Wolle-Manufaktuuren. In verscheide Graafschappen daaromstreeks zyn plaatsen, welke den Naam voeren van *Laken-Vlekken*, om dat men 'er die Lakenen van gemengelde kleur maakt, zo fyn van Stof en ligt, dat de Natie 'er een ongelooflyke Vertiering van gehad heeft door de geheele Wereld. In 't Noorden van Engeland, te *Leeds* in 't Graafschap York, is tweemaal 's Weeks een Laken-Markt, daar de Kooplieden uit het omleggende Land hunne bereide Stukken brengen en op Banken te koop leggen. In een Uur tyds, ziet men daar, somwylen, voor twee Tonnen Gouds aan La-

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD-STUK.

Laken verhandelen, dat grover, doch niettemin zeer goed is. In Schotland fabriceert men van de Wolle, die daar ook in menigte valt, een foort van Sergie, genramd *Plaids*, en andere ligte Wolle Stoffen of grove Lakenen en Baayen; om van de menigte van Wolle, die tot Koufen, Mutfen, Wanten en andere Lyfsgewaad of dekzel, gebezigd wordt, niet te gewagen.

Verval derzelven in de Nederlanden.

De Ingezetenen der Vereenigde Nederlanden hebben, voor een reeks van Jaaren, veel voordeel gehad van de Vertiering deezer Stoffen: waar door hun eigene Wolle-Manufaktuuren, niettemin, zodanig in verval geraakt zyn, dat men het ten uiterfte moet beklaagen. Het Leidfch Laken, immers, dat zo vermaard geweeft is, heeft, al federt een geruimen tyd, voor het Engelfche in fraaiheid moeten zwigten, dat daarom de algemeene dragt geworden is van de Nederlanders, ten fpyte van 't verlies van hun eigen Natie. Een menigte Fabrikeurs hebben zig derhalve begeven naar plaatfen in het Limburgfche, Luikfche, Keulfche, of elders aan den Ryn, in het Kleeffche, Brabant en de Meijery van 's Hertogenbofch, om daar beter te kunnen beftaan. Dit heeft de Lakenbereidery in Holland, en inzonderheid te Leiden, alwaar dezelve byna vierhonderd Jaaren gebloeid hadt, zodanig doen vervallen, dat 'er thans geen tiende deel dier Stoffen gemaakt wordt, als wel in voorige tyd, toen 'er fomtyds

tyds, in één Jaar, by de vyftigduizend Stukken werden afgeleverd.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

De hooge Regeering onzes Lands, niettemin, heeft van tyd tot tyd zorg gedragen, om die Fabrieken, zo veel doenlyk was, in ſtand te houden of op te beuren. In de Jaaren 1623 en 1630 werdt de Uitvoer, van ruuwe ongekamde, 't zy Scheer of Bloot-Wolle (dat is die van de levendige Beeſten afgeſchooren of van de Huiden der geſlagte afgehaald wordt, 't welk men Blooten noemt,) als ook van Schaape-Vagten, naar Vlaanderen, Artois, Henegouwen, of andere Landen aan Spanje onderhoorig, geheel verbooden, op eene Boete van honderd Nederlandſche Gouden Ryders; zelfs ook naar Neutraale Landen, tot nader order: insgelyks die van gekamde Wolle, ten zy men borg ſtelde, dat het Garen, daar van gemaakt, weder ingebragt, en, hier te Lande, aan de Manufaktuuren verwerkt zoude worden. Ook mogt geen Wolle, buiten deeze Provintiën gekamd en bereid, ingevoerd worden, op gelyke Boete. Eenige Jaaren te vooren was in Holland zelfs verbooden eenige Oon- of Moerſchaapen te ſlagten, van den 25 November, tot den laatſten dag van April, en in Zeeland het ſteeken of dooden van Beitſchaapen, zo gelde als ongelde, en van Lammeren, tuſſchen St. Maarten en Paaſſchen. In 't jaar 1663 verbooden de Staaten Generaal den Invoer van Lakenen en Wollen Stoffen, 't zy in de Wol, of geſpon-

Middelen tot herſtelling aangewend.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

ſponnen en geweven zynde, geverwd; de *gemengelde kleuren* alleenlyk uitgezonderd. Dus mogen alle Engelſche Lakenen, die ongeverwd zyn, of van gemengelde kleuren, in deeze Provintiën worden ingevoerd, van welker Verwing en Vertier de Ingezetenen nog al taamelyk voordeel trekken; terwyl het Land de Middelen geniet, die op den Invoer derzelven zyn geſteld: doch dit is niet te vergelyken by het profyt van de geheele bereiding der Lakenen.

Uit dien hoofde werdt door de Staaten van Holland en Weſtvriesland, in den jaare 1749, op het Voorſtel van den Prins Erfſtadhouder, het draagen van binnenslands gewerkte Stoffen, aan alle Ingezetenen deezer Provintie, ten hoogſten aanbevolen, en, wanneer zulks de verwagting niet beantwoordde, behaagde het hunne Ed. Grootmogenden, in den jaare 1753, dit nader aan te dringen, door een uitdrukkelyk bevel, dat alle Leden van 's Lands hooge en mindere Regeering, benevens alle Amptenaaren, tot de Kleeding van hun, hunne Familie en Livrey bedienden, geene andere Lakenen en Wollen of Zyden Stoffen mogten bezigen, dan die binnen deeze Provintie gemaakt waren (*). De Staaten hadden, reeds in den jaare 1750, den Invoer van Wolle door eene Publikatie getragt aan te moedigen (†).

Het

(*) Zie de *Europiſche Mercurius* van 't jaar 1753. II. D. bladz. 216.

(†) Zie de *Nederlandſche Jaarboeken*. IV. DEEL. bladz. 500; en VI. DEEL, bladz. 928.

Het fabriceeren der Lakenen en andere Wollen Stoffen is een Werk van ongelyk meer Konst en Arbeid dan dat der Linnens en Katoenen. De Wol moet gewasschen, gekamd, gekaard en gesponnen; dan geweven, geweven zynde gevold, en eindelyk geschooren worden. Dit maakt schier elk een byzonder Ambagt uit; doch het verwen, dat of in de Wol, of in 't Garen, of in 't Laken geschiedt, vereischt niet minder kundigheid. De Stoffen, die rood of geel, groen en van veelerley gemengelde kleuren, moeten zyn, hebben een byzondere voorbereiding noodig, en worden met Aluin, Wynsteen en andere Zoutige Stoffen, gekookt, om dat zy anders de Kleuren niet wel, met geen behoorlyken glans of niet duurzaam vatten. De enkele zuivering der Wolle, in tegendeel, is genoeg voor de blaauwe kleuren van Weede of Indigo, die den grond maaken van het zwart, welk Laken, wegens het Vitriool of Koperrood, harder is of wreeder, en zo sterk niet, als het gekleurde Laken: evenwel heeft het, tweemaal geblaauwd zynde, dit gebrek in minder graad.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Spaansche Wol.

Van de Wolle der Schaapen worden, behalven 't Laken, ook Dekens of Spreijen, Sergies, Greinen, Baaijen, Saaijen, en andere ligte Stoffen, gefabriceerd. De hoedanigheid van de Wol verschilt zeer naar de Landen, daar zy geteeld wordt. In Duitschland is de Saxische, als ook die uit Bohemen en Oostenryk, de beste; deeze wordt van de Poolsche in deugd overtroffen

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

en die wederom van de Engelfche: doch geene Wol in Europa komt in fynheid by de Spaanfche, die derhalve veel onder de Nederlandfche, Engelfche, Franfche en Duitfche, gemengd wordt, of op zig zelf gebruikt tot de allerfynfte Lakenen, waar van de Stad *Segovia* in Spanje byna geheel beftaat. De Uitvoer derzelve, uit dat Ryk, naar Groot-Brittannie, Vrankryk en Holland, is zo groot, dat men die, Jaar voor Jaar, op vyf-en-twintig-duizend Baalen, elk van elf Centenaaren, plagt te rekenen.

De Huid, en Vette Wol,

Behalve de Wol is ook de Huid der Schaapen van groote nuttigheid. Men gebruikt dezelve tot het maaken of bereiden van Kamoes-Leder, of tot een ander foort van zagt Leder, waar van Vrouwen-Handfchoenen en dergelyke dingen, die niet veel hebben uit te ftaan, vervaardigd worden, of tot Parkement van het geringfte foort. In de Geneeskunde heeft die Vettigheid, welke gehaald wordt van de Wol, die aan de Keel en tusfchen de Dyën der Schaapen groeit, van ouds her zeer veel naam. Deeze Wol, gewasfchen zynde, wordt in Water gekookt, en, als dat Water een weinig heeft ftil geftaan, vindt men 'er een vette Schuim op dryven, welke vergaderd zynde en door een Doek gezegen, in een Pot of Vaatje wordt bewaard. Dit noemt men *Oefypus*, en vindt het by de Drogiften, onder deezen Naam, bruinagtig van kleur en onaangenaam van reuk; doch het behoort niet te ftinken, noch door ouderdom verdroogd

droogd te zyn. Versch zynde is deeze Stoffe van eene byzondere Kragt tegen de Kwaalen der Gewrichten, wordende uitwendig veel gebruikt in de Kneuzingen en Verstuikingen. De gemelde vette Wolle, die in 't Latyn *Lana succida* heet, kan zelf op de deelen gelegd worden, in dergelyke Ongemakken; zy stilt de Pynen der Ontwrichtingen, wanneer het Lid weder te regt gebragt is, vermeerderende tevens de Doorwaaseming en herstellende de beweeging. Men heeft ook gezien, dat deeze Wol, om die zelfde reden, zeer dienstig ware tegen verhardingen in de Borsten, door een stoot of slag ontstaan, welker pynlykheid voor de Kanker vreezen deedt. Niet minder dienstig is de Huid der Lammeren tot verzagting, maar inzonderheid om de Jigtige of Rheumatieke Pynen te doen verslaan. I. Afdeel. XXXV. Hoofd-stuk.

De andere gebruiken, die aan sommige Ligchaamsdeelen van de Rammen, Schaapen en Lammeren, in de Geneeskunde toegeschreeven worden, gaa ik, als inbeeldig of verdagt, met stilzwygen voorby. Dus zou ik ook geen melding maaken van de Drek of Keutels, die men tegen de Geelzugt inwendig, en uitwendig tegen de Wratten of andere Huidpuisten aanpryst; indien dezelven niet een veel grooter, zekerder en algemeen gebruik hadden. Men kan zig die Uitwerpzelen ten nutte maaken, door de Beesten, by Zomer, 's nagts op te sluiten in een afgeperkt stuk Lands, 't welk dus door hun- De Schaapen-Mest.

I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk. ne Vuiligheid gemest wordt. Honderd Schaapen kunnen, in één Zomer, op die wyze vier Morgens Land genoegzaam in staat stellen voor den tyd van tien Jaaren; zo de Heer de Buffon verhaalt. In Engeland doet men dit 's Winters, door deeze Beesten in Hokken, die men verplaatzen kan, op de Landen te houden, en ze 'er de Raapen, die daar in gezaaid zyn, te laaten af-eeten. In sommige deelen van onze Provintiën wordt van die Keutels, zegt men, in de groene Kaas gebruik gemaakt, en de Noorsche Boeren bereiden daar van, met Elzenbast in dikke Melk gekookt, een goede Brandzalve.

't Vleesch en de Melk. Het Vleesch der Hamelen, of gesneden en gemeste Rammen, is aangenaam van Smaak, ligt verteerbaar, en zeer voedzaam. Men houdt het in Vrankryk voor eene lekkerny. Van de Tong en Staart worden veelerley Geregten vervaardigd: het Afkookzel van de Kop en Pooten is dienstig om de Ledemaaten te stooven in eene Uitteering of opkrimping der Peezen, of ook tot een Darmspoeling in de Roode Loop of Persing tot Afgaan. Niet minder nuttigheid heeft men van de Melk der Schaapen, welke in sommige Landen tot zeer aangenaame Kaasjes gemaakt wordt, gelyk uit die van Roquefort in Vrankryk, en uit de Tesselsche Kaasjes in de Nederlanden, ten overvloede blykbaar is.

De Ongel. Het Smeer der Schaapen, dat men *Ongel* noemt, is zeer verzagtende en tevens oplossende

de: men maakt 'er in veelerley Zalven en Pleisters gebruik van: zy wordt ook wel in de Klysteeren gemengd, tegen het Kolyk en de Roode Loop, en komt in veele Pomaden. De Ouden hebben opgemerkt, dat alle herkaauwende Beesten Smeer hebben, dat is een harder soort van Vet, dan de andere Dieren; doch eigentlyk kan men dit niet zeggen, dan van de Schaapen en Geiten, en dat der Hamelen overtreft alle anderen niet alleen in hardheid, maar ook in blankheid en goede hoedanigheden. Men vindt hetzelve best en overvloedigst by de Nieren, omtrent de Staart, en het is door al het Vleesch verspreid. Het Bloed zelfs heeft 'er een vry groote veelheid van en het Zaadvogt is 'er zodanig mede beladen, dat het van een geheel andere natuur schynt te zyn, dan dat der andere Dieren; alwaar het, uitgeworpen zynde, niet stolt of stremt, maar in de Lugt langs hoe vloeibaarer wordt: daar dat van den Ram, in tegendeel, en waarschynlyk van alle die Ongel hebben, in de Lugt hard wordt als Smeer en zyn geheele vloeibaarheid kwyt raakt, zo dra het koud wordt.

I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

De smaak van 't Lammeren-Vleesch, de fynheid van de Wol der Schaapen, de veelheid van Ongel in de Hamelen, ja zelfs de grootte en zwaarte van 't Lighaam deezer Beesten, verandert grootelyks naar de verschillendheid der Landen. In Vrankryk zyn zy overvloedigst in de Provintie van Berry; die omstreeks Beauvais

Verscheidenheden.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

zyn de zwaarſten en meeſt met Vet beladen, gelyk ook die van eenige andere plaatſen van Normandie: in Bourgogne zy zy zeer goed; doch de allerbeſten vindt men op de Zandige Kuſten der aan Zee leggende Provintiën. In Poitou, Provence, omſtreeks Bayonne, en in eenige andere deelen des Ryks, vindt men zogenaamde Vlaamſche Schaapen, die grooter van ſtuk, ſterker van natuur en dikker van Vagt zyn dan de gemeene Soort, brengende ook dikwils twee Lammeren voort, 't welk, om dat zy tweemaal 's jaars Oonen, vier Jongen maakt in 't Jaar. Zodanige Rammen worden doorgaans tot het beſpringen gebruikt. In Italie en Spanje heeft men dergelyke Verſcheidenheden van Ras onder de Schaapen, en in de Nederlanden is 't bekend, hoe veel de Tesſelaars van de anderen in deugd verſchillen. De Engelſchen zyn het ſchoone Ras van hunne beſte Schaapen, alleenlyk, aan het invoeren van dergelyken, uit Spanje, verſchuldigd. In Sweeden heeft de Heer ALTSTROMM zulks insgelyks werkſtellig gemaakt, door het inbrengen van Rammen uit Spanje en Engeland, en zyn Voorbeeld is in dat gantſche Ryk gevolgd geworden, om het voordeel; dewyl een Engelſch Schaap wel eens zo veel Wolle, en die nog den dubbelen Prys waardig is, voortbrengt als de gewoone Sweedſche Schaapen. Ik vind egter aangemerkt, dat de Schaapen, die uit Engeland in Noorwegen overgebragt worden, in de derde en vierde Teelt

reeds

reeds zodanig verbasterd zyn, dat men geen onderscheid kan vinden tusschen die en het gewoone Noorsche of Deensche Ras. Ook verkiezen veele Boeren in de Noordsche Landen de gewoone boven die vreemde Schaapen, om dat dezelven naauwer te wagten zyn voor de Koude, meer aan Ziekten onderhevig, overvloediger Voedzel gebruiken en minder sterke Huiden uitleveren. I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

Immers in dat gedeelte van Europa bezigt men de Schaapen-Vagten op een byzondere manier, om het Lighaam voor de Koude te beschermen. De Boeren draagen 'er Wambesen van, met de Wol naar binnen gekeerd; zelfs Broeken en Kousen. De Moskoviters en Persiaanen hebben, met de Wol naar buiten, Randen om hunne Mutsen van de Vagtjes der ongebooren Lammeren. De bereide Huid, als Leder, is daar ongemeen veel in gebruik. De Hoornen, gestreeken zynde aan gloeijend Yzer, bewaaren 't zelve eenigen tyd voor de Roest. Men is in sommige deelen van Sweeden gewoon, de Zoolen der Schoenen met plaatjes van zulke Hoornen te bekleeden, op dat dezelven langer duuren mogen. Gebruik van de Vagt in 't Noorden.

Een andere Verscheidenheid betreft de kleur van deeze Beesten, die gemeenlyk vuilwit is, of een weinig uit den geelen; doch men vindt 'er somtyds onder die zwartagtig of bruinagtig ros zyn, en in eenige Landen zyn, gelyk de Varkens, zo ook meest alle Schaapen zwart. De Kleur.

I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Nog moeijelyker valt het te verklaaren, hoe het bykome, dat 'er, gelyk in de Nederlanden, onder de vyftig of honderd Lammeren somtyds een gevonden wordt, met een bruine of geheel zwarte Vagt. In Vrankryk zyn 'er, bovendien, ook gevlakte: in Spanje vindt men roode en in Schotland geele Schaapen.

Veelhoornige Schaapen.

Dit is zo zeer niet te verwonderen, dan dat, in de Noordelyke deelen van Europa, zelfs de Moerschaapen Hoornen draagen, die boogswyze zyn gekromd, gelyk ons van de Schotsche en Yslandsche verzekerd wordt, ja zelfs meer dan twee, en somtyds agt; waar van één midden uit het Voorhoofd groeit, gelyk ANDERSON verzekert. Buiten twyfel zyn het deeze, welken de Heer LINNÆUS onder den tytel van *Veelhoornige* Schaapen bedoelt, en waar van gemeld wordt, dat de Rammen dikwils vier, doch zelden zes Hoornen hebben, waar van de binnensten regt op staan; hoewel men ze veeleer als twee- of driedubbele Hoornen zou mogen aanmerken (*).

Afrikaansche.

Van drie andere Verscheidenheden, naamelyk van het Gemeene of *Boersche*, het *Engelsche* en *Spaansche* Schaap, is reeds genoeg gezegd. Het Afrikaansche, dat de vyfde Verscheidenheid uitmaakt by den Heer LINNÆUS, en van

CHAR-

(*) *Amœnit. Acad.* VOL. IV. pag. 174. Men verzekert, dat in Persië ook zodanige Schaapen zyn, met zes of zeven Hoornen op den Kop. *Hed. Hist.* IV. D. bl. 138.

CHARLETON genoemd wordt *Æthiopisch* Schaap, is van RAJUS genoemd Afrikaansch Schaap, in plaats van een Wollige Vagt bekleed zynde met kort borstelig Hair. Het gelykt, zo BRISSON verzekert, voor 't overige, in de uitwendige gestalte, naar onze gewoone Schaapen. I. AFDEEL. XXXV. HOOFDSTUK.

Arabische, met lange breede Staarten.

Twee Verscheidenheden van Schaapen zyn 'er in Arabie, die beiden door JOHNSTON, zo de laatstgemelde Heer verzekert, op Tab. XXIII, taamelyk wel afgebeeld worden, en naauwlyks van de gewoonen verschillen, dan door de Staart, die in sommigen zeer lang in anderen zeer breed en dik is. GESNERUS en ALDROVANDUS maaken gewag van die beiden, doch, dewyl de Staart in de genen die ze zeer lang hebben ook tevens aan 't end breed en dik schynt uit te loopen, heeft LINNÆUS 'er maar eene Verscheidenheid van opgegeven, onder den naam van 't *Arabische Schaap met een breede Staart*, 't welk sommigen ook het Turksche Schaap noemen. Men wil dat de Staart somtyds de zwaarte van dertig Ponden heeft, zynde een klomp van Vet, die een lekker Geregt uitmaakt voor de Oostersche Natie. De Persiaanen, onder welker Kudden zig veele zodanige Schaapen bevinden, maaken een soort van Rolwagentjes aan deeze Beesten vast, waar op het breede dikke end van de Staart, dat anders sleepen zou, in 't loopen legt en rust. Deeze Schaapen zyn, bovendien, in Armenie, Syrie, Egypte en Arabie, en in andere Oostersche Landen,

I. AFDEEL. XXXV. HOOFD. STUK.

daar de voornaamste rykdom der Landlieden in dit Vee bestaat, zeer gemeen. Men vindtze ook aan de Kaap menigvuldig.

II. *Aries Guineënsis.* Guineesche.

(2) *Schaap met hangende Ooren, groote Keel-kwabben, het Agterhoofd uitpuilende.*

Dit noemt men gemeenlyk het *Guineesche* of *Angolasche* Schaap van MARCGRAVIUS, die 'er, in zyne Historie van Brasil, een goede Afbeelding van gegeven heeft, gelyk ook JOHNSTON, op Tab. XLVI, onder den naam van *Aries Guineënsis.* De Ingezetenen van Congo noemen hetzelve *Memerian bacala.* Het verschilt van de gewoone Schaapen grootelyks, door zyne lange hangende Ooren, en wel inzonderheid door de Vagt, die niet met Wol, maar met kort Bokken-Hair bezet is, uitgenomen aan de Keel en Hals, alwaar het een ruime Kwab heeft en een groot bos draagt van lang Hair. KLEIN houdt het, zo 't schynt, voor den witten Ram der Israëliten of den *Verzoen-Bok*; doch BRISSON getuigt, dat de kleur verscheiderley is, gelyk die van onze Schaapen, daar het in grootte weinig van verschilt. Sommigen schynen het met den hier voor beschreeven Bok, die ook zulke lange neerhangende Ooren heeft, en *Caper Mambrinus* genoemd wordt, verward te hebben, en

(2) Ovis Auribus pendulis, Palearibus laxis, Occipite prominente. *Syst. Nat.* XI. Aries Guineënsis five Angolensis. MARCGR. *Brasil.* 264. RAJ. *Quadr.* 75.

en hier van komt het misschien, dat men gemeend heeft, dat de *Angolasche* Bok en die van *Angora* de zelfde ware.

I. Afdeel. XXXV. Hoofdstuk.

(3) *Schaap met regte, Slangswys gedraaide Hoornen.*

III. *Strepsiceros.* Cretische.

Veel gewag is by de Ouden gemaakt van deeze Soort van Schaapen, die van Brisson gebragt wordt tot de Bokken of Geiten. Aldrovandus meldt, dat de Hoornen van deeze Beesten regt op staan, dat zy in den omtrek, of in 't ronde, gegroefd zyn, en als een Wenteltrap gedraaid. Van de zodanigen zouden groote Kudden op 't Gebergte *Ida*, in 't Eiland *Candia*, dat oudtyds Creta genoemd werdt, geweid worden, geevende zeer fyne en glanzige Wol.

Voor weinige Jaaren werdt, aan de Oostkust van Afrika, een Beest geschooten, welks Hoornen men bevondt, regt uitloopende en tevens volstrekt *Spiraal* te zyn. Men hadt het van verre, dewyl het maar éénen Hoorn voor uit stak, voor den Eenhoorn aangezien. De geleerde Heer Narcissus, *Medicinæ Doctor* hier te Amsterdam, heeft my de nevensgaande Afbeelding van dit Beest, en van deszelfs Bekkeneel met de Hoornen, 't welk van zyn Ed. aan den Koning van Sweden is gezonden, medegedeeld.

XXXVI.

(3) Ovis Cornibus rectis, spiralibus. *Syst. Nat.* VI. Strepsiceros Cretensis. Bell. *Itin.* 20. Aldrov. *Bisulc.* 407. Raj. *Quadr.* 75.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

XXXVI. HOOFDSTUK.

Beſchryving van 't Geſlagt *der* KOEIJEN; *haare Eigenſchappen, Voedzel, Voortteeling, enz. Het Snyden der* Bullen. *De Vetweiding der* Oſſen. *Ziekten der Runderen. Waarneemingen van de* Vee-Peſt *in vroeger Eeuwen. Haare Doodelykheid in deeze tyd. De Oorzaak en Kentekenen onderzogt. Middelen 'er tegen gebruikt. De Uitſlag van de* In-Enting *derzelve. Verſcheidenheden onder 't Rundvee.* Zwaare *Deenſche, Hollandſche en Engelſche;* kleine *Laplandſche en Noorſche Koeijen*; halfſlagtige *in Barbarie en Italie. Geſtalte, Kleur; Tanden, Hoornen, enz. Melk, Boter, Kaas, Vleeſch, Smeer, Huiden en andere* Vrugten *deezer Beeſten. De* Buffels *en andere Soorten van uitheemſche* wilde *Stieren.*

Naam. DIt Geſlagt heeft geen mindere Verſcheidenheid van Naamen dan dat der Schaapen. De algemeene Naam is in 't Latyn *Boves*, in 't Franſch *Bœufs*, gelyk in 't Hoogduitſch *Rind* en in 't Neerduitſch *Rundvee* of *Runderen.* In 't byzonder wordt het Mannetje in 't Latyn *Taurus* geheten, welke Naam uit de Ooſterſche Taalen afkomſtig ſchynt te zyn; dewyl men de Stier of Bul in 't Arabiſch *Taur* noemt, in 't Chaldeeuſch *Tor*, in 't Hebreeuſch *Schar.* De Franſchen hebben 'er hun *Taureau*, de Italiaa-

nen

nen en Spanjaarden hun *Toro*, zekerlyk van afgeleid: de Duitſchers noemen hem *Stier*, de Engelſchen *Bull.* Een geſneeden Stier heet eigentlyk *Bos*, van 't Griekſche *Bous*, in 't Franſch *Bœuf*, in 't Spaanſch *Buey*, in 't Italiaanſch *Bue*. De Engelſchen volgen den Hoogduitſchen naam *Ochs*, met hun *Ox*, en wy noemen hem *Os*. *Vacca*, *Vache*, *Vaca*, is de Naam van de Koe in 't Latyn, Franſch en Spaanſch, die in 't Hebreeuſch *Bakar* heette, en in 't Hoogduitſch *Kuh* genoemd wordt, in 't Engelſch *Kow*. Het Kalf wordt *Vitulus* in 't Latyn geheten, *Veau* in 't Franſch, en in 't Italiaanſch *Vitello*: de Hokkelingen voerden den Naam van *Junix*, en de Vaarſen of jonge Koeijen van *Juvenca* in 't Latyn, in 't Franſch *Geniſſe*; de jonge Osſen werden *Juvencus* genoemd, in 't Engelſch *Heifer*, in 't Franſch *Bouvillon*. I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

De Kenmerken zyn, behalve de algemeene van het Vee, naamelyk die de Tanden en Hoeven betreffen; dat de Hoornen hol zyn, naar vooren gekeerd, halfmaanswyze en glad van oppervlakte. De Heer BRISSON zegt dat zy zydewaards gekeerd zyn; doch dit ſchynt my niet te paſſen op alle Soorten van dit Geſlagt. Kenmerken.

Hy begrypt 'er, behalve de tamme en wilde Osſen, ook de Buffels, benevens de Afrikaanſche en Amerikaanſche Dieren, die *Bonaſus* en *Biſon* genoemd worden, in; doch hy maakt nog eenige onderſcheidingen; zo dat hy agt Soor- Soorten.

 ten

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Soorten in dit Geflagt heeft: LINNÆUS maar vyf, hier volgende.

I. *Taurus.* Stier.

(1) *Koe* (*) *met de Hoornenke gelrond, naar buiten gekromd, en ruime Keelkwabben of Kosfems.*

Onder deeze Soort begrypt de Heer LINNÆUS zo wel de tamme als de wilde Bullen en Koeijen, waar van 'er in fommige Landen zyn. Ik zal eerft van de Tamme en vervolgens, als eene Verfcheidenheid, van de Wilde fpreeken.

Nuttigheid.

Onder al het Vee is 'er geen, 't welk den Menfch meer nuttigheid toebrengt dan de Runderen. Een Boer zal niet nalaaten, wanneer een Land 'er toe bekwaam is, hetzelve daar mede te beflaan, indien hy 'er flegts gelegenheid toe heeft. Immers in de veelheid en deugd der Melk, in de kragt en fmaak van 't Vleefch in de waarde van de Huid en menigte van Smeer, overtreffen zy de Schaapen, fchoon zy geen Wol geeven. Ondertuffchen heeft men van oudsher gezien, dat de Veehoeders, die een groote veelheid Lands beweidden, altoos Hoorn- en Wolvee ondereen hielden, en zulks is in die Geweften, daar menze in Heijen en Wilderniffen laat graazen, immer zo noodig, als in zodanige Landftreeken, daar de Weiden zyn afgeperkt en

(1) Bos Cornibus teretibus extrorfum curvatis, Palearibus laxis. *Syft. Nat.* VI. b. Bos. GESN. *Quadr.* p. 25. ALDROV. *Bifulc.* 13. Tab. XXXVI. JONST. *Quadr.* Tab. XIV. RAJ. *Quadr.* 70. a Urus. CÆS. *Bell. Gall.* VI. Cap. 5.

en zorgvuldig worden onderhouden; dewyl het Schaap niet alleen veel Kruiden eet, daar de Koe of Os geen ſmaak in heeft, maar zelfs de Koſt kan vinden op Landen daar Koeijen of Osſen in geloopen hebben. Dit komt daar van daan, dat de Koebeeſten, wegens de dikte hunner Lippen, het Gras zo kort niet afſcheeren, als de Schaapen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Ploegtrekken.

De Os dient zo wel niet als de Kemel, het Paard, de Ezel en Muil-Ezel, tot het draagen van Laſten: doch de dikte van zyn Hals, en de breedte van zyne Schoueers; toonen genoegzaam, dat hy in ſtaat is om het Juk te torſen, en dus tot het voorttrekken van een Rytuig en van de Ploeg. Zonderling is het, dat dit gebruik niet algemeen zy, en dat men deeze Beesten, in geheele Landſchappen, aan de Hoornen doet trekken. De reden zal waarſchynlyk zyn, dat men dus het zonder Juk kan ſtellen, en hierom was men in Ierland oudtyds gewoon, deeze Beeſten met de Staarten aan het Rytuig vaſt te binden, als wanneer 'er zelfs geen Touwen noodig waren. Ondertuſſchen blykt, dat de Os, door middel van een Juk, met veel meer kragt kan trekken en het langer uithouden, dan anders. Sommige beweeren, dat dit Beeſt beter tot de Ploeg zy dan het Paard, 't welk

(*) Men vergunne my hier het Woord KOE te gebruiken, in plaats van OS of RUND; als, zo 't my voorkomt, gevoeglyker zynde, en meer met de benaamingen der andere Geſlagten overeenkomſtig.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

welk hooger op de Pooten ſtaat en niet zo geregeld of geſtadig is in zyne beweegingen: doch de gewoonte doet, in deezen, zekerlyk zeer veel. Ook is 'er veel zorgvuldigheid noodig, om de Osſen op te brengen tot het loopen voor den Ploeg: zy moeten, op den Ouderdom van twee of ten hoogſten drie Jaaren, reeds gewoon worden gemaakt om het Juk te draagen: men moetze ſtreelen en vleijen, wryvende hun het Lyf, en geevende hun, van tyd tot tyd, gekookte Garſt, gebroken Boonen en ander Voedzel, daar zy het graagſt naar zyn; altoos met eenig Zout gemengd, 't welk hun zeer ſmaakt. Als men zulk een Beeſt onder 't Juk zal brengen, moet 'er een andere Os, die reeds hetzelve gewoon is, bygevoegd worden, en dezelve moet 'er mede aan de Krib of in de Weide gaan. Het is ook beſt, dat men zulk een jong Beeſt maar een korte poos laat arbeiden, inzonderheid in de Zomer, wanneer de groote Hitte de Osſen niet minder hindert dan de Schaapen. In 't Voorjaar en de Herfſt kan men de Beeſten, die het werken gewoon zyn, den geheelen dag laaten ploegen, mids zy een weinig gevoerd en tweemaal 's daags gedrenkt worden. 't Is ook niet onnut, dat men ze, gelyk de Paarden, rosſe, wasſche en de Hoeven ſmeere. De Ouden, die een byzondere Liefhebbery in de Landbouw hadden, bepaalden de grootſte uitgeſtrektheid van de Voor, welke men den Os, in ééne trek, liet Ploegen,

op

op honderd-twintig Schreeden: alsdan, oordeelden zy, moest men het Beest eenige oogenblikken laaten Adem scheppen, eer dat die Voor vervolgd, of een andere begonnen werde. Hedendaags, daar het de Landlieden alleen om profyt te doen is, let men daar op zo naauwkeurig niet.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Tot den Landbouw wordt in de Ossen veel keuze gemaakt. Het Beest moet niet te vet zyn noch te mager; kort en dik van Kop; breed van Voorhoofd: met wyde Hairige Ooren; groote zwarte Oogen; sterke Hoornen, die glad zyn en glinsteren; een dikken Smoel; de Neusgaten ruim; de Tanden wit en egaal; de Lippen zwart; de Schouders zwaar en dik; de Borst breed als ook de Lenden; de Kossem vallende tot op de Kniejen; den Buik zwabberig; de Voor- en Agterpooten dik en wel gespierd; de Staart tot by den Grond neerhangende. Men maakt ook veel verschil in de kleur; dewyl men ontdekt heeft, dat die wit of grys zyn van Hair, of gespikkeld, gelyk de Schimmelpaarden, tot de Ploeg niet deugen: daar, in tegendeel, de zwarte, roode en bruine, in veel agting zyn.

Vetweiding der Ossen.

De Os kan niet langer dan tot de tien Jaaren voor den Ploeg dienen: men doet best hem dan te mesten. Dit kan geschieden in alle tyden van 't Jaar, doch best in de Zomer, dewyl het dan minder kosten baart, en men verzekerd is, hem in de Herfst vet te zullen hebben. Zo dra men dit op 't oog heeft, laat men hem op-

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

houden met werken; men geeft hem veel drinken en overvloed van Sappig Voedzel, waar onder somtyds een weinig Zouts gedaan wordt, om zyne Eetlust op te wekken: men laat hem op zyn gemak herkaauwen en op 't heetste van den Dag leggen rusten. In minder dan vier of vyf Maanden wordt hy zo vet, dat hy naauwlyks meer loopen kan, en weegt alsdan, in Vrankryk, vyf- of zes-honderd Ponden; doch in de Moerassige Landstreeken van Neder-Limousin en Poictou, heeft men 'er wel gezien van negenhonderd Ponden. In Holland, weet men, worden zy, door enkele Vetweiding van een Zomer in 't Gras, gemeenlyk tot de zwaarte van by de duizend Ponden gebragt, en somtyds heeft men 'er gezien van omtrent tweeduizend Ponden.

Het snyden der Bullen.

De Os is eigentlyk een Bul of Stier, dien men in zyne Jongheid van de Teeldeelen beroofd heeft. Om dit te doen worden eenige zorgvuldigheden in agt genomen. Sommigen kiezen 'er de Meymaand of het Voorjaar toe uit; anderen den Herfst: men vat het Balzakje, met een Tangetje; snydt hetzelve open en neemt de Ballen weg; waar na de Wonde met eenige Olie of Balsem bestreeken en met een Pleister verzorgd wordt. Somtyds wordt het Balzakje ook maar afgebonden, gelyk in de Bokjes en Rammen geschiedt, of men bederftze door kneuzing. Het Beest is in de eerste dagen na de Operatie wanlustig, en men geeft het weinig

Spys

Spys of Drank; doch de Appetyt komt allengs weder. De bekwaamste Ouderdom, daar toe, is agttien Maanden of twee Jaaren: de Bullen, daar menze vroeger aan te werk stelt, besterven het doorgaans; doch men heeft gezien, dat Kalveren, wien kort na de Geboorte de Ballen weggenomen of nutteloos gemaakt werden, en die 'er van op kwamen, grooter en vetter Ossen zyn geworden, dan anderen, wien men de Operatie niet dan op de twee of vier Jaaren gedaan hadt; doch deeze verliezen minder van hunne moedigheid en sterkte. De zodanigen zelfs, die niet, dan zes, zeven of agt Jaaren oud zynde, gesneeden worden, schynen naauwlyks ontmand te zyn: zy tragten de Koeijen te ryden; doch men moetze daar van afhouden: want de paaring, en zelfs de bloote aanraaking, veroorzaakt aan de Klink of Schaamdeelen van de Koe zekere Uitwassen of Wratten, die men genoodzaakt is met een gloeijend Yzer weg te neemen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Dit snyden, indien het op den bekwaamen tyd geschiedt, beneemt den Stier die kwaade hoedanigheden, welken hem zo gevaarlyk maaken, dat men hem niet los durft laaten loopen, inzonderheid, als 't in de Rytyd is. Het berooft hem ook van die verschriklyk grove Stem; dat brullen, 't welk den Mensch een schrik aanjaagt, en als uit twee of drie Klanken of Toonen schynt samengesteld te zyn, duurende veel langer, dan 't loeijen van de Koeijen en Ossen.

Aart van den Stier.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

De Bul verheft zyn Stem niet dan uit Toorn of Minnedrift; de Koe loeit veeltyds uit schrik en schroom: het Kalf bulkt uit gebrek van Voedzel en begeerte tot zyn Moer. De roode kleur heeft een byzondere aandoening op de Koebeesten, op de Ossen, doch voornaamelyk op de Bullen, om ze dol te maaken, en dan heeft men ze somtyds Menschen zien vernielen. De Stieren-Gevegten, die in Spanje en Portugal nog dikwils gehouden worden, tot vermaak van 't Algemeen, geeven blyken van de onverschrokkenheid deezer Beesten, die Vuur noch Staal ontzien in hunne dolle drift, en door de Wonden, welke men hun toebrengt, langs hoe meer tot wraak worden aangeprikkeld.

Wilde Stieren.

Tot deeze Schouwspelen gebruikt men wilde Stieren, die in de Gebergten van Andalusie zyn, en 'er, op gelyke wyze als de Olyphanten in Oostindie, in Kraalen gevangen worden, door middel van tamme Koeijen, die dezelven daar in lokken. Dan worden zy in Hokken gezet en tegen den bestemden tyd bewaard: wanneer 'er Ridders, te Paarde, tegen zulk een Stier in 't Perk verschynen en hun leven waagen voor 't vermaak der Aanschouweren. Zy tragten het Beest, dat reeds doldriftig gemaakt is, met het scherpe Yzer van hunne Lansen te kwetzen, zo dat 'er het Yzer in steeken blyft, en ontwyken, door 't zwenken hunner Paarden, den vaart van den Stier, die, wanneer hy stooten wil, de Oogen sluit. 't Gemeene Volk, dat te

Voet

Voet vegt, weet zig op dergelyke wyze te redden; hoewel 'er, in die Schouwſpelen, dikwils Menſchen ſneuvelen. De eenigſte toevlugt, wanneer zulk een het Beeſt niet ontwyken kan, is, hetzelve te treffen boven op den Kop, tuſſchen de Hoornen, alwaar een klein Plekje is, daar men het den doodſteek kan toebrengen. Deeze Stieren, ſchynen my egter toe, in grootte niet veel te verſchillen van de gewoone Bullen, daar de *Aver-Os*, in 't Latyn *Urus*, in 't Franſch *Auroche* genaamd, die in Poolen, Pruiſſen, Lyfland en Moskovie, gevonden wordt, veel zwaarder is, hebbende byna de grootte van een Olyphant.

I. Afdeel. XXXVI. Hoofdstuk.

Hoedanigheid der Bullen.

De Stieren of Bullen, die men tot het ryden der Koeijen gebruiken wil, moeten uitgekoozen worden van eene fraaije geſtalte, taamelyk groot en wel in 't Vleeſch, en men verkieſt ze in Vrankryk rood van Hair; doch in Holland ſchynt men meer geſteld te zyn op zwarte of zwartbonte Bullen, daar niettemin Kalveren van komen van allerley kleur. De Ouderdom is beſt tuſſchen de drie en negen Jaaren: want, ſchoon de Bullen en Koeijen voor de twee Jaaren reeds voortteelen kunnen, zyn zy dan nog niet in de volle kragt; en, over de negen Jaaren zyn zy de beſte kragten kwyt, leevende doorgaans niet langer dan veertien of vyftien Jaaren. In die Landen, daar de Bullen onder de Koeijen loopen, geeft men 'er niet meer dan vyftien aan eenen Bul, hoewel hy ten

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

minste in staat is om 'er honderd en meer te ryden.

Voortteeling der Koeijen.

De Koe raakt dikwils in de eerste reis bevrugt, en dan laat zy zig niet weder ryden. Het Voorjaar is de tyd wanneer zy gemeenlyk togtig zyn; doch dit valt ook den geheelen Zomer voor. De Mey-Maand, als de Zon in het teken is van de Stier, munt daar in uit, en daarom, meenen sommigen, dat die Naam aan dat Gesternte gegeven zy; gelyk aan 't naastvoorgaande die van den Ram: dewyl de Springtyd der Rammen wat vroeger komt. Haare Dragt duurt ruim negen Maanden: zo dat de meeste Kalveren vroeg in 't Jaar ter wereld komen, en allerminst in de Herfst. De tekenen van de togtigheid der Koeijen zyn zeer kenbaar: zy springen op elkander, op de Osfen en zelfs op de Bullen: ook is haare Klink dan gezwollen en uitpuilende. Zy zyn, indien menze niet ontziet, maar voor de Ploeg of Kar zet, het versmakken van het Kalf zeer onderhevig: men moet ze zelfs het hard loopen of springen tragten te beletten, en brengenze in de vetste Weiden. Zes Weeken of twee Maanden voor den Kalftyd, moeten zy op de Stal ook wat rykelyker van Voedzel voorzien worden; men geeftze 's morgens Koeken of eenig ander Voeder, en houdt op met haar te melken: dewyl zy de Melk dan noodig hebben tot Voedzel van de Vrugt. Veelen droogen van zelf op; doch, die tot de laatste dagen toe haar Melk behouden, zyn de beste Kalfkoeijen.

Misgeboorten.

De Koe brengt somtyds Misdragten ter we-

reld.

reld. Om de inbeelding voorby te gaan van sommig Landvolk, 't welk zig wys maakt, dat dit Beest Egeltjes baare; zal ik alleen maar melden van sommige wanschapen Kalveren. Men heeft 'er gezien met twee Hoofden en met meer dan vier Pooten. In 't jaar 1745 werdt te Parys eene Koe vertoond, die boven in de Nek een vyfde Poot hadt, welke uitliep in een Bol van grootte als eens Menschen hoofd, waar na men die eenigermaate hadt doen gelyken; 't welk aan 't Gemeen veel verwondering gaf. Deeze Koe, in 't volgende Jaar gestorven zynde, werdt door den Heer Suë, Demonstrater der Ontleedkunde in de Koninglyke Akademie der Schilderkonst, geopend. Men vondt, dat de gemelde Bol bestond uit klompen Vet, in een Stoffe leggende, die ten deele naar Smeer, ten deele naar Wyndroesfem geleek. De vyfde Poot, die uit de Ruggegraat voortkwam, wordt nog in 's Konings Kabinet bewaard: dezelve is korter dan de anderen waren, en zeer onregelmaatig van Gebeente. In 't zelfde Kabinet vindt men nog twee Wanschepzels, van Kalveren die met de Ruggegraat aan elkander gegroeid zyn; enz.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Het Kalf, ter wereld komende, is vervat in zyne Vliezen, het *Licht* genaamd, die zig uitstrekken tot in de Hoornen van de Lyfmoeder; doch 'er niet, gelyk in de Merry, door rimpelagtigheden aan gehegt zyn, maar door middel van Moerkoekjes, zo klein en menigvuldig,

Vliezen van de Vrugt.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

dat men 'er wel tot honderd toe, van eene enkele Vrugt, geteld heeft. Deeze zyn platagtig, van ovaale figuur, ten deele door de Lyfmoeder, ten deele door het buitenfte Vlies, dat men *Chorion* noemt, geformeerd. Aan den binnen-Wand van de Lyfmoeder, naamelyk, puilen Eyronde bultjes uit, overeenkomende met andere bultjes, van dergelyke figuur, die uit de buitenzyde van het *Chorion* fpruiten, en deeze bultjes fluiten op elkander; zodanig, dat de uitpuiling van het Vlies die van de Lyfmoeder omvangt, 't welk dan te famen een *Cotyledon* geheten wordt. Ieder Koekje hegt het Vlies aan de Lyfmoeder, wanneer de Vrugt tot zekeren trap van groeijing is gevorderd, en, als men dan het Vlies van de Lyfmoeder affcheidt, verdeelen zig de *Cotyledones* in twee-en. Op het oogenblik van die verdeeling, wordt men gewaar, dat de bultjes van het *Chorion* met een menigte kleine heuveltjes zyn bezet, die uit zekere holligheden komen, welken 'er in de bultjes van de Lyfmoeder zyn. De bultjes fcheiden natuurlyk van elkander, als de Koe kalft, en dewyl zy zig op de Nageboorte als met een ingedrukt kuiltje vertoonen, zo heeft men 'er den gemelden Griekfchen naam, die *Navels* betekent, aan gegeven.

Zorg voor de Kalven.

Wanneer het Kalf gebooren is, laat men het, in fommige Landen, de vyf of zes eerfte Dagen by de Moer, op dat die het verwarme, en dat het geduurig Zuigen moge, wanneer het

luft

luſt daar toe heeft. Zo drá die Dagen gepasſeerd zyn, ſcheidt men het Kalf 'er van af, en geeft het Melk, om het, indien 't een Bulkalf is, ter ſlagting te meſten, of, indien 't een Kuykalf is, op te brengen tot een Koe. De beſte Kalveren zyn, die in 't Voorjaar ter wereld komen; want die laater komen dan Juny kunnen geen kragt genoeg krygen om de Winterkoude uit te ſtaan. Zy worden allengs gewoon gemaakt Gras en vervolgens Hooy te eeten, en moeten 's Winters wel verzorgd worden in een warme Stal.

I. Afdeel. XXXVI. Hoofdstuk.

De Leb of Stremzel.

In de derde en vierde Maag van een Kalf, dat zuigt of Melk drinkt, worden Klonters gevonden, die men in de Lugt kan laaten droogen, en alsdan gebruiken tot Stremzel van de Melk. Van dit Stremzel is maar zeer weinig noodig in een groote veelheid Melks. Gemeenlyk, egter, wordt hetzelve gemaakt van de Lebben of vierde Maagen van nugteren Kalveren of zelfs van Bokjes en andere herkaauwende Dieren, die nog geen ander Voedzel dan Melk gebruikt hebben (*). Men kan ook dit Stremzel uit de Koppen van zekeren Diſtel, of uit de Darmen van een ſoort van Viſch (†) haalen, en de Jooden willen 'er in 't geheel dat niet in hebben, 't welk van de gewoone Lebben gemaakt wordt.

Voedzel der Koebeeſten.

Het gewoone Voedzel der Koeijen en Osſen is,

(* Zie het VI. Deel der *Uitgezogte Verhandelingen*, bl. 588.

(†) Zie bladz. 124, hier voor.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

is, gelyk men weet, by Zomer Gras en 's Winters Hooy; doch men geeft hun gemeenlyk, onder het Hooy, eenig Voeder, gelyk Hennipkoeken; waar by de Boeren hunne rekening wel vinden. In andere Landen krygen zy, 's Winters, Knollen of Wortelen, Boombladeren, Hanekammetjes, Rupsklaveren, Wikken, Erwten, Boonen, en wat dies meer is. Zy schikken zig, des noods, naar allerley soort van Voedzel. Immers ik vind aangetekend, dat de Arabieren by Balsora, en de Indiaanen, die aan den Persischen Zeeboezem woonen, hun Hoornvee met Vischkoppen voeren, en even 't zelfde gebruik heeft in Noorwegen plaats, alwaar men, in 't Voorjaar, dikwils gebrek aan Voedzel voor de Koeijen heeft; weshalve, die aan 't Strand woonen, aan deeze Beesten dan somtyds Wier of Zeegras, met afval van Visch of Graaten gemengd, voorwerpen, 't welk de Koeijen zeer gretig eeten. Zelfs heeft men gezien, dat zy, uit gebrek, Beenderen van viervoetige Dieren, even als de Honden, knaagden en opaten. Men heeft dit zelfs aan 't Deensche Hof, te Koppenhagen, met veel verwondering beschouwd, in een Koebeest dat, enkel om die reden, uit het Stigt van Bergen derwaards ontbooden was. De Beesten worden daar ook dikwils met jonge Takjes van Boomen gespyzigd, en, als zy in 't Voorjaar eerst van Stal komen, houdt men in 't Gebergte een Vuur aan, by 't wel-

welke de Kudde zig 's nagts, en tegen den Melktyd, verzamelt. I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

't Is de gewoonte der Boeren, aldaar, de Runderen dagelyks eenig Zout te geeven, en somtyds waagen zy 'er wel een gezouten Haring aan. Dit middel wekt hunne Appetyt op, en versterkt hunne Maag. Om die reden plaatst men in Hongarie, in Spanje en andere Gewesten, by de Kalveren in 't Hok een Steen of brok Rots-Zout, of hangt éen Zak met Zout op de Stallen, waar aan deeze Beesten dikwils likken. Zy weigeren ook niet, Wyn of Azyn te drinken, en dit laatste is tegen sommige Kwaalen, wanneer zy geen lust tot Eeten hebben, van veel dienst; inzonderheid wanneer men 't Hooy, waar onder eenig Zout gestrooid is, daar mede besprengt. Nuttigheid van 't Zout.

De Kalveren zyn het likken van elkander zeer gewoon, en dit moet de oorzaak zyn, dat 'er zo dikwils van die soort van Ballen in derzelver Maag gevonden worden, welken men gemeenlyk *Ægagropilæ* noemt of Gemsen-Ballen: want van een dergelyke oorzaak als in de Gemsen (*) kan zulks niet afgeleid worden; dewyl zy geen Bladeren, Takjes, Hout of dergelyk Voedzel nuttigen. In de Osſen en Koeijen, die zig zelf veel likken, worden ook dergelyke Ballen gevonden, somtyds met een taamelyk harde bruine Korst omkleed, en dikwils zo groot, dat Hairballen in de Maag.

zy

(*) Zie bladzyde 191, hier voor.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

zy de Verteering van deeze Beesten hinderlyk zyn. Deeze Ballen zyn van grootte als een Ey, of als een Vuist, en men heeft 'er zo groot als een Kinderen-Hoofd, in een Kalf van zes Maanden, gevonden. Ik zag 'er onlangs een, die versch uit een Kalf gehaald was, van grootte en gedaante als een Kokosnoot zonder bolster, ongevaar twaalf Duimen in den omtrek. Onder een menigte van deeze Hairballen, uit Bullen, Ossen, Koeijen en Kalveren, die in het Kabinet van den Koning van Vrankryk bewaard worden, zyn de meesten twee of twee en een half Duim dik, rond of Eyrond van figuur, bruin, vaal of roodagtig van kleur. Sommigen hebben een Korst of Schors, anderen geen: men vindt 'er één zonder Schors, van zelfstandigheid als Vilt, maar door een menigte steeltjes Hooy steeken, die zig uitwendig vertoonen: een andere van een zeer los geweefzel, die anderhalf Duim dik zynde maar een half Loot weegt, daar de meesten twee of drie Loot zwaar zyn; en verscheide anderen zeer digt en fyn van Stof, geelagtig van kleur. Sommigen heeft men 'er, in dit Kabinet, welker Schors zeer oneffen is, zo dat deze zig op sommige plaatsen als dubbeld vertoont. De allergrootste, die men 'er bewaart, is een weinig platagtig rond, in de grootste middellyn vier en een half in de kleinste drie Duim en tien Liniën, bekleed met eene gladde geelagtige Korst, door welke eenige Hairen uitsteeken, en weegende

ruim

ruim agttien Loot, dat is meer dan een half Pond.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Steenen in de Galblaas.

De Heer DAUBENTON, die dit befchryft, vondt in de Galblaas van de wanftallige Koe, waar van ik te vooren fprak (*), een zeer fraaijen geelen Steen, van grootte als een Vuift. Men heeft in 't Kabinet meer zulke Galfteenen, of brokken van dezelven; want zy zyn zeer broofch en by uitftek ligt, bruin van kleur, fchynende uit een foort van Schilfers famengegroeid te zyn. Ook wordt 'er een Bezoar bewaard uit een Offe-Nier, byna Eyvormig van gedaante, overlangs een Duim groot, weegende omtrent drie vierde Loots; aan 't eene end witagtig van kleur, aan 't andere roodagtig en bezet met punten en bultjes van verfcheiderley figuur, zeer hard van zelfftandigheid.

Ongefteldheid der Nieren.

Omtrent de Nieren hebben de Koebeeften dikwils eenige ongefteldheid, welke men by 't flagten ontdekt. By voorbeeld, de flinker is altoos grooter, 't welk miffchien daar van daan komt, dat zy meeft op de regter zyde leggen. Men heeftze zo groot als een Kinderen-Hoofd gevonden, en dikwils is in een van beiden een Waterblaasje: ook ontbreekt fomtyds de eene Nier. Doch een der aanmerkelykfte byzonderheden, welke my in dit opzigt voorkomt, is de verfteening van het Brein, waar van de Heer DU VERNEY, de Jonge, een voorbeeld aan de Akademie

(*) Zie bladz. 279.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

demie der Weetenschappen van Parys vertoond heeft (*).

Het Brein versteend.

Het waren de Hersenen van een Os, zodanig versteend, dat zy de hardheid evenaarden van een Keysteen, zynde op sommige plaatsen alleen eenige weeke en spongieuse zelfstandigheid overgebleeven. Het Ruggemerg, ondertusschen, zo wel als de Zenuwen, die onder uit het Bekkeneel gaan, hadden haaren natuurlyken staat behouden. Het Agterbrein was ook versteend; het dunne Hersenvlies insgelyks, en de geheele Klomp scheen zo verward, dat men moeite hadt om de Deelen te onderscheiden. Inmiddels was deeze Os zeer vet, en zo sterk, dat hy, toen de Vleeschhouwer hem dooden wilde, tot viermaal toe den dans ontsprong: een aanmerkelyke omstandigheid, dewyl het eenigste voorbeeld, 't welk hier mede gelyk staat, gevonden wordt in 't Werk van BARTHOLINUS; zynde van een Os in Sweeden gedood, doch die zeer mager was en kwynende scheen. VALISNIERI, egter, heeft dit stuk, in een byzondere Verhandeling, naauwkeurig onderzogt, en duidelyk beweezen, dat 'er nooit een waare Versteening van het Brein in levendige Schepzelen heeft plaats gehad, maar dat het waare Brein onder een Steenagtige Klomp verholen zy geweest (†).

Die

(*) *l'Hist. de l'Acad. Royale des Sciences*, de l'An. 1703. p. 26.

(†) *Dell. Cerv. de Bue impietrite.* HALL. *Præl. Academ.* Vol. II. p. 26.

Die zelfde Natuurkundige heeft, zo wel als de Heer REAUMUR, zig toegelegd om de oorzaak te ontdekken van de Wormen, welke de Huid der Runderen, even als de Horſels in Lapland die der Rendieren, bederven en vol Gaten maaken. Zy hebben bevonden, dat deeze Wormen niet, gelyk VALENTINI zig verbeeldde, ontſtaan uit de Eijertjes van Inſekten, die, met de Spys en Drank door deeze Beeſten ingezwolgen zynde, in het Bloed naar de Huid zouden gevoerd worden; maar dat zy ontſtaan uit Eijertjes, die van zekere Vliegen op de Huid worden gelegd en daar door de warmte uitgebroed. Het onderſcheid van dit Inſekt en den Horſel der Rendieren, is elders aangetoond (*). I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. Wormen in de Huid.

De Runderen in 't algemeen, en de Osſen in 't byzonder, zyn aan veelerley Lighaamskwaalen onderhevig. Men kan 'er elders een breedvoerige Optelling van vinden, waar by de Middelen, die 'er gewoonlyk tegen gebruikt worden, zyn aangeweezen (†). Ik zal hier alleen maar ſpreeken van die Ziekte, welke nu wederom, ſedert zo veele Jaaren, byna door geheel Europa gewoed, en 'er zo veel ſchade aan de Menſchen toegebragt heefr, dat menze met reden als een Plaag des Hemels aanmerkt. Ziekten.

Ik heb hier de Vee-Peſt of Sterfte der Run- Vee-Peſt.

de-

(*) In het I. DEEL der *Uitgezogte Verhandelingen*. bladz. 641.

(†) Zie CHOMEL, *Huishoudelyk Woordenboek*, op Os.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK. *Vee-Peſt.*

deren, anders ook wel Runder-Ziekte genaamd, op 't oog: die, na dat zy zig in Vrankryk eenige Jaaren geopenbaard hadt, en vervolgens ontſtoken was in Vlaanderen, omtrent den jaare 1744 ook doordrong in de Vereenigde Provintiën, en ſedert door byna geheel Europa zig uitgebreid heeft, houdende nog tot heden in ſommige deelen aan. Omtrent den jaare 1713 was 'er een dergelyke Sterfte in de Nederlanden, doch dezelve hieldt in den Jaare 1721 op. Het was toen omtrent dertig Jaaren geleeden, dat men zulk een doorgaande Sterfte der Runderen in Europa hadt; naamelyk die van 't jaar 1682, wanneer de Plaag uit Italie in Bourgondie, en van daar in Switzerland overkwam, zynde diestyds in Groningen en Ooſtfriesland zeer hevig; doch dezelve hieldt op met het end van 't Jaar.

Haare Perioden of Tusſchenpoozingen.

Dewyl ik, in het Hollandſch Plakkaatboek, niet vroeger van eenige Ordonnantie omtrent de Runder-Ziekte gewaagd vind, zo zou men haaſt mogen denken, of dit een nieuwe Plaag ware, ten minſte in dit Geweſt; doch de Heer N. STRUYCK heeft my de Berigten meegedeeld, die by gelegenheid van het naſpooren van de Verſchyning der Komeeten of Staartſterren, welken men weleer als Voortekenen van de Peſt en andere Plaagen aanmerkte, door hem in de oude en laatere Gedenkſchriften ge vonden waren: waar uit blykt, dat men niet alleen in de voorgaande Eeuw, nog tweemaal, zodanig

nig een Sterfte der Runderen in de Nederlanden gehad heeft, maar het zou daar uit wel schynen, of dezelve omtrent om de *dertig* Jaaren kwam. Immers ik vind ze op de jaaren 1617 en 1653 aangetekend (*), 't welk, met die van 1682, 1713 en 1744, thans omtrent vier zulke Perioden of Tusschenpoozingen maakt. In de Zestiende Eeuw vind ik 'er niets van gemeld, dan alleen op 't jaar 1503, en in 't jaar 1272 was door geheel Vriesland een zwaare Sterfte onder 't Vee.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

Zwaare in 't jaar 810.

Verwonderlyk is 't, in hoe vroege tyden reeds melding gemaakt worde van zulk een Vee-Pest; doch zy schynt toen doorgaans met een Sterfte onder de Menschen gepaard te zyn geweest. De Historie-Schryver LIVIUS verhaalt, dat in 't vyfhonderd-zeven-en-zeventigste Jaar van Rome, 't welk nog omtrent 175 Jaar voor 's Heilands Geboorte was, een Sterfte der Runderen plaats had, waar op, 's jaars daar aan, Ziekten onder de Menschen volgden (†). Op 't jaar 810, dat is negenhonderd-vier-en-dertig Jaar of 31 Perioden voor die van 't jaar 1744, was de Vee-Pest zeer algemeen en zwaar. Verscheide Schryvers maaken daar gewag van. In sommige Kronyken wordt verhaald, dat op de Togt van

(*) Men is dikwils van 't Jaar, wanneer zy aanvang nam, niet verzekerd; op 't jaar 1648 vind ik in Noorwegen een zwaare Runder-Sterfte.

(†) T. LIV. Libr. XLI. Cap. 21. Tom. III. Basil. 1740. p. 744.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK. *Vee-Peſt.*

van Keizer KAREL den Grooten tegen de Noormannen, die, geheel Vriesland overweldigd hebbende, van daar in Vrankryk meenden te dringen, om die reden byna geen Runderen te bekomen waren: zy ſtierven allen tot één toe weg, en dergelyk een zwaare Sterfte onder dat Vee hadt in alle 's Keizers Landen plaats (*). Anderen melden, dat geheel Europa, doch inzonderheid Brittannie, door die Peſt van Beesten werdt ontledigd (†). In Nederlandſche Schryvers vindt men, dat 'er in Vriesland, Drenthe en daaromſtreeks, op dat jaar een Ziekte onder de Koeijen en Osſen ontſtondt, van welker gelyke nooit meer gehoord was, dewyl 'er van de honderd Beeſten naauwlyks een in 't Leven bleef (‡).

Andere in volgende jaaren.

Op 't jaar 840 wordt wederom gewag gemaakt van een ſchrikkelyke Vee-Sterfte, in ſommige deelen van Frankenland of Vrankryk *, en omtrent den jaare 990, dat honderdvyftig Jaaren of vyf Perioden laater is, wordt wederom van eene geſproken, die ten minſte drie of vier Jaaren ſchynt geduurd te hebben. Van dat Jaar, tot aan 't jaar 1272, vind ik ten minſte twaalfmaal, elk op een byzonder jaar, een Vee-Sterfte aangetekend. 't Is waar, dezelve komt juiſt niet

* *Francia*

(*) *Annales Franco-Fuldenſes.* p. 11. *Chron. Reginenſe.* Libr. II. pag. 38. *Annaliſt. Saxo.* Col. 173.

(†) *Polychreſt. Raynulph. Higd.* Libr. V. pag. 252.

(‡) J. MARCHANT. *Nagalm over de Veeziekte.* Haarl. 1745. pag. 2.

niet altyd op de gemelde Perioden, doch zy kan, gelyk thans, eenige Jaaren aangehouden, of eerst op de eene dan op de andere plaats gewoed hebben. Sommige Schryvers melden, dat 'er een Sterfte onder de Menschen mede gepaard ging of op volgde; anderen voegen ze by Overstroomingen. Daar zyn 'er, die melden, dat zy *Craba* onder de Romeinen genoemd werdt, 't welk de Kanker of 't Longe-Vuur zal betekenen: anderen geeven 'er den naam van de *Koge* aan, 't welk de Kuch zal zyn, en daar mede neemt de hedendaagse Ziekte dikwils aanvang: anderen schryven, dat de Ziekte zonder eenige blykbaare oorzaak ontstond. Uit dit alles en uit de groote Sterfte, die 'er een Gevolg van was, kan men niet twyfelen, of het is de zelfde aart van Runder-Ziekte geweest, daar men nu reeds zo veele Eeuwen van gesproken vindt. En, dewyl dezelve, buiten tegenspraak, besmettelyk is, gaande uit de eene Landstreek in de andere over, gelyk de Pest; zo zou het wel kunnen zyn, dat men ze, in den jaare 810, voor de eerste maal in deeze Gewesten had vernomen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

Zeker Heer uit het Brandenburgse, genaamd ELLARD TURFEN, die zig in de Natuurkunde en de Landbouwery zeer geoefend, en bovendien een taamelyke kennis in de Ontleed- en Geneeskunde verkreegen hadt, werdt, op het Voorstel van het Kollegie der Geneesheeren te Berlyn, met genoegzaame Penningen tot zyn

Onderzoek naar derzelver aart.

I AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee Pest.*

Reis- en Teerkosten begunstigd, om buitenslands zig nog meer toe te leggen op de kennis en Geneezing der Vee-Ziekte. Zyne Aanmerkingen zyn, door hem, aan de Koninglyk Sweedsche Akademie, te Stokholm, medegedeeld, die dezelven, op 't jaar 1756, in haare Verhandelingen heeft laaten inlasschen. Ik zal hier een kort begrip geeven, van 't gene hy nopens de Kentekenen, Oorzaak, en de Geneesmiddelen, verhaalt (*).

Kentekenen.

By het eerste aankomen der Ziekte wordt in sommigen meer, in anderen minder, schudding of trilling waargenomen: daar op ontdekt men, aan de Hitte van de Ooren, Ribben en Smoel, de tekenen van Koorts, die dikwils zo hevig is, dat de beweeging des Bloeds in de buitenste Aderen van den Hals duidelyk bespeurd wordt. De Hoornen zyn somtyds heet, somtyds koud, en de een kan koud zyn, terwyl de ander heet is. Even 't zelfde heeft ook in de Ooren en Neusgaten plaats, en toont de zwaarheid der Ziekte aan. Wanneer het Vee in de Zomer aangestoken wordt, houdt het gemeenlyk aanstonds met Eeten op; in de Winter niet zo schielyk maar allengs; eerst met herkaauwen, daar na met Eeten. Het drinkt ook weinig of niet, en laat den Kop hangen. De meesten zyn in den beginne zeer hardlyvig en veele hoesten of

(*) Zie der Kon. Schwed. Akad. Abhandlungen, XVIII. Th. p. 142, 221, 300.

of kuchen zeer. De Vooren in 't Gehemelte zien rood, en uit de Neusgaten druipt een Etterige Slym. Als de Ziekte tot rypheid gekomen is, hangt de Staart flap en dan begint de Loop, welke tot het end toe duurt, zynde somwylen Bloedig. Wanneer de Oogen hunne helderheid verliezen, en het witte geheel rood wordt van Bloed; de Ooren, Hoornen en Smoel, altemaal koud zynde; dan is het wel haast met het Beest gedaan. I. Afdeel. XXXVI. Hoofdstuk. *Vee-Pest.*

De onmiddelyke Oorzaak wordt van hem toegeschreeven aan de Dampen, die uit Beesten, in welken de Ziekte tot rypheid gekomen is, uitwaassemende, de Lugt besmetten. Deeze Dampen, van het Beest ingeslokt, met het Voedzel vermengd en door de Chylvaten in het Bloed gebragt zynde, versnellen deszelfs beweeging en doen Koorts ontstaan. Door de aanhoudende prikkeling wordt het Bloed gedreeven in de kleine Vaatjes, of uitgestort in het Vetvlies, en gaat in Etter over; als wanneer men de Ziekte *ryp* kan noemen. Veele Vogten, die van het Bloed afgescheiden worden, neemen de scherpheid der Besmetting aan, 't 't welk dezelven op de een of andere wyze doet ontaarten. Dikwils ontstaat 'er de Geelzugt of Galziekte uit; somwylen volgt de Waterzugt 'er op, doch niet dan in de Winter en als de Beesten zwak zyn van natuur. Oorzaak.

De Middelen, welken de Heer TURFEN voor deeze Ziekte opgeeft, zyn als volgt. I. Eerst Geneesmiddelen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

moet men de Beesten, indien zulks noodig geoordeeld wordt, doen Aderlaaten. 2. Dan neemt men een half Pond Spaansche Zeep; hoe harder en bruiner hoe beter; die men, geheel klein gesneeden zynde, doet in zes Kannen kookend heet Water, 't welk men wel omroert, tot dat alles gesmolten zy; wanneer men daar in doet een hand vol Salpeter, en geeft daar van aan het zieke Vee, 's morgens en 's avonds, een Stoop in, tot dat de Loop begint. Het mengzel moet de dikte hebben van dunne Melkbry, en kan, indien het door te blyven staan wat dik geworden is, met kookend Water verdund worden. Indien men 't zelve voor het aankomen der Ziekte ingegeven, en daar door het Vee een weeken Afgang veroorzaakt heeft, zal het weinig gevaar loopen. 3. Men gebruikt een Tabaksklysteer, of blaast, by gebreke van dien, de Rook uit een gewoone aan het end wel effen gemaakte Tabakspyp, tot het Gedarmte in, om de Loop te bevorderen, die, hoe schielyker zig in de Ziekte vertoonende, hoe meer hope geeft. 4. Terwyl de een het zieke Beest den Bek open houdt, neemt de ander een weinig wel fyn gewreeven Salpeter, zo veel hy met de drie Vingers opvatten kan, en smyt het die in den Bek; waar op de Kop zo aanstonds los gelaten wordt, om te beter te kunnen schuimen en kwylen. Dit doet groot nut, dewyl de Smoel en Neusgaten daar door van Slym gezuiverd en vervolgens de geheele Mond vogtig en

zagt

zagt gehouden wordt. Als de ingeworpen Salpeter niet van die uitwerking is, mag men het Beest verlooren agten. 5. Dewyl het Vee in de aanvang der Ziekte weinig drinkt, zo is 't noodig, dat men ieder Beest, dagelyks, drie of vier Bottels laauwagtig Water, waar in een half of drie vierde Loots Salpeter gesmolten zy, in de Keel giete. 6. t'Kan geen kwaad doen, dat men het met een Borstel wryve, alzo de Zweetgaatjes van de Huid daar door open gehouden worden. 7. Wanneer het Beest hardlyvig is, geeft men het omtrent een Once Terpenthyn-Olie, met een of twee Eijerdoiren en Water gemengd, in 't Lyf. 8. Ook is het, geduurende de Ziekte, dienstig, het Vee, nu en dan eens, drie, vier of vyf Lepelen Lyn-Olie te laaten gebruiken, om de Borst te verzagten en dus de Hoest of het Kuchen te verminderen. 9. Zo dra zig de Loop openbaart, is het dienstig, gewreeven Dennen-Schors te mengen met Eijer-Doiren, Water en zo veel Gerste-Meel, dat het een klomp zy van een Vuist groot; deeze geeft men, zo dra het doenlyk is, aan 't Vee in, met een half Mutsje Lyn-Olie: daar mede wordt om de zes Uuren voortgegaan, tot dat de Loop opgehouden is, en verder geeft men maar Lyn-Olie alleen. Het is in de Roode Loop een zeer nuttig Middel. 10. Indien 'er, op 't eerste ingeeven, aanstonds een Verstopping volgt, moet op nieuws de Tabaks-Klysteer gebruikt worden, om weder open Lyf te maaken;

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK. *Vee-Pest.*

want, indien de Drek niet van langzaamer hand harder wordt, zo is 'er een nieuwe verheffing van Koorts te dugten.

Andere Remediën.

Ik zal niet omſtandig ſpreeken van de Remediën, die 'er van verſcheiderley ſoort in de Nederlanden voorgeſchreeven zyn, van de eerſte openbaaring deezer Vee-Ziekte in onze Provintiën af, tot op heden. Immers men heeft zig tot nog toe beklaagd, dat 'er geen ſtaat op te maaken was; dewyl ſommigen, die hunne Beesten niets hadden ingegeven, 'er veelen van behielden, en anderen, die de Middelen hadden gebruikt, ze byna altemaal verlooren. Ook is het jammer, dat men zulke ongerymde Middelen in trein gebragt heeft of te werk geſteld; gelyk een menigte Jenever, ſcherpe Oliën en ſchroeijende Darmzuiveringen, die waarlyk als Pek in 't Vuur moeſten aangemerkt worden. Anderen hebben 't gezogt met een algemeen Middel, 't welk het beſmettend Gift door Zweeten zoude uitdryven; zonder te letten op de verſchillende ſtaaten der Ziekte. Ook is my niet gebleeken dat de Premie van duizend Gulden, welke door hunne Hoogmogenden in den jaare 1744 uitgeloofd werdt aan den genen, die een nieuwe en tot nog toe onbekende Remedie, welke op de Proef goed bevonden werdt, zoude bekend maaken, tot nog toe van iemand verdiend zy. Ondertuſſchen komt my het Middel, 't welk de Heeren Staaten van Overyſſel, in den jaare 1749, met hunne goedkeuring vereerd

eerd hebben, en verklaard, dat geene Beesten aan welken het gebruikt was, gestorven zyn, zeer overeenkomstig voor met die van den Heer TURFEN, uitgenomen, dat het wat kostbaarder is wegens de veelheid van Rhabarber (*). De Voorzorgen, welken de Geneeskundige Fakulteit der Leidsche Hooge Schoole al in 't eerst heeft opgegeven, zyn zekerlyk op de reden gegrond (†). Onlangs kwam men nog met nieuwe Remediën ter baan (‡).

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee Pest.*

In-enting der Vee-Ziekte.

In Engeland, alwaar de In-enting der Kinderpokjes met zo veel voordeel wordt geoefend, heeft men, na dat de Vee-Pest ook derwaards was overgewaaid, een dergelyk Middel daar tegen begonnen in 't werk te stellen. Ik heb hier de In-enting der Vee-Ziekte op 't oog, welke, zo men in 't voorste des jaars 1755 vernam, aldaar door een Heer in de Provintie van York in 't werk gesteld was, met zulk een goeden uitslag, dat hy van de tien Beesten, wien de Ziekte was inge-ent, negen in 't leven hadt behouden. In ons Nederland werdt dit aanstonds nagevolgd, in 't byzonder door zekere Luiden, die 'er uit Liefhebbery, en tot voordeel hunner Landsgenooten, in de Beverwyk de Proef van namen op zeventien Runderen; doch dit viel zeer

(*) Zie hetzelve in de *Europ. Mercurius* van 't jaar 1749. II. D. bl. 142.

(†) Zie dezelfde van 't jaar 1744. II. D. bl. 302.

(‡) Zie de *Nederl. Jaarboeken* van 't jaar 1755. bl. 1197.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

zeer ſlegt uit: dewyl 'er maar drie van overbleeven. Met anderen is het niet beter gelukt (*), en ſchoon een ervaren Geneesheer in Noordholland zig toegelegd heeft, om de manier van In-enting te verbeteren, en dezelve, door 't verſchil der Entſtoffe, zodanig te bepaalen, dat men een Beeſt in meer of minder trap Ziek kon maaken; bleek het egter by de uitkomſt, dat, die zwaar Ziek wierden door de In-enting, zo wel als van de Natuurlyk aangekomen Ziekte ſtierven, en dat anderen, die ligt Ziek waren gemaakt, by andere Zieke Beeſten gebragt, de Ziekte weder kreegen, welke hun ook dikwils doodelyk was (†). Naderhand egter heeft men zig beter Gevolgen daar van beloofd, dan uit die laatſte Proeven ſcheenen verwagt te moeten worden; dewyl een aanmerkelyk getal der Beeſten, wien de Ziekte door de Hoornſche Proefneemers was inge-ent, niettegenſtaande zy in 't volgende Jaar in 't Land liepen of op Stal ſtonden by andere Beeſten, die de Ziekte op de gewoone wyze kreegen, daar van onaangetaſt gebleeven zyn (‡). Doch 't is blykbaar, dat 'er eene geſteldheid plaats heeft in het Bloed of in andere deelen des Lighaams, welke de Beeſten, voor de zelfde Be-

(*) Zie de *Nederl. Jaarboeken* van 't jaar 1755, bladz. 330.

(†) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen*. III. DEEL. bladz. 246.

(‡) Volgens de *Amſterd. Kourant* van den 1 *Maart* 1760.

Besmetting, op de eene tyd meer op de andere minder vatbaar maakt (*). I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Pest.*

Dewyl de Runder-Ziekte, in 't Najaar 1759, sterk woedde in de Keizerlyke Landen aan de Oostzyde van de Adriatische Zee, vondt de Raad der Gezondheid van het Hertogdom Modena goed, eenige Voorzorgen en Middelen tegen die Besmetting voor te Schryven, welken van goede uitwerking zyn bevonden. Zy verbieden alle heete Zweetdryvende zaaken, pryzen Aderlaatingen, Laxeerende en Verkoelende Dranken met Salpeter aan, benevens het berooken der Stallen, het wryven van den Smoel en Tong der Beesten met Azyn, enz (†). Dit alles komt nagenoeg overeen met de Middelen en Voorzorgen, die van den Heer TURFEN aangepreezen, en door de Geneeskundige Fakulteit van Leiden opgegeven zyn (‡). Ondertusschen behoeft men niet te twyfelen, of het is eene zelfde Ziekte geweest, die nu sedert den jaare 1745, dat is meer dan vyftien jaaren, door geheel Europa gewoed heeft, zynde in 't jaar 1760 nog vry hevig in sommige deelen van Italie, Duitschland, en zelfs in Lysland.

Immers dit blykt niet alleen uit de Kentekenen, welke door ervaren Geneeskundigen, daar omtrent, zyn waargenomen, maar ook uit de Ge- Doodelykheid der Vee-Pest.

(*) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen.* IV. DEEL. bladz. 611.
(†) Zie de *Nederl. Postryder. April* 1760. bladz. 464.
(‡) Zie hier voor.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee-Peſt.*

Gevolgen; de doodelykheid, naamelyk, van deeze Vee-Peſt. In Vrankryk heeft men aangetekend, dat van 192 ſtuks Hoornvee, jong en oud, door de Ziekte 176 geſtorven, 7 gebeterd en 9 onaangetaſt gebleeven zyn. In Groot-Brittannie is de doodelykheid niet minder geweeſt (*). In de Zomer van 't jaar 1745 alleen, waren in 't Milaneeſche omtrent *zeventigduizend* ſtuks Rundvee door de Ziekte omgekomen. In Deenemarken werdt het getal der geſtorven Beeſten, in dat Jaar, begroot op meer dan 284827, waar onder omtrent *vyf-en-negentigduizend* in 't Hertogdom Sleeswyk alleen. In Vriesland heeft men, volgens een naauwkeurig opgemaakte Lyſt, van den 1 Oktober des jaars 1744 tot den 1 September 1745, verlooren 64596 Koeijen, 20248 Rieren en 24753 Hokkelingen, dat is te ſamen over de *honderdduizend* ſtuks (†). Het geheele getal der Runderen of Koebeeſten, welke, in de eerſte aanval dier Sterfte, binnen Weſtfriesland en 't Noorderkwartier geſtorven zyn, bedraagt volgens de Opneeming, die daar van, op order van de Heeren Gekommitteerde Raaden, in 't Voorjaar

1745

(*) Zie de *Uitgez. Verhand.* IV. DEEL. bladz. 604.

(†) Eigentlyk 109597. Zie de *Nederl. Jaarboeken* van 1757, bladz. 625. Ik weet wel, men vindt in de Lyſt het algemeene getal op 80908$\frac{1}{4}$ Koeijen geſteld; doch dit komt buiten twyfel daar van daan, dat men, in de *Remiſſie* en het *Douceur*, twee Vaarſen, als ook vier Hokkelingen, op een Koe rekent. De Vaarſen of *Pinken* ſchynt men daar *Rieren* te noemen.

1745 gemaakt werdt, 54344 ftuks, oud en jong; dat der gebeterden of herftelden, 7923 ftuks, en dat der Beeften, die gezond gebleeven waren, 15366 ftuks (*): zo dat van het geheele getal, 't welk dan 77633 moet geweeft zyn (†), omtrent een vyfde was gezond gebleeven en van de *vier vyfde* deelen, die de Ziekte gehad hadden, was ruim een agtfte gebeterd, de overige zeven agtfte deelen, zynde *zeven tiende* van 't geheele getal, waren geftorven.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. *Vee Peft.*

Menigte van Koebeeften in Europa.

In of omtrent het Jaar 1737 werdt het getal van al het Hoornvee, uit de Boeken van de Pagters, in geheel Holland opgenomen, en bevonden te zyn omtrent tweemaal honderdduizend ftuks. Dit is al een groote menigte van Vee, dewyl 'er gerekend wordt, dat in deeze gantfche Provintie ongevaar zo veel Huisgezinnen zyn: doch men kan niet twyfelen, of in Deenemarken, van waar ons Land jaarlyks met zulk een menigte van magere Koeijen en Osfen voorzien wordt, zal de menigte van Runderen nog grooter zyn. In Engeland weidt men ook verbaazend veel Runderen, en niet minder in Switzerland, alwaar de Bergagtigfte Streeken fchoone Landsdouwen hebben tot Voedzel van dit

(*) Zie de *Nederl. Jaarboeken* van 1757, bladz. 698.

(†) Ik reken hier oud en jong door malkander. Anders en volgens 't gemeen gebruik, twee Vaarfen of Pinken, en zo ook vier Hokkelingen, voor een Koebeeft rekenende; zou het getal minder zyn, en bedraagen in 't Hoorngeld maar 58849½ Koeijen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

dit Vee. In Vrankryk is de menigte daar van zo groot niet, naar de uitgestrektheid van het Land, maar in de Noordelyke deelen van Italie, gelyk het Milaneesch en de Landen aan de Po, vindt men van dit Vee ook een verbaazende veelheid.

Verscheidenheden.

Om kort te gaan, de Koebeesten zyn door geheel Europa gemeen, en, zo 't schynt, is dit Klimaat hun eigen. Al de genen, die natuurlyk Oostelyker dan Armenie en Persie in Asie, of Zuidelyker dan Egypte en Barbarie in Afrika, of in Amerika gevonden worden, behooren tot andere Soorten van dit Geslagt. De Europeaanen hebben hunne Koeijen, egter, voortgeplant in de andere Wereldsdeelen; gelyk aan de Kaap, en in Amerika, alwaar dezelven merkelyk van gedaante zyn veranderd, hoewel men ze niettemin wel onderscheiden kan van de natuurlyke Beesten dier Gewesten. Dit zelfde heeft in Europa, ja in een zelfde Ryk en Provintie plaats; alwaar die klein van stuk zyn zwaar en groot worden, wanneer zy voortteelen in een weelige Landsdouw; doch zulks hangt ook van de zwaarlyvigheid der Bullen af.

Zwaare Deensche Hollandsche en Engelsche,

„ In 't algemeen schynt het (zegt de Heer „ DE BUFFON) dat de Landen, die een weinig „ koud zyn, beter voor onze Runderen dienen „ dan de heete Landen, en dat deeze Beesten „ zo veel zwaarder en grooter worden, als het „ Klimaat vogtiger is en ryker in Weidlanden. „ De Osfen van Deenemarken, Podolie, d'U-

„ krai-

„ kraine en van Tartarie, daar de Kalmukken „ woonen, zyn de allergrootften; die van Ierland, Engeland, Holland en Hongarie, zyn „ ook grooter, dan die van Perfie, Turkye, „ Griekenland, Italie, Vrankryk en Spanje, en „ die van Barbarie zyn de allerkleinften. Men „ verzekert zelfs, dat de Hollanders, alle Jaaren, een groot getal groote, magere Koeijen, uit Deenemarken trekken, en dat deeze „ Koeijen in Holland veel meer Melk geeven „ dan de Franfche Koeijen. 't Is waarfchynlyk „ van dit zelfde Ras van Melk-Koeijen, dat men „ 'er overgebragt heeft en aangefokt in Poitou, Aunis en in de opgedroogde Moeraffen „ van Charente, daar men dezelven *Vlaamfche* „ *Koeijen* noemt: die inderdaad veel grooter en „ magerer dan de gewoone Koeijen zyn, maar „ eens zo veel Melk en Boter geeven, brengende ook Kalveren voort, die veel grooter „ en fterker zyn. Men kanze 't geheele Jaar „ door Melken, uitgenomen ettelyke dagen „ voor dat zy Kalven. Deeze Koeijen, egter, „ moeten uitmuntende Weiden hebben, fchoon „ zy niet meer eeten dan de gewoone Koeijen: „ want zy blyven altyd mager en de overvloedigheid van het Voedzel gaat in Melk over; „ daar, in tegendeel, de gewoone Koeijen vet „ worden en ophouden Melk te geeven, wanneer zy eenigen tyd geloopen hebben in al te „ weelig Land. Met een Bul van dit Ras, doet „ men de gewoone Koeijen een ander Ras

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

„ voortbrengen, 't welk *basterd* geheten wordt, „ zynde vrugtbaarder en geevende meer Melk „ dan het gewoone Ras, brengende ook dikwils „ twee Kalveren te gelyk voort. Zulk slag van „ Melkbeesten is het, dat de rykdom der Hol- „ landeren uitmaakt; en hun jaarlyk die me- „ nigte van Kaas en Boter uitlevert, waar van „ zy zo veel voordeel trekken. Deeze Koei- „ jen geeven eens of tweemaal zo veel Melk „ als de Fransche Koejen en wel zesmaal zo „ veel als die van Barbarie" (*).

kleine Laplandsche en Noorsche Koeijen.

Dat het de Koude van 't Klimaat alleen niet zy, die de Runderen doet grooter worden, leert ons de Ondervinding: want in Lapland niet alleen zyn deeze Beesten klein en wit van kleur, zo men van den Abt OUTHIER vindt aangetekend; maar zelfs in Noorwegen, omtrent de Stad Bergen en in derzelver Stigt, zyn zy veel kleiner dan de Deensche. De Heer ANDERSON schryft deeze kleinheid der Noordsche Landdieren aan de Koude van 't Klimaat toe, doch de Heer PONTOPPIDANS brengt daar tegen by, dat in 't Stigt van Drontheim, 't welk veel Noordelyker legt, zo wel de tamme als wilde Dieren, en de Vogelen zelfs, veel groo-

(*) *Histoire Naturelle du Bœuf.* pag. 136. De Heer SHAW, uit wiens Reizen DE BUFFON dit schynt gehaald te hebben, vind ik egter niet dat zulks van de Hollandsche Koeijen zegt, maar wel van een Engelsche Koe, die op 't Schip was van den Admiraal *Cavendish*, leggende op de Reede van Algiers.

grooter vallen dan omstreeks Bergen: als ook, dat op de Eilanden aan de Westzyde van Noorwegen, daar men jaarlyks veele Osfen vet weidt, die men daar in 't wilde laat loopen; deeze Beesten veel grooter dan op 't Vaste Land, ja niet kleinder dan de Deensche zyn. Zy worden, tegen den Slagttyd, of dood geschooten of met Strikken gevangen, geevende weinig Smeer, doch zeer lekker Vleesch (*).

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

Barbarische en Italiaansche halfslagtige.

Indien het Beest, 't welk de Heer PERRAULT ontleed en beschreeven heeft onder den naam van *Vache de Barbarie*, weezentlyk een gewoone Barbarische Koe geweest ware, zo zou de gestalte deezer Koeijen geen overeenkomst hebben met die der Europeaansche Runderen: doch hy twyfelt 'er zelf aan, en zegt, dat dit Beest beter naar een Hert geleek, uitgenomen de Hoornen, die egter ook veel verschilden van de Koe- of Osse-Hoornen; zo dat hy het liever zou houden voor den *Bubalus* der Ouden of Buffel, indien de Bult op de Rug niet daar tegen streed (†). Het kan ook de *Bison* of bultige Stier niet zyn, om dat het aan den Hals geen Maanen heeft. In de Valeijen van Piemont is een soort van Lastbeesten, die of van een Bul en Merry of van een Bul en Ezelin geteeld wordt: deeze valt kleinder en wordt *Bif*, de

(*) Naturl. Hist. von Norwegen. II. Th. pag. 8.

(†) *Ouvrages adoptéz.* Tom. II. pag. 205.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

de eerfte grooter en wordt *Baf* geheten. De laatfte heeft het bovenfte Kaakebeen, de andere het onderfte Kaakebeen kortft. De Kop en Staart gelyken naar die van een Stier, doch deeze Dieren hebben geen Hoornen en de verdere geftalte, als ook de fterkte, en de dienft, die men van hun heeft, is als van een Muilezel (†).

Geftalte der Runderen.

Het Gelaat der Runderen heeft geen kenteken van eenige hoedanigheid, die op een der Gemoedsdriften toepaffelyk zy: alleenlyk zou men zeggen mogen, dat 'er de plompheid in is afgefchetft. Van vooren, inzonderheid, geeft de breedte van den Kop en Smoel, de Knobbels waar in de Oogen ftaan, en de dikte der Hoornen, geen ander aanzien; doch van ter zyde is het Gelaat een weinig meer befneeden. De dikte van 't Lyf en de kortheid der Pooten, met en benevens de ruime Kosfem aan de Keel, maakt ook de geheele Geftalte lomp, doch, in vergelyking met den Olyphant en Rhinoceros, kan een Os waarlyk fraay van Lighaam genoemd worden. De logheid van het Rundvee is, inzonderheid wanneer zy leggen, blykbaar, en die hoedanigheid, eenigermaate met de houding der Koeijen overeenkomftig, fchynt volkomen ftrydig met de fierheid van een grimmigen Stier of Bul, die, als 't ware, verradelings den Menfche aanvalt. In de Kalveren

(*) *Tegenw. Staat van Italie.* Amfterd. 1761. I. Deel. bl. 459.

veren beantwoordt de houding volkomelyk de plompheid van 't Gelaat.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Kleur.

De gewoonste en bygevolg de natuurlykste kleur der Runderen is roodagtig vaal, doch men vindt 'er een menigte onder die zwart zyn of wit; ook rood- en zwartbonte, bruine, gryze, en gestippelde of gevlakte. Deeze Verscheidenheden komen onder de Koeijen menigvuldig voor, in de middelste en Zuidelyke deelen van Europa, en men onderscheidt, daar aan, eenigermaate den aart deezer Beesten: doch elders schynt de Kleur van het Klimaat af te hangen; gelyk in Noorwegen, alwaar alle de Runderen, zo wel als de Paarden, geel zyn. De Engelschen, komende op de Togt van den Heer ANSON aan 't Eiland *Tinian*, een der *Ladrones* in de Zuider Oceaan, vonden daar veele duizenden van Runderen, die altemaal spierwit waren, doch meestendeels zwarte Ooren hadden (*). 't Is ontwyfelbaar, dat deeze Beesten 'er, gelyk door de Nederlanders aan de Kaap, door de Spanjaarden zullen gebragt en voortgeplant zyn, om tot Voorraad van de Bezetting van 't Eiland *Guam* te verstrekken; doch 't was onbegrypelyk, daar de Kleur in Europa door de Voortteeling zo verandert en verwisselt, hoe zy aldaar van ééne Kleur konden zyn, indien het Klimaat niets daar toe deede. En, dewyl die Eilanden onder de

(*) *Reize rondsom de Wereld.* Amsterd. 1749. bladz. 284.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

de Verzengde Lugtſtreek en niet ver van de Linie leggen, zo blykt wederom, dat het Gevoelen van den Heer DE BUFFON, omtrent de zwartwording van het Hair der Beeſten door de Hitte, weinig grond heeft (†): want dan zouden de Koeijen geel, rood of zwart, moeten zyn in de heete Landen, en wit in 't Noorden.

De Tanden en Hoornen.

De Runderen hebben, gelyk de herkaauwende Dieren in 't algemeen, geen Snytanden in de Bovenkaak. Van de genen, die zy in de Onderkaak hebben, zyn de middelſten de langſte. De oppervlakte der Kiezen is ongelyk en zeer bekwaam tot het vermaalen van 't Voedzel. Hunne Onderkaak is byna de helft minder breed dan de Bovenkaak, 't geen dezelve beweeglyker doet zyn. Men kent den Ouderdom der Koeijen aan de Tanden en Hoornen. De eerſte Tanden, van vooren, vallen op de tien Maanden uit, en worden vervangen door anderen, die zo wit niet en breeder zyn: op de zeſtien Maanden vallen de Tanden, die naaſt aan de middelſten zyn, uit, en 'er komen voor deeze ook anderen in de plaats: op de drie Jaaren zyn alle de Snytanden vernieuwd, en alsdan egaal, lang en taamelyk wit: naar maate het Beeſt in Jaaren toeneemt, ſlyten zy af, worden ongelyk en zwart. Even 't zelfde heeft in de Bullen en Osſen plaats, zo dat de wegneeming der

(*) Vergelyk het I. STUK deezer *Nat. Hiſtorie.* bladz. 317.

der Teeldeelen geen verandering maakt in de groeijing noch in het verwiſſelen der Tanden. Niet meer doet de Sexe tot het afvallen der Hoornen: want de Bul en Koe krygen beiden op het derde Jaar nieuwe Hoornen, die zy dan, even als de tweede Tanden, hun Leven lang behouden: de Hoornen van den Os en van de Koe worden alleenlyk dikker en langer dan die van den Stier. De kleur der Hoornen is geelagtig: van binnen zyn zy hol en hunne holte paſt op een uitſtek van het Voorhoofdsbeen, dat ook hol is en gemeenſchap heeft met de boezems van dit Been. Zy groeijen aan, zo lang het Beeſt leeft, en maaken ieder Jaar een nieuwen ring: zo dat men, neemende de punt van den Hoorn voor drie Jaaren, daar aan gemakkelyk den Ouderdom van deeze Beeſten kent.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

De Beenderen.

In de Beenderen van 't Rundvee valt het volgende op te merken. Het Voorhoofdsbeen maakt de bovenſte helft uit van het Aangezigt, en de Slaapbeenderen zyn zeer klein, als onder de Hoornen verborgen. In het eerſtgemelde Been beſtaat het voornaame onderſcheid tusſchen den Kop van een Os en van een Paard. In het Tongebeen worden negen Beendertjes geteld, die door Kraakbeenderen aan elkander zyn gehegt. Het Borſtbeen is ſamengeſteld uit zeven Beenderen. Het Heiligbeen vertoont zig maar als een verlanging van de Ruggegraat. De Heupebeenderen maaken een ſoort van Drie-

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

hoek, met den grondsteun boven, van vooren verhevenrond, in 't midden uitgehold; wiens uitwaardse hoek een grooten knobbel vertoont, die in magere Koeijen en Osfen zeer zigtbaar is. Het Schouderblad heeft een geregelder driekantige figuur dan in de Paarden. Ieder Been, zo voor als agter, schynt in drieën verdeeld te zyn; dewyl het, behalve de Dy en Schenkel, van onderen een Pootpyp heeft, byna gelyk van langte als de andere Beenderen. Deeze Pootpypen hebben een geutje of groef, langs de voorzyde. De Schenkels der Voorpooten zyn dubbeld, gelyk de Voor-Arm in de Menschen, maar die der Agterpooten zyn enkeld.

Langte der Darmen.

Van de vier Maagen heb ik reeds gesproken. De Darmen hebben, van het Portier af tot aan den blinden Darm, de langte van honderdveertien, en verder tot aan het Fondament, van vier-en-dertig, dat te samen honderd-agt-en-veertig Voeten maakt, zonder den Blinden Darm, wiens langte derdhalf Voet is, te rekenen: zo dat men de geheele langte, van het Kanaal der Darmen, wel stellen mag op honderdvyftig Voeten. Een verbaazende langte, inderdaad, wel twintigmaal zo groot als de langte des Lighaams van dit Beest, en ongelyk grooter dan de langte van dit Kanaal in den Mensch, om van andere Dieren niet te spreeken; 't welk klaar aantoont, hoe de Natuur

voor

voor de Verteering gezorgd heeft in de Schepfelen (*). I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

In de Maagen van alle Osfen, welken de Heer DAUBENTON in de Maand April opende, vondt hy eén foort van ronde, dikke, kromme Wormpjes, roodagtig van kleur en glad, fmal toeloopende, en hebbende aan ieder end een opening. Zy fcheenen gehuisveft te zyn tuffchen de tepeltjes van de Pens en in de hokjes van de Muts. Hy telde 'er byna honderd in één Beeft, waar van de meeften zig in dat gedeelte van de Pens bevonden, 't welk aan de Muts het naafte is. Wormpjes in de Maag.

De Nieren van het Rundvee hebben, gelyk men weet, een zeer zeldzaame gedaante: dewyl zy fchynen famengefteld te zyn uit verfcheide knobbels; en dit wordt zo wel in de Koeijen en Osfen-, als in de Kalfsnieren, waargenomen. Ieder Knobbel is als een byzondere Nier, geevende een Buisje uit, en deeze komen te famen in het Bekken, 't welk den Pisleider afzendt als gewoonlyk. Nieren.

In het Hart der oude Bullen vindt men, onder het Klapvlies dat agter het regter Oor is, een langwerpig Beentje, 't welk de kromte des ingangs van de flinker Holligheid volgt, en een ander Beentje, dat kleiner is doch byna van de zelfde gedaante als het eerfte, in de ingang van Beentje in het Hart.

(*) Vergelyk bladz. 4, hier voor; en het I. STUK. bladz. 259.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

van die zelfde Holligheid, onder het Klapvlies 't welk agter het flinker Oor is. Het grootfte Beentje was, in een Onderwerp van middelbaare grootte, twee en een vierde Duim lang, over den grooten bogt gemeten: het kleine niet meer dan een half Duim (*). Even 't zelfde heeft plaats in de Herten (†).

Gebruik.

't Gebruik, dat van de Lighaamsdeelen deezer Beeften in de Samenleeving gemaakt wordt, gaat de verbeelding byna te boven. Zie hier, wat de Heer DE BUFFON daar kortelyk van zegt (‡). „ In Ierland, Engeland, „ Holland, in Sweeden en het Noorden, wordt „ een menigte Osfen-Vleefch gezouten en ge- „ rookt, zo ten dienfte van de Scheepvaart als „ ten voordeele van den Koophandel. Ook gaat „ uit deeze Landen een groote veelheid Leder. „ De Huid van de Osfen, en zelfs die der Kal- „ veren, dient, gelyk men weet, tot oneindige gebruiken: het Smeer is ook zeer nuttig, men mengt het met Schaapen-Ongel: „ de Drek is de befte Meft voor drooge en ligte Landeryën; de Hoornen van dit Dier zyn „ het eerfte Vat geweeft, daar men uit gedronken, het eerfte Werktuig, dat men gebruikt „ heeft om het Geluid te vergrooten; de eerfte doorfchynende Stoffe, die men bezigde „ tot

(*) *Descript. du Taureau*, par Mr. DAUBENTON. pag. 216.

(†) Zie bladz. 94, hier voor.

(‡) *Hist. Naturelle du Bœuf.* p. 136.

„ tot het maaken van Venfterglazen en Lantaarnen, en die men heeft zagt gemaakt, bewerkt en gefatfoeneerd, tot het vervaardigen van Doosjes, Kammen en duizend andere Werkftukken: maar laat ons eindigen, want de Natuurlyke Hiftorie moet ophouden, daar de Hiftorie der Konften aanvang neemt ". I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

De Melk.

Ik meen egter, behoudens de agting van dien Heer, over fommige deelen nog een weinig te moeten uitweiden. De Melk is zekerlyk een der nuttigfte Vrugten van het Rundvee. De aangenaamheid van haar Smaak doet ze tot een zeer gewoon Voedzel verftrekken, 't welk in allerley Ouderdom en Gefteldheden dienftig is; ja alleen genoegzaam om het Leven te onderhouden, zonder andere Spys of Drank. Men kan de Koeije-Melk ook tot een Geneesmiddel gebruiken in veelerley Kwaalen, daar het te doen is om eene verzagting der fcherpheid of verdikking der te groote dunheid van het Bloed: doch dan moet dezelve, zo dra zy gemolken is, gedronken worden. Het gefchiedt beft in 't Voorjaar of de Herfft, en men wagt zig, voor eenig Zuur te hebben in de Maag. Uitwendig dient de Melk niet minder tot een Stooving, 't zy met Bloemen van Vlier tegen de Roos, of met kruim van Brood in het Voeteuvel en de opkrimping der Peezen. Met Water gemengd is zy zeer verdunnende en verkoelende, doch inzonderheid de Huy, die zig affcheidt van het Stremzel der Olieagtige deelen, 't welk in de

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Melk, of op de gewoone wyze, of door bymenging van eenig Zuur, gelyk Limoenſap, Azyn of Wynſteen, geformeerd wordt. Deeze Huy, die in 't Franſch *petit Lait* genoemd wordt, ſchynt bezwangerd te zyn met een vlug Salpeteragtig Zout, 't welk eenigermaate den aart van Armoniak-Zout heeft, en uit dien hoofde verſtrekt de Huy, boven en behalve de verkoeling en verdunning der Vogten, tot een zagt Laxeermiddel om de Darmen te zuiveren, niet alleen, maar ook veele Verſtoppingen weg te neemen van de Ingewanden, inzonderheid van de Lever. Men kan 'er ook het Sap of Afkookzel byvoegen van Kruiden, die tot dit oogmerk byzonder dienſtig zyn, en dan verſterkt de Huy derzelver kragt en werking.

Zout of Suiker van de Melk.

Al over lang is het bekend geweeſt, dat men uit de Melk een natuurlyk Zout kon haalen, 't welk de zoetheid hadt van Suiker: doch de regte manier, om hetzelve te bereiden, is voor eenige Jaaren in Switzerland eerſt tot volkomenheid gebragt (*). Men kan dit Zout in alle Gevallen, daar de Huy of Melkwey dienſtig is, gebruiken, en ſommige Geneesheeren beweeren zelfs, dat 'er meer kragt in ſteekt, dan in dezelve. Het wordt tegen alle Ziekten, daar een byzondere ſcherpheid in de Vogten de overhand heeft, aangepreezen, tot een of twee Drachmen

(*) Zie een uitvoerig Vertoog daar over in de *Uitgezogte Verhandelingen*. II. DEEL, bladz. 542.

men 's daags in te neemen, met een Aftrekzel van Eerenprys, of zelfs maar in de Thee. Het wordt ook in de Borstdranken, tot twee of drie Drachmen op de twaalf Oncen, gemengd.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Boter.

De Melk, eenige Uuren stil staande, wordt met Room bedekt, die het Olieagtigste bevat, 't welk zig afscheidt van de Waterige, Zoutige en Weiagtige deelen. Uit deeze Room komt, door sterke beweeging, Boter voort. In Europa geschiedt dit, meestal, en bekwaamlykst, door middel van een Karnstok, die in een geslooten Vat op en neder gestooten wordt, 't zy met Menschen Handen, of door een Rad, waar in een zwaare Bulhond loopt, of anders. Natiën, die zulke Werktuigen niet hebben, weeten door enkele schommeling van de Melk of Room, in Lederen Zakken of genaaide Huiden, hunne Boter te maaken. 't Schynt dat men zulks in Vrankryk doet met Houten stampers, in Aarden Potten, die daar toe vervaardigd zyn. De Boter is, in de middelste en Noordelykste deelen van Europa en van Asia, in algemeen gebruik tot Saus en tot bereiding der Spyzen, waar toe men in de Zuidelyke Landen veelal Olie neemt. Men kan niet twyfelen, of zy is tot het temperen van veelerley Scherpheden, zo in als uitwendig, bekwaam. Die in Metaalen werken, welker Dampen van schadelyken aart zyn, gelyk Spiesglas, Koper en Kwikzilver, kunnen rykelyk Boter gebrui-

 ken,

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

ken, tot een Behoedmiddel voor hunne Maag. De Karnmelk, die van de Boter overblyft, is zuur en voor Menſchen van een Galagtig Geſtel of in heete Ziekten, als ook voor 't Arbeidsvolk en die zig ſterk beweegen, een zeer goed Voedzel.

Kaas.

Onder alle bereidzelen van de Melk is de Kaas het voedzaamſte en duurzaamſte. Men kan dezelve maaken van verſche, of van getapte dat is geroomde Melk, doch dan verlieſt de Kaas veel van haar ſmaak en vettigheid. De Koeijen-Kaas overtreft de Schaapen-Kaazen in voedzaamheid, en dezelven zyn drooger: doch door middel van zekere bereidingen wordt, of van Schaapen-Melk alleen, of onder de Koeijen-Melk, Kaas gemaakt, die in lekkerheid de andere overtreft. Dus is zekere Switzerſche groene Kaas, *Schabzinger* genaamd, niet minder vermaard, dan de *Kaas van Roquefort* (*), in Vrankryk; doch de Parmezaanſche in Italie, de Engelſche en Hollandſche van de beſte Soort, die meeſt van Koeijen-Melk gemaakt worden, betwiſten elkander den voorrang in ſmaaklykheid en deugd. De Kaas dient egter met maatigheid gebruikt te worden, inzonderheid wanneer zy oud is, en ſommige Menſchen, die Graveelagtig zyn, hebben aanſtonds Pyn van wegen derzelver ſcherpheid. De jonge en ongezouten Kaas

(*) Zie een Vertoog daar over in het VI. DEEL der *Uitgezogte Verhandelingen.*

Kaas is, uitwendig, een zeer verzagtende Pleifter. I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Onder al het Vee leveren de Runders het beste Slagtvleefch uit. Dat der Osfen is, gezouten of gerookt zynde, zeer bekwaam om lang bewaard en vervoerd te worden, en veel beter dan het Koeijen-Vleefch; 't welk egter, indien het van behoorlyk vet geweide Beeften komt, niet ligt verfmaad zal worden. Het allerbefte, om verfch te worden gegeten, is het Vleefch van gemefte Kalveren, en het Sop, daar van gekookt, is uitmuntende om de Ingewanden van Menfchen, die wat teer zyn, tot het ontvangen van een Purgeermiddel voor te bereiden. Het verftrekt een ligt verteerbaar Voedzel, en is derhalve voor zwakke Geftellen, die zig weinig beweegen, dienftiger dan voor Volk, 't welk veel beweeging heeft of eén zwaaren arbeid doet. De Longen van een Kalf, met Wortelen, roode Kool en verzagtende Kruiden gekookt, leveren een zeer goeden Borftdrank uit. Het Nat van Kalfspooten is een heilzaam Middel in fchielyke verzwakking door Bloedftortingen, enz. 't Vleefch.

De Offen-Gal heeft, zo wel in de Geneeskunde als anders, haar gebruik. Als dezelve door uitwaafeming dik gemaakt is, doet men 'er de veelheid van een vierde Loots van in Buikzuiverende Klyfteeren, om eene zagte prikkeling te maaken in 't Gedarmte. De Pleifter, uit deeze Gal, met Aloë, Myrrhe en Olie van Offen-Gal.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

Koloquinten famengefteld, op de Navel gelegd zynde, brengt de zelfde uitwerking voort, en is dienftig voor zulke Perfoonen, die een onverwinnelyke afkeerigheid hebben van allerley Geneesmiddelen, als ook voor Kinderen, die met Wormen zyn geplaagd. Tegen verfcheiderley Gebreken en Ongemakken van 't Gehoor, kan men vrugt hebben, van een vlokje Katoen of Watten, daar in gedoopt, in het Oor te fteeken: ook wordt zy dikwils, niet nutteloos, gebruikt, om het Hoornvlies der Oogen van Vlakken te zuiveren, die het Gezigt belemmerden. De Tinktuur van Offen-Gal is een zeer vermaard Blanketzel. Men haalt die uit dezelve, in de Zon gedroogd zynde, met Brandewyn; als men zig daar van bedienen wil, moet het Aangezigt 'er mede beftreeken worden, zonder daar aan te raaken, en zonder hetzelve bloot te ftellen aan de Lugt, drie of vier Dagen lang: vervolgens wafcht men het met Water van Boonen-Bloemen, en dit geeft 'er een wonderlyke blankheid aan. De Verwers bedienen zig, gelyk men weet, van de Osfen-Gal, om de Wolle, Lakenen en andere Stoffen, eer dezelven geverwd worden, te zuiveren, en men kan 'er de Olie- of Smeervlakken mede uit de Kleederen doen. De Schilders hebben 'er ook gebruik van, om de Kleuren een glans by te zetten en hunne Stukken fchoon te maaken, waar toe dezel e zeer dienftig is.

Offen-Bezoar.

In de Galblaas van den Os wordt dikwils een

Steen

Steen gevonden, die de figuur, grootte en kleur heeft van een hard gekookt Eijer-Doir; zynde by korften of fchilfers famengegroeid, even als de Bezoar-fteen, en daarom noemt men hem *Osfen-Befoar*, gelyk fommigen 'er den naam aan gegeven hebben van *Alcheron Lapis* en de Arabieren heeten ze *Haraczi*. Deeze Steen is het vermolfemen onderhevig en uit zig zelf te worden tot een Poeijer, als men hem een langen tyd bewaart; uit hoofde van de kleine Wormpjes of Myten die 'er in groeijen. Hy bevat vlug Zout en een weinig Olie: hy is zweetdryvende, tegengiftig en openende: men maakt 'er, ter Gifte van zes Grein tot een Scrupel, gebruik van, tot ftopping van den Buikloop, tegen de Vallende Ziekte en tot uitdryving van Venyn. Uitwendig tot een Niesmiddel gebruikt zynde, agt men, dat 'er het Gezigt door opgefcherpt en de Herfenen verfterkt door worden. Men moet hem niet verwarren met de Hairballen, die in de Maag der Kalveren en Koeijen gevonden, en ook wel *Bulithos*, dat is Osfen-Steen, genoemd worden, om dat zy fomtyds met een Steenige Korft overtoogen zyn (*).

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Veele andere Lighaamsdeelen van de Runders plagten oudtyds ook als Geneesmiddelen te worden gebruikt, en men kan niet twyfelen, of de Beenderen en Hoorens hebben dergelyke kragt

(*) Zie bladz. 283, hier voor.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

kragt als de Hertshoornen; te meer, om dat zy door Deſtillatie een zelfde Geeſt, Olie en Zout, geeven, doch zeer ſtinkende. Men wil ook, dat 'er van de Schenkels, tot het maaken van Meshegten, gebruik gemaakt wordt in plaats van Elpebeen. Het Merg derzelven is zekerlyk zeer verzagtende, wanneer het, met Wyn gemengd zynde, als een Smeering gebruikt wordt. Die zelfde eigenſchap heeft het Koeijen-Smeer, dat zeer gemeen is tot het maaken van Kaarſen, en dan veelal gemengd wordt met Moskoviſche of Noorſche Talk, welke meeſt uit Bokken-Ongel beſtaat (*); want de in 't wild of op ſchraale Landen loopende Runderen geeven weinig Smeer. In de Nederlanden zyn 'er wel geweid, die tweehonderd Pond, en daar boven, uitleverden (†).

De Huid. De Huiden der Osſen en Koeijen worden bereid tot Zool-Leer der Schoenen, en van die der Kalveren maakt men het Over-Leer, dat gemeenlyk Vet Leder genoemd wordt. Van de Kalveren-Vellen wordt ook een menigte tot het maaken van Parkement, en tot het binden van Boeken in Franſche en Engelſche Banden, gebezigd. Het Hair der Koeijen-Huiden, daar afgehaald zynde, dient tot het maaken van Kleeden, die ter dekking van de Glazen der Broeikas-

(*) Nat. Hiſt. von Norwegen. II. TH. p. 9, 10.

(†) *Kronyk van Schagen.* bl. 10.

kasſen en Oranje-Huizen, tegen de Koude en Vorſt, allerdienſtigſt zyn. De Drek deezer Beeſten is, zo in als uitwendig, by de Ouden in gebruik geweeſt; doch, behalve de Gevallen van een wanhopig Kolyk of verſtopping der Ingewanden, wanneer men 'er ſomtyds een Stooving van om den Buik ſlaat, zal dit walgelyke Middel, hedendaags, zo min in aanmerking komen als het poeijer van de Schaft van een Stier of Bul, waar van HELMONTIUS, tot Geneezing van den Rooden Loop en het Zydewee, een Geheim maakte.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

De Hoornen.

't Is bekend, dat van den Afval der Osſen, de Pooten naamelyk en eenige deelen van den Kop, Lym gekookt wordt. Ook weet men, dat dunne doorſchynende Blaadjes van Hoorn, in ſommige Lantaarnen, in gebruik zyn in plaats van Glas, om dat dezelven door 't ſtooten zelden breeken. Deeze Blaadjes worden gemaakt van Runder-Hoornen, die men aan de eene zyde open ſnydt, en dan in bladen ſplyt, welke dus maar eene bepaalde grootte hebben; zo dat men, dewyl deeze Blaadjes in dieper Sponningen moeten ſtaan dan het Glas, zeer belemmerd is met de ſchaduw der ſtaande Stukken, en op ver na zo veel dienſt niet van deeze Lantaarnen heeft als men wenſchte. De Chineezen, een zeer vernuftige Natie, weeten de Blaadjes Hoorn zo behendig aan elkander te ſoldeeren, dat de voeg niet alleen geen belemmering aan het Licht geeft, maar dat 'er zelfs

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

geen Naad, of eenig zigtbaar teken, van overblyft. Dus maaken zy ronde of Eyronde Bollen van Hoorn, wel van drie Voeten wyd, die zeer fraay zyn; wordende, daar te Lande, voor twee zodanige Lantaarnen, met haaren opfchik en toeftel, de Waarde van tweehonderd Hollandfche Guldens betaald. Zy gebruiken egter geen Koeijen-, maar Schaapen of Geiten-Hoornen, die zy, geweekt zynde en doorgezaagd, opklooven en verder in dunne Blaadjes fplyten, welke door kookend Water en door Vuur worden famengehegt, en door polyfting in den gemelden ftaat gebragt (*).

II. *Bonafus.*

(2) *Koe met de Hoornen naar elkander geboogen en zeer lange Maanen.*

Dit is het Kenmerk van een Beeft uit het Geflagt der Runderen, welks Griekfchen Naam, *Bonafos*, men in 't Latyn overgenomen heeft. De Duitfchers noemen het *wilde Buffel*, de Bohemers *Loni* en de Ingezetenen des Lands, daar men het vindt of plagt te vinden, *Monops*, volgens den Heer BRISSON, die het wilde Os noemt en verzekert, dat het in Peonie, op den Berg *Mesfapus*, huisveft. *Pæonia* is een Landfchap van Macedonie, en dus in Griekenland, genoemd

(*) Zie *Mem. de Mathem. & de Phyfiq.* Tom. II. p. 350.

(2) Bos Cornibus in fe flexis, Jubâ longiffimâ. *Syft. Nat.* VI. Bonafus. RAJ. *Quadr.* 71. JONST. *Quadr.* Tab. XVIII. Fig. 1.

noemd geweeft, op welks Grenzen, naar den kant van Medie, de Berg *Messapius* gelegen was. LINNÆUS ftelt de Woonplaats van dit Beeft in Afrika en Afia. I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

Gestalte. Het heeft de Geftalte van een Stier, zynde zwaarder dan een Os, doch zo lang niet. De Kop en Hals zyn bedekt met geele Hairlokken, zweemende naar de Maanen van een Paard, maar langer en fynder. De Hoornen zyn fraay blinkend zwart, binnenwaards en tevens nederwaards omgekromd, byna als die van een Ram. Het Hair over 't geheele Lyf is Afchgraauw naar den rosfen trekkende; de Huid zeer hard, zo dat het geen aandoening van Stokflagen heeft. De Staart is klein, ten opzigt van de grootte van 't Lyf.

Eigenfchappen. Dit Beeft gelykt in veele opzigten naar den Stier, zo wel in 't opgraaven van den Grond met zyne voorfte als in het fchoppen met zyne agterpooten; doch de gedaante zyner Hoornen maakt, dat het 'er tot den aanval weinig dienft van heeft. Het gebruikt derhalve tot zyne verdediging een ander Middel: want, door de Jaagers nagezet wordende, weet het, als het de Honden niet ontvlugten kan, ze af te weeren met zyne Vuiligheid, die het eenige Schreeden ver uitwerpt, en zo fcherp is, dat een Hond, op wiens Huid dezelve valt, te dier plaatfe zyn Hair kwyt raakt. Men wil zelfs dat de Koe, eer zy Jongen werpt, de plaats, daar zy zig be-

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK. vindt, met haaren Drek omringe, als of zy zig daar door beveiligen wilde.

Gebruik. Het Vleesch wordt ons door de Ouden, uit wien men deeze Beschryving heeft, verzekerd, uitmuntende te zyn van Smaak. Indien het Dier weezentlyk in Afrika gevonden wordt, zal het misschien dat gene zyn, van welks Huid de Inwooners van 't Ryk van Tafilet, aan de Zuidelyke Grenzen van Marokko, Schilden of Rondassen maaken, die voor Schietgeweer bestand zyn.

III. *Bison.* (3) *Koe met van elkander wykende Hoornen, zeer lange Maanen en een bult op de Rug.*

De Grieksche Naam *Bisoon* schynt in 't Hoogduitsch *Wisent* overgenomen te zyn, terwyl de Polakken dit Beest *Zuber* noemen en de Lithauwers *Suber*. Men kan 'er in 't Neerduitsch den Naam aan geeven van *bultige Stier*. De Heer BRISSON heeft 'er drie Soorten van in zyn Ossen-Geslagt, naamelyk de witte of Schotsche, de Duitsche en de Amerikaansche, die hy elk in 't byzonder aldus beschryft.

Witte of Schotsche. De eerste Bison verschilt van de gewoone Stieren niet, dan daar in, dat hy geheel wit is van kleur en lange Maanen heeft aan den Hals, by-

(3) Bos Cornibus divarcatis, Jubâ longissimâ, Dorso gibboso. *Syst. Nat.* VI. Bison. RAJ. *Quadr.* 71. GESN. *Quadr.* 296. JONST. *Quadr.* Tab. XVII. Fig. 2. Bison Americanus. CATESB. *Carol.* 3. p. 20. Taurus Mexicanus. HERN. *Mex.* 587. GESN. *Quadr.* 301.

byna gelyk een Leeuw. Deeze Beeſten zyn zo wild, zegt GESNERUS, en voor 't gezelſchap der Menſchen zodanig bevreesd, dat het Kruid, de Boomen en Vrugten, daar men alleenlyk aan geraakt had, hun zeer ver zou doen vlugten. Veel overleg is 'er noodig om ze te vangen: als men hun vervolgt, vreezen zy voor Honden noch Jaagers, voor Yzer noch Staal: zy vallen op alles, wat hun in 't gemoet komt, aan, en, gevangen zynde, ſterven zy van verdriet. Hun Vleeſch is goed en lekker: maar men heeft deeze Beeſten zo ſterk gejaagd, dat 'er hedendaags, in de Bergagtigſte deelen van Schotland, maar eenige weinigen te vinden zyn. I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

De Duitſche, die by KLEIN *wilde Stier* heet, is door zyne bult, welke de voorgaande niet heeft, en door de kleur onderſcheiden; hebbende ook, zo 't ſchynt, behalve de Maanen, een Baard of Sik, gelyk de Bokken. Deeze zal van den Heer LINNÆUS onder den volgenden begreepen zyn. Duitſche,

De Amerikaanſche of Indiaanſche, die by de Schryvers *Stier van Mexico* of van *Quivira* genoemd wordt, is kleinder dan de gewoone Os; de Pooten zyn kort en dik, de Kop is groot, de Borſt breed, doch het agterſte gedeelte ſmal: de Staart, die een Voet lang is, heeft geen Hair, dan een groote Kwaſt aan 't end: de Hoornen, aan den wortel dik, zyn opwaards geboogen, en binnenwaards inwykende. Op de Rug heeft hy een zeer groote en hooge bult. Amerikaanſche,

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

De kleur van zyne Vagt is zwartagtig bruin. In de Winter is het geheele Lyf bedekt met lang ruig Hair, dat tegen den Zomer afvalt en een zwarte rimpelige Huid bloot ſtelt voor 't gezigt: de Kop alleen blyft het geheele Jaar door ruig. Het Hair, dat het Mannetje op 't Voorhoofd heeft, is een Voet lang, dik en gekruld: hy heeft de Hoornen haakig, puntig, zwart, glimmende; de Oogen groot, woeſt, verſchrikkelyk, vlammende; de Tong zo ruuw, dat dezelve, door 't likken, de Huid weg neemt en Bloed voor den dag doet komen: het lange Hair, waar mede zyn Hals verſierd is, heeft eene Muskus-Reuk.

Eigenſchappen.

Dit Dier is een der verwoedſten van de Boſſchen van Zuid-Amerika; doch het laat zig temmen en wordt dan handelbaar. Het Wyfje wordt ſomtyds door de Tygers, die men daar heeft, aangerand en dan ontſtaat 'er, indien de Bul by der hand is, een ſchrikkelyk Gevegt, 't welk egter doorgaans ten nadeele van den Biſon uitvalt, en dan wordt ook de Koe verſlonden. Men houdt de Hoornen, zegt LEMERY, voor Zweetdryvende en Tegengiftig, indien 'er het Poeijer van ingenomen wordt, ter Gifte van een half Scrupel tot een Vierde Loots. RUISCH heeft verſchillende Afbeeldingen gegeven van den Biſon (*).

(4)

(*) De *Quadr.* Tab. XV. & XVI.

(4) *Koe met agterover leggende gedraaide Hoornen, die van vooren plat zyn.*

I. Afdeel. XXXVI. Hoofdstuk. IV, *Bubalus.* Buffel.

De Spaansche, Italiaansche, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche Naamen van dit Beest, zyn altemaal afkomstig van 't Grieksch Woord *Boubalos*, dat men in 't Latyn *Bubalus* of *Buffelus* noemt. Deeze Naam is van veelen gegeven aan verscheiderley wilde Osſen, anderen hebben 'er zelfs Geiten en dergelyke Beesten onder begreepen. Hier uit blykt, dat 'er weinig zekerheid zy, welk Beest de Ouden 'er door verstaan hebben. Hedendaags, zegt Klein, neemt men Osſen die groot zyn van statuur, en zeer lange Hoornen hebben, voor Buffels. Aldrovandus verhaalt, dat hy 'er gezien hadt te Rome, Florence en in andere Steden van Italie. 't Schynt een Asiatisch Dier te zyn, dat men in dit Gewest aanfokt tot den Landbouw.

Gestalte.

Zie hier, hoe deeze Autheur den Italiaanschen Buffel beschryft. Hy is den Os gelyk, maar grooter en hooger, hebbende een zeer harde Huid, kort, zwart Hair, doch dunnetjes, op 't Lyf, en geen aan de Staart. Het Voorhoofd is met stekelig Hair bezet. Hy houdt den Kop, die klein is naar 't Lighaam te rekenen, altyd over zyde. De Hoornen zyn lang, zwart en ge-

(4) Bos Cornibus resupinatis intortis antice planis. *Syst. Nat.* VI. Bubalus. Raj. *Quadr.* 72. Gesn. *Quadr.* 58. Aldrov. *Bisulc.* Libr. I. Cap. 6.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFD-STUK.

gedraaid: de Hals is dik; de Beenen zyn kort. In Asie, Griekenland en Egypte, als ook op 't Eiland Borneo en in Siam, is dit Beest gemeen. Men vindt 'er veelen in 't wilde loopen in een dorre onbewoonde Landstreek, op de Oostkust van 't Ryk van Napels, by Manfredonia aan de Adriatische Zee, alwaar zy zig geneeren met sommige Heesters, die daar groeijen, af te eeten, gaande dikwils op 't Strand in 't Water leggen, dat zy, met den Vloed, over zig heen laaten loopen, dewyl dit Beest het Water zeer bemint.

Eigenschappen.

De Buffel brult op een verschrikkelyke wyze. Hy bespringt de gewoone Koeijen niet, en zyne Koe zou geen Runder-Kalf laaten zuigen, ten zy het met Buffels-Stront bestreeken ware. Zy heeft ook altyd Melk in haare Uijers, van de bevrugting af. 't Is een werkzaam Beest. Men doet hem een Koperen of Yzeren Ring door de Neus, en maakt daar een Touw aan vast of een soort van Toom, en door dit middel geleidt, bestuurt men hem; doch te zwaar beladen zynde valt hy neer, en men kan hem met geene Stokslagen weder doen opstaan, ten zy hem de Last is afgenomen. Door een stuk rood Laken of Baay te zien, wordt hy, gelyk de Bullen, doldriftig, en ontziet niets in zyne razerny. Zyn adem, wil men, is vergiftig voor andere Dieren.

Gebruik.

In 't Land, omstreeks Pistoija in 't Groot Hertogdom Toskanen, wordt van de Buffelinnen-

Melk

Melk Kaas gemaakt, die taamelyk goed is, genaamd *di Cavallo.* Men gebruikt dit Dier veel tot den Ryſtbouw. De Jooden eeten 't Vleeſch der Buffelen, en het wordt te Rome op de Markt verkogt; doch is zo taay, zegt men, dat het, tegen een Muur geplakt zynde, niet gemakkelyk daar weder af te krygen zy. De Portugeezen, die ook Buffels hebben in hun Land, ſnyden het aan Schyven, en geeven het, gedroogd zynde, de Slaaven te eeten. De Hoornen, Hoeven, Gal, het Smeer en andere Lighaamsdeelen, zyn in de Geneeskunde byna van de zelfde kragt, als die der Osſen of Runderen.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

Ik zou hier nog ſpreeken kunnen van den Afrikaanſchen Buffel, waar van de Schryvers melden: doch deeze ſchynt my toe de *Bonaſus* te zyn, en de Amerikaanſche van CATESBY is de *Biſon* of bultige Stier, reeds beſchreeven. Een Soort, egter, is 'er onder de Buffels, waar aan LINNÆUS twyfelt, of dezelve van de voorgaande verſchille of niet: naamelyk

(5) *Koe met de Hoornen korter dan de Ooren, een Bult op de Rug, doch zonder Maanen.*

V. *Indicus.* Indiaanſche. PL. XXVII.

Deeze wordt, van den Heer EDWARDS, *kleine Indiaanſche Buffel* geheten. Het Beeſt, zegt deeze Schryver, heeft omtrent de grootte van een

(5) Bos Cornibus Aure brevioribus, Dorſo gibbo, Jubâ nullâ †. Bubalus parvus Indicus. EDW. *Av.* 200. Tab. 200.

I. AFDEEL. XXXVI. HOOFDSTUK.

een halfjaarig Kalf, en de geſtalte des Lighaams zweemt veel naar die der Engelſche Bullen, uitgenomen de Bult op de Rug en de Hoornen, die zo kort zyn, dat zy naauwlyks buiten het gekrulde Hair, 't welk boven op den kop is, uitſteeken. De Ooren zyn veel grooter en langer dan de Hoornen; van binnen, daar zy geen Hair hebben, Vleeſchkleurig. De Oogen zyn in langwerpige zwarte plekken geplaatſt, aan de zyden van den Kop: de Oogappels ſtaan in kringen van Hazelnooten-kleur. De Neus is redelyk breed en plat, kaal en vogtig aan den buitenkant, daar de Neusgaten zyn. Aan de Lippen en Smoel ſtaan eenige ſtyve Hairen, dun gezaaid. Het geheele Lyf is bedekt met taamelyk kort glad Hair, blaauwagtig Aſchgraauw aan den Kop, Hals, Rug, Staart en Zyden; wit in de Nek, gelyk ook aan de kanten van de Neus en boven de Oogen. De Buik is zo dunnetjes bedekt met helder Hair, dat 'er de kleur van 't Vleeſch door heen ſchynt. De Beenen, die wat dunner, doch niet langer zyn dan die der Runderen, hebben ook een ligte kleur, wordende allengs wit naar de Voeten toe, van vooren gevlakt en met zwart getekend. De Kwaſt, aan 't end van de Staart, is insgelyks zwart. De Hoeven zyn als die van 't Hoornvee, en donkerbruin van kleur.

Gebruik.

Men gebruikt deeze Beeſten in de Ooſtindiën, alwaar zy gewoon tam Vee zyn, omze voor de Koetſen of Rytuigen te zetten in plaats

van

van Paarden. Edwards verhaalt, hoe hy den Heer Sloane dikwils had hooren zeggen, dat men van de Schenkels van deezen Buffel, gebrand of half gecalcineerd, aldaar maakt 't gene gewoonlyk *Slangesteenen* genoemd wordt, die men voorgeeft gehaald te zyn uit den Kop van den Slang, genaamd *Cobra di Cabelo*, en aan dezelven die wonderbaare eigenschap toeschryft, van, op de Wond gelegd zynde, 't Venyn daar uit te trekken, en, in Melk gewasschen of gedroogd, wederom bekwaam te worden tot het zelfde gebruik.

Zodanig een Buffel is eenigen tyd graazende gehouden op 't Exercitie-Veld te Londen, maar de nevensgaande Afbeelding is gemaakt naar die, welke de Heer Sloane in zyn Huis te *Chelsea* hadt hangen, zynde getekend naar zulk een Beest, 't welk uit Oostindie aan den Heer Baronet Josiah Child tot een present gezonden was, komende volmaakt met het gemelde overeen. Linnæus zegt, dat dit Buffeltje in China zig onthoudt.

 XXXVII.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

XXXVII. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* PAARDEN, *waar onder de* Ezelen en Muilezelen, *als ook het Afrikaansche Dier*, Zebra *genaamd, begreepen zyn. De* Gang *der Paarden, hunne Stap, Draf, Galop en Telgang.* Voortteeling: *het* Hippomanes *van 't Veulen. De Snotterigheid of* Droes. *Keurlykheid der* Arabische, *kleinheid der* Noorsche, *Vangst der* wilde *Paarden in Amerika. Hunne Gestalte, Ingewanden, Wormen in de Maag. Groote* Steenen *uit hunnen Buik gehaald. 't* Sagryn-Leder *van de Huid der Ezelen. Gebruik der Ezelinne*-Melk. *Wilde of* Woud-Ezels. *Voortteeling der* Muilezelen. Jumarra's, *een soort van Lastbeesten. Gestreepte Ezel*, Zebra *genaamd.*

Rang-schikking. DE Heer KLEIN maakt, in zyn Eerste Rang der Viervoetige Dieren, welke de *Hairige* en *Geboefde* bevat, de Eerste Familie van de Paarden, om dat derzelver Hoeven onverdeeld zyn. Het Geslagt deezer Dieren is het eenigste by BRISSON, in deszelfs Zesde Rang; alzo zy Snytanden boven en onder in de Mond hebben, en de Pooten eenhoevig. De Heer LINNÆUS maakt, onder den Naam van *Belluæ*, thans zynen Zevenden Rang van de twee Geslagten, van het *Paard* en *Rivier- of Zee-Paard*, die hy voorheen met den Olyphant, Rhinoceros en 't Var-

ken,

ken, onder den Naam van *Jumenta*, in zynen Vyfden Rang geplaatst hadt. I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

De algemeene Kenmerken van den Zevenden Rang der Zoogende Dieren zyn: de Voortanden stomp geknot te hebben, en twee Prammen in de Liesschen. Die van 't Paard, in 't byzonder, 't welk zes Snytanden in ieder Kaak heeft; dat de bovensten regtop staande, evenwydig en digt aan elkander, de ondersten meer uitsteekende zyn. De Hondstanden zyn enkeld, en staan zo wel een weinig van de Voortanden als van de Kiezen af, die het Dier 'er vier-en-twintig heeft. De Hoeven der Pooten zyn onverdeeld. Kenmerken.

De Heer BRISSON telt in dit Geslagt vyf Soorten; 't welk daar van daan komt, dat hy den *Muil-* en den *Woud-Ezel* voor byzondere Soorten rekent. LINNÆUS, die deeze beiden onder de Ezelen betrekt, heeft maar drie Soorten, als volgt. Soorten.

(1) *Paard met de Staart overal Hairig.* I. *Caballus.* Hengst.

Dit Dier is by de Hebreen bekend geweest onder den Naam van *Sus*, en het Wyfje onder dien van *Susah*: de Chaldeen noemden hetzelve *Susuatha*, de Persiaanen *Asbecha* en de Arabieren *Baiel.* De Grieksche Naam is *Hippos* en de La-

(1) Equus Caudâ undique Setosâ. *Faun. Suec. Syst. Nat.* Equus. GESN. *Quadr.* 132. ALDR. *Ung.* 12. JONST. *Quadr.* 1. Tab. 1, 2, 3, 4. RAJ. *Quadr.* 62.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Latynsche *Equus*, of *Jumentum*, welke laatste, schoon ook aan de Ossen, Ezels en andere Lastdraagende Dieren gemeen, egter wel voornaamelyk gebruikt werdt ten opzigt van de Paarden. De Hengst voerde, in 't Latyn, den Naam van *Caballus*, waar van de Spanjaarden en Italiaanen hun *Cavallo*, de Franschen hun *Cheval* ontleend hebben. Een gesneeden Hengst, of Ruin, heet in 't Fransch *Cheval hongré*, en een Spring-Hengst *Etalon*. Men geeft de Merry, in 't Fransch, den Naam van *Jument*, en het Veulen dien van *Poulain*. De Duitschers noemen dit Dier *Rosſ* of *Pferd*, de Bohemers *Kun*, de Polakken *Kon*, de Sweeden *Hæſt* en de Engelschen *Horſe*. Het Veulen, dat men in 't Latyn *Hinnulus* noemt, voert in 't Engelsch den Naam van *Ginnet*, en de Ruin, *Cauterius*, wordt *Gelding* geheten.

Eigenschappen.

Een Hollandsch Geneesheer, PETRUS NAALDWYK genaamd, die in den jaare 1631 over de Natuur en Eigenschappen der Paarden schreef, zegt dat zy warm en vogtig zyn van Temperament (*). 't Is zeker, dat het naturel deezer Dieren niet wreed zy: fierheid en wildheid munt 'er alleen in uit. Schoon de meeste andere Dieren in kragt overtreffende, randen zy die nimmer aan, en, wanneer zy 'er van aangevallen worden, schynen zy dezelven met veragting aan te zien.

De-

(*) *Philipp. ſive de Equor. nat. elect. educat. discipl. & curatione.* Leidæ. 1631. Libr. I. Cap. 1.

Dewyl zy geen Voedzel noodig hebben dan Gras en Kruid, en 't Vleesch hun niet smaakt, zo doen zy de andere Dieren geen Oorlog aan, en hebben ook geen vreeze voor anderen, die, hoe vreeslyk ook van Muil en Klaauwen, van hun met de Pooten worden afgeweerd. Nog minder voeren zy onder elkanderen Kryg wegens hun bestaan; alzo het Aardryk hun doorgaans Spyze genoeg verschaft, en zy zelfs de Kost kunnen vinden op Landen, die de Runders hebben afgeschooren. Zy houden zig niet, gelyk deeze en andere Beesten, Troepswyze tot onderlinge Veiligheid, maar veeleer uit genegenheid tot elkanderen, en geeven geen blyken van hunne kragt en fierheid door het Vegten, maar door tekenen van Eerzugt, als 't ware; 't zy met om 't snelste te loopen, door een Rivier te zwemmen, over een Sloot te springen, en dergelyken meer. Van de zodanigen, die dit in hunne Jongheid het vlugste en bekwaamste doen, worden de beste Paarden aangefokt.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Moedigheid.

Men verwondert zig in de Noorder Landen dikwils, hoe dapper de Paarden zig tegen Wolven en Beeren verdedigen. Wanneer een Hengst, die Merriën of Veulens by zig heeft, een Beer gewaar wordt, zo doet hy zynen Stoet agter zig gaan, en schroomt niet den Beer met zyne Voorpooten aan te vallen, die hy als een paar Trommelstokken gebruikt, behoudende dus gemeenlyk op dit Roofdier de overhand. 't Is eens

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

gebeurd, wanneer men zulks aan 't Deensche Hof niet gelooven wilde, dat een der Amptenaaren van Koning Frederik den IV., op Frederiksburg, een zyner Karospaarden daar aan waagde, 't welk oogenblikkelyk eenen los gelaten Beer aangreep, zonder eenig Lyfsgevaar. Somwylen egter behoudt de Beer, door zyne meer dan tweevoudige sterkte, op het Paard de overhand, inzonderheid wanneer hetzelve hem de Rug toekeert, en hem met de Agterpooten schoppen wil; want de Beer springt dan het Paard op de Rug, en houdt zig met Muil en Klaauwen daar op vast; hoe snel het Dier ook tragt te rennen; tot dat het eindelyk in onmagt nedervalt (*).

Wilde Paarden.

Eenige oude Schryvers spreeken van wilde Paarden, en verhaalen zelfs waar die huis hielden. HERODOTUS zegt, dat 'er zig aan de Oevers van de *Hypanis* in Scythie bevonden, die wit waren, en in het Noordelyk deel van Thracie, over den Donau, die het Hair vyf Vingeren lang hadden over 't geheele Lyf. ARISTOTELES haalt Syrie, PLINIUS de Noorder Landen, STRABO de Alpen in Spanje aan, als de plaatsen, alwaar men wilde Paarden vondt. Onder de hedendaagschen wordt het zelfde gezegd ten opzigt van Schotland en de Orkadische Eilanden, van Moskovie en 't Eiland Cyprus. LEO de Afrikaan verhaalt, dat 'er in de Woesty-

(*) Nat. Hist. von Norwegen. II. Th. p. 7.

ſtynen van Afrika en Arabie wilde Paarden waren, en dat hy zelf in die van Numidie een Veulen hadt gezien, wit van Hair en met gekrulde Maanen. MARMOL beveſtigt zulks, wanneer hy zegt, dat 'er in de Wilderniſſen van Arabie en Lybie gevonden worden, die klein zyn en Aſchgraauw van kleur; dat men 'er ook witten vindt, hebbende het Hair en de Maanen zeer kort en ſtekelig, welken zo vlug ter been zyn, dat de Honden of tamme Paarden niet tegen hun kunnen loopen. Men vindt ook aangetekend, dat in China zeer kleine wilde Paardjes zyn.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Vangſt derzelven in Amerika.

Dewyl alle deelen van Europa hedendaags bevolkt en byna overal bewoond zyn, zo vindt men 'er geen wilde Paarden meer, en, die men in Amerika ziet, worden geoordeeld afkomſtig te zyn van tamme Paarden, uit Europa oorſprongelyk, door de Spaanſchen overgebragt, die zig in de groote Woeſtenyën van dat Wereldsdeel vermenigvuldigd hebben. Immers, dat deeze Dieren onbekend waren in de Nieuwe Wereld, is gebleeken uit de vreeze en ſchrik, waar mede de Ingezetenen van Mexiko en Peru bevangen werden op 't eerſte gezigt van de Spaanſche Kavallery. 't Schynt dat dezelven, zo op 't Vaſte Land als op de Eilanden overgebragt zynde, zig ſterk hebben voortgeplant; alzo men, in 't allerzuidelykſte van Zuid-Amerika, groote Troepen vindt van wilde Paarden, van welker Vangſt de Indiaanen in dat Geweſt

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

hun voornaamste bestaan hebben. Zy gebruiken ten dien einde somtyds twee Kogels, die aan de enden van een Lederen Riem vast zyn, en, op hunne tam gemaakte Paarden gezeten, weeten zy de wilde Paarden zo naby te komen, dat zy hun de Kogels om de Beenen kunnen slingeren, als wanneer dezelven een soort van Strik maaken, en dus worden zy de Paarden meester (*). De Heer DE LA SALLE zag 'er, in 't laatste der voorgaande Eeuw, in Noord-Amerika, naby de Baay van St. Louis, die in de Velden gingen weiden, en zo wild waren van aart, dat men hun naauwlyks naby komen konde.

Op St. Domingo

Een ander Schryver verhaalt (†), dat men somtyds op 't Eiland St. Domingo troepen ziet van vyfhonderd Paarden, die by elkander gaan weiden. Wanneer deeze een Mensch gewaar worden, blyven zy altemaal stil staan: een hunner nadert tot zekeren afstand, snuift met de Neusgaten, neemt de vlugt en wordt van alle de anderen gevolgd. Hy voegt 'er by, niet te weeten, of deeze Paarden ontaard zyn door wild te worden, maar dat hy dezelven zo fraay van Gestalte niet gevonden had, als de Spaanschen, schoon zy zekerlyk van dat Ras waren. Zy hebben, zegt hy, den Kop zeer dik zo wel als de Bee-

(*) *Egt Verhaal van den Reistogt van* ANSON. Delft. 1754. bl. 367.

(†) *l'Hist. des Avanturiers Flibustiers*, par OEXMELIN. Paris. 1686. Tom. I. pag. 110. & 111.

Beenen, die daarenboven knobbelig zyn: zy hebben ook de Ooren en den Hals zeer lang. De Inwooners van het Eiland weeten hun gemakkelyk tam te maaken, en ze vervolgens aan den arbeid te gewennen. Ook doen de Jaagers hun de Huiden draagen. Men bedient zig, om deeze Dieren te vangen, van Touwstrikken, die men op de plaatsen, daar zy veel komen, spant; doch zy verwarren 'er dikwils zodanig in, dat zy zig zelf verstikken, indien men niet spoedig hun komt helpen. Dan bindt men hun de Pooten en het Lyf, en maaktze vast aan Boomen, laatende hun twee Dagen zonder eeten of drinken staan. Deeze Proef dient om hun leerzaam te maaken, en door den tyd worden zy zo gezeggelyk, als of zy nimmer wild waren geweest; ja, zo zy by geval eens weder los raaken, loopen zy niet weg, maar erkennen hunnen Meester en laaten zig gewillig weder vatten.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Manier om wilde Paarden te temmen.

De Heer GERSAULT geeft een ander Middel op, om wilde Paarden mak te maaken. „ Wanneer men, zegt hy, de Veulens niet in hunne „ tedere Jongheid getemd heeft, gebeurt het „ dikwils, dat de nadering en aanraaking van „ den Mensch hun zo veel schrik veroorzaakt, „ dat zy hem met byten en schoppen van zig „ weeren, zodanig, dat het byna ondoenlyk is „ hun te roskammen en te beslaan. Indien de „ lydzaamheid en zagtheid niet voldoende zyn, „ moet men zig, om ze mak te krygen, van

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

„ het Middel bedienen, dat de Valkeniers gebruiken om een Vogel te temmen, dien men gevangen heeft en op de Jagt wil afrigten; dat is, hem den Slaap te beletten, tot dat hy van Zwakheid ter neder valt. Eveneens moet men met een wild Paard doen, en draaijen het, ten dien einde, met zyn Gat naar de Ruifel, hebbende, zo wel by nagt als over dag, een Man by zig, die het van tyd tot tyd een hand vol Hooy geeft en het belet te gaan leggen: dan zal men met verwondering zien, in hoe kort een tyd het Dier mak worde. Evenwel zyn 'er Paarden geweeſt, die men dus agt Dagen heeft moeten uit Slaap houden, eer zy getemd waren (*)".

Dertelheid der Hengſten.

In de Hengſten is deeze wildheid wel het aanmerklykſte, zo dat men in Noorwegen, alwaar de Boeren het niet in gebruik hebben dezelven te Snyden, dikwils niet zonder gevaar de Wegen, die ſmal en eng zyn, te Paarde kan paſſeeren, en om die reden durft geen Boer, in den omtrek van Bergen, een Merry houden. In andere Landen maakt men 'er gemeenlyk Ruinen van, houdende alleenlyk een enkelen Hengſt, tot de Stoetery, opgeſlooten. De Ruinen zyn immer zo gezeggelyk als de Merriën, en in 't algemeen verlieſt dit Dier, door de temming, zyn wilden aart geheel; zodanig dat het nooit, om zo te ſpreeken, wegloopt

(*) *Le nouveau parfait Maréchal.* pag. 89.

loopt van zynen Meester, en zelfs naar Huis schynt te verlangen, zoekende zelf zynen Stal en Weide op, inzonderheid wanneer het door 't loopen of door den Arbeid is afgemat. In een Bosch verdwaald zynde geeft het, door zyn hinniken, het verlangen naar het gezelschap van den Mensch te kennen. I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Het hinniken of briesschen.

De Ruinen en Merriën hinniken zo menigvuldig niet als de Hengsten, ook hebben zy de Stem minder zwaar en grof. In alle Paarden kan men vyfderley soort van Geluid onderscheiden, naar het verschil der aandoeningen. Het hinniken van vrolykheid laat zig taamelyk ver hooren: het klimt op en eindigt met scherper Klanken: het Paard slaat tevens agter uit, doch tragt niet te schoppen. In het hinniken van verlangen, 't zy naar een Merry of naar zyn Meester of naar zyn Stal en Weide, slaat het niet, en de Stem, die ook ver klinkt, eindigt met zwaarder Toon. 't Geluid, dat hetzelve vergramd zynde maakt, is zeer kort en scherp, het slaat en schopt middelerwyl geweldig. De vreeze doet het briesschen met een korte doch grove Stem, die als uit de Neusgaten komt, en naar het brullen van een Leeuw gelykt. Het grunniken van Pyn of Smerte geschiedt met de allergrofste Stem, by tusschenpoozingen der Ademhaling, en gelykt meest naar steenen of snorken. De Stem deezer Dieren wordt, gelyk in de Menschen, grover, als zy de bekwaamheid krygen tot Voortteeling. Men merkt aan,

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

dat die Paarden, welke meeſt hinniken, vooral uit vrolykheid en verlangen, de beſten zyn.

Gebreken van een Paard.

Men kan van het naturel en de geſteldheid deezer Dieren oordeel vellen uit eenige uitwendige Kentekenen. Wanneer een Paard zyne Ooren, beurtlings, 't een voorwaards het ander agterwaards keert, zal het doorgaans vergramd of kwaadaartig zyn. In 't loopen moeten zy die met de punt voor uit hebben; doch, eenig geluid hoorende, keeren zy de holte naar dien kant, en, als zy op de Rug of op 't Gat geſlagen worden, naar agteren. De Paarden, wien de Oogen diep ſtaan, of die het een kleiner hebben dan het ander, zyn gemeenlyk ſlegt van Gezigt. Een Rypaard moet de Schouders plat, beweeglyk en niet zeer hoog hebben, daar dezelven in een Trek- of Wagenpaard, in tegendeel, hoe zwaarder, ronder en Vleeziger, hoe beter zyn. De langte der Beenen behoort evenredig te zyn tot de grootte van het Lyf: als de voorſten te lang zyn, ſtaat het niet vaſt op de Pooten, als zy te kort zyn is het zwaar in de hand. Dit laatſte gebrek hebben de Merriën meeſt, en de Hals is dikker in de Hengſten, dan in deeze of in de Ruinen.

Kentekenen van deszelfs Ouderdom.

Een der weezentlykſte zaaken, die men kennen moet, is de Ouderdom. De oude Paarden hebben veeltyds holle ringen om de Oogen, maar dit Kenteken voldoet niet, dewyl jonge Paarden, die van oude Hengſten geteeld zyn, het zelfde hebben. Aan de Tanden kan men,

met

met meer zekerheid, van de Jaaren oordeelen. De Kiezen dienen daar toe niet, maar de Voortanden, en vervolgens de Hoektanden, hoewel de Merriën die dikwils niet of zeer kort hebben. De twaalf Voortanden beginnen, veertien Dagen na de Geboorte, in het Veulen uit te komen: de eerſten zyn rond, kort, voos, en vallen op verſcheide tyden uit, om tegen anderen verwiſſeld te worden. Op twee en een half Jaar vallen de middelſten eerſt, twee boven, twee beneden uit den Mond, en, een jaar daar na, vier anderen, één ter wederzyde van de eerſten, die reeds door anderen vervangen zyn: op vier en een half Jaar, of daar omtrent, vallen wederom vier anderen uit, altoos aan de zyde van de genen, die reeds verwiſſeld zyn. Deeze vier laatſte Melktanden worden vervangen door vier anderen, die op ver naa zo ſchielyk niet groeijen als de genen die in plaats van de agt eerſten gekomen waren. Deeze vier laatſte Tanden, die men de Stempels noemt, zyn het, waar aan men den Ouderdom der Paarden inzonderheid ontdekt: men kanze gemakkelyk onderſcheiden, dewyl het de derden zyn, zo boven als beneden, tellende van 't midden der punt van de Kaak, ter wederzyden: zy zyn hol en hebben een zwart merk in hunne holte: op de vier of vyf Jaaren ſteeken zy naauwlyks boven de Kaak uit, en de holte is zeer kenbaar: op zes en een half Jaar begint de holte in te krimpen en het merk wordt kleiner; 't

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

welk dus voortgaat tot de zeven en een half of agt Jaaren, als wanneer de holte geheel gevuld is en het zwarte merk uitgewischt. Na de agt Jaaren, wanneer men geen teken meer aan deeze Tanden heeft, tragt men van den Ouderdom te oordeelen uit de Honds- of Hoektanden, die tusschen de Voortanden en Kiezen staan. Zy verwisselen niet, en die van de Onderkaak komen gemeenlyk eerst uit, op drie en een half, die van de Bovenkaak op vier Jaaren, en, tot den Ouderdom van zes Jaaren toe, zynze zeer scherp; op de tien Jaaren schynen de bovensten reeds verstompt, afgesleeten en langer geworden, dewyl het Tandvleesch inkrimpt of wegtrekt, en, hoe meer zy dit zyn, zo veel te ouder is het Paard. Van de tien tot dertien of veertien Jaaren, kan men van den Ouderdom met weinig zekerheid oordeelen; hoewel eenige Hairen der Wenkbraauwen alsdan beginnen grys te worden; dewyl zulks somtyds ook in jonge Paarden plaats heeft, die van oude Hengsten en Merriën zyn geteeld. Men vindt Paarden, die de Tanden zo hard hebben, dat zy niet afslyten, en dan houdt het zwarte merk stand, schoon de langte der Hondstanden hunnen Ouderdom ontdekt. Dit laatste heeft meer in de Merriën plaats dan in de Ruinen. Men kan ook, hoewel zo stipt niet, den Ouderdom van dit Dier ontdekken aan de groeven van 't Gehemelte, die met de Jaaren allengs verdwynen.

De

De Gang van het Paard heeft iets verhevens, 't welk men in weinig andere Viervoetige Dieren vindt, en, daar het een dubbel getal van Beenen heeft, by den Mensch te vergelyken, is 'er ook een dubbele verscheidenheid in derzelver beweegingen. Geen wonder dan, dat de Schilders en Beeldhouwers veel moeite hebben gehad, om het keurig Oog in deezen te voldoen. De geleerde Heer BORELLI merkt aan, dat de oude zo wel als de hedendaagsche Konstenaars, in hunne Marmeren en Metaalen Beelden, daar omtrent grosselyk hebben misgetast, door altoos, in loopende Paarden, de twee Voeten, die schuins tegen elkander over staan, opgeligt te vertoonen: hy beweert, dat het Dier, in 't gaan, altyd op drie Pooten steunt. Doktor DESAGULIERS heeft geen zwaarigheid gemaakt, om dit Gevoelen te omhelzen, 't welk van den Heer BOURGELAT in Paarden, die een zwaaren Last moeten voorttrekken of draagen, wel toegestaan, doch in de genen, die vry en onbelemmerd loopen, ontkend en tegengesproken wordt (*). Zie hier, wat de Heer DE BUFFON dienaangaande zegt. I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. Gang van 't Paard.

De Viervoetige Dieren brengen in 't loopen, doorgaans, één der Voor- en één der Agterbeenen, te gelyk, naar vooren. Als het regter Voor- De Stap, Draf en Galop.

(*) *Mem. de Mathem. & Physique.* Tom. III. Paris 1760. p. 531-580. Zie ook het VII. DEEL der *Uitgezogte Verhandelingen.*

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Voorbeen voortgaat, volgt het flinker Agterbeen en gaat tevens voort; dan wordt het flinker Voorbeen opgeligt, te gelyk met het regter Agterbeen: dit maakt de tweede Treede en zo vervolgens. Dewyl hun Lighaam draagt op vier Steunpunten, die een langwerpig Vierkant maaken, zo is 't de gemakkelykfte manier van zig te beweegen, daar van twee te gelyk in de Hoeklyn te verplaatzen; invoegen het middelpunt der Zwaarheid van het Lighaam maar een kleine beweeging maake, en altoos nagenoeg in de ftreek blyve van de twee Steunpunten, die ondertuffchen ftil ftaan. In de drie natuurlyke gangen van het Paard, de Stap, Draf en Galop, heeft deze Regel van beweeging altoos plaats, doch met verfchillendheden. In de Stap zyn vier Tyden van beweeging: wanneer het regter Voorbeen eerft opgeligt wordt, volgt het flinker Agterbeen een oogenblik daar na, vervolgens gaat het flinker Voorbeen voort en wordt een oogenblik daar na gevolgd van het regter Agterbeen. Even 't zelfde heeft in 't nederzetten op den Grond plaats, en dit maakt een beweeging van vier Tyden en drie tuffchenpoozingen, waar van de eerfte en laatfte korter zyn dan de middelfte. In de Draf zyn maar twee Tyden van beweeging: want, zo dra het regter Voorbeen voortgaat, volgt onmiddelyk het flinker Agterbeen, daar aan volgt de opligting van het flinker Voorbeen te gelyk met die van het regter Agterbeen: zo dat 'er in deeze Gang

niet

niet meer dan twee Tyden plaats hebben met éénе tusſchenpoozing. Ook worden, in de Draf, de regter Voor- en ſlinker Agtervoet, als mede de ſlinker Voor- en regter Agtervoet, te gelyk neergezet. In de Galop zyn doorgaans drie Tyden: doch, aangezien in deeze beweeging, die een ſoort van Sprong is, de voorſte deelen van het Paard zig in den beginne niet op zig zelf beweegen, maar gezamelyk voortgedreeven worden door de kragt der Heupen en der agterſte deelen; zo moet, indien, van de twee Voorbeenen, het regter meer voortgaan moet dan het ſlinker, vooraf het ſlinker Agterbeen op den Grond ruſten, om tot Steunpunt te dienen van deeze voortſchietende beweeging, en dus is 't het ſlinker Agterbeen, 't welke den eerſten Tyd maakt van beweeging; vervolgens ligt zig het regter Agterbeen op, te gelyk met het ſlinker Voorbeen, en deeze vallen in een zelfden tyd op den Grond, daar het regter Voorbeen, dat een oogenblik na het ſlinker Voor- en regter Agterbeen was opgeligt, ten laatſten ook op neergezet wordt. Dit maakt den derden Tyd, en dus zyn 'er, in de Galop, drie Tyden met twee tusſchenpoozingen. In de eerſte van deeze tusſchenpoozingen, als de beweeging met ſnelheid geſchiedt, is 'er een oogenblik, dat de vier Pooten te gelyk van den Grond zyn opgeligt, zo dat men de vier Hoefyzers op het zelfde tydſtip kan zien. Wanneer het Paard buigzaam is van Leden en glad van Ge-

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

Gewrichten, zo dat het de Beenen vlug en fnel beweegt, dan is deeze beweeging van de Galop volmaakter en de Slag gefchiedt op vier Tyden: eerft wordt het flinker Agterbeen neergezet, dan het regter Agterbeen, vervolgens het flinker en eindelyk het regter Voorbeen.

De Paarden Galopeeren doorgaans op het regter Been, even gelyk zy het regter Been eerft voortzetten in de Stap en Draf; ook zetten zy, in 't Galopeeren, het regter Voor- en Agterbeen vooruit, en dit altoos, zo lang de Galop duurt. Daar uit volgt, dat het flinker Been, 't welk de geheele zwaarte draagt en de anderen voorwaards dryft, meeft wordt afgemat: weshalve het goed zou zyn de Paarden te gewennen, om, beurtlings, zo wel op 't flinker als op 't regter Been, te Galopeeren; als wanneer zy deeze geweldige beweeging langer zouden kunnen uithouden. Ook doet men zulks in de Manége, maar misfchien om een andere reden; te weeten dat, dewyl menze dikwils van Hand verwisfelt, dat is te zeggen, een Cirkel befchryven doet, waar van het middelpunt beurtlings ter regter en flinkerzyde is, men hun dus ook dwingt, nu op 't regter dan op 't flinker Been te Gallopeeren.

De Telgang.

De Stap, Draf en Galop, zyn de gewoonfte natuurlyke Gangen; maar fommige Paarden hebben, uit hunne aart, een andere manier van loopen, die Telgang genoemd wordt. Deeze verfchilt grootelyks van de drie anderen, en fchynt,

fchynt, in de eerfte opflag, te ftryden met de Wetten der Werktuigkunde en zeer vermoeijende voor het Dier te zyn; fchoon in deeze Gang de fnelheid van beweeging zo groot niet zy als in de Galop of groote Draf. In deeze Gang ftrykt de Voet nog digter langs den Grond, dan in de Stap, en ieder Treede is veel langer uitgeftrekt: maar 't byzonderfte in deezen merkt men aan te zyn, dat de twee Beenen van ééne Zyde, by voorbeeld het regter Voor- en Agterbeen, op den zelfden tyd worden opgeligt om eene Schreede te maaken, en vervolgens die van de andere Zyde, ook op den zelfden tyd, tot het maaken van een tweede Schreede, en dus al voort: in voegen de twee Zyden des Lighaams, beurtlings, van fteunzel beroofd zyn, en 'er geen Evenwigt is van de eene met de andere. Dit kan niet nalaaten het Dier grootelyks te vermoeijen, 't welk zig dus in een gedwongen Wiggeling moet op de been houden door den fnellen voortgang van eene beweeging, welke naauwlyks afgefcheiden is van den Grond: want, indien het de Voeten in deeze Gang zo veel opligtte, als het die van den Grond heft in de Draf of zelfs in de goede Stap, dan zou de Wiggeling zo groot zyn, dat het Dier noodwendig moeft over Zyde vallen. Het is niet, dan dewyl het zeer digt langs den Grond voortfchuift, en door vaardige beurtwiffelingen van beweeging, dat het zig overend houdt in deeze Gáng, daar het Agterbeen niet alleen op den

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

zelfden tyd moet worden opgeligt als het Voorbeen van die zelfde Zyde, maar zelfs een Voet of anderhalf verder worden neergezet, dan de plaats, daar het Voorbeen geſtaan hadt. Hoe grooter deeze tuſſchenwydte, die het Agterbeen op het Voorbeen vordert, is, hoe beter het Paard den Telgang doet, en hoe ſneller hetzelve in 't geheel voortgaat.

In de Telgang zyn dan, even als in de Draf, niet meer dan twee Tyden van beweeging: en 't geheele verſchil beſtaat daar in, dat in de Draf de twee Beenen, die te ſamen gaan, ſchuins tegen elkander over ſtaan, daar het in de Telgang de twee Beenen van de zelfde Zyde zyn. Deeze Gang, die zeer vermoeijende is voor het Paard, en welken men het niet moet laaten doen dan op een gelyken Grond, is zeer zagt voor den Ryder, en heeft het ſtooten niet van den Draf, 't welk ontſtaat uit den tegenſtand van het Voorbeen als het Agterbeen wordt opgeligt; om dat in de Telgang dit Voorbeen ten zelfden tyde als het Agterbeen van die zelfde zyde opgeligt wordt. De Kenners verzekeren, dat de Paarden, die natuurlyk den Telgang gaan, nooit draaven en veel zwakker dan de anderen zyn. Inderdaad, de Veulens neemen dikwils deezen Gang aan, inzonderheid, wanneer menze dwingt ſnel te loopen, en zy nog niet ſterk genoeg zyn, om te Draaven of te Galopeeren. Men neemt ook waar, dat de meeſte goede Paarden, die te veel zyn afgemat en hunne

kragt

kragt beginnen te verliezen, van zelf deezen Gang aanneemen, wanneer menze dwingt tot een fneller beweeging dan die van den Stap. Nog twee andere gebrekkelyke Gangen zyn 'er, waar van de eene iets heeft van den Stap en Telgang, de andere van den Draf en Galop. De eerfte grypt plaats in de Togtpaarden, die te zwaar beladen zyn; de andere in afgereeden Poftpaarden, die men dwingt te Galopeeren. I. Afdeel. XXXVII. Hoofd-stuk.

De Paarden kunnen niet tot volmaaktheid komen in hunne Gang, indien zy niet van jongs af daar toe worden opgebragt. Men begint zulks, wanneer zy drie of drie en een half jaar oud zyn, en gewentze een Zadel te draagen en een Gebit te hebben in de Bek, indien het Rypaarden moeten worden; of doetze een Tuig aan, fpannende hun nevens een bereden Paard voor een ligt Rytuig, omze het trekken te gewennen, indien het Karospaarden moeten worden. 't Gebit en de Spooren zyn een voornaam Middel, om deeze Dieren vervolgens alle beweegingen te doen maaken, welken de bevalligheid vereifcht, en een goede houding aanneemen. Hier door geeft men aan hunnen Kop dien zwier welken de Kenners hoog agten, en doetze de Pooten nederzetten zo als 't behoort. In gevallen, egter, daar fchroomelyke Steilten te Paarde op te klauteren of af te ryden zyn, moet de Ryder den Toom los laaten, en zig in 't geheel overgeeven aan de natuurlyke kundigheid van zyn Paard. De Noorfche Paardjes zyn

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

hier toe zo bekwaam, dat zy zelfs met de Pooten voelen of de Steenen vast leggen, en, indien 't een schuine gladde Steilte is, steeken zy de Agterpooten onder 't Lyf en laaten zig dus naar beneden glyden.

Snelheid in 't loopen.

De Leerzaamheid der Paarden is genoegzaam Wereldkundig: doch dat dezelven ook tot Dansen kunnen afgerigt worden, zou ik bezwaarlyk gelooven, indien niet de Heer ADANSON ons verzekerde, dat hy zulks te Senegal had gezien (*). In Engeland zyn de Wedloopen der Paarden een voornaame Uitspanning der Luiden van Vermogen. Somtyds ook geschieden 'er Weddenschappen, waar uit de snelheid van eenige Paarden blykt. In 't jaar 1745 heeft de Postmeester van *Stilton* driemaal den Weg, van daar tot Londen, afgelegd in 11 Uuren 32 Minuten. De eerstemaal hadt hy agt Paarden gebruikt en kwam te Londen in 3 Uuren 51 Minuuten: hy vertrok op staande voet weder, en kwam te Stilton in 3 Uuren 52 Minuuten, hebbende maar zes Paarden gebruikt: toen gebruikte hy zeven van de veertien, die reeds gediend hadden en kwam met dezelven in 3 Uuren 49 Minuuten te Londen. De afstand dier twee Plaatsen is 72 Engelsche Mylen of omtrent twintig Uuren gaans. Van Dublin in Ierland werdt, in 't laatste van 't voorleeden jaar 1761, gemeld, dat

(*) *Histoire Naturelle de Senegal*, à Paris 1757. pag. 161.

dat de Schildknaap THOMAS CONALLY, met agt van zyn eigen Paarden, een Weg van 42 Engelsche Mylen in 2 Uuren 44 Minuuten had afgelegd en daar door een Weddenschap van 500 Guinjes gewonnen. Dat is nagenoeg een Engelsche Myl in 4 Minuuten tyds, doch in 't andere Voorbeeld was een zulke Myl in iets meer dan 3 Minuuten, of een Uur gaans in ruim elf Minuuten afgelegd.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Stoeteryën of Paardenfokkeryën.

In Vrankryk, daar men dikwils veel Paarden tot den Oorlog noodig heeft, zyn verscheide Paardenfokkeryën, of *Stoeteryën*, gelyk men dezelven noemt; doch nergens worden die zo menigvuldig gevonden als in de Elsaz en Lotharingen, daar de Vertiering der Paarden, in tyd van Oorlog, veel voordeel geeft. Aan de Saar werdt, in den jaare 1717, door Hertog Leopold een Paardenfokkery aangelegd, welker Inkomen, dat jaarlyks bedroeg 50000 Lotharingsche Livres, in 't jaar 1751 met de algemeene Kas der Stoeteryën in Vrankryk is ingelyfd geworden. Te Metz en Verdun brengt somtyds de Handel in Paarden alleen, die 'er door Jooden gedreeven wordt, meer dan honderdduizend Kroonen 's jaars op. Te Northampton, in Engeland, heeft men zeer beroemde Paardemarkten. In de Nederlanden, daar doorgaans ook een taamelyke veelheid is van Paarden, worden dezelven, veelal, nog jong zynde, van elders aangebragt. Gemeenlyk verbiedt de Staat, wanneer

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

neer het Land in Oorlog is ingewikkeld, den Uitvoer van Paarden t'eenemaal.

Kruising van het Ras.

Men heeft opgemerkt, dat de Stoeteryën in drooge Landstreeken, die ligt van Grond zyn, vlugge, moedige, sterke Paarden uitleveren, met wel gespierde Beenen en harde Hoeven: daar zy in tegendeel, die in vogtige Streeken en in de weeligste Landsdouwen worden aangefokt, byna altemaal den Kop dik en zwaar hebben, het Lyf log, en de Hoeven niet alleen week en plat, maar zelfs de Beenen grof. Dit onderscheid egter, dat zigtbaarlyk uit het Voedzel en Klimaat ontstaat, is gering in vergelyking van dat gene, 't welk uit de Rassen spruit. Men is genoodzaakt, om de fraaiheid van leest te behouden, het Ras gedurig te kruisen, gelyk men 't noemt; dat is, tot het bespringen Hengsten te gebruiken van een ander Ras, dan de Merriën zyn. De Spaansche of Barbarysche Paarden, by voorbeeld, in Vrankryk voorttee-lende, worden in de derde Generatie altoos Fransche Paarden: zy verliezen naamelyk die fynheid van Gestalte, welke de Paarden der Zuidelyke deelen van Europa, en die van Barbarie, onderscheidt van de genen die natuurlyk in Vrankryk voortkomen. Men moet, derhalve, tot ieder Teelt Paarden doen komen uit Spanje of Barbarie, om de Merriën te bespringen. 't Is in deezen zonderling, dat dit kruisen van het Ras beter uitwerking heeft, dan, indien men zodanige uitheemsche Paarden, in Vrankryk,

laat

laat voortteelen met hun eigen Ras. De Arabische Paarden zyn, indien menze kan krygen, de beste: daar aan volgen die van Spanje en uit het Napelsche. De Deensche, als ook de Holsteinsche en Oostfriesche, brengen in Vrankryk, met de inlandsche Merriën, zeer goede Paarden voort. In de kouder Gewesten, gelyk de Nederlanden by voorbeeld, kan men tot het springen Engelsche, Duitsche of Fransche Hengsten neemen; 't welk altyd beter is, dan inlandsche Paarden met inlandsche te laaten paaren: dewyl het Ras in een zeer korte tyd verbastert.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Manier van Voortteeling.

In de gewoone Stoeteryën is het de manier om eene Merry, negen dagen na dat zy gevoold heeft, weder te laaten bespringen; doch 't is ontwyfelbaar, dat de Merry, onder het zoogen van haar Veulen, niet zo goed in staat zy om de Vrugt te voeden, en daarom was het, om fraaije Paarden te hebben, beter, de Merriën slegts om 't andere Jaar te laaten Voolen. Tot het Springen dient de Merry eenigen tyd in de Weide geloopen te hebben, en niet afgemat te zyn door zwaaren Arbeid: dewyl zy anders ligtelyk misdraagt. De gewoone Springtyd is van 't begin van April tot aan het end van Juny; niet vroeger, om dat alsdan het Veulen in de Winter; niet laater, om dat het dan in de Zomer komen zou: want de Dragt der Paarden is gemeenlyk eenige Dagen over de elf Maanden. Veelen laaten, in eene Stoetery, den Hengst onder de Merriën loopen in een be-

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

flooten Perk, en daar de genen uitkiezen, die Hengſtig zyn: dit maakt de Merriën met meer zekerheid bevrugt, dan, wanneer men éénе Merry by een Hengſt brengt, om beſprongen te worden; doch de Hengſten raaken dus, in zes Weeken tyds, meer in verval dan zy anders zouden doen in verſcheide Jaaren.

Werpen van 't Veulen.

De bevrugte Merriën worden, in 't laatſte haarer Dragt, van de andere Paarden afgezonderd, op dat haare Vrugt niet gekwetſt raake. Zy werpen al ſtaande, en men moetze dikwils helpen, door met de Hand het Veulen, indien het niet behoorlyk legt, te keeren: dood zynde wordt het met een Touw uitgetrokken. By de uitſtorting van het Water vallen doorgaans eenige Klompjes op den Grond, die men van ouds *Hippomanes* genoemd heeft, willende dat het een ſtuk Vleeſch zou zyn, 't geen aan den Kop van 't Veulen zat, en men verbeeldde zig, dat dit aanſtonds door de Merry werd opgevreten. De Grieken hebben deezen Naam gegeven aan het Vogt, 't welk de Merry in haare Hengſtigheid laat loopen, en waar mede zy beweerden dat een Hengſt ſmoordriftig was te maaken of dol van Geilheid.

Het *Hippomanes.*

De Heer DAUBENTON heeft zig naauwkeurig verzekerd aangaande den oorſprong, de zitplaats en eigenſchappen van die Klompjes, welke by 't Voolen der Paarden geloosd worden, en hy bevindt, dat zy een *Sedimentum* zyn van het Vogt

Vogt der *Allantöis*. Dit Vlies is in de Paarden niet, gelyk in de herkaauwende Beeſten, (zegt hy,) als een byzondere Zak afgeſcheiden, maar het bekleedt omtrent de helft van de Wanden der Holligheid, welke 'er tuſſchen het *Amnios* en *Chorion* is begreepen. De *Urachus*, die in de Navelſtreng is by het *Amnios*, geeft een dik Vogt uit, dat ros of roodagtig is van kleur, hebbende eene Pisagtige reuk, vooral wanneer men 't warm maakt. Waarſchynlyk zullen die Klompjes uit dat dikke Vogt geformeerd worden. Men vindtze niet even groot noch even menigvuldig in alle Nageboorten. Doorgaans zyn 'er verſcheidene, waar van ſommigen de grootte hebben van een Erwt, anderen vyf of zes Oncen weegen, en drie of vier Duimen lang zyn, anderhalf of twee Duimen breed, en een half Duim of daar boven dik: ſomtyds worden 'er gevonden, die nog grooter zyn en zwaarder. De Kleur is Olyfbruin en de zelfſtandigheid Lymagtig. Zy hebben van binnen onregelmaatige holligheden, zonder eenigen ſchyn van Vaten of van een Werktuiglyk Geſtel. Hy hadt opgemerkt, dat zy ſamengeſteld waren uit zekere Laagen op elkander, en aan hunne randen met een ſoort van Franje voorzien, wegens de aanhangende Vezelen, die in het omringende Vogt zweefden.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Ik heb, zegt de Heer DAUBENTON, bevonden, dat het gemelde dikke Vogt, door uitdamping, dergelyk een Stoffe uitleverde, die alleen in figuur

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

guur verschilde van de Klompjes, welken by de Geboorte van het Veulen worden geloosd. Somwylen zitten dezelven aan een Steeltje vast, 't welk uit een gedeelte van dat Vlies bestaat, en 'er gemakkelyk af te scheiden is. Veele zulke Klompjes, uit Paarden, zyn 'er in 's Konings Kabinet, en bovendien vindt men 'er dergelyken, doch kleiner, uit de Nageboorte van een Koe, en uit die van een Schaap: ja de Heer DAUBENTON verzekert, dat hy ze altoos, wanneer hy een *Allantois* of Pisvlies zag, gevonden heeft (*).

De Prammen der Paarden. De Paarden zyn de eenigsten onder de Zoogende Dieren, welker Mannetjes geen Prammen hebben, volgens het eenstemmig Gevoelen der Ouden en Hedendaagschen. Sommigen hebben zulks van de Dieren met onverdeelde Hoeven in 't algemeen verzekerd; doch met uitzondering van zodanige Mannetjes, die aan de Moer gelyk zyn (†). De Heer DAUBENTON egter, die in de Ezel deeze Lighaamsdeelen hadt gevonden, leid zig daar ook op toe in de Hengst, en ontdekte ze op de zelfde plaats; aan de Voorhuid naamelyk, alwaar dezelven in de Ezel zyn. De Voorhuid van het Paard, zegt hy,

(*) Iets zodanigs is my onlangs ook, by 't openen der Vliezen van onvoldragen Lammeren uit een geslagt Schaap, voorgekomen.

(†) *Equi Mammas non habent, nisi qui Matri similes prodiere.* ARIST. *Solidungula mascula Mammas non habent, præter ea, quæ Matribus similia sunt.* RAJ. *Syn. Meth. Quadrup.* p. 64.

hy, maakt een soort van Wrong rondom de opening, daar de Roede uitgaat, en op deeze verhevenheid zyn de Prammen te vinden, twee in getal, omtrent een half Duim van elkander; die men daar aan onderscheidt, dat de Huid een weinig hooger is, maakende een rond Bultje, omtrent een Duim breed, 't welk in 't midden een zeer klein gaatje heeft, dat men, het eens gezien hebbende, gemakkelyk weder kan vinden. In alle Hengsten, egter, heeft dit geen plaats: in sommigen is 'er in 't geheel geen blyk van, inzonderheid in oude Hengsten, alwaar die deelen versleenst kunnen zyn, gelyk de Voorhuid weezentlyk in dezelven als geheel versleeten is. Doch hy hadt geen genoegzaame zekerheid, om vast te stellen, dat 'er ook geen jonge Paarden zyn, in welken de Prammen geheel ontbreeken: zo dat de gelykheid aan de Moer hier op betrekking zou kunnen hebben, naar hy zig verbeeldt. Ik vind de zitplaats deezer Prammen al vry ongewoon en grappig. Indien menze weezentlyk voor Prammen houden moet, zo blykt 'er ten minsten uit, dat 'er geen reden zy, om dit Lighaamsdeel als een merkteken van de Verdeeling der Dieren te verwerpen.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Leeftyd.

De Paarden ruijen, gelyk meest alle Dieren die Hair hebben, en dit geschiedt eenmaal 's jaars; gemeenlyk in 't Voorjaar en somtyds in de Herfst: als wanneer zy zwakker zyn en beter opgepast moeten worden, dan anders. Men

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. vindt 'er die ook van Hoeven verwisselen, 't welk meest plaats heeft in de genen die op voggtige plaatsen, gelyk in de Nederlanden, zyn geteeld. Zy slaapen zo lang niet als de Menschen, en om die reden hoort menze dikwils by nagt in de Stallen spooken. De Slaap van een Hengst is, op 't allermeest, maar drie of vier Uuren in 't Etmaal: sommigen gaan nooit leggen om te slaapen, en doen zulks staande: doch de Ruinen slaapen wat langer. De Heer DE BUFFON rekent hunnen Leeftyd op vyfentwintig en op 't hoogste dertig Jaaren: de zwaare, grove Paarden, zegt hy, zyn op de vyftien Jaaren reeds oud. My is van een Heer verhaald, dat hy in Sweeden met een Paard gereeden had van vierendertig Jaaren, aan welks kragten nog niets scheen te ontbreeken.

Voedzel. De Paarden, weet men, nuttigen hier te Lande by Zomer Gras en 's Winters Hooy: hoewel veelen, en ver de meesten, hier te Amsterdam, het grootste deel van 't Jaar met Hooy gevoed worden. Doch behalve dit moeten zy, om zwaar Werk te doen, of lang voor een Rytuig te loopen, hun Voer hebben, dat gemeenlyk uit Haver bestaat met eenig gekapt Stroo. Men kanze ook met Roggenbrood voeren, 't welk deeze Dieren zeer wel smaakt, en zeker Heer in Sweeden heeft opgemerkt, dat het ruim de helft in de Kosten uitwinne, wanneer menze Brood geeft, dat van gebroken Rog en Haver, half en half, is gebakken, met eenig Zout, of

ook

ook met Lynkoek daar onder gemengd (*). Het Zout is zekerlyk de Paarden nuttig, doch dat zy vet worden door het gebruik van Spiesglas, vind ik zonderling. Ook wordt de Leverkleurige Bereiding van hetzelve (*Hepar Antimonii*) als een zeer goed Middel aangemerkt om de Gezondheid van de Paarden te bewaaren, wanneer zy slegt Voedzel gebruiken. De veelheid, die men het Dier daar van ingeeft, is een of twee Loot tesfens: men vergunt het dien Dag weinig Voedzel, doch laat hetzelve dikwils drinken: dus wordt het Lighaam gezuiverd. In Vrankryk en Engeland gebruikt men het Spiesglas, met een vyfde deel Salpeter gemengd, tot een algemeen Purgeer- of Braakmiddel voor het Vee (†).

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

De Heer GIRARD DE VILLARS, Doktor in de Medicynen, Korrespondent van de Akademie der Weetenschappen en Lid van de Koninglyke Akademie der Letterkunde van Rouen, heeft in de Verzamelingen van de laatstgemelde Akademie een Vertoog uitgegeven over de doodelykheid van den Taxisboom voor de Paarden. De Schryver zegt daar in, dat de Vergiftigheid van dit Gewas, voor de Beesten met gespleeten Hoeven, door het Braaken nog somtyds kan voorgekomen worden; doch dat dit geen plaats heeft in de Paarden, die, wegens de Ruitswyze uitpuilingen in de Zwelgpyp, het ingenomen

Taxis een Vergift voor de Paarden.

(*) *Stokholmse Verhandelingen.* XV. Deel. bl. 292.
(†) De zelfde. III. Deel. bladz. 294.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

men Voedzel niet weder om hoog zouden kunnen brengen.

Snotterigheid of de Droes.

De Viervoetige Dieren drinken allen niet op de zelfde manier. Sommigen zyn 'er, die het doen gelyk de Menschen; brengende de Nap of Pot, daar 't Water in vervat is, met de Voorpooten aan den Mond, en dan hetzelve slegts inzwelgende. De Honden en Katten drinken al slabberende, likkende het Vogt met de Tong, van welke zy een geutje maaken, en dus een groote veelheid inzuigen. De Paarden, wier Tong daar toe te kort en dik is, steeken den geheelen Muil met de Neus in 't Water, en zwelgen dus een menigte Waters met weinig moeite in; doch dit kan niet geschieden zonder den Adem in te houden, en het noodzaakt hun, om verscheide maalen de Neus uit het Water te haalen. Ten anderen krygen zy hier door, wanneer hetzelve te koud is, somtyds een zeer gevaarlyke Kwaal, die Snotterigheid of de Droes geheten wordt. Deeze Kwaal heeft de Heer DE LA FOSSE, Hoefsmid van den Koning van Vrankryk, onlangs eerst beweezen haare Zitplaats te hebben in het Snotvlies. Men kan derhalve niet twyfelen, of het een waare Verkoudheid zy; te minder, aangezien de Reizigers niet melden, dat de Paarden in de Zuidelyke Landen zo veel daar aan onderhevig zyn.

Ik zoude myn Bestek te buiten gaan, indien ik hier alle de Ziekten van deeze Dieren, en derzelver Geneesmiddelen, uitvoerig beschryven

wil-

wilde. Anderen hebben zulk opzettelyk gedaan (*) en zeſtig Soorten opgeteld (†). Wat hier van zy; men kent weezentlyk geen Dier, 't welk den Menſch zo naby komt in de menigte en verſcheidenheid van in- en uitwendige Kwaalen. Het is te beklaagen, dat de Behandeling en Geneezing derzelven niet door eenig kundig Geneesheer ondernomen, maar altoos aan de Smeden toebetrouwd worde; waar door eene Weetenſchap, die by de Ouden zo beroemd was, dat zy den byzonderen Naam van *Veterinaria Medicina* droeg, byna geheel verlooren is gegaan, of door Menſchen geoefend wordt, die geen de minſte kennis hebben van de Geneeskunde.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Behalve de Droes, die eenigermaate beſmettelyk of overſpruitende wordt geoordeeld te zyn door aanraaking, komt 'er ſomwylen een Landziekte onder de Paarden. In 't Voorjaar van 1732 werdt door het Hof van Holland, by gelegenheid dat 'er een Ziekte van dien aart, zig openbaarende met een Bladder op de Tong, was overgekomen op 't Gebied van den Staat, aan de Hoeffmeden bevolen, de Beeſten te viſiteeren, en, indien zy dezelven daar mede beſmet bevonden, de Middelen te gebruiken, die tegen dit Ongemak in druk uitgegeven waren. In

Beſmettelyke Ziekte der Paarden.

(*) P. A. V. Court, *Accidenten der Paarden en Koebeeſten.*

(†) Chomel, *Huishoud. Woordenboek* op Paard.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

In 't jaar 1750 was in 't Ryk van Groot-Brittannie eene besmettelyke Ziekte onder de Paarden, die met gebrek van Etenslust begon en in de Droes eindigde; weshalven de Invoer van Paarden uit dat Ryk door de Staaten werdt verbooden. In 't voorste van 't voorleeden Jaar 1761 hadt men in 't Prinsenland een dergelyke Ramp, bestaande in een Kwaal in 't Hoofd, die uit kwaad Voeder en brak Water geoordeeld werdt te ontstaan, en waar aan omtrent vyftig Paarden stierven, eer dezelve ophield.

Verscheidenheden.

Wanneer men de Ouden raadpleegt over de natuur en hoedanigheden der Paarden van verschillende Landen, zo vindt men (*) dat de Griekſche Paarden byzonder in agting waren tot den Oorlog; dat die van Achaje de grootsten waren, welken men kende; doch dat de allerschoonsten uit Egypte kwamen, waar Koning Salomo ze reeds tot een zeer hoogen Prys deedt koopen. Zy melden, dat in Ethiopie de Paarden niet wel slaagden, wegens de al te groote Hitte van 't Klimaat: dat Arabie en Afrika de welgemaakſten uitleverden, die zeer uitmuntten in vlugheid en bekwaamst waren om onder den Man te ryden of snel te loopen. Zy merken aan, dat de Italiaansche Paarden, inzonderheid die van de Pouille, ook zeer goed waren, en dat men 'er in Sicilie, Kappadocie, Syrie, Armenie, Medie en Persie, ook voortreffelyken had in

(*) Vid. ALDROV. *Hist. Nat.* de Solidiped. p. 48-63.

in ſnelheid: dat die van Sardinie en Corſika klein maar levendig en moedig waren: dat de Spaanſche naar de Parthiſche geleeken, en uitmuntend waren tot den Oorlog: dat men 'er ook in Tranſylvanie en Walachie vondt, met Maanen op den Grond hangende byna, en zeer groote Staarten, ôngemeen lugtig en vlug ter been: dat de Deenſche Paarden van goede geſtalte; de Noorſche klein doch zeer rad waren, tot klauteren en ſpringen als gebooren. Zy beſchryven de Vlaamſche als ſterk van natuur, zeggende dat de Galliers aan de Romeinen Paarden leverden, die goed waren om Rytuigen te trekken en Laſten te draagen: doch de Duitſche Paarden geeven zy als wanſtallig op, en zo ſlegt, dat men 'er zig niet van bediende. De Switzers, egter, hadden een menigte zeer goede Ruiters-Paarden; hoedanigen 'er ook in Hongarie geteeld werden: doch die der Indiën waren klein en zeer zwak van aart.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Barbariſche Paarden.

Het gemelde heeft, grootendeels, nog heden plaats. 't Schynt dat Arabie, inderdaad, het regte Klimaat zy tot de Voortteeling der ſchoonſte Paarden, die men uit dezelven of onmiddelyk, of door middel van *Barbes*, dat is Springhengſten of Merriën uit Barbarie, in Europa aanfokt. De meeſte Barbariſche Paarden en veele Italiaanſche, ja Spaanſche zelfs, zyn van 't Arabiſch Ras. De Heer SHAW beweert, dat men thans de beſten vindt in Egypte en in de Heerſchappyën des Keizers van Marokko. Zy

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

munten daar in uit, zegt hy, dat zy nooit bezwyken, en zig ſtil houden, wanneer de Ryder af gaat zitten of den Toom laat vallen: zy hebben een wyden Stap en een ſnel Galop; doch men laatze niet op een Draf of den Telgang gaan: dewyl zulks daar te Lande als een zeer lompe en onedele Gang wordt aangezien (*).

Arabiſche Paarden keurlyk.

Volgens MARMOL zyn de Arabiſche Paarden afkomſtig van wilde Paarden uit de Woeſtynen van Arabie, van welken men in overoude tyden Stoeteryën heeft aangelegd, waar door zy zo ſterk vermenigvuldigd zyn, dat menze thans alom vindt in Afrika en Aſie, zynde zo vlug ter been, dat ſommigen zelfs de Struisvogels in 't loopen overtreffen. De Arabieren van de Woeſtyn van Barbarie, en de Volkeren van Libye, fokken een groote menigte van deeze Paarden aan, tot de Jagt: zy bedienen 'er zig zelden van tot het Gevegt en tot Reistogten: zy laaten, als 'er Gras is, hun ter Weide gaan, en, als dat ontbreekt, voeden zy de Paarden met Dadels en Kemelen-Melk, 't welk deeze Dieren mager, vlug en ſterk, maakt. Hy verhaalt, dat zy met Strikken de wilde Paarden vangen, die zeer kort en hard zyn van Maanen en van Staart, gemeenlyk Aſchgraauw of wit van kleur: welker Vleeſch zy eeten, wordende dat der jongen by hun zeer lekker geagt.

De

(*) *Les Voyages de Mr.* SHAW. Tom. I. p. 308.

De hedendaagſche Reizigers melden (†), dat de Arabieren liefſt de Merriën beryden, verkoopende de Hengſten aan de Turken: want het ſnyden is by hun in geen gebruik. Zy bewaaren zeer zorgvuldig, en van oude tyden her, de Raſſen hunner Paarden, waar van zy de Generatiën, de Vermaagſchappingen en de gantſche Geſlagtrekening kennen. Zy onderſcheiden de Raſſen door byzondere Naamen, en maaken 'er drie Klaſſen van: het eerſte van Edele Paarden, die van zuiver en aan beide zyden van oud Ras zyn: het tweede van Paarden van oud Ras, doch die door Vermaagſchapping zyn verbaſterd, en het derde van gemeene Paarden. Die van de eerſte Klaſſe laaten zy niet dan door Hengſten van het zelfde Ras beſpringen: zo zy die niet hebben, huuren zy dezelven van hunne Gebuuren, en dit geſchiedt in tegenwoordigheid van Getuigen, die de bekragtiging bywoonen van de Atteſtatie, welke daar van voor den Emir of Vorſt van hunne Samenleeving gemaakt wordt; zynde de Naamen van den Hengſt en de Merry, en derzelver geheele Geſlagtrekening, daar in uitgedrukt. Wanneer het Veulen geworpen is, wordt daar van ook, in tegenwoordigheid van Getuigen, een Akte opgeſteld en de tyd der Geboorte aangetekend. Het zyn ſlegts de voornaamſte onder

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

(†) Zie de *Algemeene beſchryving der Reizen* & autres, citéz par Mr. BUFFON, dans *l'Hiſt. Nat. du Cheval.*

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

der dit Volk, die zodanige Edele Paarden hebben: want een Merry van zulk Ras geldt vyfhonderd, ja somtyds duizend Kroonen of daar boven. Men verhaalt, dat aan de Rivier van Senegal, of daar omstreeks, somtyds zulk een Paard aan de Negers verkogt wordt voor vyftien Slaaven. Deeze Paarden zyn ongelooflyk snel en vlug; zy springen over een Beek of Haag heen als een Hert, en, indien hunne Ryder komt af te schieten, al ware het in de hardste Galop, zo blyven zy op 't oogenblik stil staan.

De Paarden der andere Rassen zyn gemeener, zodanig dat ieder Arabier 'er verscheidene heeft, die 's nagts, by hem en zyn Gezin en al zyn ander Vee, mede in de Tent slaapen. Men ziet 'er jonge Kinderen op het Lyf en aan den Hals van de Merry en het Veulen, die geduldig met hun speelen laaten. Ook mishandelen de Arabieren hunne Paarden niet: zy praaten en redeneeren met dezelven, en draagen 'er ongemeen veel zorg voor, zo in 't rossen, als in 't wasschen van de Pooten, het Lyf, de Staart en Maanen, die zy zelden uitkammen, op dat 'er van 't Hair niets verlooren gaa. Den geheelen dag geeven zy hun geen eeten, maar laaten ze slegts twee of driemaal drinken, en tegen den avond doen zy hun een Zak aan den Kop, waar in omtrent een half Schepel wel zuivere Gerst is, en dien Zak neemt men niet weg, voor 's anderendaags morgens, wanneer zy alles opgegeten hebben. In de Maand Maart brengt menze in 't Land,

en

en in dat Saizoen laat men de Merriën fpringen, neemende zorgvuldig in agt, om haar, zo dra zy befprongen zyn, koud Water van agteren op 't Lyf te gieten. Als de Voorzomer is verloopen, haalt men de Paarden uit het Land, en geeft hun, al den overigen tyd van 't Jaar, Gras noch Hooy, en zeer zelden Stroo te eeten; zynde Gerft aldaar hun eenigfte Voedzel. De Veulens worden de Maanen afgefneeden, zo dra zy een of anderhalf Jaar oud zyn, op dat die langer mogen worden en dikker van Hair; men begintze te beryden, wanneer zy twee of op 't hoogft twee en een half Jaar bereiken. Dagelyks blyven de Paarden der Arabieren, als zy 'er niet mede uit zyn, gezadeld en getoomd ftaan aan den ingang van de Tent.

Perfiaanfche en Turkfche.

Dit Ras van Paarden heeft zig uitgebreid in Barbarie, by de Mooren, en zelfs onder de Negers aan de Rivier van Senegal, alwaar de Vorften of Heeren des Lands 'er eenige hebben, die zeer fraay zyn (*), en zy draagen 'er zo veel

(*) In de *Algemeene Befchryving der Reizen*, vind ik aan 't end van 't XVII. Hoofdft. in 't Vierde DEEL, bladz. 328, aangemerkt, hoe 't *het groot gebrek van deeze Péérden*, genaamd BARBARYSCHE Peerden, tuffchen de Rivier van Senegal en de Gambia, is, *dat zy* GEENEN MOND HEBBEN. Hoewel deeze uitdrukking eenigermaate kan worden gebillykt, doordien men in de wandeling fpreekt van Paarden *die geen Bek hebben*; zo luidt dezelve doch zeer vreemd, en zal van weinigen regt verltaan worden: ook fchynt ze my de eigentlyke Vertaaling niet te zyn van

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

veel zorg voor, dat zy liever zelf het Koorn willen missen, dan hetzelve hunne Paarden te onthouden. Aan een anderen kant hebben die zelfde Paarden zig verspreid in Egypte, Turkye en misschien ook in Persie, alwaar men wil dat eertyds een Stoetery was van tienduizend witte Merriën. De Paarden munten daar, gelyk in de Levant en in Barbarie, uit door de hardheid hunner Hoeven; zo dat zy naauwlyks beslag noodig hebben. In Turkye heeft men, buiten de Arabische, Tartarische en Hongarische, ook nog inlandsche Paarden, in de Turksche Pro-

van LABAT, die, wel is waar, gezegd hadt, *les Chevaux Barbes manquent de Bouche*; doch met het gene daar op volgt, *peut être parce que leurs Mords ne sont pas bien faits*, klaar aantoont, dat zulks wil zeggen, *deeze Paarden luisteren niet naar den Toom*, of iets dergelyks. Want gebrekkelykheid van den Bek; gelyk, dat die te groot is of te klein, kan het niet betekenen; dewyl LABAT 'er onmiddelyk op volgen laat; *misschien, om dat hun Gebit niet wel gemaakt is.* Ik moet egter zeggen, dat de Vertaaler stiptelyk het Engelsch heeft nagevolgd, en ik kan niet nalaaten my over de bekwaamheid van den Engelschman te verwonderen, die het *hebben van geen Mond*, oorspronkelyk van 't Fransche *manquement de Bouche*, als een *groot gebrek* van deeze Paarden heeft gelieven aan te merken, zonder dat LABAT zulks gedaan hadt. Hy voegt 'er by, dat de Negers deeze Paarden met Gras en gestoote (of liever gestampte) *Maiz* voeden, in plaats van Haver. Ik wil nu niet onderzoeken, of de Engelschman wel heeft gedaan, met het Woord *Mil*, dat Geerst betekent, in *Maiz*, 't welk Spaansche of Turksche Tarw is, te veranderen; daar die Negers de eerste al en de laatste niet schynen te hebben; of de Nederduitsche Vertaaler, in hem zo stiptelyk na te volgen: om dat dit hier niet ter zaake doet.

Provintiën geteeld, die aan de Perſiaanſche volgen in deugd, gelyk deeze aan de Arabiſche, komende byna met de Italiaanſche Paarden overeen.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Indiaanſche en Chineeſche ſlegt.

De Paarden, die in Indie geteeld worden, zyn niet goed: de Grooten des Lands bedienen zig aldaar van zodanigen, die 'er uit Perſie en Arabie worden gebragt: men geeftze over dag een weinig Hooy en 's avonds Erwten, die met Suiker en Boter gekookt zyn, in plaats van Haver of Gerſt. Dit Voedzel houdtze in ſtaat en geeft hun een weinig kragt: want zonder dit zoudenze in weinig tyds vervallen, dewyl het Klimaat tegen hunne natuur zo ſtrydig is. 't Schynt dat de zeer heete Landen geen goede Paarden voortbrengen kunnen: immers die van de Kuſt van Guinée zyn, gelyk de ingeboorenen van Indie, uitermaate ſlegt, draagende den Kop en Hals laag, en zo waggelende in 't gaan, dat zy t'elkens ſchynen te zullen vallen: ook bovendien zeer klein, traag en onbeſtuurzaam, wordende van de Negers meeſt tot Voedzel gebezigd. De Chineeſche Paarden worden geſneeden of tot Ruinen gemaakt, even als in Europa; doch zyn weinig beter dan de Indiſche, zwak, wanſtallig, vreesagtig, en zo klein van ſtuk, dat men ze in den Oorlog niet kan gebruiken.

Tartariſche.

De Tartaaren hebben, wederom, een ander ſlag van Paarden, die, hoewel ſlegts van middelmaatige Geſtalte, ſterk, moedig, vlug, vol

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Vuur en ligt ter Been zyn; hebbende de Hoeven zeer hard doch ſmal; den Kop zeer lugtig doch te klein; een langen ſtyven Hals, de Beenen al te hoog: zo dat hun weezentlyk de fraaiheid van Geſtalte, en dit ook maar alleen, ontbreekt; want zy zyn onvermoeid en onverbeeldelyk ſnel in 't loopen. De Tarters leeven met hunne Paarden byna als de Arabieren; doch zy gewennen ze reeds van de tedere Jongheid af aan den Toom, doende 'er, als zy zeven of agt Maanden oud zyn, Kinderen op ryden: doch zelf maaken zy 'er geen gebruik van, voor dat de Paarden zes of zeven Jaaren oud zyn. Alsdan kunnen deeze Dieren een ongelooflyke vermoeijing uitſtaan; gelyk twee of drie Dagen agtereen te loopen zonder ruſten, vier of vyf Dagen door te brengen zonder eenig ander Voedzel, dan een hand vol Gras of Kruid om de agt Uuren, en evenwel een Etmaal zonder drinken te zyn. Het overzwemmen van breede Rivieren met deeze Paarden is by dit Volk gemeen. Hoe ſterk en hard ook van natuur zynde, vervallen zy als menze in China of Indie brengt, maar blyven in Perſie en Turkye taamelyk goed.

Kleine Paardjes.

Onder deeze Soort van Dieren is een Verſcheidenheid die in kleinte uitmunt, doch anders byna alle de veranderingen van Geſtalte, Deugd en Eigenſchappen der Paarden van gewoone grootte heeft. Die ſlegte Neger-Paarden, by voorbeeld, zyn zo klein, dat indien

'er

'er een Mensch op zit, zyne Voeten den Grond raaken. In 't Mogols-Land vindt men 'er, volgens TAVERNIER, niet veel grooter dan een Bulhond: in Corea zyn 'er van niet boven de drie Voeten hoog. Dus hebben de kleine Tarters ook een Ras van zeer kleine Paardjes, die niet minder vlug zyn en sterk dan de Tartarische, zo even gemeld. De kragt en moedigheid der Hitlandsche en Noorsche Paardjes, is iedereen bekend. Men vindt 'er dergelyken in Schotland en in Ierland, die door de Engelschen veel worden opgekogt om hunne fraaiheid van Gestalte. De Heer ANDERSON verhaalt, dat de Yslandsche Paardjes uitmunten in kragt en vlugheid, doch dat dezelven tevens zeer koppig en boosaartig zyn. Zy leeven, 't geheele Jaar door, in de open Lugt, en moeten hun Voedzel zelf zoeken, wordende door de Natuur, tegen den Winter, met een dikke Vagt van lang styf Hair beschut.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Laplandsche Paarden.

De Levensmanier der Paarden in Lapland, zegt de Abt OUTHIER, is mooglyk een der zonderlingste zaaken van dat Gewest. Men maakt 'er geen gebruik van, dan 's Winters, wanneer menze voor de Sleeden spant om Levensbehoeften, inzonderheid Hout en Voorraad, te vervoeren: want by Zomer geschieden alle Reistogten en Transporten met Schuiten. In de Maand Mey, vroeger of laater naar de langte van den Winter; zo dra, naamelyk, als de Sneeuw is weg gesmolten, laat men de Paarden los

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

los loopen, die dan zig vervoegen naar zekere Diſtrikten of Boſſchagiën, even of zy dezelven tot hunne Verzamelplaats beſtemd hadden. Zy maaken verſchillende Troepen, die zig nooit vermengen noch van elkander ſcheiden, neemende ieder een byzonder Diſtrikt van het Boſch tot haare Weide, waar in zy zig bepaalen, en, als hun Voedzel begint te ontbreeken, zoekt deeze Troep een nieuwe Weide op; doch valt nooit in die, welke een andere Troep in bezitting heeft genomen. De ſamenleeving van deeze Troep is zo geregeld en derzelver Gang zo eenvormig, dat de Boeren hun eigen Paarden altyd weeten te vinden, wanneer zy dezelven eens benoodigd zyn, gelyk ſomwylen gebeurt. De Poſtmeeſter kennis geevende aan de Inwooners van het Vlek, gaan die hunne Paarden ophaalen, en laaten dezelven, als zy gebruikt zyn, loopen: dan zoeken zy hunne Makkers in het Boſch weder op. In 't begin van September, of daar omtrent, als 't ſlegt Weer wordt, verlaaten de Paarden de Boſſchen, komen by Troepen terug, en begeeven zig elk naar zyn eigen Stal. Zy zyn klein, doch goed en levendig zonder boosaartigheid: ſomtyds vatten hunne Meeſters ze by de Staart, zonder dat zy eenigen tegenſtand bieden: doch men vindt 'er onder, die wat wrevelig zyn, als menze voor het Rytuig wil ſpannen. Uit de Boſſchen t'huis komende zyn zy zeer vet en glad; maar de zwaare arbeid, dien zy in de Winter moeten

doen,

doen, en 't geringe Voedzel, dat men hun geeft, doetze wel dra vermageren. Onder 't loopen neemen zy dikwils een mond vol Sneeuw, en zo dra men ze, ter beſtemder plaats gekozynde, ontſpannen heeft, rollen zy over de Sneeuw, gelyk anders in 't Gras. Ook zyn zy in ſtaat, om, zelfs in zeer zwaare Koude, de Nagt, zo wel op de Werf, als in de Stal of Schuur, door te brengen. Als de Winter wat lang duurt, zo dat de Voorraad op raakt, dan moeten zy 'er op uit, om Voedzel te zoeken op een plaats, daar de Sneeuw een weinig begonnen is te ſmelten.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

Onder dit alles is de Lighaamsgeſtalte der Paarden zeer weinig verſchillende; hoewel ik erken, dat 'er ten opzigt van de Kleur meer Verſcheidenheden in zyn, dan waarſchynlyk in eenig ander Geſlagt van Dieren en ten minſte zo veel als onder de Honden. Van hoedanig eene Kleur het Lyf ook zy, de zodanigen, die de Pooten, Maanen en Staart, zwart, of donkerder dan die Kleur, hebben, worden voor de fraaiſten gehouden. Een witte Ster op 't Voorhoofd geeft ook veel aanzien aan een Paard. Doch ik zal my niet inlaaten, om de ſchoonheden of gebreken deezer Dieren, ten opzigt van de Geſtalte, en van 't Gebruik, dat men 'er van maaken wil, in 't breede aan te wyzen. Een Schryver der Natuurlyke Hiſtorie kan niet treeden in alle Byzonderheden, die de Liefhebbery uitmaaken van allerley ſlag van Menſchen;

Lighaams-geſtalte.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

ſchen: hy voldoet, wanneer hy 'er van in algemeene Termen ſpreekt.

Het Paard heeft den Kop langwerpig, het Voorhoofd plat; de Oogen ver van elkander af, en een weinig ter zyde geplaatſt; den Bek onder de Neusgaten, die wyd open ſtaan, en door een breede Snoet van één geſcheiden zyn. Dit alles te ſamen, geeft 'er een zwier van Zagtzinnigheid en Leerzaamheid aan. De Ooren verheven op den Kop en digt aan elkander, geeven door hunne beweeglykheid eene Schranderheid te kennen, die uitblinkt in veelerley bedryven van dit Dier. De kleinheid van den Kop, de langte van den Hals en de dunte der Pooten, wyzen deszelfs Vlugheid aan: de dikte van 't Agterlyf en van de Spieren in 't algemeen, getuigen van deszelfs Sterkte. Zo dra het Paard zig beweegt, geeft zyne Gang en Houding niets dan Deftigheid en Vlugheid te kennen; welke beide Eigenſchappen men naauwlyks zal vinden te ſamen gaan in eenig ander Dier.

't Gedarmte.

By 't openen van den Buik, in een Paard, vertoonde zig, in de eerſte opſlag, niets dan drie groote Zakken van de dikke Darmen, die niet alleen de dunne Darmen, maar ook de Maag en het Net, 't welk zeer klein is in deeze Dieren, geheel voor 't Gezigt verborgen. Een deezer Zakken was de Blinde Darm, hebbende de langte van twee en een halven Voet, en op 't wydſte eenen omtrek van twee Voeten. Deeze Darm eindigde met eene vernaau-

wing

wing of Hals in den Karteldarm, die de twee andere Zakken maakte, hebbende, met den Endeldarm te ſamen, de langte van een-en-twintig Voeten. De wydte van den Karteldarm was zeer ongelyk: hy ſcheen als in verſcheide portiën te zyn afgedeeld, en was aan de Wanden met veele Cellen of Uitzettingen, waar in buiten twyfel de Keutels worden gefatſoeneerd. De dunne Darmen hadden eene langte van zes-en-vyftig Voeten, 't welk voor het geheele Kanaal der Darmen, van de Maag tot aan het Fondament, zeven-en-zeventig, dat is, met den Blinden Darm, omtrent tagtig Voeten geeft. I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Zie hier het Kanaal der Darmen nog langer zelfs dan in de Kemel, die grooter is; en ongelyk wyder (*): 't welk tot een nieuwe bevestiging ſtrekt van 't gene ik omtrent de Verteering in verſchillende Dieren heb aangemerkt. Dewyl het Paard, naamelyk, niet herkaauwt, en egter Voedzel gebruikt, dat eene langduurige werking der Ingewanden behoeft, zo heeft de Natuur hier voor zorg gedragen, door die groote ruimte van het Darmkanaal. Dus kan 'er het Voedzel zeer lang in vertoeven. De Maag is, in het Paard, niet, gelyk in de herkaauwende Dieren, vierdubbel, maar enkeld, en zweemt naar een Zakpyp, gelyk in de Menſch. Haare omtrek was drie Voeten, de opening van het Portier, in den Twaalfvingeren-Darm, vyf Dui- De Maag.

(*) Zie bladz 19, hier voor.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Duimen in 't ronde, en die van de Zwelgpyp, by de Maag, vier Duimen.

Waarom de Paarden niet braaken.

De reden dat de Paarden niet kunnen Braaken, heeft sommigen aanleiding gegeven om iets byzonders in het maakzel van den bovensten Mond der Maag te stellen. Zeker Heelmeester van Montpellier gaf voor, dat hy aldaar een Klapvlies had gezien, 't welk twee derde deelen van de Opening kon sluiten (*); maar de Heer VAN SWIETEN merkt aan, dat dit Klapvlies dan nog een gedeelte, ten minste het dunste der half verteerde Spyzen, zou kunnen doorlaaten (†). De Heer BOURGELAT ontkent thans volstrekt, dat 'er zodanig een Klapvlies aan het end van de Zwelgpyp zy (‡), en de Heer DAUBENTON zegt ten dien opzigte: „ men weet reeds, dat het maakzel van dit Ingewand zig tegen 't Braaken aankant door de „ inplanting van de Zwelgpyp, die schuins is „ en samengedrukt door een Sluitspier, en ten „ deele beslagen met een uitpuilende rand *; „ enz (§). Dit alles, egter, schynt weinig tot de zaak te doen: want de sluiting, die van het maakzel en de werking der Spiervezelen afhangt, is in de Mensch zo volkomen, als zy in het Paard

* *rebord*

(*) *Hist. de l'Acad. des Sciences.* de l'Ann. 1733.

(† *Comment. in Aphorism.* BOERH. Tom. II. p. 254.

(‡) *Mem. de Math. & de Physique.* Tom. III. Paris. 1761, p. 416.

(§) *Descript. du Cheval.* Octavo p. 445. & *Mem. de l'Acad. des Scienc.* de 1746. p. 23.

Paard kan zyn (*). Derhalve fchynt men zulks veeleer te moeten afleiden van de diepe legging van de Maag, zodanig dat 'er de Buikfpieren niet op werken kunnen, of van derzelver plaatzing, met den Bodem niet naar de Buikfpieren gekeerd, maar naar het Middelrift, 't welk tevens in dit Dier, naar evenredigheid, zwakker is dan in de Menfch.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

Wormen in de Maag.

Een andere byzonderheid heeft men, door de Ontleeding, in de Paarden ontdekt: te weeten, dat zy in de Maag een foort van Wormen hebben, die langwerpig rond zyn of eenigermaate Kegelvormig, van verfchillende grootte en kleur. De Heer Daubenton heeft 'er tot zeshonderdzeftig geteld in éêne Maag, en bovendien verfcheidene aan 't Fondament, maar hy vondt 'er geen in het geheele Kanaal der Darmen. De kleinften waren een vierde Duims lang en hadden omtrent een derde van die dikte: de grootften waren agt Liniën of twee derde Duims lang, drie Liniën breed en twee Liniën dik: eenigen hadden een geelagtige kleur, anderen een roodagtige, inzonderheid de kleinften. Hun Lighaam is geringd, van agteren dik, van vooren fpits uitloopende met twee haakjes, waar mede zy zig hegten in den Donsrok van de Maag, daar zy fomtyds gaten in maaken, die 'er het Vuur in veroorzaaken. De mees-

(*) Haller *Annot. in Præl. Acad.* Boerh. Vol. I. p. 319.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

me eften worden gevonden even buiten het Portier van de Maag, alwaar zy digt tegen elkander aan geplaatst zyn.

Ik zal naderhand, in de beschryving der Insekten, over den oorsprong en levenswyze deezer Wormen breedvoerig moeten speeken. Het zou te wenschen zyn, dat men Middelen had, om ze te vernielen: want het is ontwyfelbaar, dat zy de Paarden veel nadeel doen. De Heer BOURGELAT bevondt, dat dergelyke Wormen, die hy in de Maag vondt, in Wyn, Azyn, Brandewyn, Limoensap, in Water daar Aloë in gesmolten was, in Olie van Nooten en Olyven, wel veertien dagen in 't leven bleeven. Hy verbeeldt zig een Merkuriaal Poeijer te hebben, 't welk in dit geval zou kunnen dienen, dewyl het, tegen alle Wormziekten, van hem zeer dienstig was bevonden. Het bestaat in Zoete Kwik, die gedood is door middel van een Loog uit ongebluschte Kalk en Potas, naderhand door Water van alle Zoutigheid ontbloot en door Voorloop daar op te branden nog verder gezuiverd. Van dit Poeijer geeft hy de Paarden twaalf Grein in, en vermeerdert de Gifte, tot twintig of dertig Greinen, naar dat zy het verdraagen kunnen: want hy hadt in zeker ziek Paard bevonden, dat een Gifte, van veertig Greinen *Æthiops Mineraal*, alle morgens ingegeven, op de zesde maal reeds de Toevallen van een aanstaande Kwyling voortbragt (*).

(*) *Mem. de Mathem. & de Physique.* TOM. III. Paris. 1761. p. 409, &c.

Men vindt in de Paarden nog een ander Soort van Wormen, die aan beide enden ſcherp of ſpits zyn, omtrent een half Voet lang en daar boven: ook anderen die naar een dikke Naald gelyken, en, zo men wil, zeer gevaarlyk zyn: doch deeze laatſten heb ik nooit, zegt DAUBENTON, in de Paarden, die door my geopend zyn, ontmoet; hoewel ik 'er, behalve de lange Wormen, ſomwylen kleine platte, die zeer wit waren, en ook geringd, in gevonden heb. De Heer BOURGELAT vondt in een Paard, 't welk de Vallende Ziekte hadt, zeven of agt, die zigtbaarlyk door de Darmen heen geboord waren, zynde wit van kleur, zeer dun, en van figuur als Naalden. In een ander Paard was de oppervlakte der dunne Darmen, uitwendig, bedekt met Wormen zo fyn als Draaden, omtrent vier of vyf Duimen lang, insgelyks wit van Kleur; zonder dat hy ergens een gaatje vinden kon in de rok der Darmen: doch dit is niet meer te verwonderen, dan dat men 'er zodanigen in menigte, hoewel zo lang niet, en Slangswyze gekruld, vind leggen op de Oppervlakte van de Lever en 't Gedarmte, in de Kabeljaauw en ander ſoort van Viſch. I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

Een Paard, dat door een Kwaal in 't Hoofd geheel aan 't kwynen was geraakt, wierp, door middel van ſterk Nieskruid, tot de Neusgaten vier Wormen uit, geelagtig wit van kleur, overal Hairig en zeer duidelyk geringd, zonder Pooten, doch met een dubbelde Snoet, zo 't ſcheen, Wormen in 't Hoofd.

 en

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk.

en derhalven eenigermaate gelykende naar de Maagwormen, boven gemeld. Nog drie anderen werden 'er, by 't openen van dit Dier, 't welk eindelyk evenwel gestorven was, in de Voorhoofds Holligheden gevonden. Het Vlies, middelerwyl, 't welk deeze Holligheden bekleedt, dat in de staat van Gezondheid doorschynende, effen en zo dun is, dat het wel den naam van Spinneweb verdiende, was dik, roodagtig, een weinig uitgeknaagd en bedekt met een Etteragtige, taaije Stof, welke men 'er naauwlyks af kon krygen. Zodanig is byna de gesteldheid van dat Vlies in Paarden die de Droes hebben, waar van zig, egter, geen het minste teken in 't zelve geopenbaard hadt. De Heer BOURGELAT besluit, dat in zulk een Geval, wanneer de Niesmiddelen niet hielpen, misschien het Trepaneeren best zou zyn. Immers dit Middel is door den Heer DE LA FOSSE, Hoefsmid van den Koning van Vrankryk, zonder nadeel en met hope van een goeden uitslag, in 't werk gesteld, om, door aanvoeging van Zuiverende Vogten, de Verzweering te geneezen van dat Vlies, 't welk hy ontdekt heeft de waare zitplaats te zyn van de Droes (†).

Paarden-Bezoar.

Onder de zeldzaamheden, die in 's Konings Kabinet bewaard worden, is een Steen, dien men *Paarden-Bezoar* noemt, en gezegd wordt uit

(*) *Traité sur le veritable siége de la Morve des Chevaux.* Paris. 1749.

uit de Blaas gehaald te zyn van een Paard der Koninglyke Stallen te Verſailles. De kleur is vuilwit: de oppervlakte bezaaid met kleine bultjes, die egter meeſt afgeſleeten zyn. Hy heeft eene Eyvormige figuur, zynde vier Duimen lang en ongevaar drie Duimen dik, omtrent anderhalf Pond zwaar. Dergelyke Steenen vindt men dikwils in 't Gedarmte en in de Blaas der Paarden, aan welken de Geneeskundigen oudtyds, onder den naam van *Hippolithi*, byna gelyke kragten toeſchreeven als aan den Occidentaalſchen Bezoar, naar welken een Steen byzonder geleek, die voor weinig Jaaren in Engeland uit den Buik van een Merry gehaald werdt: want op die plaatſen, daar de uitwendige Schors was afgeſleeten, hadt hy 'er volmaaktelyk de kleur van, doch de grootte verſchilde zeer. Deeze Steen, naamelyk, was byna rond en over de agt Engelſche Duimen dik, weegende in de Lugt 15 Pond 2 Oncen *Averdupois*, in 't Water 6 Ponden. In 't jaar 1737 werdt aan de Koninglyke Societeit van Londen een dergelyke Steen vereerd, die nog in derzelver Verzameling bewaard wordt, zynde een weinig grooter en 19 Ponden Averdupois zwaar, dat is omtrent $17\frac{1}{2}$ Pond Amſterdamſch gewigt (†). Deeze laatſte was, gelyk de andere, uit verſchei-

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

(*) Want 100 Ponden *Averdupois* doen $91\frac{1}{2}$ Pond Amſterdamſch Gewigt. Veertien Ponden Averdupois zyn gelyk aan zeventien Ponden *Trois*-Gewigt. Dit laatſte houdt 12, het andere 16 Oncen.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

ſcheide Schilfers ſamengeſteld, en zyn buitenſte Korſt hadt hy insgelyks op verſcheide plaatſen verlooren. Hy was gevonden in de Maag van een Slee-Paard, twee-en-twintig Jaaren oud, dat men, elf of twaalf Jaaren voor zyn dood, dikwils beſpeurd hadt zwaare Pyn te hebben; daar de Merry, uit welke die andere Steen gehaald werdt, geen tekenen gaf van eenige Pyn, dan omtrent drie Maanden voor haar dood, hebbende te vooren haar gewoone Werk gedaan, zonder dat men 'er eenig letzel aan beſpeurde. Zy was zeſtien Jaar oud, toen zy ſtierf. In 't jaar 1746 heeft de Hertog van Richmond aan die zelfde Societeit een Steen preſent gedaan, die in den Karteldam van een Paard geweeſt was, hebbende een omtrek van 16 Duimen. Die Heer vertoonde tevens eenige andere Steenen, in de Darmen van een Merry gevonden, die gepolyſt waren als Bezoar; en, 't geen zeer aanmerkelyk is, wanneer men twee van deeze Steenen doorzaagde, vondt men, dat dezelven gegroeid waren om een Yzeren Nagel, die 'er als een Kern in 't midden zat (†).

Gebruik van 't Vleeſch, de Melk, enz.

In de andere Wereldsdeelen wordt veel gebruik gemaakt van het Vleeſch der Paarden, doch onder de Europeaanen vind ik niemand, die getuigt, dat hetzelve in lekkerheid van Smaak komt

(†) *Philoſoph. Tranſact.* VOL. XLVIII. Part. 2. for the Year 1754. p. 800.

komt by het Rundvleesch. Verscheide Lighaamsdeelen van dit Dier zyn, in de Geneeskunde, aangepreezen tegen zodanige Ongemakken, daar men niet een goeden uitslag van het Bevergeil en de Hertshoorn; of deszelfs vlugge deelen, gebruik maakt. De Merriën-Melk zou misschien ook tegen de Teering dienstig kunnen zyn. Uitwendig is de Paarden-Mest, als een Stooving; somtyds met vrugt tegen de Keelziekte en het Zydewee gebezigd. SCRODERUS pryst ze daarenboven in het pynlyk Wateren en in de Opstyging, wanneer zy onder aan 't Lighaam gelegd wordt. Zy is, tot de uitbroeijing van veelerley Gewassen en Kruiden, by de Hovenieren het kragtigste middel. De Pis heeft ook een byzondere scherpte, en daarom is zy, wanneer men 'er wat van in de Mond houdt, wel eens tegen de Kiespyn dienstig bevonden.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

(2) *Paard met de Staart aan 't end Hairig, een zwart Kruis boven op de Rug.*

II. *Asinus.* Ezel.

De Hebreen hebben den Ezel *Chamor* geheeten, de Grieken *Onos*, waar van de Latynsche Naam *Asinus* zal afkomstig zyn, welke de oorsprong is van den Italiaanschen Naam *Lasino*, den

(2) Equus Caudâ extremitate Setosâ, Cruce nigrâ supra Humeros. *Syst. Nat.* Asinus. GESN. *Quadr.* 40. ALDR. *Ung.* 295. JONST. *Quadr.* 12, T. 6. RAJ. *Quadr.* 63. Onager. ibid. b. Mulus. c. Hinnus.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.*

den Spaanschen *Asno* en den Franschen *Asne* of *Ane*. De Engelschen noemen hem *Asse*, de Sweeden *Asna* en de Duitschers *Esel* of *Ezel*. De Heer BRISSON heeft dit Dier, door de langheid zyner Ooren en de kortheid zyner Maanen, van het Paard onderscheiden; hoewel hy het, zo wel als LINNÆUS, brengt in het Geslagt der Paarden. De Heer DE BUFFON geeft zig veel moeite om te betoogen, dat dit byzondere Geslagten van Dieren zyn, en zyn voornaame bewysreden is, dat de Paarden en Ezels met elkander niet dan gebrekkelyk en onvrugtbaar Krooft voortbrengen. Hy heeft zig elders, dienaangaande, geheel anders uitgedrukt (*).

Eigenschappen.

„ De Ezel (zegt hy) is dan een Ezel en niet „ een ontaard Paard, een Paard met een kaale „ Staart: hy is geen vreemdeling, geen on- „ derkruiper, geen bastaard: hy heeft, even „ gelyk alle andere Dieren, zyn Gezin, zyne „ Soort en zynen Rang: zyn Bloed is zuiver, „ en, hoewel zyn Adeldom minder doorlugtig „ zy, dezelve is niettemin ten vollen zo goed „ en zo oud als die van het Paard. Waarom „ heeft men dan zo veel veragting voor een Dier, „ dat zo goedaartig, zo lydzaam, zo maatig „ en zo nuttig is? Zouden de Menschen zelfs „ ook in de Dieren de genen veragten, die hun „ te getrouw en te onkostbaar dienen? Men „ geeft het Paard een opvoeding, slaat 'er agt

„ op

(*) Vergelyk bladz. 166, hier voor.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk. *Ezel.*

" op, onderwyst, oefent hetzelve; terwyl de
" Ezel, aan de ruuwe behandeling van den al-
" lergeringsten Knegt, of aan de kwaadaartig-
" heid van Jongens overgelaten, wel verre van
" te verbeteren, niet dan verslimmeren kan
" door zulk een oppasfing, en, indien hy geen
" grooten Voorraad van goede Hoedanigheden
" had, zou hy dezelven inderdaad geheel ver-
" liezen, door de manier op welke hy behan-
" deld wordt (*).

Dit Dier is, uit zyn naturel, zo nedrig, lydzaam en stil, als het Paard fier, driftig en onrustig is: het verdraagt met standvastigheid en misschien met grootmoedigheid, de kastyding en slagen. De Ezel houdt zig te vrede met de slegtste Kruiden, zodanigen zelfs die het Paard en de andere Dieren versmaaden en voor hem overlaaten: doch ten opzigt van het Water is hy zeer keurig, willende niet drinken dan 't gene zeer helder is, en uit Beeken hem bekend. In 't drinken is hy zo maatig als in 't eeten, en steekt zyne Neus niet in 't Water, om dat hy, zo sommigen willen, voor de schaduw van zyne groote Ooren schrikt. Dewyl men zig de moeite niet geeft van hem te rossen, zo rolt hy zig dikwils op het Veld, en doet zulks ook, wanneer men 'er mede reist; vermydende egter, zorgvuldig, zulks te doen in natte, Moerasfige plaatsen, gelyk hy ook niet

(*) *Hist. Naturelle de l'Asne.*

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.*

niet gaarn de Pooten nat maakt of bezoedelt in de Slyk, neemende liever een anderen weg. Het ontbreekt den Ezel niet aan bekwaamheden: men heeft 'er gezien, die door onderwys zelfs op Snaakeryën werden afgeregt. In verscheide Landen, der Zuidelyke deelen van Europa, in Turkye en Asie, in Barbarie en elders, wordt dit Dier van Menschen bereeden, gelyk anders de Paarden. Het loopt, draaft en galopeert als dezelven, doch kan het zo lang niet uithouden. Te zwaar belaaden zynde geeft het zulks te kennen, door den Kop en Ooren te laaten hangen en te veel geplaagd wordende opent het den Bek, en haalt de Lippen zodanig op, dat zyn Gelaat zig als bespottende en veragtende toont. Zyn Geluid of Geschreeuw, dat men balken noemt, verschilt zeer veel van het hinniken of brieschen der Paarden. De Ezelin heeft de Stem scherper en doordringender, een gesneeden Ezel zeer flaauw. Zelden balken zy, dan uit Minnedrift of Honger. De gemelde Drift is in de Ezels een soort van razerny, die hun, indien zy het Voorwerp niet bekomen kunnen, somtyds doet sterven. PLINIUS verzekert, dat, als men het Jong van de Moer afzondert, dezelve door een Vuur zou loopen om 'er weder by te komen. 't Gezigt van den Ezel is scherp; zyn Gehoor niet minder en de Reuk overtreft die van veele andere Dieren. Hy weet zynen Meester uit een groote menigte Volks te onderscheiden.

Op

Op twee Jaaren Ouderdom is dit Dier in ſtaat tot de Voortteeling: de Ezelin nog vroeger dan de Ezel, en haare Geilheid maakt, dat zy zelden voorbrengt, indien men niet door Slagen haare drift beteugelt. De gewoone tyd der togtigheid is in de Maanden Mey en Juny. Bevrugt geraakt zynde gaat aanſtonds haare drift over, en in de tiende Maand heeft zy Melk in haare Prammen. Zy werpt het Veulen in de twaalfde Maand, en zeven Dagen daarna wordt zy weder togtig, zo dat zy alle Jaaren eens zou kunnen Jongen; doch naauwlyks ooit brengt zy meer dan één Jong te gelyk voort. Als het Jong vyf of zes Maanden oud is, kan men het van de Moer neemen, en dit is vooral noodig, wanneer dezelve bevrugt zy, of dat men de Melk gebruiken wil. De Spring-Ezel moet van de grootſten en ſterkſten worden uitgekoozen, ten minſte drie en niet boven de tien Jaaren oud zynde, hoog op de Pooten, lugtig van Kop, niet ſchraal van Lyf, een weinig lang van Hals, kort van Staart, glad van Hair, dat zagt op 't aanraaken is, en donker-grys van kleur.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.* Voortteeling.

De Leeftyd van den Ezel wordt gerekend op vyf-en-twintig of dertig Jaaren. De Wyfjes leeven doorgaans langer dan de Mannetjes, doch dit komt waarſchynlyk daar van daan, dat men die meer ontziet en niet zodanig afbeult. Zy ſlaapen minder dan de Paarden, en gaan niet leggen om te ſlaapen, of zy moeten zeer

Leeftyd.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.*

afgemat zyn. Men kent den Ouderdom der Ezels insgelyks aan de Tanden, die zy om den zelfden tyd, en in de zelfde orde, verwisselen.

Ongemakken.

De Heer DE BUFFON verzekert, in overeenkomst en in navolging van ARISTOTELES en PLINIUS, dat, onder alle Dieren die met Hair bekleed zyn, de Ezel 't allerminste Ongediert hebbe, en dat hy nooit met Luizen zy geplaagd: maar REDI bewyst door de Afbeelding, welke hy van de Luis des Ezels geeft, dat de Ouden daar in hebben misgetast. Doktor PAULLINI spreekt, in zyne Ezelbeschryving, ook in 't breede van die Luizen. Volgens deezen Schryver wordt de Ezel zo dronken van de Dolle Kervel te eeten, dat hy als dood neervalt; doch deeze dronkenschap gaat over, wanneer men hem in koud Water dompelt. Een ander merkt aan, dat de Italiaanen, zonder eenig hinder, de Ooren affnyden van hunne Ezels, gelyk men by ons de Honden en somtyds de Paarden doet, om de Gestalte te verfraaijen. 't Schynt dat dit Dier zo veel Kwaalen niet onderhevig zy, als de Paarden, en de Droes, daar het niet geheel vry van is, was de eenigste Kwaal, welke de Ouden daar in opmerkten.

Lighaamsgestalte.

„ Men onderscheidt gemakkelyk en in de eerste opslag van het Oog (zegt de Heer DAUBENTON,) den Ezel van het Paard; nimmer „ verwart men deeze Dieren ondereen; zelfs „ schoon men 'er zag, die naauwkeurig van de „ zelf-

„ zelfde kleur en grootte waren: nogthans, „ wanneer men naauwkeurig nagaat de verschil- „ lende uitwendige deelen des Lighaams van „ den Ezel, en ze vergelykt met die van het „ Paard, bevindt men zo veel overeenkomst en „ een zo volmaakte gelykenis van 't een naar 't „ ander, dat men verwonderd staat, hoe hun „ Samenstel zo kennelyk verschillen moge. Even „ 't zelfde is 't, wanneer men 't Lighaam opent, „ de Ingewanden ontbloot en voor 't Gezigt „ brengt, en de Oogen slaat op het Geraamte „ van den Ezel en het Paard. Hoe meer men „ deeze Dieren uit en inwendig beschouwt, „ hoe meer het eene met het andere vergelykt, „ hoe meer men in verzoeking raakt, om ze „ te houden voor Dieren van een zelfde Soort. „ Immers de Verschillendheden, die zig in som- „ mige Lighaamsdeelen openbaaren, en tot on- „ derscheidende Kenmerken van den Ezel ver- „ strekken; gelyk, dat hy kleiner is van Ge- „ stalte, de Ooren en de Staart langer heeft en „ de Maanen korter dan het Paard; dat zyn „ Staart alleen maar Hairig is aan 't end: dit „ zyn geen weezentlyke Kentekenen van ver- „ schil, dewyl dezelven slegts in meer of min „ bestaan, en men nog grooter Verschillendhe- „ den, van dat slag, in Dieren van een zelfde „ Soort ontmoet" (*).

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK. *Ezel.*

De Heer DAUBENTON brengt de Honden by, om

Inwendige deelen.

(*) *Description de l'Asne.*

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD STUK. *Ezel.*

om zulks te betoogen: maar, hoe meer zyn Stelling doorgaat, hoe meer de hoogdraavende tegenwerpingen van den Heer DE BUFFON, op de Methode van den Heer LINNÆUS, (die den Ezel als een byzondere Soort in het Geslagt der Paarden plaatst,) daar door ontzenuwd worden. De gelykheid der uit- en inwendige deelen, met die der Paarden, zal my de moeite doen bespaaren, om iets daar van te zeggen. Alleen merk ik aan, dat de Heer DAUBENTON in de Maag van den Ezel dergelyke Wormen vondt, als in die der Paarden, doch minder in getal, niettegenstaande des Ezels Maag, naar evenredigheid, veel grooter ware. Ook werden door hem, in de Lever van een Ezelin, twaalf of veertien zulke platte Wormen ontdekt, welken men in de Schaapen-Lever Botjes noemt, in 't Fransch *Douves*, die ik op PLAAT XXV, in *Fig.* 2, met de Letteren C, D, heb aangeweezen.

Gebruik van de Melk.

Het Vleesch der Ezelen is nog taaijer, en onsmaakelyker voor een Europeaansche Tong, dan dat der Paarden. GALENUS zegt, zelfs, dat het voor de Gezondheid schadelyk zy, en aanleiding tot Ziekten geeve. De Ezelinne-Melk, in tegendeel, is voor zekere Kwaalen een beproefd, om niet te zeggen een byzonder en eenig Middel, welks Gebruik, van den tyd der Grieken af, tot heden, bestendig is in trein gebleeven en nog niets van zyne agtinge verlooren heeft. Om die goed te hebben, moet men ze

uitkiezen van een jonge, gezonde, Ezelin, die wel in 't Vleesch is, onlangs eerst gejongd heeft en sedert niet weder is besprongen: men moet het Veulen van haar afneemen, houdenze zindelyk en voedenze zorgvuldig met Hooy, Haver, Gerst, en zulke Kruiden, welker hoedanigheden invloed kunnen hebben op de Melk, die men ook niet koud moet laaten worden en zelfs niet bloot stellen aan de Lugt, waardoor zy in 't kort bederven zou. Zy moet zo warm, als zy van 't Beest komt, gedronken worden; 's morgens hoe vroeger hoe beter; want de Patient dient 'er nog eenigen tyd op te slaapen. De veelheid, welke men 'er de eerste maal van ingeeft, is agt Oncen, vermeerderende die allengs tot zestien Oncen, of tweederde van een Wynbottel. De voornaamste behoedmiddelen, in 't gebruik, agt men, geen andere Spys of Drank te nuttigen, dan die ligt verteerbaar zyn, en niet verzuuren in de Maag. Wyn moet men 'er niet op drinken. Onder 't gebruik van deeze Melk, dat ten minste een Maand of zes Weeken dient te duuren, zyn somtyds Laxeerende Middelen of Klysteeren noodig. In sommige Gestellen moet de Melk, hoe dun zy ook van zelve is, nog met Gerstewater of iets anders verdund worden, en in Verzweeringen van de Borst kan men 'er, met voordeel, een vierde deel slap Kalkwater onder mengen.

I. Afdeel. XXXVII. Hoofdstuk. *Ezel.*

De Huid, De Ouden hadden ook veel op met de kragten van het Bloed, de Pis, de Drek en Hoe-

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.*

ven van den Ezel; zy schreeven zelfs byzondere kragten toe aan de Hersenen, het Hart en de Lever van dit Dier; doch de Ondervinding heeft, het gene zy daar van zeggen, niet altoos bevestigd. De Heer DE BUFFON verzekert, dat de Huid, die zeer hard en Veerkragtig is, gebezigd worde tot verscheide nuttige gebruiken. Men vervaardigt 'er, zegt hy, Zeeven, Trommels en zeer goede Schoenen van: ook wordt 'er dik Parkement van gemaakt, dat men met een dunne laag Pleister besmeert, tot Zakboekjes of Tafeltjes. De Oostersche Volkeren, vervolgt hy, maaken 'er het Sagryn-Leder van. Waarschynlyk zyn de Beenderen, even gelyk de Huid, ook harder dan die van andere Dieren, aangezien de Ouden daar van Fluiten maakten, bevindende dezelven zeer goed van Klank.

Bereiding van 't Sagryn-Leder.

De Bereiding van 't Sagryn-Leder verdient nog een weinig opmerking. Men maakt hetzelve van de Huid der Paarden, Ezelen of Muilezelen; doch dat der Ezelen geeft het beste Grein, en dat gedeelte van de Huid, welk dit Dier op 't agterste van de Rug en aan de Billen bedekt, wordt 'er alleenlyk toe genomen. Na dat deeze Huid gebloot is, bereidt menze gelyk ander Leder, doch, nog week zynde, bestrooit menze overal met Senffen-Zaad, dat naar Mostertzaad gelykt, en hangtze styf gespannen in de Lugt, daar zy dus eenige dagen blyven moet. 't Schynt dat het gemelde Zaad 'er die oneffenheden, welken het Sagryn-Leder van al

het

het andere onderfcheiden, in doet uitpuilen, door de fcherpte van zyn Sap. Men heeft tweederley foorten van Sagryn, waar van het eene veel koftbaarder dan het andere is. Het befte komt uit Turkye, doch in Poolen alwaar men de Ezels ook menigvuldig heeft, wordt het insgelyks gemaakt. Sommigen willen dat de Naam afkomftig zy van *Chat-Grain*, om dat dit Leder naar Robbenvel gelykt.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK. *Ezel.*

Fraaije Arabifche Ezels.

Het fchynt dat de Ezels eerft oorfpronkelyk zyn uit de heete Landen; dat zy van Arabie in Egypte, van Egypte in Griekenland, van daar in Italie, verder in Vrankryk en vervolgens in Duitfchland, de Nederlanden, Engeland, en eindelyk in Sweeden, zyn overgebragt. Deeze verhuizing wordt door het berigt der Reizigers taamelyk beveftigd. CHARDIN zegt, dat in Perfie, behalve de Ezelen des Lands, die log zyn en zwaar van Gang, van welken men zig niet bedient dan om Pakken te draagen, een Ras is van Ezelen uit Arabie, zynde zeer fraaije Beeften, glad van Hair, hoog van Kop, vlug ter Been en deftig van Gang, die niet dan onder den Man gebruikt worden, fierlyk gezadeld en getoomd. Zy zyn 'er zo geldig, dat men 'er geen krygen kan, voor minder Prys dan vyf-en-twintig Piftoolen. Zy worden geroskamd als de Paarden, maar men leert hun niet anders dan den Telgang gaan, waar toe zy opgebragt worden, door de voor en agter-Pooten, aan eene zelfde Zyde, famen te binden

I. Afdeel. XXXVII. Hoofd-stuk. *Ezel.*

met twee Touwen van Katoen, ter wydte van den Stap, dien de Ezel in de Telgang moet doen. Deeze Touwen worden, wederzyds, opgeſchort door middel van een Touw, dat men door de Gordriem ſteekt. Hunne Neusgaten worden geſpleeten, op dat zy vryer Adem zouden kunnen ſcheppen, en zy loopen zo ſnel, dat een Paard hun niet dan op een Galop kan volgen (*). De Heer ADANSON verwonderde zig ook over de fraaije geſtalte van de Ezels der Arabieren, die met hunne Koopwaaren aan de Gambia kwamen; zynde daarenboven zeer glad van Hair, 't welk muisvaal was en waar op het zwarte Kruis van de Rug ſierlyk afſtak. Zy zyn, zegt hy, een weinig grooter dan de onzen, doch hebben in hunne Kop iets, 't welk hun onderſcheidt van het Paard, inzonderheid van het Barbariſche, 't welk, zo wel als zy, een inboorling des Lands is, doch altyd hooger van ſtatuur (†).

Wilde of Woud-Ezel.

Bovendien vindt men, in alle Zuidelyke Landen, van Senegal tot aan China toe, de wilde Ezelen gemeener dan de wilde Paarden. De Latynen hebben, in navolging van de Grieken, den wilden Ezel *Onager* geheten, dat men in 't Neerduitſch vertaalt *Woud-Ezel*, van welks Huid, zo de Heer BRISSON verzekert, eigentlyk het Sagryn-Leder gemaakt wordt. 't Schynt, dat

(*) *Voyage de Chardin.* Tom. II. p. 26, 27.
(†) *Hiſtoir. naturelle du Senegal.* p. 118.

dat hy die kleine pukkeltjes, welken 'er op dat Leder zyn, aanmerkt natuurlyk plaats te hebben op de Huid van dit Dier, 't welk hy daar door van den tammen Ezel onderscheidt. Ik merk hem, met den Heer LINNÆUS, slegts aan als een Verscheidenheid, of, met den Heer DE BUFFON, als het oorspronglyk Ras der Ezelen. I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Ezel.*

Een menigte van deeze Dieren vindt men in de Woestynen van Lybie en Numidie, dat is, in of omtrent de Zuidelyke Grenzen der Republieken of Ryken van Barbarie, aan de groote Woestyn, welke Zaara wordt genoemd. Zy loopen daar in 't wilde, en men vangtze in strikken, die tot dit einde gespannen zyn. OLEARIUS verhaalt, dat de Koning van Persie hem eens een Spiegelgevegt gaf van twee-en-dertig wilde Ezels, die men in een Perk beslooten hadt, en waar op met Pylen geschooten werdt, tot dat zy allen waren afgemaakt. 't Was wonder om te zien, zegt hy, hoe die Ezels, met de Pylen in 't Lyf, door elkander zwierden. Eindelyk werden de doode Beesten naar de Keuken van 't Hof te Ispahan gebragt, om dat de Persiaanen op 't Vleesch der wilde Ezelen zeer verlekkerd zyn. Men vindt, op de Westindische Eilanden, zo wel troepen van wilde Ezels als van wilde Paarden, die 'er beiden door de Spanjaarden uit Europa zyn overgebragt. Ook zyn 'er op eenige Eilanden in de Archipel wel gevonden geweest.

De Heer BRISSON maakt een byzondere Soort van Muilezel.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Muilezel.*

van den *Muilezel*, welk Dier hy door zyne regtopſtaande Ooren van den Ezel onderſcheidt. Het is den Hebreen bekend geweeſt onder den Naam van *Pered* of *Pirdah*, zynde het Mannetje en Wyfje: de Grieken noemen het *Hemionos*, dat zo veel zegt als half-Ezel; de Chaldeen *Cudana*, de Arabieren *Beal*. De Naamen, welken dit Dier in de Europeaanſche Taalen heeft, zyn van 't Latynſch Woord *Mulus* afkomſtig.

De Muilezels zyn eigentlyk halfſlagtige Dieren, voortkomende uit de vermenging van Ezels met Paarden. Die van een Ezel met een Merry ſpruit is grooter, dan die van eene Ezelin, welke door een Hengſt beſprongen is, gebooren wordt. In Spanje, alwaar men de Muilezels menigvuldig gebruikt, zo om te beryden als voor Rytuigen te ſpannen, zyn geheele Stoeteryën van deeze Dieren, en men is 'er niet minder keurig in het uitkiezen van Ezels om de Merriën te beſpringen, als in Vrankryk omtrent de Spring-Hengſten. Auvergne, egter, Poitou en andere Provintiën van Vrankryk, leveren ook een menigte van Muilezels uit. Men vindt 'er menigvuldig in China en andere Oosterſche Landen; doch in de Noordelyke deelen van Europa zyn zy zeldzaam.

Eigenſchappen.

Deeze Dieren hebben de kragten der Paarden en de hardheid der Ezelen, zo dat menze tot allerley zwaar Werk kan gebruiken: doch zy zyn veelal zeer koppig en kwaadaartig, ook

dik-

dikwils fchrikagtig; zo dat het met fommigen niet veilig is om te gaan. De Muilezels zyn, in dit opzigt, gevaarlyker dan de Muilezelinnen, die meeftal onder den Man gebruikt worden. Zy hebben een fterk geheugen en zyn zeer fyn van Reuk. In geftalte verfchillen zy weinig van de Paarden, dan door de kortheid der Maanen, en door de Kwaft aan 't end van de Staart: ook is hun Geluid verfchillende, en zy hebben een Kruis op de Rug, als de Ezels.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Muilezel.*

'tIs doorgaans van half Maart tot half Juny, dat men de Merriën door den Ezel befpringen laat, op dat de Muilezels ter wereld komen mogen in een tyd van 't Jaar, wanneer 'er overvloed is van Gras. Agt dagen, voor dat de Merry befprongen wordt, laat men haar ruften van den Arbeid, geevende haar dagelyks eenig Voeder. Voorts moet even 't zelfde in agt genomen worden, als omtrent de Paardenteelt: met dit verfchil, dat de Merriën, die door een Ezel befprongen zyn, een geheel Jaar loopen, en dat zy haar Veulen niet langer dan zes Maanden zoogen kunnen, wegens de Pyn of Smerte, welke zy, na dien tyd, aan haare Uijers hebben. De Spring-Ezels worden, op het zien van de Merry, zo doldriftig, dat menze altoos gemuilband houden moet, op dat zy den Stalknegt, die ze naar de Merry brengt, de Beenen niet aan ftukken mogen flaan.

Voortteeling.

Men plagt zig te verbeelden, dat een Muilezel met eene Muilezelin niet kon voortteelen;

 de-

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK. *Muilezel.* dewyl men dit Dier voor een Monſter hieldt: doch de ongegrondheid van dit Gevoelen blykt; dewyl het verſcheide maalen is gebeurd, dat eene Muilezelin een Jong kreeg. In 't jaar 1703 zag men daar nog het voorbeeld van te Palermo op Sicilie, alwaar een zodanige, van drie Jaaren oud, het Jong, dat zy geworpen hadt, met haar eigen Melk opvoedde. Ook zyn deeze Dieren zeer geil en driftig om te Paaren; doch men dient hun zulks te beletten, dewyl zy anders kwaadaartig worden. Hunne Leeftyd is dikwils over de dertig Jaaren.

Jumarra. Nog een andere Soort van halfſlagtige Dieren is 'er, die men *Jumarra's* noemt of *Jumars*; zynde in Auvergne taamelyk gemeen, alwaar menze houdt voor de gewoone Laſtbeeſten. Zy worden van een Stier of Bul geteeld, door het beſpringen van een Merry of Ezelin. Hunne Kop en Staart gelykt naar die der Runderen; doch de Pooten en Lenden naar het Paard of den Ezel; en zy hebben geen of naauwlyks zigtbaare Hoornen. Men agtze ſterker dan de Muilezels, en in de Bergagtige Landen, gelyk in Savoije en Piemont, heeft men zeer veel dienſt van deeze Beeſten (*).

III. *Zebra.* (3) *Paard met Streepen dwars over 't Lyf, van gemengelde Kleur.*

Het

(*) Zie bladz. 305, hier voor.

(3) Equus fasciis fuscis verſicolor. *Syſt. Nat.* VI. X. Zebra. EDW. *Av.* Tab. 222, 223. RAJ. *Quadr.* 69. JONST. *Quadr.* Tab. V. Fig. 1. ALDR. *Quadr.* Libr. I, Cap. 8.

Het Dier, dat deeze Merktekenen heeft, voert gemeenlyk den Naam van *Zebra* of gestreepte Ezel; want schoon het de Ooren byna als een Paard heeft, doet egter de kortheid der Maanen, en de Staart, hetzelve meer naar die fraaije Arabische Ezelen gelyken. Men vindt het in Afrika, aan de Kaap der Goede Hope en in 't Ryk van Kongo, doch menigvuldigst in zekere Provintiën van Barbarie. LOPEZ, die dit getuigenis geeft, voegt 'er by, dat het de gedaante heeft van een Muil-ezel. Sommige Schryvers hebben het een Paard genoemd, anderen tellen het onder de wilde of Woudezelen. Het teelt, zeggen zy, jaarlyks voort. Allen stemmen zy overeen, om 'er een ongemeene snelheid in 't loopen aan toe te schryven, welke die der Paarden overtreft; des men in Spanje en Portugal het Spreekwoord gebruikt: *zo vlug als de Zebra.* I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

Dit Dier, hoe wild ook, kan getemd worden, en dan is het, zo sommigen aanmerken, in Ethiopie en Abyssinie zo zeer geagt, dat men het tot een Geschenk schikt voor uitheemsche Vorsten. Men heeft 'er in Europa overgebragt en den Koning van Portugal werden 'er eens vier toegevoerd, die hy tot een Gespan voor zyne Karos gebruikte. De Huid wordt, wegens haare fraaiheid, ook voor iets raars gehouden. Eigenschappen.

De Heer EDWARDS geeft ons de Afbeelding van een Mannetje en Wyfje. Die van het Mannetje Het Mannetje.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFDSTUK.

is gemaakt naar eene opgevulde Huid, welke in 't Kollegie der Geneesheeren te Londen bewaard wordt; nagezien en verbeterd naar die van een levendig Mannetje, 't welk hy gezien heeft by 't Paleis van den Prins van Wales te *Kew*. De Kop was gelyk die van een Paard, doch de Ooren waren wat langer; egter zo lang niet als de Ooren van een Ezel, naar 't hem toeſcheen: de Maanen kort en overendſtaande: de Smoel bruin van kleur; voor 't overige was de grond van de geheele Huid wit en overal met donker bruine Streepen geſchakeerd, die egter in figuur en plaatzing verſchilden. Voor aan den Kop waren zy zeer ſmal en fyn, loopende eenigermaate op het Voorhoofd te ſamen, en byna zwart: de Hals hadt breede donkerbruine Streepen, die 'er in 't ronde om heen liepen, zelfs door de Maanen, met ſmalle witte Streepen 'er tuſſchen: het Lyf was, dwars over de Rug, met breede Banden, die ſcherp uitliepen aan den Buik, welke geheel wit was, uitgenomen een zwarte getande Streep, van de Voorpooten, langs het midden, tot twee derden der langte uitgeſtrekt. Op het Gat maakten de witte Streepen, tuſſchen de donkerbruine, de figuur van een groote Viſchgraat. De Staart was, gelyk die der Ezelen, aan 't end met een donkerbruine Kwaſt. Op de Billen waren de Streepen allerbreedſt en liepen rondagtig naar agteren uit: de Pooten met bruine en witte Ringen, een weinig boven de Hoeven bruin.

De

De Afbeelding van het Wyfje is gemaakt naar eene, die naar Engeland gebragt werdt van de Kaap, met een Mannetje, dat op de Reize ſtierf. Het heeft veele Jaaren te Kew geleefd. De Geſtalte was als die van het Mannetje, zo even gemeld, doch de kleur over 't Lyf ros-agtig geel, aan den Buik en Pooten geheel wit. Het hadt alleenlyk zwarte Streepen op den Kop, Hals en Rug, en op de Billen eenige zwarte Vlakken; voor 't overige geene, dan een der-gelyke Streep langs het midden van den Buik. Op 't Voorhoofd waren de Streepen insgelyks zeer fyn: op den Hals overdwars en breeder: voorts was het Lyf ſierlyk gebandeerd: de Smoel en Neus geheel zwart.

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK. Het Wyfje.

Het Geluid, dat dit Dier maakte, verſchilde veel van 't balken van een Ezel, en geleek meer naar 't blaffen van een grooten Bulhond. Het ſcheen van een wilde, woeſte natuur te zyn: niemand durfde het naderen, dan een Tuinier, die in 's Prinſen dienſt was en 't zelve dagelyks Voedzel gaf: deez' was ook de eenigſte daar het zig van liet beryden. Ik zag het (zegt de Heer EDWARDS) een groot Papier vol Tabak opeeten, met Papier en al, en men verhaalde my, dat het ook Vleeſch, ja alles wat men 'er aan geeven wilde, zou gebruiken. Nooit te vooren, verzekert hy, is het Wyfje afgebeeld of beſchreeven geweeſt en men heeft 'er nimmer een Huid van overgebragt gezien.

EDWARDS verbeeldt zig, dat de Zebra in

I. AFDEEL. XXXVII. HOOFD-STUK.

Afrika alleen gevonden worde, doch, dewyl sommigen verzekeren, dat in Asia gevlakte Muilezels zyn, zo zou men mogen denken, of dit niet zulke of dergelyke Dieren waren. Immers LINNÆUS zegt, dat zy ook in Indie huis houden. 't Schynt dat deeze Autheur het al te naauw bepaalt, wanneer hy zegt, dat de kleur der Streepen zwart en derzelver breedte drie Vingeren is, dwars over 't geheele Lyf.

XXXVIII. HOOFDSTUK.

Beschryving van het RIVIER- *of* ZEEPAARD. *Deszelfs Gestalte en Eigenschappen. Vangst deezer Dieren in Afrika. Aanmerkingen omtrent de* Tanden *en derzelver gebruik. Het Amerikaansche genaamd* Tapir *of* Manipouris. *Het Brasiliaansche* Water-Zwyn.

Rangschikking.

DE Heer KLEIN brengt dit Dier, naar het getal zyner Hoeven, in de vierde Familie van den Rang der Gehoefde Dieren. De Heer BRISSON, die zyne Rangen ook naar de Tanden verdeelt, heeft onder de genen, die Snytanden hebben in de beide Kaaken, behalven het Paard en Varken, en den Rhinoceros, drie andere Dieren, welken tot het Geslagt der Rivier-Paarden van den Heer LINNÆUS schynen te behooren, en waar van de *Hippopotamus* het laatste is. De zes gemelde Dieren maaken by hem een byzonderen Rang uit, naar het getal hun-

hunner Hoeven, zynde die van 't Paard enkeld, van 't Varken dubbeld, van den Rhinoceros drie-, van den Hippopotamus of 't Rivier-Paard viervoudig. I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFD-STUK.

De Kenmerken, die door den Heer LINNÆUS toegeschreeven worden aan het Rivier-Paard, zyn: de bovenste Voortanden zes, by paaren van elkander afgescheiden; de onderste Voortanden vier, uitsteekende, de middelsten regt uitgestrekt; de Hoektanden enkeld, schuins afgesneeden. De Pooten aan den rand genageld. Kenmerken.

Twee Soorten stelt hy van dit Geslagt, waar van de eene, zynde de eigentlyke Hippopotamus, een Land- en Water-Dier of van beiderley Leven is; de andere een Land-Dier, doch naast komende, zo 't schynt, aan denzelven. Soorten.

(1) *Rivier-Paard met de Voeten in vieren verdeeld.* I. *Hippopotamus amphibius.* Rivier-Paard.

De algemeene Naam, welken dit Dier by de Autheuren voert, is *Hippopotamus*, een Grieksche benaaming, die volstrekt verduitscht kan worden in RIVIER-PAARD, hoewel sommigen het ook *Zee-Paard* noemen of *Water-Os* en *Water-Koe*, en dikwils het *Nyl-Paard*; alzo het in die Rivier misschien wel het overvloedigste gevonden wordt. De Egyptenaars geeven 'er den Naam

(1) Hippopotamus pedibus quadrilobis. *Syst. Nat.* Hippopotamus. BELL. *Aquat.* 28. Tab. XXX. GREW. *Mus.* Tab. 1. Fig. 5. ALP. *Ægypt.* 245. Tab. 22-25. MATTH. *Diosc.* 2. Cap. 22. RAJ. *Quadr.* 123. JONST. *Quadr.* Tab. XLIX.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

Naam van *Foras flebar* aan: de Chineezen noemen het *Hayma;* de Mooren van Ethiopie *Bibat.* Men twyfelt thans niet, of het is dat zelfde Dier, 't welk in het Boek van Job door 't woord *Behemoth* betekend wordt. Sommige Schryvers verwarren het ten onregte met de Zee-Koe, genaamd Manati of Lamantin.

Deszelfs Afbeelding. PLAAT XXVIII.

De Afbeeldingen, die men tot nog toe van dit Dier gehad heeft, zyn zeer gebrekkelyk, doch in trappen. Die van GESNERUS en JOHNSTON zyn, volgens de aanmerkingen van den Heer BRISSON, in den uiterften trap flegt: die van ALDROVANDUS en ALPINUS taamelyk goed, gelyk ook die van COLUMNA, en die, welke in de *Flora Sinica* gevonden wordt, uitgenomen de Pooten. Maar, ten opzigt van die van KOLBE, als ook die van KLEIN, welke in een onlangs uitgekomen Werk over de Dieren fchynt gebruikt te zyn, getuigt hy, dat dezelven ondeugend zyn. Ik heb my, door den Heer Dr. J. BURMANNUS, *Profeffor Botanices* te Amfterdam, uit zyne keurlyke Verzameling van getekende Afrikaanfche Dieren, met de nevensgaande egte Afbeelding goedgunftig vereerd gezien.

Eigenfchappen.

De voornaame Verblyfplaats van dit Dier is de Nyl, gelyk ik aangemerkt heb; maar men vindt het, bovendien, ook in veele andere Rivieren van Afrika, en zelfs aan de Kuften, gelyk by de Kaap der Goede Hope en elders, als ook in de Monden der groote Rivieren van India.

Het

Het ſteekt zyne Ooren op, gelyk een Paard, wanneer het eenig Geraas hoort; zyn brieſchen zweemt ook veel naar dat der Paarden, doch is veel ſterker, zo dat men hetzelve ver heen kan hooren. Het heeft een ſcherp Gezigt uit zyne groote Oogen, die zig rood en vuurig vertoonen, wanneer het in gramſchap is ontſtoken, en alsdan ſtaat zyn Gelaat verſchrikkelyk. Schoon het natuurlyk niet tot beſchadigen geneigd zy, egter, wanneer het aangetaſt of gekwetſt, of zo van naby vervolgd wordt, dat het niet in 't Water kan wyken, keert het zig verwoed tegen zyne Vyanden: doch dewyl het geen Hoornen, noch ander Wapentuig heeft, dan zyne Tanden en Pooten, is zyne Woede, op 't Land, weinig te dugten, ten minſte niet moeijelyk te vermyden. De voornaamſte kragt van dit Dier heeft plaats in zyne Hals en Lenden. Het loopt taamelyk ſnel, doch zodanig niet, of een Menſch, die vlug ter been is, kan het met loopen ontkomen. Dit beveiligt de Negers zeer, wanneer zy het Rivierpaard op 't drooge aantaſten, doch zyne Huid is zo hard, inzonderheid op de Rug, aan den Hals en op het buitenſte der Billen, dat Pylen, Slagmeſſen noch Musketkogels zelfs, 'er eenigzins doorbooren kunnen. Tuſſchen de Beenen, en onder aan den Buik, is dezelve veel zagter en daar tragten de Jaagers dit Dier voornaamelyk te treffen. Men krygt het niet gemakkelyk dood. De Europeaanen poogen, om het magtig te wor-

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFD-STUK.

den, deszelfs Beenen met Ketting- of Knuppel-Kogels aan ſtukken te ſchieten, en, als het dus eens ter neder geveld is, kan men het gemakkelyk den doodſteek geeven.

Gevaarlyke Vangſt.

In 't Water is de Vangſt der Rivierpaarden gevaarlyker dan op 't Land: veeleer durven de Negers Haaijen en Krokodillen aan, die zy met hunne Javelynen en Slagmeſſen weeten af te maaken. Als het Rivierpaard in 't Water aangerand wordt, koelt het zyne Woede ſomtyds op de Schuit, bytende geheele ſtukken van 't Boord, of Planken uit den Bodem ſtootende; 't welk het Vaartuig doet zinken. Verſcheide voorbeelden worden daar van in de Reisbeſchryvingen gevonden. In 't jaar 1731 verlooren twee Engelſche Heeren hun Leven op de Gambia, door zulk een Toeval. Op de Rivier van Senegal is 't gebeurd, dat een van deeze Dieren, door een Kogel gekwetſt zynde, en het Boord van de Bark niet kunnende beet krygen, dezelve een zo geweldigen Schop gaf met zyn Poot, dat een Plank van anderhalf Duim dik in ſtukken ſprong. Het Vaartuig van JOBSON werdt, in zyne Reistogten op de Gambia, driemaal door Rivierpaarden geſtooten. Een derzelven ſloeg 'er een gat in met zyne Tanden, en men kon het niet weg krygen, dan door middel van een Kaars, die men, in de Nagt, op een ſtuk Houts liet afdryven langs de Rivier. Somtyds ontſteekt men, om die reden, Licht agter op de Barken: want men heeft bevonden, dat zy voor

Vuur

Vuur zeer bang zyn. Somtyds verrassen hun de Jaagers, wanneer zy te slaapen leggen in de Rietbosschen, 't welk men gewaar wordt aan hun ronken: dan worden zy 'er gemakkelyk meester van; doch zy kunnen dit Dier niet te voorzigtig naderen, dewyl het minste Geraas hetzelve wakker maakt.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

Manier op de Nyl.

Op de Nyl schynt een andere Manier in gebruik te zyn, die minder gevaarlyk is en zeer vernuftig. Men weet dat de Rivierpaarden gretig zyn naar den Wortel van zekere Waterplant, die zeer dik is: hier in steeken de Visschers een zwaare Yzeren Bout, die aan een Touw vast is, en dus een soort van Hoek maakt, welke zy uit een Schuit nederlaaten en voortsleepen langs den bodem der Rivier. Het Dier slokt dikwils den Wortel met den Bout in, waar door het vast raakt, en dan tragten zy hetzelve, door te trekken aan dit Touw, allengs af te matten, terwyl het, in de grootste verwoedheid, alles doet, wat mooglyk is, om zig los te worstelen. Somtyds komt het boven Water en brengt de Visschers in groot gevaar, die dan het Dier met hunne Lensen tragten af te maaken. Gemeenlyk wordt het op deeze manier overweldigd: want de helderheid van 't Water doet veel, om, dewyl het Dier niet zwemmen kan, te maaken, dat het niet by of omtrent de Schuit boven kome. Somtyds wordt ook, ten dien einde, met twee Schuiten, die ieder een Lyn hebben aan 't zelfde Aas, gevischt.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

Voedzel.

Het Rivierpaard kan zeer lang, doch niet altoos onder Water blyven. Men merkt aan, dat het doorgaans om het Kwartier of half Uur boven komt, tot het haalen van zyn Adem. Het loopt langs den bodem der Rivieren zeer vlug en zoekt daar zyn Voedzel op, 't welk of in Wortelen bestaat van Boomen of Waterplanten, als gemeld is, of in Visch, die men meent deszelfs voornaamste Voedzel te zyn. Op 't Land eet het ook Koorn, Ryst, Geerst en allerley Moeskruiden of Peulvrugten, die het bekomen kan, doende aan de Plantagiën en Bouwlanden, dus, veel schade. Het schynt, dat aan dit Dier ook Vleesch van Beesten smaakt, en de Negers maaken zig wys, dat het Vrouwen en Kinderen verslinde, wanneer het dezelven, op de Oevers der Rivieren, slaapende aantreft; willende zelfs, dat het op de Zwarten meer verslingerd zy dan op de Blanken.

Voortteeling.

Het Wyfje werpt op 't Land haare Jongen, die zy opvoedt met haare Melk, loopende agter hun, om ze te beschermen. Zy draagt 'er vier te gelyk, zo dat men, schoon zy slegts eenmaal in 't Jaar jonge, zig over de menigvuldigheid van deeze Dieren geenszins behoeft te verwonderen. Op sommige Rivieren worden 'er Troepen van gevonden, drie- of vierhonderd sterk. Het Wyfje draagt in 't Water haare Jongen op de Rug, en dan is het gevaarlyk deeze Dieren aan te doen. Men merkt aan, dat zy gerustelyk, en zonder eenige Vyandschap, on-

onder de Krokodillen verkeeren, en van dezelven ook niet beledigd of benadeeld worden.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

Gestalte.

Het Rivierpaard moet, buiten twyfel, aangezien worden als het zwaarlyvigste en logste der Dieren, die in 't Water zo wel als op 't Land leeven. De zwaarte is als die der allervetste Osfen, of liever als die der wilde Stieren; en de Gestalte zweemt veel meer naar die der Runderen dan der Paarden, hoewel het postuur van 't Lyf meer overeenkomt met dat van een Varken, en de Pooten met die van een Beer, zynde, naar 't Lyf te rekenen, zeer kort, dik en plomp. De langte is, van den Kop tot aan de Staart, zegt de Heer BRISSON, dertien Voeten; de loodregte middellyn van 't Lyf drie en een halven, de waterpasse vier en een halven Voet: de omtrek dertien Voeten. De Kop heeft de breedte van twee en een halven, de langte van drie Voeten: de Gaaping van den Bek is één Voet wyd. De Pooten zyn, van den Buik tot aan den Grond, drie en een half Voet lang en één Voet dik. De Smoel is grof en Vleezig; de Oogen zyn juist niet groot: de Ooren dun, drie Duimen lang. De Staart, die de langte heeft van omtrent een Voet, is by 't Lyf dik, en loopt scherp toe aan 't end. De Huid is zeer dik, hard en donker van kleur. Het Dier is geheel kaal en heeft geen Hair op 't Lyf, uitgenomen aan de Staart en den Smoel, alwaar een soort van Knevels zyn, als die der Leeuwen en Katten.

 Een

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

Een voornaam verſchil in de Afbeeldingen van het Rivierpaard is, dat ſommigen hetzelve met uitſteekende Slagtanden, gelyk die van een wild Varken, vertoonen, anderen geheel zonder Slagtanden. ALPINUS zelfs wil, dat die Slagtanden het Kenmerk van den waaren *Hippopotamus* zyn, zeggende, dat het andere is het Rivier-Zwyn, by de Grieken *Cheropotamus* genaamd. MATTHIOLUS hadt derhalve, volgens zyn Gevoelen, met reden geoordeeld, dat die zeven, welke te Rome gehouwen waren aan het Kolosſaale Beeld van de Nyl, geen regte Rivierpaarden waren, om dat 'er de Slagtanden aan ontbraken. ARISTOTELES, en al de Ouden byna, hebben zulke Slagtanden, die uitwendig zigtbaar waren, aan den *Hippopotamus* toegeſchreeven: doch, dewyl zy 'er ook de Maanen aan geeven van een Paard, zo blykt, dat op hun getuignis weinig te vertrouwen zy. De Heer ADANSON ſpreekt insgelyks van vier Slagtanden, welken dit Dier gebruikt om de Wortels der Boomen af te rukken. 't Is niet onmooglyk dat deeze Slagtanden in ſommigen meer uitſteeken dan in anderen: doch, dewyl in de Rivier- of Zeepaards-Tanden, die ik in handen gehad heb, duidelyke blyken zyn, dat dezelven, hoe krom ook, maar weinig uit de Kaak komen, zo geloof ik, dat men zig oudtyds door het zien van deeze Tanden, wanneer dezelven uit de Kaak gebroken waren, bedroogen heeft. Op Plaat XI, in *Fig.* 3, is zodanig een Tand afgebeeld

beeld (*). Ik heb 'er een gehad, die nog veel grooter was, en meer dan een halven Cirkel uitmaakte, terwyl het nogthans bleek, dat deeze Tand veel minder dan een derde deel van zyne langte uitgeſtoken hadt, en dienaangaande heb ik my niet alleen aan den Kop van zulk een Dier, welks Bekkeneel in de *Hortus Medicus*, hier te Amſterdam, bewaard wordt, verzekerd; maar het blykt verder uit de Beſchryving, welke de Heer DE JUSSIEU gegeven heeft van de Beenderen van den Kop en Poot van een Rivierpaard, die op order van de Kompagnie der Indiën uit Senegal in Vrankryk waren overgebragt (†)

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

't Bekkeneel.

„ 't Gewigt van vyf-en-veertig Ponden, (zegt „ deeze Heer) dat de twee Kaaken weegen, „ die deezen Kop uitmaaken; zyne langte van „ twee Voeten; zyne hoogte van ongevaar één „ Voet en vier Duimen aan de kant van 't Ag„ terhoofd, en zyne breedte aldaar van ander„ halven Voet; toonen aan, dat het Dier, „ waar toe die Kop behoorde, monſtreus groot „ geweeſt moet zyn. Om 'er van te oordeelen „ naar de uitwendige Vertooning, moet ik zeg„ gen, dat dezelve eenigermaate zweemt naar „ het Bekkeneel van een Paardekop, met dit „ verſchil egter, dat de Smoel breeder uitloopt, „ de

(*) Zie bladz. 13, in het II. STUK deezer *Natuurl. Hiſtorie*.

(†) Zie *les Memoires de l'Acad. Royale des Sciences*. Ann. 1724.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFD-STUK.

„ de Neusgaten wyder open zyn, en aan ieder „ zyde bepaald door twee groote uitpuilingen, „ waar in de hollen van de zes Voortanden zig „ bevinden. De omtrek der Neusgaten is van „ negen Duimen, en die der twee Ooghollen, „ welke twee aanmerkelyke uitpuilingen maa- „ ken, is van zeven Duimen. De diepte van „ ieder opening, wederzyds geformeerd door „ de ſamenvoeging van het Jukbeen met het „ Wangebeen, is ten minſte tien Duimen, waar „ uit men beſluiten moet, dat de Slaapſpieren „ meer dan een half Voet dikte hebben, en „ door haare ſamentrekking aan de Onderkaak, „ in het ſluiten van den Bek, een ongemeene „ kragt moeten byzetten. De figuur van de „ Onderkaak komt genoegzaam overeen met die „ van de Bovenkaak, door haare breedte van „ vooren, welke is van agt of negen Duimen, „ op de hoogte van zes Duimen. Haare twee zy- „ den, die in den Knokkel en het Kraaijebekſe „ Uitſtek eindigen, zyn zeer uitwykende, en „ zeer uitgeſtrekt, om meer kragt te geeven aan de „ Kaauwſpieren. Deeze Kaak, om kort te gaan, „ is veel maſſiever dan de Bovenkaak, om dat „ de zes grootſte en ſterkſte Tanden van dit Dier „ 'er, byna geheel, ſchuins zyn ingekaſt, in zeer „ diepe holligheden ".

De Tanden.

„ Van deeze zes Tanden zyn de twee mid- „ delſten, die de plaats van Snytanden beklee- „ den, horizontaal geplaatſt, rolrond, uitge- „ groefd en masſicf, anderhalf Duim dik, heb-

„ ben.

„ bende vier Duimen langte, buiten, en zes „ Duimen wortels binnen de Kaak. Die van „ de Bovenkaak, op welken zy fluiten, in te- „ gendeel, hebben niet meer dan een half Duim „ fchynbaare langte, en drie Duimen wortels, „ met eene dikte van drie vierden Duims. De „ twee, die elk aan een zyde ftaan van de twee „ middelften der Onderkaak, en die ook de „ plaats van Snytanden bekleeden, fteeken op „ 't hoogfte niet meer dan anderhalf Duim uit, „ met de dikte van een half Duim, en ftaan „ tegen over twee dergelyken, wederzyds, in „ de Bovenkaak. De twee aanmerkelykfte Tan- „ den, ieder geplaatft op een hoek van den „ voorkant der Onderkaak, op de wyze van „ Slagtanden, zyn halve Cirkels wyze gekromd, „ even als die der wilde Zwynen, en hebben „ ieder vyf Duimen uitfteks, en eenen wortel, „ die zeer fchuins ftaat, van agt Duimen lang- „ te. Overdwars op de langte doorgezaagd zyn- „ de, zou de Sneede een Driehoek vertoonen, „ waar van ieder zyde ongevaar anderhalf Duim „ hieldt. Die 'er, in de Bovenkaak, tegenover „ ftaan, zyn op gelyke manier gekromd en uit- „ gegroefd, hebbende niet meer dan een Duim „ uitfteks en zes Duimen wortels. Deze vier „ Tanden, op de hoeken van de Kaakebeenen, „ komen in plaats van Hondstanden, en nee- „ men door hunne famenvoeging, aan de plat- „ te zyde, den dienft waar van eigentlyke Sny- „ tanden. De genen, die aan deeze volgen,

 „ ftaan

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

„ ſtaan drie Duimen van dezelven af, en zyn „ ter wederzyde gerangeerd op 't uiterſte van „ ieder Kaakebeen, naaſt aan het Gewricht. „ Dit zyn de Kiezen, agt in getal wederzyds, „ onder en boven, en dus twee en-dertig in 't „ geheel; ſpringende de grootſten, die de breed- „ te hebben van anderhalf Duim, maar een „ half Duim uit ". Het geheele getal der Tanden en Kiezen van het Rivierpaard is derhalve, gelyk BRISSON te regt aanmerkt, vier-en-veertig.

Afmeetingen van een Zee-Paards Tand.

Ik kan niet nalaaten hier de Afmeetingen te melden van den grooten Zee-Paards Tand, van welken ik te vooren ſprak. De afſtand der punt, van den buitenſten rand aan 't andere end, was ten vollen 14 Rynlandſche Duimen: de buitenſte omtrek 26 Duimen, en ik bevond, dat dezelve vier Duimen over een halven Cirkel uitliep, dat is te zeggen, dat de Omtrek was dertien twee-en-twintigſte deelen van een vollen Cirkel. De breedte van deezen Tand mat ik twee en een halven Duim, zynde de eene kant plat, de andere met een ſcherpe Rug, en de dikte, dwars over de langte en breedte gemeten, bedroeg een Duim en drie vierde Duims. Het bleek aan de kleur, dat deeze Tand maar 9 Duim uit de Kaak geſtoken hadt, zynde daar geheel plat, ja zelfs hol uitgeſleeten aan de binnenzyde, en dit deel hadt, in de buitenſte omtrek, niet meer dan een Duim holte of kromte: waar uit blykt, dat de ſchynbaare kromte

van

van deeze Tanden zeer flaauw moet zyn en veel verſchillende van de Slagtanden der Zwynen; gelyk ook, dat zy dus naauwlyks tot den Bek uitſteeken kunnen, wanneer de Lippen zyn geſlooten. In 't dikſte end was een holte, doch die ging niet verder dan tot de diepte van vyf Duimen. Men kan uit de vooraangehaalde Afbeelding, welke ik op Plaat XI. van een dergelyken Tand, die wat kleiner, doch tevens fraaijer was, gegeven heb, zig van het gezegde eenig denkbeeld formeeren.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

„ Het is verwonderlyk, vervolgt de Heer „ DE JUSSIEU,) dat die zo verſchrikkelyke toe„ ſtel van Tanden, geplaatſt in eene Mond of „ Bek, waar van de gaaping van vooren meer „ dan twee Voeten is, geſchikt zy voor een „ Keelgat van geen vier Duimen omtreks. Dit „ ſtrekt tot bewys, dat, hoe gulzig ook dit Dier „ zy, 't welk in eenige oude Basrelieven ver„ beeld wordt met een Krokodil in de Keel; „ hetzelve dien niet zou kunnen inzwelgen, „ dan na hem wel gekaauwd te hebben; onder„ ſteld zynde, dat het die Dieren tot Voedzel „ gebruikt". Dit laatſte is gantſch niet waarſchynlyk, dewyl de Heer ADANSON getuigt, dat op de Rivier van Senegal deze Dieren geruſtelyk ondereen leefden en verkeerden, zonder elkander eenige Vyandſchap aan te doen of te beſchadigen.

De Voetzool der Pooten, die ook in Vrankryk waren overgebragt, hadt, volgens den Heer

I. Afdeel. XXXVIII. Hoofdstuk.

de Jussieu, de uitgeftrektheid van negen Duimen langte, op drie en een half Duim breedte. De Vingers of Toonen waren vier in getal, met een Nagel aan 't end, die 'er ongevaar de helft van befloeg, twee Duimen lang en een Duim breed. Hy merkt verder aan, dat de Beenderen van deezen Kop veel overeenkomft fcheenen te hebben met die verfteende Beenderen, welken men in fommige deelen van Europa vindt, en hy verbeeldt zig, dat die Delfftoffen, welken in 't Graaffchap Foix tot het maaken van Turkooifen gebruikt worden, zo wel als de genen, die men in verfcheide deelen van Duitfchland onder den naam van *Ebur fosfile* opgraaft, van dergelyke Tanden afkomftig zyn.

Gebruik der Tanden.

't Gebruik der Tanden van den Hippopotamus moet by de Ouden reeds bekend zyn geweeft, dewyl Pausanias fpreekt van een Gouden Beeldje van Cybele, welks Aangezigt van dezelven gemaakt ware in plaats van Elpebeen. Ook vindt men, dat 'er een gezien was van dertien Ponden zwaar. Men heeftze, fchynt het wel, altoos koftbaarder dan Yvoor gehouden, en de Ouden moeten een byzondereKonft gehad hebben, om dezelven te bewerken. Deeze Tanden zyn ongelyk harder dan Yvoor, en niet, gelyk die der Walruffen, het breeken, fplyten of geel worden onderhevig; weshalve men dezelven altoos verkieft, om Tanden van te maaken, die men in plaats der uitgevallene in den Mond wil zetten; als wanneer zy zeer

naar

naar de natuurlyke zweemen. Hierom zyn deeze Tanden thans nog zeer duur, geldende wel drie Guldens het Pond. Men heeft zig zelfs wys gemaakt, dat Ringen, daar van gedraaid, aan den Vinger te draagen, een goed Middel tegen de Vallende Ziekte zy; als ook tegen Stuiptrekkingen en de Kramp: doch dit voorgeeven schynt weinig gronds te hebben dan de inbeelding alleen. Waarschynlyk zullen zy van dergelyke kragten zyn als het Yvoor en dergelyke Stoffen: zo dat men op de Bloedstemping van het Poeijer derzelven niet veel staat behoeft te maaken.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFD-STUK.

Het Vleesch.

Aan alle de Rivieren en Kusten van Afrika, daar het Rivier-of Zee-Paard zig bevindt, wordt deszelfs Vleesch van de Inboorlingen gehouden voor een lekkerny. KOLBE verzekert, dat men het aan de Kaap verkoopt voor twaalf of vyftien Stuivers 't Pond. Men zegt, dat het beter gebraden dan gezooden zy, 't welk te begrypen is, alzo de geilheid het anders byna oneetbaar maakt, en de Reuk niet minder walgelyk is dan de Smaak, voor iemand, die het niet gewoon is te gebruiken. De Portugeezen beweeren dat het Visch zy, en maaken derhalve geen zwaarigheid, om 'er hunnen Maaltyd mede te doen in de Vasten. Zy geeven voor, dat een aan 't Spit gebraden Borststuk van dit Dier zo goed als een Kalfsrib smaakt.

Ik zou thans nog onderzoeken kunnen, of het Rivier- en Zee-Paard een zelfde, of een verschil-

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK. lend Dier zy. Sommige Natuurbeschryvers hebben 'er een aanmerkelyk verschil tusschen gesteld. LE MAIRE geeft 'er zo weinig zyne toestemming aan, dat de ongelykheid van grootte zelfs, in die van de Rivier van Senegal, hem geen genoegzaam kragtige reden schynt, om dien aangaande te twyfelen.

II. *Hippopotamus terrestris.* (2) *Rivierpaard met de Agterpooten in drie-en gespleeten.*

Onder deeze Kenmerken wordt van den Heer LINNÆUS als twyfelagtig geplaatst, een Dier, 't welk in Brasil huisvest; dat, volgens MARCGRAVIUS, aldaar den naam voert van *Tapirierete*, en van de Guajaners ook *Tapir* of *Manipouris*, van de Portugeezen *Anta* geheten wordt, terwyl anderen het *Water-Zwyn* genoemd hebben.

Eigenschappen. Dit Dier gelykt veel naar een Muilezel en heeft een langen Snoet, dien het uitrekt en intrekt naar zyn welgevallen. Het zwemt en dompelt zeer wel, en loopt ook langs den bodem der Rivieren. Over dag slaapt het in de Bosschen, en by nagt gaat het zig de kost beschaaren. Men heeft 'er een groote menigte van in Brasil, en het Vleesch schynt eetbaar te zyn, hoewel de Europeaanen hetzelve gantsch niet smaakelyk vinden. De Wilden bereiden de Huid, door die styf uit te rekken en in de Zon te laaten droo-

(2) Hippopotamus Pedibus posticis trisulcis †. *Syst. Nat.* Tapiierete. MARCGR. *Brasil.* p. 229. RAJ. *Quadr.* 126.

droogen, wanneer zy 'er hunne Schilden mede bekleeden.

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFD-STUK. Geftalte.

De Heer BRISSON, die van dit Dier een byzonder Geflagt maakt, onder den naam van *Tapir* of *Manipouris*, geeft 'er deeze befchryving van. In grootte komt het overeen met een halfjaarig Kalf, doch de Lighaamsgeftalte zweemt naar die van een Varken. De Kop, egter, is dikker, langwerpig en loopt puntig van boven: de bovenfte Lip is veel langer dan de onderfte en hoog uitfteekende, overlangs gegroefd. 't Getal der Snytanden is tien, dat der Kiezen twintig in ieder Kaak; dus veertig in 't geheel. Het heeft kleine Oogen, even als een Varken; de Ooren rondagtig en taamelyk groot; de Staart zeer kort, kegelvormig, zonder Hair; de Pooten naauwlyks langer dan die van een Varken, doch wat dikker. Aan de Voorfte Pooten zyn vier zwartagtige Hoeven, waar van een der middelften de langfte is, hebbende twee, die korter zyn, wederzyds, en de uitwaardfe is de allerkleinfte: aan de Agterpooten zyn maar drie Hoeven, de middelfte langer dan de anderen. Het Dier heeft op zyn Lyf kort Hair, welks kleur in de Jongheid helder bruin is, met witte plekken gevlakt; in de Volwaffenen zwartagtig, zonder Vlakken.

Brafiliaanfche Water-Zwyn.

Uit het voorgemelde Verhaal van de Eigenfchappen van dit Dier, kan ik niet begrypen, waarom de Heer LINNÆUS hetzelve, door den Bynaam van *Land*-Hippopotamus, van het ge-

I. AFDEEL. XXXVIII. HOOFDSTUK.

woone Rivier-Paard onderscheide. Ik zal hier nog een Soort byvoegen, van welke de Heer BRISSON, onder den Naam van *Hydrochærus*, ook een byzonder Geslagt maakt, dat door het getal der Tanden verschilt van het andere; dewyl het maar twee, en de *Tapirus* tien Snytanden in ieder Kaak heeft. Daarenboven is 'er, zo hy aanmerkt, eene byzonderheid in de Kiezen van dit Dier, die 'er agt zyn ieder Kaak, vier aan elke zyde; van boven zo diep in drieën gespleeten, dat elk zig als drie Tanden vertoont.

Naam.

MARCGRAVIUS heeft hetzelve voorgesteld onder den naam van *Capybara*, gelyk het in Brasil genoemd wordt van de Inwooners; doch door die van Guajana *Cabiai* of *Cabionara*. De Europeaanen noemen hetzelve *Water-Zwyn*, of *Rivier-Varken*, en sommigen geeven 'er den tytel aan van het allergrootste Meir- of Moeras-Varken. JOHNSTON heeft 'er, zo de Heer BRISSON getuigt, een goede Afbeelding van gegeven. Zie hier zyne beschryving van dit Dier.

Gestalte.

Het evenaart omtrent een tweejaarig Varken in grootte. Van den Kop tot aan den Aars is de langte ongevaar twee Voeten. De Kop heeft zeven of agt Duimen langte en weinig minder dikte: de Snoet is dik en stomp; de Onderkaak korter dan de Bovenkaak. De Oogen zyn groot en zwart: de Ooren klein en eenigermaate puntig. Het heeft Knevels als de Katten, uit lange styve Hairen bestaande: doch geen Staart. Aan de Voorpooten zyn vier, aan de Agterpooten

drie

drie Hoeven, even als aan het voorgaande Dier. Het geheele Lyf is met bruin, hard, kort en taamelyk digt Hair bekleed.

XXXIX. HOOFDSTUK.

Beschryving van den EENHOORN-VISCH. *Deszelfs Gestalte en Eigenschappen. Tweehoornige. Indiaansche. Oude Waardy deezer* Hoornen. *Onderzoek naar den* EENHOORN, *als een* Landdier, *volgens de* Heilige Schriftuur, *het getuigenis der* Ouden *en het verhaal van de* Reizigers. *Aanmerkelyke Getuigenissen dien aangaande. Voorbeeld van een Dier onlangs in Afrika geschooten.*

IK heb hier voor gemeld, dat de Heer LINNÆUS thans zyn Agtsten Rang der Zoogende Dieren maakt van zodanigen, die te vooren van hem in de Afdeeling der Visschen geplaatst waren (*). Ook heb ik verhaald, hoe de Heer BRISSON van deeze alleen een byzonder Klasse gemaakt heeft, onder den Naam van *Cetacea*, dat hy op zyn Eerste Klasse, der *Quadrupeda*, laat volgen (†). Zie hier, wat hy als algemeene Kenmerken van dezelven opgeeft.

Hun Lighaam is kaal, langwerpig: zy hebben

(*) Zie het I. STUK deezer *Natuurl. Historie*, bladz. 131.

(†) 't Zelfde, bl. 114.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK. Algemeene Kenteke-nen.

ben Vleezige Zwemvinnen: de Staart is waterpas plat, daar de andere Viſſchen de Staart loodregt plat hebben, zo dat dezelve, als zy zwemmen, regtoverend in 't water ſtaat, doch in de Viſſchen van deeze Klaſſe legt zy vlak, en hierom geeven 'er ſommigen den naam van Dwars-Staarten aan. Zy leeven altemaal geduurig in de Zee, en kunnen op 't Land niet in leven blyven. Zy hebben, gelyk de Viervoetige Dieren, twee Holligheden in 't Hart; haalen door de Longen adem; paaren, baaren levendige Jongen en voeden dezelven met hun Zog. Ten opzigt van 't inwendig Geſtel komen zy grootendeels met de Viervoetige Dieren overeen. Zy hebben altemaal, boven den Kop of Snoet, een of twee Kanaalen, door welken zy Water uitwerpen.

Kenmerk van den Eenhoorn-Viſch.

De EENHOORN-VISCH, dien ik te vooren ZEE-EENHOORN genoemd heb, is by LINNÆUS de eerſte in deeze Rang, en wordt door zyn uitſteekende, zeer langen, regten Tand in de Bovenkaak, van de Walviſſchen onderſcheiden. BRISSON ſchryft 'er twee Tanden aan toe, hoewel hy erkent, dat men zeer zelden zodanig een Viſch met twee Tanden vindt, of het moeten zeer jonge zyn, en dan hebben ze 'er altyd twee, volgens ANDERSON. Sommigen ſchryven, dat 'er gevonden zyn, die deezen Tand niet ſlangswyze gedraaid maar effen hebben over de geheele langte, en dan zou het een byzondere Soort kunnen zyn van dit Geſlagt.

Te-

Tegenwoordig kent men maar ééne Soort van Eenhoorn-Visch, die, wegens deezen Tand of Hoorn, by den Heer BRISSON *Ceratodon*, by LINNÆUS *Monodon* geheten wordt. De Noordsche Volkeren noemen hem *Narhwal*, de Groenlanders *Towack*, de Sweeden *Enhorning*. Van sommige Schryvers wordt hy ook *Monoceros Piscis*, *Unicornu marinum* en *Licorne de Mer* getyteld (*). I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK. Naamen.

Volgens BARTHOLINUS onthoudt zig deeze Visch menigvuldig rondom Ysland, omtrent Groenland, en in andere Noordelyke deelen van den Atlantischen Oceaan. TULPIUS geeft ons de Afbeelding van zulk een Visch, die in den Jaare 1648, by Jan Maijen Eiland, dood in Zee dryvende was gevonden, zynde door den Chirurgyn van een Groenlandsvaarder afgetekend. Deeze was agttien Voeten lang en twaalf Voeten breed, zeer dik en vet. De Kop geleek naar dien van een Karper: zyn Bek was onder een uitspringende Hoorn, van negen Voeten lang, komende tusschen de Beenderen van de Bovenkaak omtrent op die plaats uit, daar de Zaagvisch zyne Zaag uitsteekt; niet in 't midden van de Kaak, maar een weinig naar de regter zyde. De Huid was bruin en onder de Huid zat veel Spek, 't welk rykelyk Traan gaf, doch

(*) Monodon. ART. *Gen.* 78. *Syn.* 108. *Faun. Suec.* 263. Monoceros. Piscis. WILL. *Ichth.* 42. RAJ. *Pisc.* 21. Unicornu marinum. TULP. *Obs. Med.* Libr. IV. Cap. 58.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK. doch die bevonden werdt zeer ſtinkende te zyn. De Zee-Eenhoorn, welken WORMIUS in zyn Kabinet beſchryft, hadt de langte van twaalf Ellen; Vinnen en een Staart als de Walvisſchen; de Huid glad, zonder Schubben en bleek van kleur; twee Vleezige bulten op 't midden van de Rug; veel Spek onder de Huid; een opening of Spuitgat agter op den Kop; twee Oogen in 't Voorhoofd, zynde een weinig kleiner dan die der Osſen, den Kop zeer klein naar het Lyf te rekenen; geen zigtbaare Neusgaten. De Tand, die ter ſlinkerzyde van den Snoet uitkwam, hadt de langte van drie en een vierde Ellen, doch was aan 't end afgebroken. Voorts hadt hy geen Tanden meer; de Bovenkaak ſtak over de Onderkaak heen. Een lap van de Huid, afgenomen van 't Bekkeneel, hadt een zwartagtige kleur, weinig dikte, doch was niettemin zeer taay.

Eenhoorn-Viſch te Hamburg, in 't Jaar 1736.

De meeſte Hedendaagſchen hebben van dit Schepzel, 't welk zekerlyk de Ouden onbekend geweeſt is, geſchreeven op 't berigt van anderen, en ſommigen houden 'er, om die reden, een diep ſtilzwygen van. Derhalve is het gene ons de Heer ANDERSON, een Ooggetuige, daar van in zyne Natuurlyke Hiſtorie meldt, te meer merkwaardig. Men bragt 'er een, zegt hy, in zyn geheel te Hamburg, in de Maand February des Jaars 1736. Deeze Viſch was met een hooge Zee op de Elve gekomen, en met de Ebbe op 't Strand vaſt geraakt, alwaar hy, ſchrik-

ſchrikkelyk geworſteld hebbende, om 'er af te komen, eindelyk in 't Zand ſtierf. Hy was dik naar zyne langte, en hadt den Kop geknot, byna gelyk het end van een Valies. De Hoorn of Tand kwam aan de ſlinkerzyde uit. Hy hadt twee kleine Zwemvinnen en een zeer breede Staart, die vlak lag op 't Water. De Huid was wit als Sneeuw, en met een groot getal zwarte Vlakken getekend, zelfs in haare dikte, die aanmerkelyk was, gelyk ik ondervond, met 'er een Mes in te ſteeken. De Buik was geheel wit en overal glimmende, zagt op 't aanraaken als Fluweel. De gantſche langte, van 't begin van den Snoet tot aan 't end van de Staart, was tien en een half Paryſche, dat is omtrent elf Rynlandſche of twaalf Amſterdamſche Voeten. De Hoorn, of liever Tand, hadt de langte van vyf Voet vier Duimen Paryſſche Maat. Ieder Vin was negen Duim lang en omtrent twee Handpalmen breed. De breedte van de Staart was ruim drie Voeten. De Tand, die ſlingerende gedraaid was, kwam ter ſlinkerzyde van de Bovenkaak, boven de Lip, uit het Kaakebeen, zonder dat men, aan de regterzyde van den Snoet, eenige holte vondt, zynde de Huid aldaar niet doorboord. De Bek was zeer laag en de Onderlip dun en kort: de Gaaping zeer klein, niet wyder dan een Vuiſt. Men vondt in den Bek geen Tanden. De randen waren een weinig hard en rompelig: de Tong zo breed als de Bek. Boven op den Kop hadt hy een gat of

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

of dubbele Buis, om zo te fpreeken; gemaakt van Vleefch, met een Klapvlies, dat zig naar believen kon openen en fluiten, en waar door de Vifch Water uitwierp door 't uitblaazen van de Lugt. De Oogen ftonden laag in 't hoofd en waren zeer klein, met een foort van Oogleden. Het was een Mannetje, doch de Kraan kwam niet buiten het Lighaam.

Jongen zonder Hoorn.

Men kan uit de omftandigheden van deeze befchryving klaar zien, dat dit niet dan een Jong geweeft zy van den Eenhoorn-Vifch. Immers men vindt 'er, zo de Schryvers verzekeren, van dertig, veertig, ja zeftig Voeten lang, die een Hoorn hebben van agt, tien en veertien Voeten. Ondertusfchen is 't niet waarfchynlyk, gelyk de Heer ANDERSON te regt aanmerkt, dat de ongeboren Jongen deezer Visfchen reeds een Hoorn hebben zouden: ja het tegendeel daar van bleek in den jaare 1684, wanneer te Hamburg een Vrugt uit het Lyf van eenen Zee-Eenhoorn gefneeden werdt. Hierom wil hy die Hoornen, welken zonder flingeringen of Slangswyze draaijen zyn, liever aanmerken als van een byzondere Soort afkomftig, dan als van ongeboren Jongen zynde, gelyk fommigen zig verbeeld hebben, dat zy konden zyn.

Gebruik van den Hoorn.

Hier zou men kunnen vraagen: welken dienft de Vifch hebbe van deezen Hoorn? Sommigen, die, zo 't fchynt, hem vergezeld hebben tot op den bodem der Zee, beweeren, dat hy

van

van dien Hoorn gebruik maakt, om een ſoort van Wier, met Bladeren van Gras, dat uitgeſpreide Wortelen heeft, daar mede uit den Grond te wroeten. Zy verbeelden zig, daarenboven, dat dit Schepzel geen Viſch of dergelyk Voedzel nuttige, en hunne groote reden is, dat het geen Tanden in de Bek en maar een naauw Keelgat heeft: doch zy bedenken niet, dat zodanige Bladen en Steelen, doorgaans taay en Lederagtig, veel meer de vermaaling der Tanden behoeven zouden, dan Viſch of dergelyk Gedierte, om in de Maag van dén Eenhoorn-Viſch de Verteering te ondergaan. Hieom zal ik, zo lang 'er geen duidelyke blyken worden voortgebragt van deeze Levenswyze, veeleer geloof ſlaan aan 't Gevoelen der Groenlanderen, die meenen, dat hy op dergelyke Inſekten aaze als de Walviſſchen. Immers, hier van kan, met grooter waarſchynlykheid, het bloedige Gevegt, tuſſchen deeze monſtreuſe Zeeſchepzelen, afgeleid worden, en het denkbeeld, dat die uitſteekende Tand aan den Viſch tot zyne verdediging gegeven zy, wordt daar door bekragtigd.

Een andere Vraag, die zig natuurlyk openbaart, is, hoe het bykomt, dat deeze Tand of Hoorn niet regt in 't midden, maar aan de eene zyde van den Kop of Snoet, geplaatſt zy. Men kan die Vraag gemakkelyk oploſſen, dewyl men weet, dat 'er zodanige Viſſchen gevonden zyn met twee Tanden of Hoornen. In den

Tweehoornige Viſſchen.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

den Jaare 1684 werdt door een Hamburger Kommandeur, die het Schip de Gouden Leeuw voerde, een Wyfje in de Noorder Oceaan gevangen, dat twee Hoornen hadt, waar van het Bekkeneel te Hamburg gebragt is, dat men daar als eene zeldzaamheid bewaard heeft. De twee Tanden ſtonden regt voor in de Kop, twee Duimen van elkander, en liepen zydewaards uit, zo dat de punten dertien Duimen afſtands hadden. De ſlinker Tand was zeven Voeten vyf Duimen lang en by den Wortel drie Duimen dik, de regter iets dunner en zeven Voeten lang. Zy ſchooten beiden ruim een Voet in den Kop, waar van het Been twee Voeten lang was en agttien Duimen breed. Ook weet men, dat 'er een zodanig Bekkeneel te Amſterdam gebragt is, waar in twee Hoornen ſtaken, de een zes Voeten, de ander, die afgebroken was, omtrent één Voet lang. Sommigen willen egter, dat dit geen bewys zy, voor de tweehoornigheid deezer Viſſchen; dewyl men altoos het Kaakebeen aan den anderen kant geſlooten vindt: even óf zy den eenen Hoorn niet doorgaans in de Jongheid verliezen konden, en dat de plaats, daar dezelve was geweeſt, weder volkomen toegegroeid kon zyn.

Een aanmerkelyk verſchil is 'er over de geſtalte deezer Viſſchen. Sommige Ooggetuigen verzekeren, dat zy zeer vlug in 't zwemmen zyn en een Lighaam hebben daar toe bekwaam; anderen ſtellen ons dezelven voor, als de logſte

Schep-

Schepzelen op den Aardbodem. Inderdaad, wanneer zy zo log waren, zouden zy dikwils moeten gevangen worden; doch die 'er Ondervinding van hebben verzekeren, dat zy door hunne vlugheid moeijelyk te betrappen zyn. Zy voegen 'er by, dat men naauwlyks één zulken Visch magtig zou kunnen worden, indien zy niet by troepen zwommen, en, wanneer menze vervolgt, zo digt by elkander schoolden, leggende de een zyne Hoorn op des anders Rug, dat zy elkander beletten te duiken, en dus worden 'er somtyds van de agtersten gevangen. Ook blykt de vlugheid deezer Visschen nog te meer, alzo de Groenlanders hun als de Voorloopers aanmerken van de Walvisschen.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

Indiaansche Eenhoorn-Visch.

't Schynt dat men ook in de andere Werelds-deelen somtyds dergelyke Schepzelen ontmoet. DAPPER beschryft ons een dergelyken, in zyne Berigten van Afrika, en RUISCH spreekt van eenen Eenhoorn-Visch der Indiën, die niet groot was noch klein, maar een taamelyk grooten Tand hadt, en boven op de Rug met Stekels was gewapend, hebbende drie vlakken naby de Staart, van blaauwagtige kleur gelyk het Lighaam. De Indiaanen, zegt hy, eeten 'er het Vleesch van, dat redelyk wel smaakt. ROCHEFORT spreekt, in zyne Natuurlyke Historie der Voor-Eilanden van Amerika, van een Eenhoorn-Visch, die, in 't Jaar 1644, op 't Schildpadden-Eiland, by St. Domingo, op Strand liep, en van de Inwooners met veel Smaak

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK.

werdt opgegeten. Deeze hadt een Hoorn regt voor op de Kop; hy hadt Tanden in de Bek, en leefde van Visch, gelyk by 't openen bleek. De langte was omtrent agttien Voeten en de dikte als een Okshoofd. De beschryving egter, welke hy van dit Schepzel geeft, wordt met reden verdagt gehouden: zo dat men nog niet weet, of 'er in de Zee-en van den Aardkloot meer dan ééne Soort van Eenhoorn-Visch huisveste.

Oude Waardy van deeze Hoornen.

Groenland heeft van ouds veel zodanige Hoornen uitgeleverd, die, van daar in Deenemarken gebragt zynde, door Europa vervoerd, tot een hoogen Prys verkogt en als een groote Zeldzaamheid bewaard plagten te worden. Dit is, aan den eenen kant, daar uit voortgekomen, dat men die Hoornen veelal aan de Kusten, of op 't Strand, van Ysland en andere Noordelyke Streeken, leggen vondt, zonder te weeten, van waar zy kwamen. Naderhand heeft men, door het doorzaagen van zulk een Hoorn, ontdekt, dat 'er een kleinere in deszelfs holligheid was opgeslooten, 't welk toen aanleiding gaf om te denken, dat dit Schepzel somtyds zyne Tanden verwisselt. Ook plagt men elkander wys te maaken, dat die Hoornen, van welken 'er, voor dat de Walvischvangst in de voorgaande Eeuw sterk werdt doorgezet, maar zeer weinigen in Europa gevonden werden, de Hoornen waren van dat Dier, 't welk men in de Heilige Bladeren vindt voorgesteld onder den naam

naam van Eenhoorn. Men hadt 'er een in de Schatkamer van *Ste. Genevieve* te Parys: men vondt 'er drie in die van de St. Mariaas-Kerk te Utrecht: op de Bruiloft van Karel den Stouten werden 'er zeven, als een Koninglyke Schat, ten toon gesteld. Ook verhaalt BARTHOLINUS, dat 'er te Rome een voor negentigduizend Kroonen, en dus voor meer dan twee Tonnen Gouds, is verkogt geworden. Maar in 't laatste gedeelte van de voorgaande Eeuw, toen eens een menigte van zodanige Hoornen met de Groenlandsche Schepen in Deenemarken aangebragt werdt, daalde wel dra, wanneer het rugtbaar wierdt, dat het slegts Tanden van Visschen waren, derzelver Waardy zodanig, dat men 'er een Throon van maakte voor den Koning, die nog te Koppenhagen, in 't Slot Rosenburg, te zien is.

Men heeft, derhalve, hedendaags weinig op met de Tegengiftige Kragten, die oudtyds werden toegeschreeven aan deeze Hoornen. Zy zyn vaster van zelfstandigheid en zwaarder dan Yvoor, waar aan men de Stukken, die 'er van verkogt worden, kan onderscheiden. Wy gelooven niet, dat 'er een merkelyk verschillende kragt in steekt, van die der Hertshoornen; of het moest zyn, dat de Geest, dien men 'er door Destillatie uit krygt, wat fynder ware. Om 'er Geley van te maaken of de kragt uit het geraspte Poeijer te kooken, is, wegens de vaste zelfstandigheid, veel tyds noodig, Ondertus-

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

ſchen zyn deeze Hoornen, inzonderheid die de langte van tien Voeten en daar boven hebben, wegens hunne fraaiheid en dat zy zo zeldzaam van die langte voorkomen, nog de koſtbaarſten van alle dergelyke Stoffen. Men geeft 'er ſomtyds meer Gelds voor, dan voor Olyfants-, Walrus-, ja zelfs Rivier- of Zee-Paards Tanden.

De Eenhoorn volgens de H. Schrift.

't Is hier de plaats, om te onderzoeken, wat 'er te houden zy van het Dier, dat, onder den naam van EENHOORN, ons in de Heilige Bladeren wordt voorgeſteld. Men vindt 'er aan dit Dier, 't welk in 't Hebreeuſch den naam voert van *Rem* of *Reem*, toegeſchreeven een uitmuntende ſterkte, moedigheid en ontembaare wilde aart. De *Monoceros*, zegt SOLINUS, is een uitermaate wreed Dier, 't welk nimmer levendig in handen der Menſchen komt, en wel gedood, doch niet gevangen kan worden (*). Men zoude dit van een oud Beeſt, dat reeds eenigen tyd in 't wilde geloopen heeft, verſtaan kunnen, en dan mogten die plaatſen der Heilige Schrift op den Rhinoceros worden toegepaſt, te meer, om dat 'er ſomtyds geſproken wordt van de Hoornen des Eenhoorns, en het bekend is, dat de Rhinoceros ook wel twee Hoornen heeft.

Volgens de Beſchryving der Ouden.

Op die wyze willen ſommigen, het gene van de Rem of Reem gezegd wordt, verſtaan hebben, en de gezegde Eigenſchappen zyn, wanneer men de manier van uitdrukking gade ſlaat, op den Rhi-

(*) *Polyhiſt.* Cap. 65. fol. 194.

Rhinoceros toepasselyk. Veelen der Ouden, egter, en daar onder zeer geleerde Mannen, hebben ons van de Gestalte van den Eenhoorn beschryvingen nagelaten, die op den Rhinoceros niet t'huis te brengen zyn. STRABO verhaalt, dat dit Dier het Lyf heeft gelyk aan dat van een Paard, de Staart van een Varken en den Muil van een Leeuw. Volgens PLINIUS is de Kop als van een Hert, de Pooten als die van een Olyphant, de Staart als die van een Varken, en verder het Lyf als een Paard. PHILETIS, een Grieksch Schryver, spreekt naauwkeurig van den Hoorn. „ De Eenhoorn, zegt hy, „ is een Dier dat zig met schoppen en byten „ gruwelyk verweert, hebbende een yzelyken „ Hoorn midden op 't Voorhoofd uitsteeken, „ die niet hol is van binnen, gelyk andere „ Hoornen, noch effen of plat, of gepolyst, „ maar ruuwer dan een Yzeren Vyl, egter op „ de wyze van een Slakkenhuis geboogen en „ gestreept, scherper dan een Pyl, alzo de punt „ niet omgekromd is, maar de geheele Hoorn „ regt en zwart, uitgenomen aan het end ". PLINIUS heeft de langte van dien Hoorn bepaald op twee Ellen, en zyn gezegde, aangaande de Gestalte van dit Dier, wordt bevestigd, door een Gedenkpenning van den Ouden tyd waar op zodanig eene Eenhoorn was afgebeeld, die zynen Hoorn stak in een Kruik, aan Bacchus toegewyd, met het Opschrift *Nyseoon*: waar uit men besluiten zoude mogen, dat dergelyk een

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK.

Dier in de Gebergten van *Nysa*, een Stad van Indie, omtrent de Ganges, gevonden werde: te meer dewyl een vermaard Philosooph, genaamd *Onesicritus*, dien STRABO pryst, gewag maakt, dat by de *Prasii*, een zeer vermaard Volk van Indie, *Eenhoornige Paarden* gevonden werden, *met Koppen als de Herten.*

Volgens het Verhaal van de Reizigers.

Thans komen de Getuigenissen in aanmerking van zodanige Reizigers, die verhaalen, dat zy den Eenhoorn levendig gezien hebben. Men heeft 'er zodanigen van vroeger en laater tyd. CADAMUSTUS in dat gedeelte der nieuwe Wereld, 't welk naast is aan de Indiën; MARCUS PAULUS de Venetiaan in Tartarie; GARCIAS AB HORTO niet ver van de Kaap der Goede Hope in Afrika. Volgens de meesten zou dit Dier in dat Wereldsdeel huisvesten. Zeker Schryver, genaamd LUDOVICUS VARTOMANUS, zegt, dat hy te Mocha twee jonge Eenhoornen zag, die door den Koning van Ethiopie, tot een geschenk aan den Sultan, derwaards gezonden waren. Men hieldt dezelven in Stallen, aan de zyde van den Tempel. De grootste was gelyk aan een Veulen van dertig Maanden en hadt op 't Voorhoofd een Hoorn van drie Ellen lang; de andere was niet grooter dan een Veulen van een Jaar en zyn Hoorn hadt de langte van vier Handpalmen. De kleur van het Dier was bruin: het hadt een Kop als van een Hert, den Hals kort en weinig Hairig, de Maanen ook kort, die over de eene zyde hingen. De Pooten wa-

ren

ren fchraal en dun, met gefpleeten Hoeven, als die van een Geit. MARMOL getuigt, dat de Eenhoorn naar een tweejaarig Veufen zweemt, uitgenomen dat hy een Bokken-Baard heeft en midden op 't Voorhoofd een Hoorn van drie Voeten lang, glad, wit, met geele ftreepen; enz. Hy loopt, zegt hy, zo fnel, dat men hem niet kan vangen. In Ethiopie zou, volgens het berigt van den Jefuit J. LAPO, een Dier zyn van groote vlugheid, naar een Rhee gelykende, doch met één Hoorn. De Portugeezen verzekeren ook, dat in fommige Ryken van Afrika Eenhoornen zyn, die in de afgelegenfte plaatfen der Boffchen huis houden.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK.

Andere Getuigenisfen.

Ik zou hier nog veele andere Berigten kunnen byvoegen, doch eenige derzelven zyn twyfelagtig, en fommigen kunnen op den Rhinoceros worden toegepaft. Onder allen egter komt my aanmerkelyk voor, 't gene zeker Heer, die van wegen de Staaten der Vereenigde Nederlanden Zitting hadt in de Politieke Raad te *Loanda*, in 't Ryk van Angola, in 't Jaar 1643 fchreef aan een Heer te Geneve. „ Behalve „ de Rhinoceros en Zebra wordt hier ook de „ Eenhoorn gevonden, dien de Afrikaanen „ *Bembe* noemen en *Poccabembe*; van welk Dier „ ik een Hoorn bewaar, zeer veel verfchillen- „ lende van de genen die in Europa onder dee- „ zen Naam uitgevent worden. Ik houde my „ ten uiterfte verzekerd, dat hier, hoewel zeer „ zeldzaam, de waare *Monoceros* wordt gevon- „ den

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK.

„ den ". Ook vindt men aangemerkt, dat eenige Engelfchen, die op de Jagt waren omftreeks Kaap Verde, een Dier fchooten en met zig op 't Schip bragten, 't welk maar eenen Hoorn hadt, gelykende meeft van allen naar een Paard. De Hoorn was drie en een half Voet lang, en hadt zeven Duimen omtreks in zyne grootfte dikte.

't Gevoelen der Hedendaagfchen.

Niettegenftaande alle die Getuigeniffen, wordt hedendaags van de Geleerden in 't algemeen erkend, dat die Hoornen, welken men Eenhoorns-Hoornen noemt, niet van een Land-Dier, maar van den gemelden Zee-Vifch zyn. Dit egter, is alles, wat men daaromtrent met zekerheid kan vaft ftellen: want indien de betekenis van 't Woord EENHOORN in de letterlyke zin genomen wordt, zo is niemand in ftaat om te ontkennen, dat 'er onder de Viervoetige Dieren *Eenhoornen* zyn. Men vindt (merkt de Heer l'ADVOCAT in zyn Brief over den Rhinoceros aan) in Ethiopie en in de Indiën verfcheide foorten van Dieren die maar één Hoorn hebben, fommigen op de Neus, anderen op 't Voorhoofd, anderen op de Kop; gelyk Stieren, Ezels, Rheen, Damherten, Geiten, enz. Volgens TULPIUS is de tegengiftige kragt van de Ouden niet toegefchreeven aan den Eenhoorns, maar aan den Woud-Ezels Hoorn. Het zou dan te onderzoeken ftaan, of men weezentlyk een Geflagt van Gehoornde Ezels vond. Doch hier vervalt men in niet minder onzekerheid.

't Is

'T Is ondertusschen zonderling, dat dit denkbeeld van een Eenhoornig Paard zodanig doorgedrongen zy in alle de Wereldsdeelen. De Chineezen hebben 'er veel mede op; de Afrikaanen verzekeren dat het in hunne Woestynen zy; de Amerikaanen in hunne Bosschen. Zou men niet mogen denken, of de vlugheid en wilde aart van dergelyk een Schepzel deeze Menschen, veelal bygeloovig, had kunnen doen zien 't gene zy by naauwkeurig onderzoek anders zouden bevonden hebben. Zy hebben mooglyk een Tweehoornig Dier, van verre, aangezien voor den Eenhoorn. Immers dus was het Geval met het Dier, 't welk hier voor op Plaat XXVI, bladz. 267, wordt vertoond.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK. Opheldering.

'T Gebeurde, naamelyk, in den Jaare 1755, dat een Oostindisch Schip, voor de Kamer Enkhuisen 't huis komende, door Tegenwind en donkere Lugt agter Madagaskar, aan de Oost-Kust van Afrika, in een Kreek of Rivier verviel, daar het vast raakte en eenigen tyd moest blyven leggen, eer het door hoog Water weder vlot wierd. Middelerwyl begaf zig het Volk aan Land, en vernam eenige Herten, van welken 'er twee geschooten werden. De Kapitein hun, twee dagen daar na, weder uitzendende, om Voorraad op te doen, vonden zy niets meer, dewyl de Beesten voor 't gevaar, zo 't scheen; gevlugt waren. Derhalve trokken zy dieper Landwaards in, en zagen toen weder eenige Herten, weidende in een groote Valey, die met

Zeker Dier geschooten, dat naar den Eenhoorn geleek.

I. AFDEEL. XXXIX. HOOFD-STUK.

Gras of Kruiden begroeid was. Onder anderen openbaarde zig hun van verre een groot Beeſt, 't welk maar één Hoorn op 't Hoofd ſcheen te hebben en derhalve van hun eerſt voor een jongen Rhinoceros, doch, toen zy nader by kwamen, voor den EENHOORN werdt aangezien. Zo dra het hun in 't oog kreeg, liep het met groote Sprongen en vertoonde de uiterſte wildheid, houdende den Kop geduurig op zyde en raakte dus uit het Gezigt. Aan boord komende verhaalden zy dit den Kapitein, die hun des anderen daags, met grooter magt van Volk, wederom afzondt, om, ware 't mooglyk, dit Beeſt op te zoeken en magtig te worden. Zy vonden eindelyk hetzelve in een Boſch, en hadden 't geluk van het, hoe wild het zig ook aanſtelde, met een Kogel in den Kop te treffen: doch, toen het geveld was, bevonden zy, tot hun aller verwondering, dat het twee Hoornen had.

De gedaante van den Kop geleek ten deele naar dien van een Ezel, ten deele naar dien van een Hert; en de Lighaamsgeſtalte was ook omtrent als van een Ezel, doch veel grooter dan die van een gewoon Paard. De Konſtapel hadt 'er op den eerſten dag, toen het Beeſt ſtondt te eeten, een Tekening van gemaakt, welke in de gemelde Afbeelding is gevolgd; doch daar op kan zo veel ſtaat niet gemaakt worden, als op die van den Kop, welke, met zyn Vleeſch in de Zon gedroogd, door den Kapitein, *Bragbt*

Jo-

Jochim Albrechts Tarnike, naar Holland is overgebragt. Het Vleesch werdt door het Scheepsvolk gegeten, en hadt den Smaak van Ossen-Vleesch, doch was zeer taay. I. AFDEEL. XXXIX. HOOFDSTUK.

XXXX. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* WALVISSCHEN. *Hunne grootte, gestalte, voortteeling en lighaamsdeelen. Opkomst en voortzetting van den* Walvischvangst. *Oude Visschery op* Spitsbergen. *Nieuwe ondernomen in 't* Zuid-Ys *of* om de Oost; *in 't* West-Ys *of by* Groenland. *De* Straat-Davis *Visschery. Tegenwoordige Staat van den Walvischvangst der* Nederlanderen. *Manier van visschen. Gebruik van de* Baarden, *het* Spek, *Vleesch, enz. De* Vinvisch *of* Jupiter, *de* Noordkaaper *en andere soorten van Walvisschen.*

DE Heer BRISSON, die, zo wel als LINNÆUS, vier Geslagten van Visschen heeft, in zyn Klasse van *Cetacea* of Walvisch-aartige Dieren, geeft aan het Geslagt der eigentlyke Walvisschen, onder den naam van *Balænæ*, de eerste plaats. De Kenmerken zyn by hun beiden, dat deeze Visch geen Tanden heeft, en, in plaats van dien, in de Bovenkaak voorzien is met Hoornige Plaaten of Bladswyze Strooken, die men Baarden noemt. LINNÆUS voegt 'er by, Kenmerken.

 dat

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

dat dit Geslagt twee Buizen heeft of Spuitgaten boven op den Kop, en de Eenhoornvisch maar één.

Soorten.

Soorten van Walvisschen worden 'er zeven opgeteld door den Heer BRISSON, onder den naam van de gewoone Groenlandsche, Yslandsche, Nieuw Engelandsche, de Zesbultige, de Gibbar of Vinvisch, de Rondsnoetige en Scherpsnoetige. De Heer LINNÆUS heeft maar vier Soorten, waar onder de gewoone Walvisch en de Vinvisch de eersten zyn.

I. *Mysticetus.* Groenlandsche Walvisch.

(1) *Walvisch met bogtige Blaasgaten midden op den Kop, de Rug zonder Vin.*

De Nederduitsche naam wordt niet van *Wal*, als de Kust van 't Land, maar van *Wel*, dat een Springbron betekent, en van *wellen* afkomstig is, afgeleid, wegens 't spuiten van Water, dat deeze Visch door de Gaten, die in zyn Kop zyn, zo geweldig doet, dat 'er een zwaare Fonteinsprong naauwlyks by te vergelyken is. Den Latynschen of liever Griekschen Naam *Balæna*, stelt men afkomstig te zyn van 't woord *ballein*, dat werpen betekent, wegens de uitwerping van het Water. De Italiaansche, Spaan-

(1) Balæna Naribus flexuosis in medio Capite, Dorso impenni. ART. *Gen.* 76. *Syn.* 106. *Faun. Suec.* 264. *Syst. Nat.* Balæna. WILL. *Ichth.* 35. Balæna vulgo, sive Musculus. ROND. *Pisc.* 475. Balæna vulgo, sive Mysticetus Aristotelis. GESN. *Pisc.* 114. Balæna vulgaris edentula, Dorso non pinnato. RAJ. *Pisc.* 6. Balæna Spitsbergensis, MART. *Spitsb.* 98. t. Q. f. A, B, C.

Spaanſche en Franſche Naamen zyn, met een kleine verandering, de zelfden. De Engelſchen ſchynen, met hun *Whale*, het Hoog- of Nederduitſch te volgen. In 't Noorden noemt men hem *Hualfisk* of *Qual*, gemeenlyk *Slitbakker*, wegens de vlakheid van zyne Rug, de Yslanders *Slettbark*, de Groenlanders *Arbach*. Het Jong wordt in 't Franſch *Baleinon*, en het Mannelyk Lid, of de Kraan, *Balenas* geheten. Den naam van *Cetus* of *Cete*, 't welk in 't algemeen een grooten Viſch betekent, voert ſomtyds de Walviſch by uitmuntendheid.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

Woonplaats.

Sommigen hebben aangemerkt, dat deeze Soort van Walviſſchen nooit om de Zuid komt, en zig altyd maar in het Noorder deel van den Atlantiſchen Oceaan onthoudt; doch als men agt geeft op de Berigten der Ouden, die ſchryven dat 'er zulke Zee-Monſters, van ongelooflyke grootte, in de Indiſche Wateren gevonden werden, en op die der Hedendaagſchen; zo is dit onwaarſchynlyk. Immers, men vindt niet alleen, volgens den Reistogt van ANSON, in de groote Zuidzee veele Walviſſchen, maar de Heer ADANSON ſchryft, dat hy, op zyn terugtogt van de Gambia naar Goree, twee Walviſſchen zag, welker langte hy op ongevaar vyf-en-vyftig of zeſtig Voeten ſchatte, hebbende dat gedeelte van hunne Rug, 't welk altyd buiten 't Water kwam, wel twaalf Voeten langte, met vier of vyf Voeten breedte, zonder den Kop te rekenen, dien zy ſomtyds ophieven, om Adem te haa-

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

haalen, zonder eenig ander Geraas te maaken, dan gelyk een Paard, wanneer het onder 't drinken snuift. „ Zy wierpen geen Water, zegt „ hy, door de Neusgaten, 't welk alle Blaa- „ zers doen, die ook zeer gemeen zyn in de „ Zee-en tusschen de Keerkringen. Om kort „ te gaan, ik heb geen blyk van eenige Vin „ op hunne Rug bespeurd" (*).

Grootte.

De Walvisschen zyn, waarschynlyk, de grootsten van alle Zee-Schepzelen (†). In de Middellandsche Zee is 'er, omtrent den Jaare 1624, een op 't Italiaansche Strand geworpen, die 91 Roomsche Palmen, dat omtrent 70 Amsterdamsche Voeten bedraagt, lang was en wel 50 Palmen, dat is omtrent 40 Voeten, in de rondte, dik. Een andere Visch, die in 't Jaar 1620 by Corsika gevonden werdt, was 100 Voeten lang. Ook wordt verhaald, dat in den Jaare 1532, by

(*) *Voyage au Senegal*, dans *l'Hist. Natur. de Senegal*. p. 96.

(†) Men spreekt, wel is waar, van Zee-Slangen, die zo lang zouden zyn, dat onder eene Bogt derzelven, waar van zy 'er zes of agt hebben, een Schuit kan doorvaaren; als ook van zeker zonderling Dier, *Krake*, *Kraxen* of *Horven* genaamd, 't welk als een geheel Eiland somtyds zou boven komen, en steeken zekere Armen uit het Water, van langte als de Masten van een Schip. Nat. Hist. von Norwegen. II. Theil. Kap. 8. Doch, hoe zeer de Berigten, dat dergelyke Monsters zig aan de Kust van Noorwegen openbaaren, bevestigd schynen te zyn, zal men doch met reden daar aan twyfelen, of denken dat eenvoudige Luiden zig door hun Gezigt bedriegen laaten en Walvisschen voor zodanige Monsters aangezien hebben.

by *Tinmouth* aan de Kust van Engeland, een Walvisch gestrand zy, die de langte hadt van 90 Voeten. Dit is niet ongeloofbaar, dewyl men zeker weet, dat 'er weleer, in Groenland, plagten gevangen te worden van 100 Voeten langte; doch thans zyn de grootsten zelden langer dan 60 of 70 Voeten (*).

I. Afdeel. XXXX. Hoofd-stuk.

Gestalte.

De regte Spitsberger of Groenlandsche Walvisch heeft den Kop overdwars een weinig plat, de Onderkaak veel grooter dan de Bovenkaak, zo dat derzelver zyden de Bovenkaak, die smal en langwerpig is, grootelyks bedekken; de Tong zeer groot; geen Tanden in de Bek, maar, in plaats van dien, Hoornagtige Strooken aan het Gehemelte vast: geene Vin op de Rug, twee Borstvinnen aan de zyden en agterlyk, niet ver onder de Oogen, maar klein naar evenredigheid van de grootte des Lighaams: de Oogen ten dien opzigte insgelyks zeer klein, en taamelyk ver van elkander, als aan de zyden van den Kop en byna op de hoeken van den Bek staande. Deeze Visch is met twee Blaasgaten voorzien, in 't midden van 't bovenste des Hoofds, tusschen den Bek en de Oogen, digt aan elkander. De Wyfjes hebben ieder twee Uijers, niet aan de Borst maar onder aan den Buik,

(*) De Heer LINNÆUS zegt wel, dat men ze dikwils vindt van 100 Voeten, doch zulks wordt door onze hedendaagsche Visschers niet bevestigd, en hoe het te begrypen zy, dat met het Spek van eenen Walvisch dikwils een Schip beladen wordt, is my onbekend.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Buik, boven de Teeldeelen, waar onder het Aarsgat is. De Staart, die waterpas legt, wanneer de Visch zwemt, is eenigermaate gevorkt en breed, byna gelyk in de Makreel. De Rug loopt een weinig scherp, tot aan de Staart toe, doch voor 't overige is 't Lyf rondagtig. Deeze korte beschryving der Lighaamsgestalte is opgemaakt uit de Waarneeming van den Heer ARTEDI, die in de Maand November des Jaars 1734 zulk een Walvisch te Londen schynt gezien te hebben.

Eigenschappen.

Voornaame Dierbeschryvers, gelyk WILLOUGHBY en RAY, is dit geluk nimmer te beurt gevallen. ANDERSON mag onder degenen, die van de Eigenschappen van dit Zeemonster spreeken, wel een voornaame plaats bekleeden. De bystere grootte van deezen Visch, zegt hy, wiens Kop een derde deel uitmaakt van zyn geheele Lyf, houdt hem gemeenlyk in diep Water. Hy verschynt zelden aan de Kusten en de ontoeganglyke Afgronden aan den Noordpool schynen hem tot eene Wykplaats te verstrekken. De Huid is glad en zwart, op sommige plaatsen met wit en geel gemarmeld, inzonderheid aan de Vinnen en Staart, doch geheel wit aan den Buik. De Vinnen zyn van vyf tot agt Voeten lang: de Staart, die waterpas legt, maar aan de enden een weinig opwaards is gekromd, maakende byna de figuur van twee Halvemaanen, heeft de breedte van drie of vier Vademen, en haare slagen zyn verschrikkelyk, wanneer

de

de Visch op zyde legt. Men bespeurt duidelyk, dat de Staart het Werktuig is, 't welk dit Monster gebruikt om te zwemmen, alzo dezelve tot een Wrikriem dient. Het is verbaazende te zien, met welk een snelheid dit logge Schepzel de Golven klooft. De Walvisch bedient zig van de Vinnen niet, dan om in 't Water zig om te wenden; maar het Wyfje maakt 'er ook gebruik van, wanneer zy vlugt, om haare Jongen met zig te neemen; die zy, als 't ware, met deeze Vinnen omarmt. I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

De Natuur heeft deeze Schepzelen niet onbedeeld gelaten van Vernuft, om voor hunne Veiligheid te zorgen, en dit is, zo men wil, de reden, dat zy zig veelal onder 't Ys onthouden; maar die zelfde Moeder heeft hun geleerd, agt te geeven op het behoud van hun Leven. Immers, het is hun noodig van tyd tot tyd Adem te scheppen buiten 't Water, en om die reden zoeken zy, zo 't schynt, onder de Ysvelden plaatsen op, daar 't Ys dun genoeg is, om van hun met den Kop te worden doorgestooten. Anders zouden zy, om Adem te scheppen, geduurig onder 't Ys van daan moeten komen, en zig bloot stellen aan de vervolging. Dat het eerste waar is, getuigt ZORGDRAGER gezien te hebben, en dat deeze Visschen door 't vervolgen schuuw geworden zyn, meent hy met reden daar uit te kunnen besluiten, dat dezelven zig thans niet meer aan den Zoom van 't Ys onthouden, maar in hetzelve zyn geweeken. Vernuft.

 Een

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. Voedzel.

Een voornaame reden, egter, die de Walvisschen van plaats veranderen doet, is, zo men zig verbeeldt, het opzoeken van hun Voedzel, dat meest op Zandbanken en Ondiepten, inzonderheid omtrent de Eilanden en in de Baaijen, gevonden wordt. Hetzelve is geenszins met de verbaazende Lighaamsgrootte van deeze Dieren overeenkomstig; en strookt niet met het algemeene Spreekwoord; dat de groote Visschen de kleine eeten. Immers het Walvisch-Aas bestaat, volgens den gemelden Schryver, in zeer kleine Insekten, waar van sommigen langwerpig zyn, met kleine Pootjes, en van kleur eenigermaate gelyken naar gekookte Garnaalen, doch zonder Schubben of Schaal; anderen rondagtig, ter grootte van een Erwt, bruin van kleur, met een soort van Vleugels, van wonderbaar maakzel, die zo fyn en teder zyn, dat men dezelven niet kan aanvatten. Beide deeze Insekten smelten, als men ze in de Hand knypt of tusschen de Vingers wryft, tot een soort van Oly, die de Reuk van Traan heeft. De beweeging is traag, zegt hy, en ongeregeld gelyk die der Kwallen (*).

Dit Aas schynt meest geteeld te worden aan en

(*) ZORGDRAGER *Groenl. Visschery.* 's Gravenhage 1727. bladz. 115. Vergelyk de *Uitgezogte Verhandelingen.* III. DEEL. bladz. 467, en de Afbeelding aldaar PL. XXVI. *Fig.* 1-5. LINNÆUS zegt, dat de Walvisch van *Medusæ* leeft. Het eerstgemelde Insekt zal misschien de *Scyllæa* zyn. *Syst. Nat.* Ed. X. p. 656.

en omtrent Planten, die onder Water groeijen, en met haare Bladeren in de Zee zwemmen; hoedanig Grondgewas menigvuldig is op de Banken en Ondiepten in de Baaijen, in welken zig Rivieren ontlaften, waar van de Vettigheid of Slibber misschien hetzelve voedt. Op zulke plaatsen, die tevens in 't Zomer-Saizoen van de Zon beschcenen worden, ziet men dikwils de Zee krielen van deeze Insekten, die in Diep Water weinig voorkomen. Ook onthoudt zig de Walvisch voornaamelyk in en omtrent zodanige Baaijen. Wat zyn Aas in de Winter zy, en of hy ook Haringen verslinde, gelyk de kleiner Soorten van dit Geslagt, is nog een Raadzel. De naauwheid van zyn Keel, die door de Baarden byna geheel is geslooten, stelt hem buiten staat, om Visschen van eenige grootte in te slokken.

Voortteeling.

De Walvisch is met een Beenige Kraan voorzien, van bystere dikte en langte. Somtyds heeft men ze gevonden zes Voeten uitgestrekt, aan 't Lyf omtrent agt Duimen dik, aan 't end uitloopende in een stompe Punt, van één Duim. De Visch draagt die doorgaans binnen 't Lyf, alwaar dit Lid als in een soort van Scheede is verborgen, welker uitwendige opening gesloten is door Spieren, die een soort van Sluitspier maaken, waar door de Schaft voor uitwendige toevallen beschut wordt. Het Schaamdeel van 't Wyfje is als in de Viervoetige Dieren, zynde gemeenlyk ook gesloten. De Paaring

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

ring gefchiedt, volgens het eenftemmig berigt der Groenlandsvaarderen, op zulk een wyze, dat de beide Viffchen overend gaan ftaan in 't Water, op de Staarten, en elkander, als 't ware, met de Vinnen vafthouden en omhelzen. Anderen, egter, zeggen, dat het Wyfje agterover gaat leggen, en, haare Staart wegbuigende, van het Mannetje gedekt wordt. De Paaring zou, volgens hun, flegts om de twee Jaaren eens gefchieden, en de Dragt van negen of tien Maanden zyn (*). Het is moeielyk te begrypen, hoe dit heeft kunnen waargenomen worden, en nog minder, hoe men aangaande den Ouderdom van deeze Dieren eenig befluit kan opmaaken, gelyk LEEUWENHOEK doet, die zig verbeeldde, dat de grootften wel duizend en meer Jaaren oud mogten zyn geweeft.

Het Jong.

Het volgende heeft meer fchyn van zekerheid. De Vrugt voldragen zynde wordt gezegd zwart en omtrent tien Voeten lang te zyn; doch een Schepzeltje van zeventien Duimen, hoewel reeds van volkomene figuur, is geheel wit. Zelden brengt de Walvifch meer dan één Jong voort. Zy heeft voor 't zelve een groote zorgvuldigheid, en men merkt aan, dat een Wyfje, gefchooten zynde terwyl zy haar Jong aan de Uijers of tuffchen de Vinnen heeft, wel duikt, doch fchielyker weder boven komt, om het Jong Adem te laaten fcheppen. Een Jaar lang zoogt

(*) *Tranfactions Philofoph.* N. 387.

zoogt zy hetzelve, en haare Melk is weinig van Koeije-Melk verschillende. Geduurende dien tyd zyn de Jongen uitermaate vet, wordende *Kortkoppen* genoemd, wegens de dikte van haar Lyf, doch de Moer is mager. Twee Jaaren oud zynde geeven zy maar half zo veel Spek, men noemtze *Beesten*, wegens hunne domheid: verder kent men den Ouderdom niet, dan aan de langte der Baarden. I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

Zie hier, wat de Heer ANDERSON ons van de Lighaamsdeelen meldt. De Opperhuid, die niet dikker is dan zwaar Papier of Parkement, weggenomen zynde, openbaart zig de waare Huid van den Visch, die de dikte heeft van een Vinger, en onmiddelyk het Spek bedekt, dat agt of tien Duimen dik legt en geelagtig is van kleur, zynde het Vleesch, daar onder, zeer rood. De Oogen zyn niet veel grooter dan die van een Os of Bul, en het Kryftallyn derzelven, gedroogd zynde, gaat een groote Erwt in grootte niet te boven. Zy zyn agter aan den Kop en zodanig geplaatst, dat de Visch, zonder zyn Hoofd om te draaijen, zo wel agter- als voorwaards kan zien. Men vindtze, in tegenstelling van alle andere Visschen, voorzien met Oogleden en Wenkbraauwen, gelyk in de Landdieren. De Heer RUISCH egter, die verscheide Walvisch-Oogen heeft ontleed, vergelykt de grootte van den Oogbol by die van een middelmaatigen Oranje-Appel. Hy vondt 'er dien Rok, door hem ontdekt, welken hy het Lighaams-deelen. De Oogen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Ruïschenvlies * noemt, zeer zigtbaar en zo dik in als Papier. Het Harde Vlies † was naby de Gezigtzenuw uitermaate dik, verdunnende allengs naar den Oogappel toe (*). LEEUWENHOEK bevondt den langsten As van een Walvisch-Oog twee Duim en zeven tienden Duims, den kortsten twee tienden minder, en het Kryftallyn een half Duim dik, zynde het Kasje, daar hetzelve in opgesloten lag, byna twee Duimen over 't kruis (†).

* *Ruischiana*

† *Sclerotica*

De Ooren.

De Walvisch heeft een zeer scherp Gehoor, en bespeurt van verre het gevaar dat hem dreigt. Men kan 'er, wel is waar, uitwendig geen blyk aan vinden van Ooren, die hem ook in 't zwemmen zeer belemmerd zouden hebben, doch, zo dra de Opperhuid van den Kop is weg genomen, komt agter 't Oor, en een weinig laager, een zwarte Vlak te voorschyn en op die plaats vindt men zekere buis, door welke de Klank, buiten twyfel, tot aan den Trommel zal doordringen. De Zeelieden steeken hunne Haaken in deeze Buis, ter diepte van omtrent vier Voeten, alwaar zy de Schulp vinden, dat het Gehoorbeen schynt te zyn, van hun genaamd het Walvisch-Oor. Dit Been, zegt men, dat in de Apotheeken, somtyds, voor *Lapis Tiburonis* of *Manati*, verkogt en gebruikt worde,

(*) Zie de Afbeelding en de Beschryving van de Walvisch-Oogen, in zyn *Tweede Anatomisch Kabinet*. Eerste Plank. Nomm. 1, Nomm. 9, & Nomm. 17.

(†) Zie zyne *Zendbrieven*.

de, hoewel 't 'er in 't allerminſte niet naar gelykt. I. Afdeel. XXXX. Hoofdstuk.

Een weinig voorlyker dan de Oogen heeft de Walviſch wederzyds een Vin, welke niet, gelyk de Vinnen der Viſſchen in 't algemeen, beſtaat uit lange Beentjes, die met een dun Vlies aan elkander zyn gehegt. De Schepper, voorziende dat zodanige Vinnen veel te zwak zouden zyn tot den dienſt, welken zy in 't omdraaijen, tegenhouden, als anders, aan zulk een Gevaarte moeſten toebrengen, heeft 'er een andere Samenſtelling in gebruikt. De Walviſſchen hebben, in ſtede van zulke Vinnen, gewrichte Beenderen, van figuur als de Hand en Vingeren van een Menſch, bekleed met Spieren en veel Peesagtig Vleeſch, en eindelyk overdekt met eene dikke Huid, gelyk aan die, waar mede hun gantſche Lighaam is overtoogen. Gemeenlyk geeft men aan het Geraamte van die Vinnen, in de Kabinetten der Liefhebberen, den naam van Handen van Meermannen of Meerminnen. De Vinnen.

De Tong van dit Monſter is een groot ſtuk Spek, waar mede men verſcheide Vaten vullen kan, en zo week dat men die, wanneer zy in een doode Viſch uit den Bek hangt, daar niet weder in kan krygen. Om dit Lighaamsdeel alleen is het, zegt men, dat de Zwaardviſſchen den Walviſch aanranden; zo dat men 'er ſomtyds dryven vindt, die dood zyn, zonder Tong. Tong.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

De Baarden.

In plaats van Tanden, welken dit Dier in 't geheel niet heeft, is het aan de Bovenkaak voorzien met Baarden, die schuins in de Onderkaak als in een Scheede fluiten, en de Tong, om zo te zeggen, wederzyds omvangen. De gedaante deezer Baarden, als ook de kleur, en derzelver Hoornagtige zelfstandigheid, is iedereen bekend. Men weet dat zy naar een Zeissen volmaakt gelyken. De kleinsten zitten vooraan den Muil en agter in de Keel; de grootsten staan op zyde. Men telt 'er in een gemeene Visch, van 50 Kwarteelen Spek, gemeenlyk 300, die de langte van zes Voeten hebben en daar boven, behalve nog 300 die kleiner zyn, welken men Ondermaats-Baarden noemt. De grootsten zyn somtyds wel tien of twaalf Voeten lang. Haare plaatzing moet derhalve digt aan elkander zyn, met de breede zyde buitenwaards op eene ry, in de omtrek van den Bek, met het platte naar elkander toe, en met de scherpe kant, die met ruig Hair begroeid is, om de fluiting nog volkomener te maaken, binnenwaards. Het breede end van deeze Baarden is, door middel van Kraakbeen, vast aan de Bovenkaak of aan het Neusbeen: het scherpe end hangt, nevens de anderen, los in de Bek. 't Schynt dat de Visch van deeze Baarden gebruik maakt, als van een Teems, om het Water, dat hy met zyn Aas ingezoogen heeft, door de Spuitgaten uit te blaazen, zonder dat hy zyn Voedzel verlieze.

ZORG-

ZORGDRAGER meldt, dat hy veel moeite aangewend heeft om de Ingewanden der Walvisschen, en in 't byzonder derzelver Maag, op te spooren; doch zonder vrugt: het Gedarmte, zo dik als een Mans Arm, was hem te zeer in de weeg (*). De Heer ANDERSON verhaalt, dat de Groenlandsche Visschers van zyne Natie waargenomen hebben, hoe de Walvisch een zeer grooten dikken Darm heeft, die zy den *Hoofd-Darm* noemen, en welke, volgens hun berigt, van de opening der Keel ver binnen 't Lighaam schiet, doch waar van zy noch de langte, noch de regte legging bepaalen konden. Deeze Darm heeft zeer dikke Wanden en is zo wyd, dat een Man 'er zonder moeite door zou kunnen kruipen. Een stuk daar van uit den Visch gehaald hebbende, vondt men 'er geen Voedzel in, noch Vuiligheid, gelyk in de Darmen der andere Dieren: niets was 'er in, dan een weinig Slym, gelyk in de Maag gewoonlyk is. Niet lang na dat de Visch is gestorven, ryst hy zeer in 't Water, en dan heeft men de gewoonte, ten einde hem zo veel te doen zakken als tot het flensen noodig is, een Lens aan de zyde van de Vin in 't Kreng te steeken, waar door het stenkt en veel Lugt loost. Hy verbeeldt zig, dat dan deeze Darm doorgestooken worde, die een bewaarplaats zou zyn voor de Lugt in de Walvisch, om hem in 't Water te doen ry-

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

De Ingewanden.

(*) *Groenlandsche Visschery*. 's Hage 1727. bladz. 117.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

ryzen of daalen, gelyk de Lugtblaasjes in de Karper, Baars en andere Visschen. Hy was in dit denkbeeld bevestigd, doordien hy in een soort van bruine of gevlakte Kabeljaauw, die men in 't Hoogduitsch *Dorsch* noemt, dergelyk een Lugt-Darm gevonden hadt, aan de Rug gehegt en doorgaande van het diepste der Keel tot den Aars, die buiten twyfel tot het zelfde gebruik zal strekken.

Het Bekkeneel.

In den jaare 1658 zag men te Parys het Bekkeneel van een Walvisch, waar uit men de Lighaamsgrootte deezer Dieren kan opmaaken. Het was zestien of zeventien Voeten breed, en woog vierduizend-zeshonderd Ponden. De Kaaken waren tien Voeten wyd en veertien Voeten lang, ieder elfhonderd Ponden zwaar. De Vinnen, van figuur als Handen, hadden de langte van twaalf Voeten. De Ribben, twaalf en een half Voet lang, bragten ieder tagtig Pond op de Schaal. Van de Wervelen der Ruggegraat, die vyf-en-veertig Voeten lang was, woogen de voorsten vyftig Pond, doch zy verminderden, naar de Staart toe, allengs in grootte.

Walvisch-Luis.

De hardheid van de Huid der Walvisschen belet niet, dat deeze Dieren geplaagd worden door zeker Insekt, genaamd de *Walvischluis*, waar van eenige Schryvers gesproken hebben. De Heer BOCCONE heeft 'er de Afbeelding van gegeven (*). Hy zegt, dat dezelve de grootte en

(*) *Natuurkundige Naspooringen en Aanmerkingen.* Plaat 10.

en gedaante byna van een Spinrok heeft, zyn de van onderen, daar zy aan den Visch kleeft, uitgehold; van boven verhevenrond, en gewapend met een zespuntige Schulp, door welker midden een rond Gat loopt. 't Schynt dat dit Insekt zyne werking meest door zuiging en knyping verrigt, en, dewyl het gewoonlyk onder de Vinnen en by het Teellid huisvest, zo moet het den Walvisch veel jeukt veroorzaaken. Men hadt aan een kleinen Walvisch, die op de Schotsche Kust was opgeworpen, behalve dit, nog zestien anderen op de laatstgemelde plaats gevonden. De Heer SIBBALD heeft waargenomen, dat het niet zeer week was in 't aanraaken, en, wanneer men het styf met de Vingeren drukte, een zwartagtig Vogt uitgaf, 't welk waarschynlyk den Walvisch benadeelt. De langte was zeven Duimen of daar omtrent, maar het vertoont zig veel grooter, als het zyne Armen buiten de Schulp steekt, hebbende, in die staat, den zwier volmaakt van een *Polypus*. De Kop komt nooit te voorschyn, zynde altyd verborgen onder de Steenige Korst, welke het omkleedt. De Vuiligheid of Stront, die de Walvisch uitwerpt, is, zo men verhaalt, niet onaangenaam van Reuk, en verft het Linnen, dat 'er mede bestreeken wordt, hoogrood, met eene taamelyk vaste Kleur.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

De Walvisch-Vangst werdt in het begin der voorgaande Eeuw, zo 't schynt, aangevangen door de Biskaijers, genaamd *Basques*, en wel inzonder-

Walvisch-Vangst begonnen door de Biskaijers,

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

derheid door die van Bayonne in 't Zuidelyke van Vrankryk, aan de Grenzen van Spanje. Dit Volk dergelyk ſoort van Viſſchen miſſchien omtrent de Kuſten van Vrankryk en Spanje gevangen hebbende, en bevindende dat daar goede Winſt van kwam, vervolgdde ze langs hoe verder in Zee en om de Noord, en wierdt van tyd tot tyd in deeze Viſſchery ervarener. Zy plagten, in de voorgaande Eeuw, wel eens dertig Schepen op dien Vangſt uit te zenden, elk van twee-honderd-vyftig Ton, bemand met vyftig Man, bevaren Volk, en eenige Jongens of nieuwelingen. In ieder Vaartuig werdt Leeftogt gedaan voor zes Maanden, en zy gingen dus naar eenige Eilanden of Kuſten van den Noorder-Oceaan, alwaar zy hunne Thraankookery opregten, brengende geen Spek, maar Thraan, met zig 't huis. Ook werdt de Thraan, ſomtyds, van hun wel in de Schepen gekookt. Diestyds werden omtrent Ysland en de Noorſche Kuſten, doch inzonderheid by die van Oud Groenland, zeer veel Viſſchen gevangen. Vervolgens week de Viſch allengs Noordelyker, tot by Spitsbergen, en dit maakte den Vangſt moeielyker en onveiliger voor ligte Schepen, zo dat zy, beweſten Oud Groenland om, de Straat Davis inzeilden. De vrugtelooze uitſlag van hunne poogingen egter, in verſcheide Jaaren, het ledig 't huis komen hunner Schepen, en inzonderheid de Oorlog van 't Jaar 1744, heeft

heeft de Franſchen meeſtendeels van deeze Visſchery ontzet.

I. Afdeel. XXXX. Hoofdstuk. door de Nederlanders voortgezet.

De Engelſchen en andere Noordſche Volkeren hadden al vroeg, nu en dan, profyt genooten, van dergelyke Viſſchen, Walruſſen en Robben, aan hunne Stranden; gelyk de Nederlanders by gelegenheid van hunne Togten, om een Doorgang, benoorden 't Vaſte Land om, naar China en de Ooſtindiën te zoeken, ('t welk in 't Jaar 1597 voor de derde maal ondernomen werdt,) zig meeſter maakten van veele Walrusſen en Robben, om derzelver Tanden, Huid en Spek: maar het vangen of dooden van die groote Zeemonſters, de Walviſſchen, in open Zee of in 't Ys, werdt te gevaarlyk aangemerkt: ook hadden zy 'er geen bekwaamheid noch Gereedſchap toe. Derhalve huurden zy eerlang *Basques* of Biskaiſche Harpoeniers tot deeze Viſſchery, welke hun het geringe voordeel van de Walruſſen-en Robbenſlagery wel dra deedt vergeeten. In 't jaar 1611 werdt zelfs door eenige Burgers van Hoorn, Amſterdam en andere Plaatſen, een Noordſche of Groenlandſche Kompagnie opgeregt, en, drie Jaaren daar na, door het Oktrooy der Staaten bevoorregt, om te handelen en te viſſchen, op de Kuſten en Landen van *Nova Zembla* af tot aan *Straat Davis* toe, daar onder begreepen alle Landen, die binnen de voorſchreeven Limieten gevonden zouden worden. Men zette toen met allen ernſt de Visſchery door, omtrent *Spitsbergen*, een groot Ei-

 land,

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

land, dat naby de 80 Graaden Breedte legt en welks Baaijen zeer Vischryk waren. Aldaar werden dan, door de Engelschen, Nederlanders, en andere Natiën, een menigte Traankookeryën opgeregt, waar van de overblyfzelen, aan de vervallen Muuragiën eu Walvischbeenderen, in 't voorste deeze Eeuw nog kenbaar zyn geweest. Zekere Vlakte, genaamd *Smeerenburg*, aan de Hollandsche Baay, was de voornaamste Plaats en als de Stapel van de Thraan. In 't jaar 1617 kreeg deeze Kompagnie verlanging van haar Oktrooy voor vier en in 't jaar 1622 wederom voor twaalf Jaaren, wordende *Jan Maijen*-Eiland, daar men ook een Traankookery opregtte, toen insgelyks in het Oktrooy begreepen en de Zeeuwen kreegen 'er mede deel in, gelyk de Vriezen insgelyks, by de vernieuwing van het Oktrooy, in den jaare 1633, voor den tyd van agt Jaaren, een Portie van drie in de zeven-en-twintig gegeven werdt.

Oude Visschery op Spitsbergen.

De Visschery hadt, diestyds, een geheel andere gedaante dan tegenwoordig. De Nederlanders zeilden, met elkander, naar de Hollandsche Baay op Spitsbergen, alwaar de helft van 't Volk zig aan Land begaf om 't Spek te snyden en Thraan daar van te kooken. Terwyl de Schepen daar als in een veilige Haven lagen, met Touwen aan de Wal vertuid, zonden zy hunne Sloepen op den Vangst af, die met weinig moeite en gevaar verrigt werdt. Het schynt dat de Walvisschen, daar komende om 't e Aa-

zen,

zen, door hun betrapt werden, en in zeer groote overvloed gevangen; want men vergrootte van Jaar tot Jaar het getal der Thraankookeryën en Pakhuizen aan de Kuſten van die Baay, en de veelheid van Thraan, welke daar gekookt werdt, was zo groot, dat men jaarlyks eenige Noordsvaarders, of groote Schepen, afhuuren moeſt, om het overſchot in te laaden en 't huis te brengen. Om kort te gaan, *Smeerenburg* geleek naar een Dorp of Vlek, daar het in 't Saizoen der Viſſchery zeer levendig was en vol van drukte. De Schepen zeilden, tegen dat het Ys open ging, derwaards, en vertrokken vroeg genoeg om niet bezet te raaken, laatende hunne Ketels en Gereedſchappen ſtaan.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

De voordeeligheid, ondertuſſchen, van deeze Viſſchery, bragt haar een zwaare Wonde toe, en deedtze kwynen. Alle Provinciën en Steden byna van de Nederlanden, begeerden deel te hebben in de Winſten, die zy zagen dat 'er hunne Landsgenooten van trokken, en derhalve werdt door de Staaten Generaal het Oktrooy niet verlangd, zo dat de Viſſchery, met den jaare 1641, voor een ieder open ſtondt. Inmiddels waren de Walviſſchen, die men Eilandſche Viſſchen noemt, door de ſterke voortzetting van den Vangſt grootelyks in getal afgenomen en de overigen ſchuuw geworden; zo dat de Kompagnie, doordien de Vangſt allengs verminderde, 'er zeer ſlegte rekening by maakte.

De Nederlandſche Kompagnie raakt te niet.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

De Walvifschen, waar van weleer de Baaijen van Spitsbergen krielden, weeken om de Ooft of onder 't Ys, en moeften derwaards met de Schepen worden nagezeild. Dit hielp de geheele Traankookery op de gemelde Eilanden in duigen en bragt het flenfen der Walvifschen, om het Spek, in Vaten gepakt, naar 't Vaderland te voeren, in trein, gelyk zulks tot heden de manier gebleeven is.

Nieuwe Viffchery ondernomen,

Het duurde eenigen tyd, eer men het waagen durfde, om de Viffchen in 't Ys op te zoeken; doch men vondt zich eerlang daar toe genoodzaakt, alzo buiten 't Ys geen Vifch van belang te vinden was. In 't eerft nam men daar toe oude Koopvaardy-Schepen; maar, dewyl deeze niet beftand waren tegen het ftooten en aandringen der Schotfen, zo werden 'er nieuwe zwaare Schepen toe gebouwd, gelyk nog heden gefchiedt, en niettemin verongelukken 'er, jaarlyks, eenigen in 't Ys. Want niet alleen dryven aldaar geheele Ysbergen, en het Ys is in 't algemeen byfter dik, maar de Ysvelden, daar de Schepen aan leggen om te viffchen, zyn ook van zo veel uitgeftrektheid, dat menze uit de Marfen niet kan overzien. Zelfs het loffe Ys, dat men Flarden noemt, door een Stormwind in beweeging zynde geraakt, verbryzelt menig Schip: 't welk niemand vreemd zal doen, die bewuft is of overweegt, aan hoe veel gevaar de Schepen en Dyken, hier op

de

de Zuiderzee, wanneer Ys van een Voet dik in beweeging raakt, zyn bloot gesteld. I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Ik vind het denkbeeld van ZORGDRAGER niet onwaarschynlyk, dat de Walvisschen in de Winter, wanneer alles misschien rondom de Pool, tot aan de zeventig Graaden Breedte en verder, digt bevroozen legt, genoodzaakt zyn naar den Zoom van 't Ys te komen, om Lugt te scheppen. Het Ys, nu, ontdooit vroeger midden in Zee, daar diep Water is, dan aan de Kusten, en dit maakt, dat 'er na harde Winters, in de Voorzomer, aan de Kust van Lapland en Moskovie, tot Nova Zembla toe, nog een groot Veld van Ys gevonden wordt, terwyl de Zee by Spitsbergen reeds open is. Dit Ys, dat eigentlyk *om de Oost* legt, plagt *Zuid-Ys* genoemd te worden, dewyl het Zuidwaards lag van Spitsbergen. Aan den Zoom van dit Ys is, voor de Groenlandsche Kompagnie, dikwils met groot voordeel gevischt, toen de Visch uit de Baaijen van Spitsbergen begon te verloopen: doch men heeft naderhand bevonden, dat 'er in sommige Jaaren niets was op te doen; 't welk daar uit schynt veroorzaakt te worden, dat deeze Dieren, door *Waigats* heen, een vryën Doortogt hebben om de Oost, en zig zo ver te waagen, om dezelven by *Nova Zembla* op te zoeken, is zeer gevaarlyk; gelyk in 't jaar 1684 bleek, wanneer vyf-en twintig Nederlandsche Schepen om de Oost verongelukt in 't Zuid Ys of om de Oost.

 zyn.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. in 't West-Ys of by Groenland.

zyn. In 't volgende Jaar viel dit aan drie-en-twintig Schepen te beurt.

Dit heeft dan de *West-Ys* Visschery in trein gebragt, die nog heden geoefend wordt. Door het ontlaaten van het Weer, naamelyk, komt in de Zee, die toegevroozen was geweest, aan de Westzyde van Spitsbergen een opening, en daar formeert zig, aan de Kusten van *Groenland*, een Zoom van Ysvelden en Schotsen, waar in de Visch zo 't schynt zig veilig agt, ten minste in taamelyke veelheid zig onthoudt. Derhalve is dit Ys de plaats der hedendaagsche Groenlandsche Visschery, beslaande de geheele uitgestrektheid der Kust, van de hoogte van Jan Maijen-Eiland tot aan die van Spitsbergen; dat is ongevaar van de 70 tot 80 Graaden Noorder Breedte. Men tragt gemeenlyk op hooge Graaden in 't Ys te loopen, dewyl de Ondervinding heeft geleerd, dat zig aldaar de meeste Visch onthoudt: doch 't gebeurt ook wel, dat dezelve zig door het Ys verspreidt, of meerder op andere plaatsen verzamelt, en dus opgezogt moet worden; 't welk dan dikwils, op die hoogte, een schraalen Vangst veroorzaakt.

Menigte van gevangen Visch.

Dat 'er, door den tyd, eenige verandering in de Loop- of Verzamelplaatsen deezer Dieren moet komen, is niet te verwonderen. Want, hoe groot van uitgestrektheid de Wateren ook zyn, daar zy zig in onthouden, het getal van deeze Zee-Monsters, welken men reeds vernield heeft, is zo groot, dat 'er al een onverbeeldelyke

lyke menigre van zou moeten zyn in de Noorder Oceaan, om niet kennelyk te verminderen. In sommige Jaaren, zegt ZORGDRAAGER, werden, op de gemelde plaats, wel agttien- of negentien honderd Visschen gevangen, waar by men nog tellen moet de zodanigen, die gedood zynde weg zinken, of met de Harpoen in 't Lyf onder 't Ys glippen en aldaar sterven. Uit de Lyst, die in zyn Werk daar van opgegeven wordt, blykt dat, van den jaare 1669 tot aan 1725, door de Nederlanders gevangen en 't huis gebragt zyn, meer dan *vyfendertig-duizend* Walvisschen. Indien nu, geduurende deezen tyd, door andere Natiën nog vyfduizend zyn gevangen, zo maakt dit *veertigduizend*, en, dewyl de Vangst in 't voorste der voorgaande Eeuw zo voordeelig was, dat men Noordsvaarders moest afhuuren om de Thraan te laaden, die twee Togten deeden op een Jaar naar Smeerenburg; zo is 't niet te denken dat de Vangst, een vyftig of zestig Jaaren voorlyker, minder zal uitgeleverd hebben, dat is over 't geheel *tagtigduizend*, en hier nog by doende *twintigduizend* voor 't getal der Visschen, die na het jaar 1725, tot heden, gevangen zyn door de Nederlandsche en andere Schepen, zo zou het getal deezer Zee-Monsters, die men in de tyd van anderhalve Eeuw vernield heeft, *honderdduizend* stuks bedraagen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Verscheide andere Natiën hadden, in 't eerst, ook haare Traankookeryën op Spitsbergen, elk aan

Vangst der Engelschen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

aan een byzondere Baay, die daar van nog den Naam voeren van *Engelsche*, *Deensche* en *Hamburger*-Baayen, als ook van *Biskaijer*-Hoek. Deeze vier Natiën zyn de eenigsten byna, die zig, behalve de Nederlanders, met den Vangst der Eilandsche of Baay-Walvisschen bemoeid hebben, en deeze allen werden, door 't verloopen van den Visch, in gelyke ongelegenheid gebragt als de onzen. De Engelschen hebben nu en dan deeze Visschery, op gelyke manier als de Nederlanders, getragt door te zetten, doch, 't zy door onbekwaamheid van hunne Harpoeniers of anders, zy zyn 'er t'elkens zeer kort af geraakt. De Zuidzee-Kompagnie ondernam het in 't jaar 1724, met zo goeden uitslag, dat 'er eerlang *vyfentwintig* Schepen werden uitgerust, maar binnen agt Jaaren was die drift weder uitgedoofd, en, inderdaad, men rekende, dat zy een groote Somme daar mede verlooren had. In 't jaar 1750 begonnen de Engelschen weder met grooten ernst, huurende Kommandeurs en Volk, met hoog Handgeld, te Hamburg; zo dat in 't jaar 1753 wel *vyftig* Schepen, uit geheel Groot-Brittannie, naar Groenland voeren, en in 't jaar 1760 was het getal der Engelsche en Schotsche Schepen, die op den Walvischvangst uitzeilden, met elkander, *negenendertig*; 't welk egter niet beantwoordde aan het voorgeeven van tagtig Schepen derwaards te zullen uitrusten; gelyk men in 't jaar 1754 sprak. Het zou onbegrypelyk zyn dat, staande den tegen-

woor-

woordigen Oorlog met Vrankryk, die Visschery dermaate door hun voortgezet worde; indien het niet bekend was, dat dezelve, sedert het jaar 1751, door een Onderstand van 't Parlement, zynde een Premie van 40 Schellingen per Ton, voor ieder Schip, dat men derwaards afvaardigt, en tevens door een Premie voor den Kommandeur en 't Scheepsvolk van dat gene, 't welk de meeste Visschen gevangen heeft, aangemoedigd werde.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

van de Hamburgers, Bremers.

't Schynt dat de Deenen zig, sedert het verloopen der Visschen van Spitsbergen, niet veel met den Walvisch-Vangst bemoeijen. De Hamburgers, egter, hebben tot nog toe daar mede, gelyk ook met de Robbenslagery, aangehouden, en hoewel het getal van Schepen, die zy jaarlyks uitzenden, met dat der Nederlandsche Schepen in geen vergelyking komt, is het egter nog taamelyk groot. Zy zyn 'er, geduurende negentig Jaaren, vry gestadig mede voortgegaan en hebben, in sommige Jaaren wel over de vyftig Schepen uitgerust. In 't jaar 1733 werden, door die van Hamburg en Altona, twintig Robbeslagers en een-en-veertig Schepen naar Groenland en Straat Davis afgevaardigd. Hunne Visschery volgt byna den trein der Nederlandsche, 't geen minder te verwonderen is, dewyl dezelve byna met één soort van Schepen en Scheepsvolk geschiedt. De Stad Bremen voegt 'er, doorgaans, nog een of twee Schepen by. Het is hun meer dan eens gelukt, met ruim *vyftig* Sche-

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Schepen over de *vyfhonderd* Visschen te vangen in één Jaar; dat is, ongevaar tien Visschen en meer dan *driehonderd* Kwarteelen ieder Schip, door malkander gerekend; 't welk dan een zeer breede Visschery maakte; doch 't is hun ook meermaalen zo tegen geloopen, dat hunne Schepen grootendeels ledig 't huis kwamen, en dat zy, door malkander gerekend, maar twintig of dertig Kwarteelen hadden. 't Getal der Visschen, door hun van den jaare 1670 tot 1725 gevangen, beliep over de *tienduizend*, dat is *twee zevende* van den Vangst der Nederlanderen in die 56 Jaaren; daar het getal der Schepen, door hun uitgerust, zes-en-twintighonderd en twee, of nagenoeg *een derde*, en dat der gebleevene of verongelukte Schepen 93 was geweest.

Verminde-ring van den Groenlandschen Vangst.

De Nederlanders hebben wel eens, op één Jaar, gevangen en 't huis gebragt over de *tweeduizend* Walvisschen; gelyk in 't Jaar 1701 gebeurde, toen ieder Schip, door één gerekend, over de tien Visschen en veel meer dan driehonderd Vaten Spek hadt: doch gemeenlyk bepaalt die Vangst zig tot veel minder dan duizend en bedraagt dikwils geen *vyfhonderd* Visschen. 't Schynt dat het voordeel van deeze Visschery sedert een reeks van Jaaren grootelyks vermindert. In *twaalf* Jaaren tyds, van 1679 tot 1690, die beiden ingeslooten, vind ik, dat 2209 Schepen voor rekening van de Nederlanders uitgevaren zyn, die met elkander gevangen hebben 11136¾ Visschen, waar van geko-

komen zyn 442193 Vaten of Kwarteelen Spek; dat is ieder Jaar, door malkander gerekend, 184 Schepen, 928 Visſchen en 37849 Kwarteelen, en dus ieder Schip omtrent 206 Kwarteelen. In *vyſentwintig* Jaaren, van 1701 tot 1725, zyn uit de Nederlanden gezeild 3771 Schepen, die 't huis kwamen met 13284 Visſchen, bedraagende 513066 Vaten Spek; en dus 151 Schepen, 531 Visſchen, 20522⅔ Kwarteelen 's Jaars; dat is ieder Schip omtrent 136 Vaten of Kwarteelen. Ondertusſchen zie ik niet dat de grootte der Visſchen, ſedert een Eeuw, veel verminderd zy. Zy leverden, in de gemelde twaalf Jaaren, door malkander, het ſtuk omtrent 41, en, in de gemelde vyfentwintig Jaaren, het ſtuk ruim 38 Kwarteelen uit. En ſchoon de meeſte Visſchen thans klein zyn, van twintig of dertig Kwarteelen, zo wordt 'er egter, nog nu en dan, een enkele Walviſch gevangen van over de vyftig, zeſtig of zeventig Vaten Spek (*).

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

De *Straat-Davis* Visſchery.

Deeze vermindering van den Vangſt in Groenland, inzonderheid plaats hebbende in het voorſte deezer Eeuw, deedt onze Nederlanders denken om het voorbeeld der Biskaijeren, die het, beweſten Groenland om, naar de *Straat Davis* gewend hadden, naar te volgen. Na 't jaar 1720 is zulks eerſt met ernſt doorgezet, en in 't jaar

1730

(*) By voorbeeld, in 't jaar 1759 bragten twee Kommandeurs, voor Amſterdammer Rekening, ieder één Viſch 't huis, de een van 74, de ander van 72 Vaten.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

1730 zag men byna even veel Nederlandsche Schepen derwaards zeilen als naar Groenland, terwyl de Engelschen twintig Schepen naar Straat Davis zonden, die egter maar 9 Visschen 't huis bragten. In tegendeel hadden 82 Nederlandsche Schepen in de Straat Davis, geduurende dat Saizoen, 211¾ Visch, en 87 Groenlandsvaarders maar 37 Visschen gevangen: zo dat de Straat Davis Visschery wel vyfmaal zo veel Spek uitleverde. Dit moedigde ons Volk zodanig aan, dat in 't volgende Jaar 95 Schepen naar de Straat Davis en maar 68 naar Groenland werden uitgerust, waar van de eersten 250, de laatsten maar 51 Visschen hadden, en in de Vaten Spek was het verschil nog grooter. Derhalve werden, in 't jaar 1732, tot 137 Schepen uit de Nederlanden derwaards afgezonden. De Straat Davis Visschery bleef niet lang zo voordeelig. In vyf Jaaren, van 1732 tot 1736, is het getal der Nederlandsche Schepen, die derwaards zeilden, 't eene Jaar door 't andere geweest 107, dat der gevangen Visschen 216 in 't Jaar, en der Vaten Spek 11585½; zo dat ieder Schip, door malkander, ruim 2 Visschen, dat is 108 Kwarteelen, medebragt, en ieder Visch, door malkander, 53 Kwarteelen uitleverde. Sommige Jaaren ook, wanneer de Visschery in Groenland beter slaagde, gepaard met de vroegtydiger en zwaarder uitrusting, hebben de Vaart naar de Straat Davis allengs wederom doen verminderen, en die naar Groenland vermeerde-

deren: zo dat in 't jaar 1740 maar 26 uit de Nederlanden naar de Straat Davis voeren, en ſedert is 't getal nog al kleinder geworden.

I. Afdeel. XXXX. Hoofdstuk.

Staat van den Walviſch-Vangſt.

In 't laatſt der voorgaande Eeuw was deeze Viſſchery, in 't algemeen, taamelyk voordeelig; dewyl van 't jaar 1669 tot 1700, dat is, om dat de Vaart drie Jaaren geſtrēmd was of verbooden, in 28 Jaaren tyds, door 4158 Schepen gevangen en t'huis gebragt waren 21974 Viſſchen; dat is, 't eene Jaar door 't andere van $148\frac{1}{2}$ Schepen 785 Viſſchen, en dus hadt ieder Schip over de 5 Viſſchen; zo dat 'er, wanneer men 2 of 3 Viſſchen rekent voor de Onkoſten, over 't geheel nog vry veel op gewonnen werdt; niettegenſtaande 'er, geduurende dien tyd, 222 Schepen in 't Ys gebleeven en verongelukt waren, dat is 8 in 't Jaar. In 't voorſte deezer Eeuw, van 1701 tot 1725, is 't voordeel veel minder geweeſt, gelyk ik reeds heb aangemerkt, doch heeft over 't geheel nog rykelyk de Onkosten kunnen goed maaken, niettegenſtaande 'er, in die *vyfentwintig* Jaaren, 95 Schepen, dat is jaarlyks omtrent 4, gebleeven zyn. In de laatſte Jaaren is deeze Viſſchery door ons met verlies gedreeven en ſchynt hand over hand te verminderen: want de Vangſt was

In 8 Jaaren, van 1732 tot 1739,

Groenl.	Jaarlyks	omtr. $3\frac{1}{2}$	Viſſchen en	ruim 134	Vaten Spek.
Str. Dav.	ieder	omtr. 2		omtr. 98	
Door een	Schip	omtr. $2\frac{2}{3}$		omtr. 116	

In 6 Jaaren, van 1755 tot 1760,

Groenl.	Jaarlyks	ruim 3	Viſſchen en	ruim 92	Vaten Spek.
Str. Dav.	ieder	ruim $2\frac{1}{4}$		ruim 104	
Door een	Schip	omtr. 3		geen 94	

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

In de gemelde agt Jaaren was het getal der Schepen, naar Groenland en de Straat Davis, 't eene Jaar door 't andere gerekend, byna even groot; doch in de laatste zes Jaaren zyn 'er, door malkander, maar twintig 's Jaars naar de Straat Davis geweest.

Manier van Visschen.

De Manier van Visschen heeft, eigentlyk gesproken, weinig byzonders in zig, en bestaat meer in moedigheid, yver en bekwaamheid, dan in Konst. Men moet de Walvisschen met de Schepen gaan opzoeken tusschen de Schotsen of aan den zoom der Ysvelden, of in Baaijen, daar zy zig onthouden. Wanneer men 'er van verre ziet, of aan hun Snuiven en Blaazen ontdekt, worden zy met Sloepen nagezet, en, als men 'er genoegzaam digt by gekomen is, een Harpoen of meer daar in geworpen, waar aan, ten einde van den Voorganger, een Lyn vast is, welke men met andere Lynen langer maakt, naar vereisch. Dus wordt één of meer Sloepen van den Visch, die zig getroffen en gekwetst voelt, somtyds met zo veel geweld voortgesleept, dat het Schip, met volle Zeilen, haar naauwlyks by kan houden. Men wordt den Visch niet altyd even gemakkelyk meester; somtyds loopt hy zig zelven dood, somtyds moet hy met Lensen dood gestooken worden; somtyds verliest men hem onder 't Ys; somtyds sterft hy aldaar, nog aan de Lyn vast zynde, en dan is het zeer moeielyk hem 'er van daan te krygen. Ook zinkt een Visch wel eens zodanig weg, dat men hem

niet

niet meer te zien komt, en dan is hy geheel verlooren. Wanneer het gelukkig uitvalt, ontdekt men zyn ſterven aan het *kenteren*, met den Buik om hoog: dan wordt hy, met het Staart-end voor, naar 't Schip geſleept, en, op zyde van 't zelve vaſt gemaakt, leggende in 't eerſt, doordien hy met den gaapende Bek zo veel Waters ingenomen heeft, van boven byna gelyk met de oppervlakte der Zee: maar den volgenden dag is hy reeds zes of zeven Voeten gereezen; en den derden dikwils zodanig, dat men zig genoodzaakt vindt, om 'er, onder de Vin, een Gat in te ſteeken, of een Sneede te geeven in den Buik; waar door dan, met zwaaren Stank, veel Wind geloosd wordt, en dus ſlenkt het Kreng genoegzaam om het te kunnen ſnyden.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Schietboog voorgeſteld.

Dewyl 'er onvermydelyk vereiſcht wordt den Walviſch met de Harpoen te raaken, wil men denzelven magtig worden, en ſommige Harpoeniers, door ſchroom of onbekwaamheid, dezelve niet in den Viſch weeten te werpen, voor dat zy digt by, en, om zo te ſpreeken, op den Viſch zyn met de Sloep; zo heeft zeker Engelſchman, genaamd J. BOND, Med. Doktor, nu tien jaaren geleeden, aan de Koninglyke Societeit van Londen een Werktuig voorgedragen, waar mede hy meent, dat men den Viſch veel zekerder, en verder af, zou kunnen ſchieten (*). De Nederlanders ondertuſſchen, die

(*) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen*. II. DEEL, bladz. 1.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

die Harpoeniers hebben, welke den Visch wel op dertig en veertig Voeten afstands kunnen treffen, hebben dit Werktuig niet van nooden, en ik kan niet zien dat de Engelschen, sedert dien tyd, 't zy dat zulk een Werktuig door hun gebruikt of niet gebruikt zy, gelukkiger in de Visschery dan te vooren zyn geweest. Door 66 Engelsche Schepen werden, in 't jaar 1757, maar 91 Visschen 't huis gebragt. Het zou van meer uitzigt zyn, indien dit Werktuig strekken kon om den Visch eensklaps te dooden, gelyk de tytel van zyn Vertoog schynt aan te kondigen (*); doch ik zie uit de Beschryving niet, dat hy zulks daar mede op 't oog heeft.

Het dood schieten aangepreezen.

Dit laatste, ondertusschen, is iets, 't geen men, myns bedenkens, wel in overweeging mogt neemen. Want, indien de Walvisschen op een bekwaamen afstand, stel eens van 100 Voeten, konden dood geschooten worden, zo zouden 'er zo veelen niet ontglippen; men hadt minder moeite en stelde het Volk niet zo veel in gevaar. Door middel van Buskruid, beken ik, kan dit niet wel geschieden; maar, men moest daar toe een soort van Stukken uitvinden, die zonder Slag, Vlam of Rook te maaken, gelyk een Windroer, een genoegzaam zwaar, spits Werktuig, of een Kogel, schieten konden: dan werden 'er de Visschen niet door vervaard gemaakt.

Van

(*) *A Machine for killing of Whales* noemt hy hetzelve. *Phil. Trans.* for 1751. p. 429.

Van het Spek der Walvisschen wordt, gelyk bekend is, na dat hetzelve tot Vinken is gesneeden of klein gekapt, een soort van Olie gekookt, die men *Thraan* noemt; welk woord, zo de Heer ANDERSON aanmerkt, oorspronge-lyk is van de Noorder Moskovieten, die allereerst de Olie der Visschen, om in de Lampen te brand:n, zouden gebruikt hebben. Anderen verbeelden zig, dat deeze Olie dien naam voert, om dat zy Traanswyze uit het Spek druipt. Die Thraan, welke van 't versche Spek gemaakt plagt te worden, door 't zelve of daar te Lande, gelyk op Spitsbergen en Jan Maijen Eiland door de Nederlanders geschiedde, of op de Schepen, gelyk de Biskaijers somtyds deeden, te kooken; hadt op ver naa zulk een onaangenaame Reuk niet, als die, welke gekookt wordt van het in Vaten gepakte en herwaards gevoerde Spek. De Franschen maakten derhalve van hunne Thraan veel gebruik, om in de Lamp te branden, als ook tot het rafineeren van de Zwavel en bereiden van eenige Soorten van Leder, daar men die noodwendig toe hebben moet. In de Nederlanden wordt de beste Thraan meestal tot het maaken van groene Zeep gebezigd, en van de dikke Prut en Lil uit de Bakken, daar de eerstgekookte nog heet zynde Thraan in te verkoelen gestaan heeft, stooken de Prutkookers bruine Thraan, die voor de Leertouwers en Scheepstimmerluiden dient. De Vinken, daar de eerste Thraan van is gekookt, worden bewaard tot

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Thraan van het Spek.

 Hon-

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Honden-Koſt en ſomtyds maakt men 'er ook wel in de Lymkookeryën gebruik van.

De Baarden.

Een ander voornaam produkt van deeze Zeemonſters zyn de Baarden, die men in Groenland ſlegts aan Boſſen laat, doch by de Thraankookeryën ſchoon maakt en van elkander klooft, en verder beſnoeit of zuivert van het Hair, dat aan de dunne zyde zit. Ongemeen groot is de veelheid, die van dezelven, wanneer zy aan Riemen geſneeden zyn, onder den naam van *Baleinen*, (welk woord van den Franſchen Naam der Walviſſchen afkomſtig is), zo in de Ryglyven of Keurſen en Kourſetten, als in de Hoepelrokken der Vrouwsperſoonen, en ook in ander Gewaad, gebezigd wordt. De hooge Prys deezer Baarden heeft de Viſſchery, in deeze Eeuw, nog merkelyk onderſteund.

Gebruik van 't Vleeſch, enz.

Voor 't overige wordt, van de Europeaanen, naauwlyks eenig gebruik gemaakt van andere Lighaamsdeelen der Walviſſchen. Alleenlyk brengen zy de Kaakebeenen ſomtyds met zig, die men dan wel tot Paalen bezigt. De Kraan, of het Been uit het Teellid der Mannetjes, wordt ook wel medegebragt, doch meer tot zeldzaamheid, dan tot gebruik; hoewel men zig plagt wys te maaken, dat 'er een byzondere kragt in ſtak, tegen de Witte Vloed en de Roode Loop. De Knok-Olie, uit de Walviſchbeenderen, ſchynt zeer oploſſende en verwarmende te zyn. Van het Vleeſch maaken ook verſcheide Natiën, en inzonderheid de Groenlanders, zo zy het

mag-

magtig kunnen worden, hunne Spyze. Sommigen verhaalen, dat de Tong zeer lekker is van Smaak.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

(2) *Walvisch met Blaasgaten midden op den Kop, aan 't end van de Rug een Vetvin.*

II. *Physalus.* Vinvisch.

Deeze Soort schynt het geweest te zyn, waar aan de Grieken den naam gaven van *Phalaina* of *Balaina*, en welke van de Franschen hedendaags *Gibbar* geheten wordt; doch de Engelschen geeven 'er den Naam aan van *Finfisch* of *Finback-Whale*, om dat hy een Vin agter op de Rug heeft; gelyk ook de Nederlanders hem *Vinvisch* noemen, en sommigen zyn van verbeelding, dat het geen andere Walvisschen zyn, die 'er in de Atlantische Oceaan, tusschen de Keerkringen, in de groote Zuidzee, en elders zwemmen. Hy komt in de Indiën en by de nieuwe Wereld menigvuldig voor, zegt de Heer BRISSON. LINNÆUS schryft 'er, in 't algemeen, den Europischen Oceaan tot eene woonplaats aan toe.

Gestalte.

Deeze Walvisch is van niet minder langte dan de Eilandsche, Spitsberger of Groenlandsche Baay-Walvisch, doch heeft het Lyf veel dunner. Hy verschilt 'er ook wel inzonderheid van,

(†) Balæna Naribus in medio Capite, Dorso extremo Pinnâ adiposâ. ART. *Gen.* 77. Syn. 107. *Faun. Suec.* 265. *Syst. Nat.* Balæna edentula Corpore strictiore, Dorso pinnato. RAJ. *Pisc.* 9. Physalis bellua, sive Physeter. GESN. *Pisc.* 723. Physeter. WILL. *Ichth.* 41. ROND. *Pisc.* 485. *Finfisch.* Martens Spitsb. 125. Tab. Q. F. C.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

van, doordien hy op de Rug, naar de Staart toe, eene regtopstaande scherpe Vin heeft; van drie of vier Voeten lang; daar zyne Vinnen, op zyde, van zes of zeven Voeten zyn. Zyne Baarden zyn korter en blaauw van kleur; de Huid is glad, bruin op de Rug en aan den Buik wit: de Staart veel grooter dan in de gewoone Walvisch. In zyne bult of verhevenheid op den Kop, die egter laager en zo groot niet is, heeft hy ook een dubbeld Kanaal of twee Blaasgaten om het Water uit te werpen, dat hy met veel meer geweld en geraas doet dan de anderen.

Eigenschappen.

Hoewel deeze Visch zig mede in het Ys by Spitsbergen en in Groenland onthoudt, wordt hy doch zelden gevangen: aan den eenen kant, dewyl het veel gevaarlyker is hem aan te doen, alzo hy schrikkelyk met de Staart en Vinnen slaat, en moeielyker hem meester te worden, om dat hy ongelyk vlugger is dan de Walvisschen; aan den anderen kant, uit hoofde van zyn Spek, 't welk, vast en schraal zynde, weinig Thraan uitlevert. Wanneer zig veelen van deeze Visschen vertoonen, worden 'er geene Walvisschen meer gezien. Hy nuttigt ook ander soort van Spyze: want zyn Aas zyn Haringen, Makreelen en andere soorten van Visch.

Een Vinvisch gevangen op de Zeeuwsche Stroomen.

In 't na-jaar 1682, vondt een Vinvisch zig bezet op de Zeeuwsche Stroomen. Den 5 Oktober, van dat Jaar, werdt hy eerst gezien voor 't Goesche Diep; 's anderendaags voor Kooltjes-

jes-Plaat en den 7 was hy, zo 't fchynt, tusfchen het Eiland van ter Tholen en Duiveland, door het Water, dat men de Keeten noemt, heen, tot in het Maftgat naar de Zype gekomen. Zeker Schipper met zyn Jagt, waar mede hy eenige Tarw van Vosfemeer naar de Oude Tong gebragt hadt, door de Zype ledig terug komende, lag met laag Ty by de Schorre aan, en ftapte 'er uit om Mosfelen te raapen: middelerwyl zag zyn Zoon den Vifch, die nu eens boven kwam, dan weder onder Water dook, en telkens, by het boven komen, een dikken Straal (*) uitblies. Eenige anderen, die ook Mosfelen raapten op deeze Plaat, vervoegden zig met den Schipper naar den Vifch, en ftaken hem, terwyl hy aan een fteilen kant lag, met Haaken in 't Lyf. De Vifch fchoot aanftonds naar de diepte, en al het andere Volk ging weg; doch de Vader en Zoon zeilden hem agter naa in de Mosfelkreek, bezuiden den Polder van St. Philips-Land; alwaar hy fnel voortzwom, hebbende doorgaans wel vier Vademen Water. Eindelyk hem ingehaald hebbende, kwamen zy hem met het Jagt zo naby, dat de oude Man 'er een Gat in fneed, daar hy aanftonds zyne kleine Dreg in zette, en, dezelve aan ftukken gerukt zynde door den Vifch, zyne groote Dreg,

(*) Ik vind maar van één Straal gemeld; egter is dit het Kenmerk der Vinvisfchen niet, gelyk wy gezien hebben; doch ik heb hem onder geen ander Soort kunnen plaatzen,

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

Dreg, waar aan het Dier hun ſnel voortſleepte; doch na verloop van eenigen tyd ſtil hieldt, doende niets dan Water blaazen en met de Staart ſlaan. Middelerwyl dreeven zy met den Vloed verder Landwaards in, en de Schipper ſtak den Viſch op nieuws met een Mes in 't Lyf, verwydende het Gat naar den Buik toe. Een Schipper van Bergen op Zoom kwam hun by, hopende deel te krygen aan den Buit, doch ziende dat de Viſch van zulk een Wonde niet ſtierf, verliet hy hun. Niet lang daar na keerde zig de Viſch met den Buik om hoog, die wit was en vol diepe Vooren in de langte. Men kwam hem met het Jagt op zyde, en de Vader ſneedt hem een Gat in den Buik, waar op de Viſch, door zyn geweldig ſlaan met de Staart, hun in geen kleine verlegenheid bragt, en nog meer door het Roer af te ſtooten met zyn Neus. Tegen den avond raakte hy eindelyk dood, en rolde op de Plaat tuſſchen de Oude Zype en Philipsland, daar zy hem, die het Dreggetouw verſcheide Slagen om het Lyf hadt, met de Dreg vertuiden en geruſtelyk gingen ſlaapen.

Spek daar van geſneeden.

's Anderendaags kwam veel Volks van St. Anne-Land, daar tegenover, als ook van de andere Eilanden, om deezen wonderbaaren Vangſt te zien; doch men liet den Schipper met zyn Zoon, zyn Broeder met deszelfs Knegt en nog een Neef, die 'er met een Schip by gekomen waren, met den Viſch begaan. Deeze vyf Man ſneeden 'er zo veel Spek af, als doenlyk was, en

en kreegen dien Dag, naar gissing, omtrent vyfduizend Ponden 't Schepe. De Staart werdt 'er toen ook afgehakt, die 10 Voeten breed was, zynde de langte van den geheelen Visch geweest 50 Voeten, en de dikte als een Trekschuit. Op de Rug was hy zwart, in 't midden wat bleeker, blaauwagtig als Ley, naar den Buik toe witter, en onder aan den Buik als een Kabeljaauw, zonder Schubben. In 't midden op de Rug hadt hy een Vin, hoog twee en breed vier Voeten; aan beide zyden een Vin, van Mans langte, drie Voeten breed, en zo zwaar als een Man kon draagen. Zyn Smoel was taamelyk groot, doch het Keelgat zo naauw, dat 'er niet meer dan de Arm door kon. De Tong was kort en dik, even als een Kussen, zagt in 't aanraaken, van kleur eens Menschen Tong gelykende, doch ter wederzyde bezet met het ruige Hair der Baarden, die van de bykomende uit nieuwsgierigheid meest uitgesneeden of gescheurd, en tot een gedagtenis mede genomen werden. Men hadt egter een Bos van 86 Baarden, benevens de Staart en een Kaakebeen, ook in 't Schip gebragt. Het binnenste van den Bek, daar de Tong op rustte, geleek een zagt Bedde, blaauw van kleur, zonder eenige onzuiverheid. Het Kaakebeen werdt tien Voeten lang en 146 Ponden zwaar bevonden. De Visch, 't geen aanmerkelyk is, maar dertig Uuren dood geweest zynde, was nog niet koud. Men hadt geen Gereedschap om hem te kente-

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

ren, zo dat de onderste helft verlooren ging; doch uit het Lyf werden nog wel 500 Ponden Reusel gehaald, en mede in het Jagt gebragt. Het Spek was, op de meeste plaatsen, drie Duim dik bevonden. Men bragt hetzelve, verkogt zynde, naar Sardam, en middelerwyl werdt de Staart, het Kaakebeen en de Baarden, te Delft, 's Haage en Haarlem, aan veele nieuwsgierigen vertoond (*).

Jupiter Visch

Deeze zelfde Vinvisch is het waarschynlyk, welken de Groenlandsvaarders *Jupiter* noemen: want, aan den eenen kant, wordt die naam gevoeglyk van het Biskaische Woord *Gibbar*, dat men by verbastering *Gubartas* en *Jubartes* uitspreekt, afgeleid; aan den anderen kant zyn de meeste eigenschappen van den Vinvisch, zyn geweldig blaazen, slaan en slingeren, op deezen Tytel toepasselyk; gelyk ook, dat hy, als of hy de Koning der Visschen ware, dezelven bang maakt en verjaagt. De naam van *Gibbar* was, buiten twyfel, van de Bult op de Rug, die de gemelde Vin maakt, afkomstig.

in 't jaar 1723 gevangen.

De Heer ANDERSON, die den Jupiter voorstelt als zyne vierde Soort van Walvisschen, geeft zig veel moeite om te ontdekken, of dezelve ook van den Vinvisch verschillen moge. Ten dien einde strekt de volgende Beschryving, door hem ontleend van een Kommandeur, die 'er

(*) *De zeldzaame en nooit gehoorde Walvischvangst.* Leid. 1684.

'er in den jaare 1723 één gevangen hadt (*), en door andere Visschers bevestigd. Deeze Visch heeft den Kop zo groot niet als de gewoone Walvisch, maar veel langer en spitser; de Bek is ook puntiger, het Lyf dunner en van agteren scherper. Hy heeft twee Gaten, door welken hy Water blaast, en waar mede hy de Lugt uitlaat met zulk een Geluid, als het fluiten van een Mensch met den Mond, maar ongelyk zwaarder en sterker; dat de gewoone Walvisch niet doet. De langte gaat somtyds die van denzelven te boven, maar deeze, welken de gemelde Kommandeur ving, was slegts van zestig Voeten op 't hoogste. De Huid zit ruim om den Visch, en met kreukels, even of zy 'er niet aan gehegt ware, zynde van kleur zwartagtig blaauw.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

Deeze Visch, die in 't jaar 1723 gevangen werdt, hadt, behalve de Vin op de Rug, en onder dezelve, een langwerpige Bult. Gekwetst zynde gierde hy yzelyk, als een Varken dat gekeeld wordt, en de Visch, die by hem was, wilde hem niet verlaaten, ja strekte zig, toen hy reeds dood was, over hem heen, maakende een schrikkelyk getier. Men besloot 'er uit, dat het een Mannetje en Wyfje geweest zal zyn. De Visch was zo dol, toen men hem aan-

(*) In 't jaar 1758, is door *W. Wessels*, Kommandeur van een Amsterdamsch Schip, ook een *Jupiter* gevangen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Vinvisch.*

aanrandde, dat hy, in plaats van te vlugten, gelyk de Walvisschen anders doen, regt op de Sloep aanzwom, en met een Slag van zyn Staart drie Man zodanig trof, dat zy 'er uit stooven en, half verpletterd zynde, verdronken. Hy hadt, gelyk de Walvisschen, geen Tanden, en de Baarden waren buitengemeen kort, ten hoogste maar twee Voeten lang, zeer breed van onderen en bygevolg omtrent driehoekig. Hy gaf maar veertien Vaten Spek, dat doorschynend was en Waterig, geevende, wanneer het op 't Vuur gebragt werdt, veel Waasem en weinig Thraan.

Zee Eikels of Gallen aan de Huid.

De Heer ANDERSON merkt daarenboven aan, dat de Nek, Rug en zelfs de Vin van deezen Jupiter-Visch, beladen waren met een verbaazende menigte van Zee-Eikels of Gallen, die ver in de Huid ja zelfs in het Vet geworteld zaten, en bewoond werden door een soort van Wormen, zynde van boven met een klein geelagtig Velletje geslooten. Deeze Insekten, gelyk ook Schulpen, Zeeruy, Wier en andere Waterplanten, worden, volgens het getuigenis der Groenlandsvaarderen, zelden gevonden dan aan oude en nooit aan de eigentlyke Walvisschen; waar uit het zeer blykbaar is, dat de Vinvisch een andere manier van Aazen heeft, zoekende waarschynlyk zyn Voedzel op den bodem der Zee.

In de Verhandelingen der Koninglyke Societeit van Londen, vindt men insgelyks gewag ge-

gemaakt van zekere *Cubs* of jonge Walvisschen, gevangen zynde by de *Bermudes*-Eilanden, welker Rug scherp toeliep, gelyk het Dak van een Huis, en die den Kop zeer dik hadden, wederzyds geheel omringd met zeer hooge Bulten; de Rug zwart en den Buik wit. Men spreekt daar veel van derzelver vlugheid en verbaazende kragten, en van het afgryzelyk getier dat zy maaken, na dat zy gekwetst zyn, voegende 'er by, dat men 'er een ving, van meer dan honderd Voeten langte, die veel geleek naar de Soort, welke *Jubartes* genoemd wordt; die geen Tanden hadt en langer was dan de Groenlandsche Walvisch, doch niet zo dik; die weinig Spek hadt en 't zelve nog van flegte hoedanigheid, gelykende naar Lil.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK. *Vinvisch.*

(3) *Walvisch met een dubbele Buis in de Snoet, een Hoornagtige uitpuiling op het uiterste van de Rug.*

III. *Ec-ops.* Ossen-Oog.

Een Visch van deeze Soort, die van den Heer RAJUS genoemd wordt, *Walvisch met drie Vinnen, Neusgaten hebbende met een scherpen Snoet en kreukels aan den Buik*; werdt, zo hy schryft, den 17 *November* 1690, in zekere Inham, bewesten de Haven van *Bruntisland*, een Vlek aan

(3) Balæna, fistulâ duplici in Rostro, Dorso extremo protuberantiâ Corneâ. ART. *Gen.* 77. *Syn.* 107. *Mus. Ad. Frid.* I. p. 50. Balæna tripinnis, Nares habens cum Rostro acuto & plicis in Ventre. RAJ. *Pisc.* 16.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK. aan de Noordzyde van den Golf van Edenburg, de *Forth* genaamd, in Schotland, aan Strand geworpen. De langte van dit Zeemonſter was, van 't end van den Bek tot aan de Staart, zes-en-veertig Voeten; het hadt op de Rug, naar de Staart toe, eene uitpuiling als een Hoorn, welke de Viſſchers een Graat noemden. De Neusgaten waren in de Bovenkaak, in het bovenſte gedeelte van den Bek geplaatſt, en ſtonden van 't end der Bovenkaak zes Voeten agt Duimen af; zynde agt of negen Duimen lang en door een middelſchot van een geſcheiden. De Oogen ſcheenen uitwendig, met de Oogleden te ſamen, omtrent de grootte te hebben van Oſſen-Oogen.

Snebviſch. Men begrypt hier uit, wat de reden zy, dat de Heer LINNÆUS aan deeze Soort van Walviſſchen den naam geeft van *Oſſen-Oog*. ARTEDI zegt, dat de Snoet ſcherp is of ſpits naar de anderen te rekenen, en daarom zou ik denken of de gene, die in den jaare 1750, op *Eskevigen* by Fredrikshall, door het Volk van den Overſten Luitenant *Kolbiornſen* gevangen werdt, ook tot deeze Soort behoore. De Heer PONTOPPIDANS heeft haar, wegens de ſcherpte van haar Snoet, *Balæna roſtrata* of *Schnabelfiſch*, dat is *Snebviſch* genoemd. Zy hadt de langte van zes entwintig Voeten en men vondt een jong van zes Voeten lang in haar Lighaam. Ook hadt zy, gelyk de Afbeelding aanwyſt, drie Vinnen,

nen, en het Oog fchynt veel naar een Offen-Oog te zweemen (*).

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK. IV. *Musculus.* Breed-fnoel.

(4) *Walvifch met een dubbele Buis in 't Voorhoofd, de Onderkaak veel breeder.*

Hier toe betrekt de Heer LINNÆUS den genen, die van RAJUS genoemd wordt; *Walvifch met drie Vinnen, welke de Onderkaak rond en veel breeder heeft dan de Bovenkaak;* hoewel hy twyfelt, of dezelve van den Groenlandfchen Walvifch genoegzaam onderfcheiden zy. Zie hier wat 'er RAJUS van zegt.

In de Maand September des jaars 1692 werdt deeze aan den Zuidelyken Oever van den Golf van Edenburg, nevens het oude Kafleel van *Abercorn*, op Strand gefmeeten. De langte was 78 Voeten, de dikte evenredig. Het Monfter hadt de Onderkaak veel breeder en wyder dan de Bovenkaak, en half cirkelrond van figuur. Men vondt in hetzelve geen Buis, maar, naar 't Voorhoofd toe, vertoonden zig twee groote Gaten, in gedaante nabykomende aan de pieramidaale: deeze waren breedft naar 't Voorhoofd en liepen naauwer toe naar 't engfte gedeelte van den Bek: zy werden door een middel-

(*) Zie de Naturl. Hist. von Norwegen. II. Th. p. 233.

(4) Balæna fiftulâ duplici in fronte, Maxillâ inferiore multo latiore. ART. *Gen.* 78. *Syn* 107. *Syft. Nat.* VI. Balæna tripinnis, maxillam inferiorem rotundam & fuperiore multo latiorem habens. RAJ. *Pisc.* 17.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

delschot van een gescheiden. De Smoel, getuigt SIBBALDUS, was zo groot, dat 'er veertien Mannen te gelyk in konden staan.

Nieuw Engelandsche Penvisch.

De Heer BRISSON maakt, behalve de gemelden, nog van drie Soorten van Walvisschen gewag, waar onder eene, die de vyfde is van ANDERSON, en de *Nieuw Engelandsche* van hem genoemd wordt, in 't Hoogduitsch *Pflockfisch*, dat is *Penvisch* heet, in 't Engelsch *Bunch* of *Humpback-Whale*, wegens een soort van Bult, die dezelve in plaats van een Vin op de Rug heeft. Deeze Uitpuiling gelykt eenigermaate naar een Paaltje, hangende agterover, een Voet lang en van dikte als eens Menschen hoofd. De Zwemvinnen op zyde zyn agttien Voeten lang, zeer wit en zitten byna aan 't midden van 't Lyf. Het Spek gelykt veel naar dat van den Vinvisch, en de Baarden zyn ook niet veel geagt, hoewel beter. Hy onthoudt zig aan de Kusten van Nieuw Engeland.

Knobbel-Visch.

Een andere, die aldaar ook huisvest en in 't Engelsch *Strag-Whale*, in 't Hoogduitsch *Knoten* of *Knobbelvisch* genoemd wordt, maakt de zesde Soort van den Heer ANDERSON uit. Deeze Schryver meldt, dat dezelve, zo in veelheid van Spek, als in gestalte, het allernaaste aan den Groenlandschen Walvisch komt. Hy heeft op de Rug, niet ver van de Staart, ter plaatse daar de Vinvisschen hunne derde Vin hebben, een half dozyn Knobbels, en om die reden

noemt

noemt hem BRISSON de *Zesbultige*. De Baarden egter zyn wit, en moeielyk te ſplyten.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. Noordkaaper.

Behalve de Walviſſchen en Vinviſſchen, onthoudt zig in de Noorder Oceaan nog een Soort van Viſch, die tot dit zelfde Geſlagt behoort; hoewel ik 'er, by den Heer LINNÆUS, in 't byzonder geen gewag van gemaakt vind: te weeten de *Noordkaaper*. Deeze heeft van de Nederlandſche en Hamburgſche Viſſchers dien naam gekreegen, dewyl hy zig in groote menigte omtrent de Noordkaap, zynde de Noordelykſte Uithoek van Europa, onthoudt, hoewel hy ook veel omtrent Ysland, aan de Kuſt van Noorwegen, by de Eilanden Faro en Hitland, gevonden wordt. Zelfs ſchynt hy veel Zuidelyker te komen; want ik vind aangetekend, dat 'er op de Kuſt van Guinée wel verſchynen, die aan het verjaagen der Viſſchen kenbáar zyn (*).

De Noordkaaper, die van BRISSON de *Yslandſche*, en van KLEIN de *Ys-Walviſch* geheeten wordt, gelykt in gedaante volkomen naar den Groenlandſchen, doch hy heeft den Kop kleiner en het Lyf dunner, de Baarden korter. Hy is in alle opzigten kleiner, maar ook vlugger dan de groote: zyn Vel is niet zo zwart: ja zelfs wit of blaauwagtig. Voorts verſchilt hy van denzelven door zyn *Aas*, 't welk niet gelyk dat der Walviſſchen in Inſekten, maar in Haringen, en anderen Zee-Viſch beſtaat, gelyk dat

(*) BOSMAN, *Beſchryving van Guinee*. II. D. bl. 60.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Noordkaaper.*

dat der Vinviſſchen. De Noorder Oceaan krielt in de Zomer, aan de Kuſten, hier en daar van jonge Kabeljaauwen, Schelviſſchen en Haringen, die van deeze Viſſchen gretig worden opgeſlokt. Dus zal het waarſchynlyk een Noordkaaper of Vinviſch geweeſt zyn, waar van HORREBOW in zyne Berigten van Ysland meldt, dat die met de Ebbe op Strand vaſt raakte en van de Boeren dood geſlagen werdt, in wiens Buik men zeshonderd levendige *Dorſchen* vondt (*).

De Viſchjaager genaamd.

Aan de Weſt-Kuſt van Noorwegen ziet men, jaarlyks, in January een ſoort van Walviſſchen verſchynen, die aldaar *Viſchjaager* of *Haring-Walviſch* geheeten wordt, en men merktze niet als Vyanden maar als Vrienden aan; dewyl zy, door een byzondere Voorzienigheid van den Schepper, ontelbaare Schaaren Zeeviſch, tusſchen de Banken niet alleen en agter de Klippen, maar zelfs diep in de Inhammen en tot in de Rivieren dryven; 't welk ten Voedzel en Onderhoud van duizenden Menſchen ſtrekt, en tot verbetering zelfs van 't Land. Zeer vrolyk zyn derhalve de Noorſche Boeren, wanneer zy deeze Viſſchen op een grooten afſtand reeds gewaar worden aan de Waterſtraalen, waar mede zy de Lugt aan de Kimmen zien grimmelen, dat

(*) *Dorſch* is een Zee-Viſch, dien men in de Ooſtzee vangt, ſchynende een klein ſoort van Kabeljaauw te zyn; miſſchien de *Kool* of *Kole*, wat kleinder dan Kabeljaauw, die veel omtrent de Noordkaap zwerft, en van zulke Viſſchen gegeten wordt, zo ZORGDRAGER meldt.

dat zig niet anders vertoont, dan of 'er in de Zee een groote Stad lage, welker Schoorſteenen ſterk rookten: want het getal deezer Viſſchen beloopt eenige duizenden, en hunne Schaar ſtrekt zig, gemeenlyk, van *Stavanger* of *Karm-ſund* tot aan *Chriſtiaanſund* in 't Sticht Drontheim, tegen de zeſtig Noordſche Mylen uit.

I. Afdeel. XXXX. Hoofdstuk. *Noordkaaper.*

Zelden worden deeze Viſſchen aan de Kuſt van Noorwegen gevangen, doch 't gebeurt een enkele reize dat een groote Walviſch zig verloopt, en op een Ondiepte hangen blyft, zo dat hy zig niet redden kan en ſterft, dryvende vervolgens dood aan Strand. Niet ver van Bergen, en op andere plaatſen, worden in 't Voorjaar ook ſomwylen eenige kleine Walviſſchen, van agttien tot twintig Ellen lang, dood geſlagen, wanneer zy al te digt aan den Oever komen en de Viſchnetten bederven. Als dan werpt menze met Harpoenen of Lenſen, welker ſpitſen de Smeden zodanig weeten te vergiftigen, dat op de plaats, daar de Viſch 'er van getroffen wordt, in de Huid, in 't Spek en Vleeſch, een groote vlak, van omtrek als een Schottel of Tafelbord, ontſtaat, daar alles wit en week wordt, even of het gebraden ware, hoewel anders het Vleeſch donkerrood, en in 't aanzien vaſt is als Oſſenvleeſch. Het Vleeſch deezer Viſſchen wordt, van het Landvolk, aldaar met Smaak gegeten (*).

Vangſt in Noorwegen.

Op

(*) Nat. Hiſt. von Norwegen. II. Th. p. 225.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Noordkaaper.* Vangst op Ysland,

Op de Kust van Ysland maakt de Noordkaaper ook dikwils Jagt op Haring en anderen Visch, dien hy in de Baaijen dryft, en daar door de Visschery zeer bevoordeelt. De Yslanders, niettemin, maaken 'er zig dikwils, zo men verhaalt, door een byzondere listigheid meester van. Zo dra zy 'er een gewaar worden, steeken zy van Land in hunne Schuitjes, gewapend met Harpoenen, Lensen, Messen en ander Tuig, vervolgende den Visch, en zoekende hem tusschen hun en de Wal te krygen; waar na zy eenig Bloed, van 't welke zy altyd een groote veelheid by zig in 't Vaartuig hebben, in Zee plengen, en de Visch, hier door verschrikt, zegt men, wykt naar den Oever. Dit doen zy als de Wind uit Zee komt, doch met een af landigen Wind tragten zy den Visch van agteren te bezetten, en, zo door 't werpen van Steenen, als door een yzelyk geschreeuw, vervaard te maaken, tot dat hy op de Banken of tusschen de Rotsen vast raakt. De eerste manier schynt vreemd en belachlyk, maar behalve het getuignis der Ouden, die reeds aangemerkt hebben, dat de Visschen zeer schuuw zyn voor 't Bloed van Visschen, vindt men van den Heer ANDERSON aangetekend, dat de Ingezetenen der *Faro*-Eilanden zig ook van de beide gemelde manieren bedienen, tot den Vangst deezer Walvisschen.

aan de Schotsche Eilanden,

De manier, ondertusschen, op welke men schryft dat deeze Visschen by de Wester-Eilanden

den van Schotland gevangen worden, schynt dit voorgeeven geheel overhoop te werpen. Men verhaalt, naamelyk, dat de Visschers, wanneer een Troep derzelven verschynt, 'er een met hunne Schuiten omsingelen, en dien doodelyk kwetzen, en, wanneer hy van benaauwdheid op 't Strand loopt, volgen de anderen de streek van zyn Bloed, waar door 'er veelen worden gedood. Een geloofwaardig Schryver meldt, dat op die wyze eens vyftig Walvisschen te gelyk werden gevangen, en hy voegt 'er by, dat een troep van honderdzestig zulke Schepzelen op één Eilandje aan Strand liep. De menigte en de naam van *Sea-Pork* of Zee Varkens, dien hy zegt dat 'er de Inwooners aan gaven, doet my denken, of zy niet veeleer een soort van Bruinvisschen, Springers, of Witvisschen, zullen zyn: hoewel 't niet onwaarschynlyk is, dat ook wel Walvisschen aan de Schotsche Eilanden, aan de Orkades of op Hitland, worden gevangen en van de Inwooners gegeten. Immers van die der Faro-Eilanden wordt verhaald, dat zy het Spek met Asch van Wier of Zee ruy zouten, en in de Rook of in de Lugt droogen; gelyk het Vleesch hun ook, versch of gezouten zynde, tot Spyze strekt.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. *Noordkaaper.*

Aan de Kusten van Schotland is het op Strand spoelen van deeze of dergelyke Visschen niet ongewoon. In December van 't jaar 1740 raakte 'er één, in de Golf van Edenburg, op 't drooge, die tusschen de vyftig of zestig Voeten

aan de Nederlandsche Kust.

 lang

I. AFDEEL. XXXX. HOOFD-STUK.

lang was en zeſtien Voeten dik. Zy komen ook, nu en dan, wel op de Theems, alwaar, in 't jaar 1746, één van 18 Voeten gevangen werdt, en, in 't jaar 1756, werdt een Viſch van 36 Voeten lang en 7 Voeten dik, op 't Eiland Shepey aan de Wal geſmeeten. De genen, die op onze Kuſten, in de laatſte tweehonderd Jaaren, geſtrand zyn, waren meeſt Kazilotten of Potviſſchen, gelyk onder anderen de vier, die Walviſſchen genoemd worden, in 't jaar 1617, van een groote troep, ten minſte uit dertien of veertien ſtuks beſtaande, die voor Scheveningen zig zwemmende vertoonden, en die, welke in 't jaar 1603 op de Schelde tot digt aan Antwerpen voortgedreeven werdt. Het eenigſte voorbeeld, van een Viſch van 't eigentlyke Walviſſchen-Geſlagt, die aan of in ons Land gekomen is, dat ik tot nog toe met zekerheid heb kunnen vinden, is het gene in 't jaar 1682 op de Zeeuwſche Stroomen gebeurde, waar van hier voor (*).

Walviſch aan de Kuſt van Biskaije gevangen, in 't jaar 1739.

Aan de Zuidelyke Kuſten van Europa is de verſchyning van Walviſſchen niet minder zeldzaam. Ik zal hier, om de aardigheid, melden, wat in de Maand November des jaars 1739, op die van Biskaije, by het dooden van een Walviſch voorviel. Na dat zig daar zodanig een Zeemonſter, met een zuigend Jong, vertoond hadt, voeren verſcheide Ingezetenen met Barken

(*) Zie bladzyde 478.

ken uit, om die te vangen: zy wierpen eerst het Jong een Harpoen in 't Lyf, en lieten het dus in 't Water worstelen, om de Moer tot zig te lokken, die, met drie Harpoenen teffens gekwetst zynde, schrikkelyk begon te woelen, slaande met haar Staart een van de Barken, daar twaalf Man in waren, aan splinters. Het Jong was middelerwyl dood geraakt, en het getier, 't welk de Oude maakte, deedt de Kust daveren, terwyl de Zee, meer dan een vierde van een Myl in 't ronde, met Bloed geverwd werdt. Na dat de Visch, eindelyk, met een menigte van Lensen, omtrent twee Mylen van de Haven was gedood, hadden 130 Man, in twaalf Barken, werks genoeg om hem op 't Strand te brengen. Men bevondt zyne langte 21 Spaansche Varra's, dat 26 Amsterdamsche Ellen, of ongevaar 62 Voeten bedraagt; de dikte was omtrent 20 Voeten, en de breedte van de Staart, aan 't uiterste der Vinnen, 26 Voeten, De Tong woog 4728 Pond; men kreeg 'er uit 816 Pond Baarden, en 't Spek gaf 26100 Ponden Thraan. Het Jong, dat men een Maand schatte oud te zyn, was 18000 Pond zwaar. 't Vleesch, dat de kleur van Rundvleesch hadt, werdt door 't Gemeene Volk in 't Zout gelegd (*).

I. Afdeel. XXXX. Hoofdstuk.

Uit de menigte van Walvischbaarden, die nu en dan met de Retoervloot van Brasil te Lissabon

(*) *Europ. Mercurius* van 1740. I. D. bl. 142.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

ſabon worden aangebragt, kan men niet twyfelen, of aan die Kuſt moeten ook taamelyk groote Walviſſchen zyn. De meeſten egter zyn van kleiner Soort, genaamd *Baleas*, ook voorkomende aan de Kuſt van Guinée, en tegen den Ry-tyd, zo 't ſchynt, by de Kaap Verdiſche Eilanden zig verzamelende. Een Engelſch Reiziger, ROBERT genaamd, verhaalt, dat hy, in de Baay van *Faerno*, een Mannetje en Wyfje, drie Dagen lang, zag ſpeelen. Zy gingen, zegt hy, 's avonds in Zee, en 's morgens te agt of negen Uuren kwamen zy in de Baay te rug, alwaar zy ſomtyds, twee Uuren agtereen, zo onbeweeglyk, tegen elkander aan, te ſlaapen lagen, dat men ze, in dit poſtuur, zeer gemakkelyk zou hebben kunnen meeſter worden. Het Mannetje was niet half zo dik als het Wyfje.

Manier der Amerikaanen.

De Amerikaanen weeten zig, zo men verhaalt, op eene grappige, doch ſtoutmoedige wyze, meeſter te maaken van deeze Viſſchen. Als zy 'er een op de Kuſt zien verſchynen, begeeven zy zig te Water met twee Proppen van Hout, en, het Dier op de Nek ſpringende, ſlaan zy, zo dra het geſpooten of geblazen heeft, met eene Knods één der Proppen in zyn éëne Blaasgat. De Viſch begeeft zig aanſtonds naar de diepte, en, neemt den Wilden met zig, die hem ſtyf vaſt houdt, en, zo dra hy weder boven komt om Lugt te ſcheppen, dat hy in dit geval ſchielyker moet doen, het andere Gat ook ſluit met zyne tweede Prop. Zulks doet, zegt

men,

men, den Visch aanstonds verstikken, en dan sleepen hem de Wilden met hunne Booten naar Land. 't Is egter in de Westindiën niet ongewoon, de Walvisschen, gelyk in Groenland, met Harpoenen te vangen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Walvisschen aan de Kaap,

Aan de Kaap der Goede Hope komen ook somwylen Zee-Schepzels van dit Geslagt, welken de Hollanders Noordkaapers noemen, anderen *Grampus*. Men zag 'er, zegt KOLBE, in 't voorste deezer Eeuw, in de jaaren 1707 en 1709 naamelyk, twee aan 't Strand gespoeld, waar van de een vyftig, de ander vyf-en-veertig Voeten lang was. Men vondt den eerstgemelden in de Tafelbaay, den anderen in Baay Fals. Zy waren beiden donkerbruin van kleur, hebbende Kaakebeenen van agttien Voeten lang en omtrent dertien Voeten breed, doch zonder Tanden; waar uit blykt, dat het geene Kazilotten zyn geweest. Hunne Kaakebeenen, met een zeer taaije Huid bekleed, waren Yzerhard. De Oogen vertoonden zig niet grooter dan die van een Paard, maar, toen zy uit den Kop gehaald werden, bevondt menze als een Menschen-Hoofd. Boven ieder Ooghol hadden zy een wyd Gat, waar door het Water, van deeze Visschen, met groot geweld werdt uitgespooten. De Tong van ieder woog omtrent zeshonderd Ponden, doch het Keelgat was zo eng, dat 'er de Hand naauwlyks in kon. Zy hadden twee Vinnen beneden den Kop, en de Staart, die zeer breed was, liep halfmaanswyze uit.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

De Hottentotten aten het Vleesch, en zelfs de Ingewanden, zeer gretig; maar van het Spek werdt Thraan gemaakt, die men in het Pakhuis van de Kompagnie bragt (*).

in de Oostindiën.

KÆMPHER noemt, in zyne beschryving van Japan, zes Soorten van Walvisschen op, waar van de Japoneezen het Vleesch ter markt brengen, met dat van anderen Visch. Men verhaalt, dat 'er onder dezelven zyn, die Oogen hebben van drie Ellen lang en anderhalf Voet breed; den Bek meer dan vyf Vademen wyd, de Tong agttien Voeten lang. Hoe 't zy, volgens zyne beschryving schynt de grootste Soort al vry groot te moeten zyn; dewyl hy van eene middelsoort gewag maakt, die doorgaans van twintig tot dertig Vademen, dat is ten minste honderd of honderdvyftig Voeten, langte heeft, en een andere Soort, dien hy klein noemt, omtrent tien Vademen. Hy meldt ook van eenen, de *Sardynen-Eeter* genaamd, die hy zig verbeeldt de Noordkaaper te zyn. Wanneer men agt geeft op de Berigten der Chineezen, zo is het te denken, dat de groote Groenlandsche Walvisch zig benoorden Tartarie om, onder 't Ys, ook in de Zuid-zee uitbreidt, en misschien zo wel aldaar, als by Groenland en Spitsbergen, voortteelt. Immers men heeft daar Visschen gezien van over de tweehonderd Voeten

(*) *Descript. du Cap de Bonne Esp.* Amst. 1741. Tom. III. p. 102.

ten lang, en zeker Schryver verhaalt, dat 'er aan de Kusten van Chili zyn, die zig van verre als Eilandjes vertoonen.

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK.

Vangst met een Net.

De gewoone manier, om deeze Walvisschen omtrent de Eilanden van Japan te vangen, is, zo KÆMPHER verhaalt, met Pylen of Harpoenen, gelyk in Groenland: maar, omtrent den jaare 1680, vondt een ryke Visscher daar toe een nieuw middel uit, 't welk om zyne zeldzaamheid hier nog verdient gemeld te worden. Hy deedt een Net maaken, van sterke Touwen, omtrent twee Duim dik, dat men den Walvisch over den Kop wist te krygen, en, zo dra dit Monster zig daar in verward bevondt, was het gemakkelyker te vangen en te dooden. Men hadt egter deeze nieuwe Manier niet in algemeen gebruik zien komen, om dat dezelve grooter kosten vereischte, dan de gemeene Visschers daar aan besteeden konden. Deeze Schryver oordeelt, dat de Japansche Schuitjes bekwaamer zyn tot den Walvischvangst dan onze Sloepen. De toestel, op de gewoone manier, beloopt zelden meer dan 20 *Kistjes* Zilver (*).

Gebruik der Walvisschen in Japan.

Niets, zegt hy, wordt van deeze Visschen als nutteloos weg geworpen, behalve de groo- te

(*) Zo de Heer KÆMPHER hier *Katjes* door verstaat, die op Java omtrent 19 Hollandsche Guldens doen, zo zou dit nog geen 400 Guldens bedraagen; doch indien hy het neemt voor *Kattis* Chineesch Gewigt, het eenigste dat men in Japan gebruikt, van $1\frac{1}{4}$ pond Mark Gewigt, zo zou het over de 1000 Guldens uitmaaken.

I. AFDEEL. XXXX HOOFDSTUK. te Schouderbeenen. De Huid, die in de meeste Soorten zwart is; het Vleefch, dat rood is en naar Rundervleefch gelykt; de Darmen, die wegens hunne uitfteekende langte genoemd worden *Fiakfiro*, dat is honderd-Vademen; ja alle de Ingewanden; worden verfch gegeten of in 't Zout gelegd, gekookt, gebraaden en gefruit. Van het Vet bereidt men Olie of Thraan, en de Vinken zelfs, die ten tweeden maale afgekookt zyn, worden opgegeten. De Kraakbeenderen gebruikt men ook tot Spyze, en van de Zenuw- of Peesagtige deelen worden Touwen of Koorden gemaakt, zo wel ten dienfte van de Katoenfabrieken als tot Snaaren op de Speeltuigen. Van de Kaaken, Vinnen en het ander Gebeente, dat zeer vaft is van zelfftandigheid, vervaardigen de Japoneezen veelerley Kleinigheden, en in 't byzonder hunne Schaaltjes tot het weegen van Goud en Zilver, die daar van den Naam ontleend hebben (*).

(*) Misfchien zal dit laatfte zien op die fyne Unftertjes, met witte buigzaame Roedjes, waar op 't Gewigt is afgetekend, en die mooglyk gemaakt worden van de Baarden, daar ik by KÆMPHER niets van gemeld vind. Zie zyne *Befchr. van Japan*. I. B. bl. 96.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

XXXXI. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* KAZILOTTEN, *waar in van dien, welke nu laatst aan 't Hollandsche Strand, tusschen* Santvoort *en* Wyk op Zee, *is aangespoeld, omstandig gesproken, en verder van andere* Soorten *met* drie Vinnen, *met* scherpe Tanden; *van den* kleinen *en* witten *Kazilot of* Witvisch, *van den* Nieuw Engelandschen, *in 't byzonder* SPERMA-CETI Visch *genaamd, ook melding gemaakt, en voorts de gesteldheid der uit- en inwendige deelen, de zitplaats van het* Walschot *en* Amber grys *in deeze Visschen, naauwkeurig aangeweezen wordt.*

DIt Geslagt van Visschen, dat door duidelyke Kenmerken van de Walvisschen onderscheiden is, hoewel het in gestalte en grootte niet zeer veel daar van verschilt, wordt door den Heer LINNÆUS voorgesteld onder den Naam van PHYSETER, welke eertyds door eenige Dierbeschryvers aan den Vinvisch was toege-eigend, wegens het geweldig blaazen, dat dezelve doet, en hier in 't byzonder te passe komt, wegens den buitengewoon dikken Kop der Visschen van dit Geslagt. De Heer BRISSON beschryft het onder den Latynschen Naam van *Cetus*, die door CLUSIUS op een der gemeensten is toegepast. In 't Fransch noemt men deeze Visschen Naam.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Cachalots*, welke benaaming, afkomſtig van de Biskaijers, in 't Nederduitſch *Kachelotten* is overgenomen, en *Kazilotten* uitgeſproken wordt (*); hoewel men ze ook *Potviſſchen* of *Pot-Walvisſchen*, wegens de dikte van den Kop, gewoon is te noemen, en ſomtyds, op 't Hoogduitſch, *Pots-Wahl*.

Kenmerken. De Kenmerken van den Kazilot, die hem van den Walviſch onderſcheiden, zyn, volgens den Heer BRISSON, dat hy in de Onderkaak Tanden heeft, en in de Bovenkaak hollen om deeze Tanden in te neemen. LINNÆUS voegt 'er by, dat hy in de Kop, of in 't Voorhoofd, maar één Buis of Blaasgat heeft en de Walviſch een dubbelde Buis of twee Gaten. 't Schynt dat in de plaatzing van dit Gat een merkelyk verſchil zy; dewyl ſommigen het, volgens BRISSON, in de Nek hebben, anderen in de Snoet.

Soorten. De voornaame onderſcheiding der Kazilotten, zo wel als der Walviſſchen, is, volgens hun beiden, dat eenigen een Vin op de Rug hebben, behalve u nne twee Zwemvinnen, gelyk de Vinviſch; anderen deeze Vin ontbeeren. BRIS-

(*) Oneindig, byna, is het verſchil der Spelling van dit Woord, 't welk ſommigen *Cachelot*, *Cagelot*, en, op 't ongerymdſte, *Kangelot* ſchryven. De C of K maakt in de Uitſpraak geen verſchil, doch voor 't overige meen ik, dat men dezelve niet meer kan begunſtigen, dan met *Kazilot* te gebruiken, 't welk door alle Nederlanders gemakkelyk nageſproken wordt en zeer naa overeenſtemt met het denkbeeld van den Taalkundigen L. TEN KATE, die *Caſsliot* ſchreef of *Caſtiliot*.

BRISSON telt vier van deeze laatsten op, en drie met drie Vinnen. LINNÆUS heeft van ieder twee Soorten, als volgt. I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

(1) *Kazilot zonder Vin op de Rug, met een Buis in de Snoet.* I. *Catodon.*

Deeze Soort, die van den Heer BRISSON de *kleine Kazilot* genoemd wordt, is zeer weinig bekend. Men weet alleen uit de Beschryving van RAJUS, dat 'er ten zynen tyde verscheidene by de Haven van *Kairston*, op den Zuidwesthoek van *Pomona*, het grootste der Orkadische Eilanden, benoorden Schotland, aangekomen zyn, waar van de grootsten niet langer waren dan 24 Voeten; een grootte die klein is onder de Walvisschen. De Kop was rond; de gaaping van den Bek klein. De Tanden kwamen maar een half Duim uit de Kaak en waren plat van boven. Hy onthoudt zig in de Noorder Oceaan.

Nog een kleine Soort wordt door den Heer BRISSON voorgesteld onder den naam van *Witte Kazilot*, die gemeenlyk, by de Groenlandsvaarders, *Witvisch* genoemd wordt wegens de kleur, welke geelagtig wit is. Hy heeft de langte maar van vyftien of zestien Voeten, doch is, naar zyne grootte, taamelyk vet. RAJUS hadt hem *albus Piscis Cetaceus* geheten, en ANDERSON, by wien hy de elfde Soort is van Walvisschen, Witvisch.

(1) Physeter Dorso impenni, fistulâ in Rostro *Syst. Nat.* X. Catodon fistulâ in Rostro. ART. *Gen.* 78. *Syn.* 108. Balæna minor, in inferiore Maxillâ tantum dentata, sine Pinnâ aut Spinâ in Dorso. RAJ. *Pisc.* 15.

I. AFDEEL. XXXXI HOOFDSTUK. *Witvisch.*

ſchen, oordeelt, dat men hem met regt kan noemen, *Kleine witte Walviſch, die in de onderſte Kaak alleenlyk Tanden heeft, zonder Vin op de Rug.*

De Engelſchen plagten, in den aanvang der Walviſch-Viſſchery, zo 't ſchynt hun werk te maaken van den Vangſt deezer Witviſſchen, die toen veel in de Baaijen van Spitsbergen waren, gebruikende daar toe Netten, uit zwaare Touwen beſtaande. Dus is het te begrypen, hoe zy zig, na de ontdekking van Spitsbergen, eer kunnen bemoeid hebben met de Viſſchery dan de Nederlanders, zonder egter den regten Walviſchvangſt te verſtaan (*). Men hieldt de Witviſſchen, indien zy veel gezien werden, als een teken van een voordeelige Viſſchery. Thans komen zy in Straat Davis noch wel voor, doch men agtze naauwlyks de moeite waardig, omze te vangen; eensdeels om dat de Harpoen in hunne Huid zo ligt uitſcheurt; andersdeels, om dat ieder Viſch maar één of twee Vaten Spek uitlevert.

De Witviſch verſchilt van den Walviſch zeer weinig in Lighaamsgeſtalte, en men kanze van de jonge Walviſſchen niet dan door de kleur onderſcheiden; hoewel de Kop wat ſpitſer is, waar op

(*) Hier door wordt eene duiſterheid opgehelderd, die ſommigen heeft doen vaſtſtellen, dat de Engelſchen zig eenige Jaaren eer op den Walviſchvangſt zouden toegelegd hebben dan de Nederlanders. Vergel. bladz. 459, hier voor, met ZORGDRAGER *Groenl. Viſſchery.* 's Haage. 1727. bladz. 126, 191, 195 en 207.

op de Witviſſchen insgelyks een Bult hebben en geen Vin op de Rug. Zy ſchynen ook maar één Blaasgat in de Kop te hebben, daar de Heer ANDERSON in het Bekkeneel van eenen Witviſch twee Gaten vondt; doch het kan zyn, zo hy aanmerkt, dat dezelven in een enkele Vleezige Buis uitloopen, en dus maar ééne Straal geeven. Men heeft in de gedroogde Kaakebeenderen bevonden, dat de Onderkaak, wederzyds, met agt kleine Tanden is gewapend, die een weinig krom zyn, platagtig en gerond van boven, leggende als op de rug in de Kaak. Volgens 't eenſtemmige berigt der Groenlandsvaarderen heeft deeze Viſch in de Bovenkaak in 't geheel geen Tanden, zo dat hy zekerlyk tot het Geſlagt der Kazilotten, en wel tot deeze Soort, zal behooren.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Witviſch.*

(2) *Kazilot zonder Vin op de Rug, met een Buis in de Nek.*

II. *Macrocephalus.* Potviſch.

Deeze is het, die van de Nederlanders gemeenlyk *Pot-Walviſch* of *Potviſch* genoemd wordt, wegens de dikte van zynen Kop, waar in hy uitmunt by de Walviſſchen niet alleen, maar ook by de andere Soorten van Kazilotten, ver-

(2) Phyſeter Dorſo impenni, fiſtulâ in Cervice. *Syſt. Nat.* X. Catodon fiſtulâ in Cervice. ART. *Gen.* 78. *Syn.* 108. *Faun. Suec.* 262. Cete. CLUS. *Exot.* 131. Cete Cluſio descript. WILL *Ichth.* 41. Balæna major, in inferiore tantum Maxillâ dentata, macrocephala bipinnis. RAJ. *Piſc.* 15, 11.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Potvisch.*

verschillende van dezelven door de stompheid zyner Tanden, die van boven platagtig zyn. Men vindt hem in de Europische Oceaan zegt LINNÆUS, en, zo sommigen willen, overvloedigst by de Noordkaap en aan de Kust van Finmarken. Ook verhaalt ANDERSON, dat hy op zekeren dag een groote troep van dergelyke Visschen van de zyde van Groenland zag aankomen, die een hunner aan 't hoofd hadden, van verbaazende grootte, door welken, op het zien van 't Schip, een zo schrikkelyk geraas werdt gemaakt of het donderde, des 'er het Schip van dreunde; waar op de geheele troep zeer schielyk de wyk nam en weg dook. Men vangtze zo veel niet als de Walvisschen, om dat zy, gelyk de Vinvisschen, vlugger zyn en niet gemakkelyk te treffen; gelyk ook hun Spek, taaijer zynde, zo veel Thraan niet geeft. Ook kunnen zy langer onder Water blyven; doch de styfheid hunner Beenderen maakt, dat zy zo sterk niet slaan met de Staart.

Lighaamsgestalte.

De naauwkeurigste beschryving, welke men, tot nog toe, van den Potvisch gehad heeft, was van den geleerden Heer CLUSIUS opgemaakt uit de beschouwing van zulk eenen, die in den jaare 1598, met een schrikkelyken Storm, op de Kust van Holland, by *ter Heide*, ruim anderhalf Uur bezuiden Scheveningen, werdt op 't Strand gesmeten; daar hy, na nog omtrent tien Uuren geleefd te hebben, zeven of agt dagen lang dood leggen bleef; zo dat hy van een ontel-

telbaare menigte Volks, uit de nabuurige Steden en Dorpen, bezigtigd werdt. Deeze Visch hadt de langte van 52 of 53 Voeten, en meer dan 30 Voeten in de rondte. Het bovenste deel van den Kop, van het end tot aan de Oogen, werdt 15 Voeten lang bevonden, doch de Onderkaak maar 7 Voeten, gelykende naar een stuk van den grooten Mast van een Schip. Deeze was wederzyds bezet met Tanden, 42 in getal, en in de Bovenkaak waren even zo veel Holen, om die Tanden in te neemen. De Kop hadt een stompen Snoet, en boven in de Nek was een Gat van drie Voeten wydte, door 't welke hy Water hadt uitgeworpen. Het end van de Tong hadt de dikte van een Bier-Ton, maar de Oogen waren, naar evenredigheid van het Lyf, zeer klein, staande vier Voeten van de Vinnen af, die ruim vier Voeten lang waren, en ongevaar een Voet dik. Den Navel vondt men op 16 Voeten afstands van de Vinnen, en drie Voeten verder het Teellid, dat vierdhalf Voet af was van het Fondament. Dit Lid, dat men de Kraan noemt, hadt de langte van zes Voeten. Van het Fondament was de langte dertien en een halven Voet tot aan de Staart, die, behalve haare groote dikte, een breedte van 13 Voeten hadt. De Huid op de Rug was zwart, als die der Bruinvisschen of Tonynen, en de Buik witagtig.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Potvisch.*

Dit is de eenigste Visch niet van deeze Soort, welke, van tyd tot tyd, op 't vlakke Strand der

Verscheide Kazilotten aan de Kust

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFD-STUK. *Potvisch van Holland aange-spoeld,*

der Nederlandsche Kust zyn aangespoeld. Want, schoon ik niet zeker weet, of de Visch van 68 Voeten lang en 30 Voeten in de rondte dik, die in 't jaar 1531 by Haarlem strandde, een Kazilot of Walvisch zy geweest; schynt het my uit het verhaal van die dertien of veertien Waterblaazers, die in 't jaar 1577, den 22 en 23 November, by *ter Heide* zwemmende gezien werden, en waar van 'er, voor dien tyd, ook een te *Saftingen* op de Schelde gekomen was, waarschynlykst, dat het Kazilotten waren; alzo zy, boven de Neus, een Gat of Klove hadden, om 't Water uit te werpen. Een derzelven, nu, gestrand zynde, zo maakten de anderen groot getier met Blaazen en Waterspuiten, tot dat 'er nog twee strandden. De grootste was 49 Voeten lang, en 13 Voeten hoog (*).

in 't voorste van de voorgaande Eeuw.

Van de Visschen, die in vervolg van tyd, nu en dan, aan de Stranden van de Noordzee opgeworpen zyn, kan ik met meer zekerheid spreeken. In den jaare 1601, tegen 't end van December, strandde zodanig een Kazilot wederom op de Hollandsche Kust, zynde veel grooter dan die, welken CLUSIUS drie Jaaren te vooren gezien hadt en beschreeven: want hy hadt de langte van 60 Voeten, de hoogte van 14 en eenen omtrek van 36 Voeten: de Staart was 14 Voeten breed en de Bek twaalf Voeten wyd. Voorts was 'er, ten opzigt van de Tanden en kleur,

(*) Volgens P. J. TWISKS *Kronyk*, II. D. bladz. 1328.

kleur, geen verſchil met den gemelden. In 1603 vind ik dat in de Schelde, by Antwerpen, van den 13 tot den 17 *December* een Viſch zworf, die, van de Soldaaten eindelyk geſchooten zynde, en aan Land getrokken, de langte hadt van 42 en de dikte van 12 Voeten. Ook zyn die vier Viſſchen, welken in 't jaar 1617, hier en daar, aan onze Kuſten aanſpoelden, geen Walviſſchen maar Kazilotten geweeſt (*).

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFD-STUK. *Potviſch.*

Men wiſt ten tyde van CLUSIUS reeds, dat de Kop van den Potviſch het Magazyn was van die Stoffe, welke voorheen nu en dan op de Zee dryvende gevonden, en derhalve *Zeeſchuim*, *Viſchmeſt*, doch wel inzonderheid, wegens haaren oorſprong, zo men zig verbeeldde, *Walrath* of *Walſchot*, dat is *Walviſch-Zaad* *, gelyk nog heden, geheten werdt. De gemelde Viſch, zegt hy, was verkogt aan eenige Kooplieden, die in de Kop meer dan een vierde van een Harington zulke Stoffe vonden, welke men in 't Franſch, zeer eigen, *Blanc de Baleine* noemt, en omtrent 40 Vaten Spek werdt 'er van geſneeden, behalve 't gene verlooren was gegaan. Sedert hebben de Groenlandsvaarders, zo nu en dan, wanneer hun een dergelyke Viſch voorkwam, hun voordeel gedaan met die Stoffe te verzamelen; doch, het zy dat deeze Viſſchen, diestyds, maar weinig daar van uitleverden,

Het Walſchot uit den Kop gehaald,

* *Sperma Ceti*

(*) *Vad. Hiſt.* X. DEEL. bladz. 158. Vergeleeken met P. J. TWISKS Kronyk. II. D. bladz. 1727.

I. AFDEEL XXXXI. HOOFDSTUK. *Potvisch.*

den, of dat zy zeer zelden gevangen werden; immers deeze Stoffe bleef zeer hoog in prys, geldende, onbereid, wel 100 of 120 Guldens de Ton, en, bereid zynde, 20 of 30 Guldens het Pond; tot dat 'er, in de jaaren 1718 en 1719, eenigen by de Noordkaap of in Groenland gevangen werden, waar onder een was van 70 Voeten lang, uit wiens Kop wel 24 Tonnen van deeze Stoffe gehaald werden. Hier door, en misschien ook door den aanvoer uit Nieuw Engeland, is de waarde van het Walschot zodanig gedaald, dat men sedert het Pond voor 4 of 3, ja byna voor 2 Guldens, heeft kunnen koopen.

voor het Brein gehouden.

Van dien tyd af, heeft men deeze Stoffe gehouden voor het Brein der Potvisschen, en sommigen hebben zulks nader geoordeeld, uit de beschouwing van derzelver zitplaats. De Groenlandsvaarders verzekeren, dat 'er eenig verschil is in deeze Soort van Kazilotten; dewyl sommigen groenagtig zyn, hebbende een Bekkeneel of hard Beenig dekzel op den Kop; anderen graauw en wit van onderen, doch welker Hersenen niet dan met een sterk Vlies, van omtrent een Vinger dik, bedekt zyn. ANDERSON verbeeldde zig, in 't eerst, dat deeze laatsten jonge Visschen waren, doch een Hamburgsche Kommandeur, die in 't jaar 1727 zulk een Potvisch ving, hadt hem verzekerd, dat dezelve volwassen ware geweest, hebbende de langte van 60 Voeten: terwyl een Hollandsch Kommandeur, op den zelfden tyd by hem leggende,

'er

'er een ving die groenagtig was, met een Beenig dekzel op den Kop, zynde maar 40 Voeten lang. Hy hadt van zynen Vifch ten minfte 36 Vaten Spek gehaald.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Potvifch.*

Plaatzing van het zelve in de Kop.

De Hamburgfche Kommandeur verhaalde, dat zyn Vifch, voor op den Kop, een Gat hadt, waar door dezelve Water blies; dat, boven aan den Bek, meer dan twee Voeten Spek waren, maar dat hetzelve, boven op den Kop, niet dikker was dan drie Vingerbreedten. Dit Spek bedekte daar onmiddelyk het dikke Vlies der Herfenen, welken verdeeld waren in agttien Hokken of Kamers, die agter elkanderen werden geopend en geledigd. Het *Sperma Ceti*, daar in vervat, was wit en doorfchynende, gelyk Koorn-Brandewyn, maar het ftolde als Sneeuwvlokken, zo dra men 't zelve daar uit gehaald had. Door al het Spek van deezen Vifch waren Greintjes van die zelfde Stoffe verfpreid, en op verfcheide plaatfen vondt men holligheden, die daar mede gevuld waren. Deeze Vifch hadt op 't laagfte van de Rug, naar de Staart toe, drie Bulten, de eerfte agttien, de tweede zes en de derde maar drie Duimen hoog. Om zig onder Water te dompelen, ging hy altyd op de regter zyde leggen, en liet zig, in dat poftuur, daar in zakken.

Uit het Berigt van een Hollandfche Kommandeur, die een dergelyken Potvifch omtrent de Noordkaap hadt gevangen, heeft de Heer ANDERSON deeze Aanmerkingen gehaald. De Kop

 maakt

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Sperma Ceti.*

maakt de helft uit van den Visch en deszelfs gedaante is zonderling, gelykende naar de kolf van een Snaphaan. Hy heeft maar één Gat of Buis aan 't end van de Neus, om Water uit te werpen, en op de Rug een Bult, die naar eene Vin zweemt. In de Bovenkaak staan, wederzyds, drie of vier Kiezen, voorts is dezelve met Holen, als een soort van Scheeden, in welken de Tanden van de Onderkaak schieten, die 'er geheel mede bezet is. De grootsten staan voor, de kleinsten agter in de Bek, en, 'er uitgehaald zynde, gelyken zy naar een dikke Komkommer. Voorts beschryft hy de inwendige gesteldheid van den Kop zeer naauwkeurig, als volgt.

Kamers van het Brein.

Wanneer de Huid boven aan den Kop is weg genomen, vindt men een Hand dik Spek, en onder 't zelve een dik en zeer Zenuwagtig Vlies, dienende voor Bekkeneel. Dit Vlies wordt gevolgd van een tweede afscheiding, bestaande uit een dergelyk geweefzel van zwaare Zenuwen, omtrent vier Vingeren dik, van den Snoet af, door den geheelen Kop, tot aan de Nek uitgespreid, en den Kop, van boven, in twee deelen scheidende. De eerste Kamer, die tusschen deeze twee Vliezen is, en van de Hollanders de *Klapmuts* geheten wordt, bevat het kostbaarste Brein, 't welk de Heer ANDERSON oordeelt dat men de Agter-Hersenen mag noemen, geevende het beste *Sperma Ceti*. De wanden van de Hokjes, in deeze Kamer, zyn geformeerd van eene

ne

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Sperma Ceti.*

ne Stoffe, die naar grove Floers gelykt, en de Kapitein haalde 'er zeven kleine Tonnetjes Olie uit, welke zeer helder en wit was, en, op Water uitgegooten zynde, als Kaas ſtremde, maar, wanneer men dezelve daar af nam, haare voorige vloeibaarheid wederkreeg. Onder deeze Kamer ontdekt men een andere, boven het gehemelte van de Keel, en die, naar de groote van den Viſch, van vier tot zeven en een halven Voet diepte heeft, zynde insgelyks vol van eene zodanige Stoffe, die 'er, even als de Honig in een Byënkorf, verdeeld is in kleine Celletjes, welker wanden gelyken naar het binnen-Vliesje van een Ey. Deeze noemt de Heer ANDERSON de Herſenen. Naar maate men die Stoffe uit deeze Kamer haalde, werdt dezelve op nieuws gevuld met dergelyke Stoffe, die derwaards uit het Lighaam gevoerd werdt door een groote Ader. Men haalde 'er dus tot elf Tonnetjes uit. Alle de Hokjes of Celletjes der twee Kameren zyn bekleed en geſlooten met kleine dunne Vliesjes, maar hunne Pooren laaten gedUurig den invloed toe, van de Herſenen, op de Oogen, Ooren en andere deelen. De groote Ader of Buis, waar van wy gewag maakten, heeft naby den Kop de dikte van eens Menſchen Dye, en ſtrekt zig van daar, langs de Ruggegraat, uit tot aan de Staart, alwaar zy niet meer dan een Vinger dik is. Men moet zorg draagen om dit Vat niet te kwetzen, wanneer men het Spek van den Viſch ſnydt, om

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Sperma Ceti.*

dat de gemelde Olie 'er anders uitloopt, en zig verspreidt door het Spek. Zelfs geeft dit Vat verscheide takken af, die door het geheele Lyf loopen, en de Heer ANDERSON verhaalt, dat zeker Kommandeur hem verzekerd hadt, hoe hy in zodanig een Visch, wanneer die gesneeden werdt, verscheide kleine Vliezige zakjes had gevonden, met dergelyke Stoffe, die verspreid waren door het Vleesch.

De Tong (vervolgt hy) is klein naar evenredigheid van het Lighaam van den Kazilot, maar dezelve heeft een verschrikkelyk Keelgat, daar gemakkelyk een Os door zoude kunnen. Men heeft zelfs, in de Maag van zulk een Zee-Monster, Graaten, en half verteerde Krengen gevonden, van Visschen van zeven Voeten en langer. De Hamburgsche Groenlandsvaarders hebben van éénen Kazilot wel veertig Vaten Spek gesneeden. Zyn Vleesch, dat zeer hard is, bestaat uit dikke Vezelen, doorweven met een menigte Zenuwen en zeer zwaare styve Peezen; zo dat 'er maar weinig plaatsen zyn, daar men 'er met de Harpoen in kan booren.

De Heer ANDERSON merkt, tegen het Gevoelen van zekere Schryvers der Natuurlyke Historie, aan, dat de Wyfjes Kazilotten ook dergelyke Hersenen als de Mannetjes hebben. Inderdaad; men kan niet begrypen, hoe de een die Stoffe meer ontbeeren zoude kunnen dan de andere, indien het waarlyk Hersenen zyn: doch het komt my vreemd voor, dat de Hersenen

van

van den Kazilot uit zulk een dunne Olie bestaan zouden. Waarom vindt men dan zodanig een Stoffe ook niet in de Koppen van de Walvisschen? In de Haaijen, getuigt KÆMPHER, dat ook een vettigheid wordt gevonden, die in de Indiën wel verkogt wordt voor *Sperma Ceti*, doch geheel verschillende is van de Hersenen van dit Schepzel, welken hy bevondt uitermaate klein te zyn. De vloeibaarheid der voorgemelde Stoffe strydt, waarlyk, tegen het denkbeeld, dat de Ontleedkunde ons geeft van de gesteldheid van het Brein der Dieren.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Sperma Ceti.*

De Stoffe van drie-erley oorsprong.

De Heer KÆMPHER merkt aan, dat de Stoffe, waar uit men dit Geneesmiddel bereidt, van drie-erley oorsprong of afkomst is. Men vindtze, naamelyk, behalve in de Kop der Kazilotten of Potvisschen, ook somtyds dryvende op de Oppervlakte der Zee; 't welk daar van daan kan komen, dat een Potvisch door het vegten met zyns gelyken of met andere Visschen, of op eenige andere wyze, is gekwetst geraakt of gestorven. Dus is men eerst aan die Stoffe gekomen, scheppende dezelve met Teenen mandjes van 't Water af, en dit heeft dezelve voor 't Zaad der Walvisschen of Zee-Schuim doen houden. Een derde Soort, getuigt hy, dat aan de Faro-Eilanden, benoorden Hitland, wordt afgeschraapt van eenen Visch, die een grooten scherpen Kop heeft en daarom Botskop genoemd wordt; wiens Kop rondom, inzonderheid aan de Kaaken, met een groote veelheid

I. AFDEEL. XXXX. HOOFDSTUK. van eene Slymige stoffe is bezet. Deeze Stoffe, afgeschraapt zynde, wordt schoon gemaakt, en voor ransig te worden bewaard door een sterke Loog en doorze in de Zon te droogen (*).

Sperma Ceti. Bereiding. 't Schynt dat men overal, tot bereiding van 't *Sperma Ceti* uit den Kazilot, de zelfde manieren niet gebruikt; 't geen mooglyk meer van de hoedanigheid der Stoffe, dan van iets anders afhangt. In de Verhandelingen der Koninglyke Societeit van Londen wordt gezegd, dat men de Hersenen van deezen Visch in eenige sterke Loog kookt, tot dat dezelven, na 't afleggen van alle Vogtigheid, in eene dikke Zeepagtige zelfstandigheid overgaan, welke men in Potten bewaart, tot dat zy verkoeld is, en dan, de bovendryvende Olie afgegooten hebbende, wordt de vaste Klomp gesmolten, en, wederom gestold zynde, eindelyk met Messen klein gesneeden. ETTMULLER getuigt, in een byzondere Verhandeling over dit Onderwerp (†), dat die Stoffe, na dat eerst al het Olie- of Thraanagtige, met dezelve in een Zak te laaten doorzygen, daar van is afgescheiden, slegts in een Loog van ongebluschte Kalk en Potasch wordt gelaten, tot dat zy haare gezegde styfheid en broosheid aanneemt. Te Bayonne en St, Jan de Luz smelt men de Stoffe, die uit den Kazilot komt, op een zagt Vuur, en gietze in derge-

(*) *Historie van Japan.* Aanh. bladz. 475.
(†) *Dissertatio de Cerebro Orcæ sive Spermate Ceti.*

gelyke Vormen, als de Suikerpotten zyn: wanneer zy verkoeld is en door 't uitzyperen van de Thraan gezuiverd, wordt zy weder gesmolten, en dit herhaalt men zo lang, tot zy geheel zuiver en zeer wit geworden is: alsdan snydt men ze met een Mes en brengtze dus tot die Schilferagtige gedaante, waar in zy verkogt wordt. Anderen verhaalen, dat zy door omroering in Water met eenig Zout, dat men verscheide maalen afgiet en ververscht, gezuiverd en dan door dik Papier gefiltreerd wordt, om die gedaante te verkrygen (†).

I. Afdeel. XXXXI. Hoofdstuk. *Sperma Ceti.*

Het *Sperma Ceti*, goed zynde, moet eene Schilferagtige Stoffe zyn, wit van kleur en doorschynende. Men vervalschteze somtyds, met 'er wit Wasch by te doen, doch dit bedrog was op de reuk zeer ligt te ontdekken. Voorts wordt somwylen ook het Brein van andere Visschen, of dat der Walvisschen, en zelfs het Spek, door middel van een Loog zodanig toebereid, dat men 't zelve voor *Sperma Ceti* verkoopt. Deeze vervalschingen, egter, hebben tegenwoordig, nu die Stoffe zo zeer in Prys gedaald is, weinig plaats, inzonderheid de eerstgemelde: want het Wasch is ongelyk duurder.

Vervalsching.

Dit Geneesmiddel bevat veel Olie en een weinig vlug Zout. Het is van veel gebruik in de Borstkwaalen, daar het de Scherpheden verzagt

Aart en gebruik.

(†) ZORGDRAGER. *Groenl. Visschery.* 's Haage 1727. bladz. 112.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Sperma Ceti.*

zagt en de Verzweeringen zuivert, zynde zeer zeker en kragtig in zwaare Hoest. Men gebruikt het daarenboven, somtyds, in de Pleuris en andere inwendige Kwaalen, daar men voor eene Verzweering der Ingewanden vreest. Het is uitmuntende, wanneer de Darmen van hun Lymagtig Vogt beroofd zyn door de scherpheid van de Gal of andere Stoffen, gelyk in de Roode Loop. Zelfs in de Kwaalen der Nieren en Pisleideren, wordt het dikwils niet zonder vrugt gebruikt, als ook in de Pynen der Kraamvrouwen. Het kan op verscheide manieren worden ingegeven, doch in Drankjes behoort het vooral wel gemengd te zyn, dewyl het dezelven anders zeer walgelyk om in te neemen maakt. Uitwendig dient het ook tot verzagting, inzonderheid om te maaken dat van de Kinderpokjes het Aangezigt niet geschonden worde, wanneer men het, in Olie van Amandelen ontbonden, daar op strykt. In de Winkels is een Pleister bekend, die 'er den naam van heeft, en op de Borsten der Vrouwen gelegd wordt, om de hardigheden van het gestremde Zog te doen verslaan. Men mengt het ook onder de Smeeringen of Pomaden, tot verzagting van de Huid en bevalligheid van 't Gelaat. Zelfs wordt het tot het maaken van Kaarsen, tot Glanzen van Stoffen en andere gebruiken gebezigd.

Verscheide Kazilotten aangespoeld in

Ik heb reeds opgemerkt, dat 'er door onze Groenlandsvaarders weinig Kazilotten gevangen worden. In 't jaar 1750 bragten onze Schepen

pen 1 Kazilot uit Groenland en 4½ uit de Straat Davis 't huis; dat zeer ongemeen was. Het schynt ook, dat deeze Visschen hunne Loopplaatsen hebben, daar zy zig troepswyze onthouden. De gepasseerde Winter heeft daar van een blyk uitgeleverd, doordien in dezelve mooglyk meer Kazilotten op onze Kust zyn aangespoeld, dan ooit te vooren was gebeurd (*). De eerste, daar men berigt van kreeg, was, in 't voorste van December des jaars 1761, gestrand op 't Eijerland van Tessel. Hy hadt de langte van 53½, de hoogte van 16 en de breedte van 14 Voeten; 52 Tanden in de Bek. Men heeft 'er van gehaald 40 Kwarteelen Spek en omtrent 12 Okshoofden Hersenen uit den Kop. Den 17 en 18 January, des jaars 1762, werden op de Oostwal van Vlieland *drie* Kazilotten gevonden, en, niet lang daar na, *twee* op 't Eiland ter Schelling; allen byna van de zelfde langte als de eerstgemelde. Omtrent dien tyd was

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. de voorleeden Winter.

(*) Het getal der Kazilotten, op onze Kusten aangespoeld, daar ik melding van gemaakt vind, is als volgt: in 1531, één by Haarlem; in 1577, drie by ter Heide, een op de Schelde; in 1598 een by Scheveningen; in 1601 ook op de Hollandsche Kust; in 1603 op de Schelde; in 1617, vier, hier en daar; in 1635, één by Scheveningen volgens ZORGDRAGER, bladz. 111. Ook in den jaare 1641, den 5 Oktober, één by Kallants Ooge, niet ver van Petten; volgens de *Kron. van Medenblik.* bl. 276. Waarschynlyk zal men 'er nog wel meer aangetekend vinden: gelyk ik ook zie, dat 'er nog onlangs, in January 1757, een van 62 Voeten lang op de Kust van Schotland, by Aberdeen, strandde. *Ned. Postr. Febr.* van dat Jaar, bl. 234.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

was 'er by Oostende ook één aan Strand gedreeven, die aldaar voor 31 Ponden Vlaams verkogt werdt. Ook vernam men van 't Eiland Thanet, aan 't inkomen van de Theems in Engeland, dat den 2 *February* aldaar *twee* doode Kazilotten, ieder 60 Voeten lang, en in de volgende dagen nog *vier* anderen, doch kleiner dan de eersten, op Strand geworpen waren. Dit maakte 'er met de *zes* aan onze Eilanden, en den *éénen* by Oostende, te samen *dertien* uit, waar by den 20 *dito* nog één kwam, die op 't Hollandsche Strand, tusschen Santvoort en Wyk op Zee, aandreef, en naderhand verneem ik dat 'er op de Jutsche of Deensche Kust nog een is gestrand: zo dat dit in 't geheel een getal van *vyftien* zulke Visschen uitmaakt, die in deeze Winter aan de Noordzee zyn op 't Strand geworpen (*).

Afmeetingen van den Visch, die tusschen Santvoort en Wyk op Zee was gestrand.

De gemelde Visch, leggende niet ver van Haarlem, is van een groote menigte nieuwsgierigen uit de naastgelegen Plaatsen bezigtigd, en sommigen hebben de Gestalte afgebeeld, doch met een aanmerkelyk verschil. Op myn verzoek zyn 'er de volgende Afmeetingen ten naauwkeurigste van gedaan, in Amsterdamsche Voeten, waar

(*) Opmerkelyk is 't, dat de tyd der aanspoeling van de Kazilotten, wanneer die gemeld wordt, 's Winters is geweest; even of deeze Visschen dan op Kabeljaauw en anderen Zee-Visch, welke diestyds overvloedigst aan onze Stranden gevangen wordt, kwamen aazen; en dit is, inderdaad, niet onwaarschynlyk; eensdeels, dewyl men bevonden heeft, gelyk hier voor gemeld is, dat Visschen hun Aas zyn; ten anderen, om dat men by Menschen geheugen hier te Amsterdam, in 't voorst van 't Jaar,

waar van de 12 omtrent 11 Rynlandſche uitmaaken. De langte van 't end van den Kop tot aan de Vin was even de zelfde als van de Kraan tot aan het end van de Staart, naamelyk 24½ Voet, en de tusſchenwydte van de Vin en Kraan 13 Voeten; dit maakt te ſamen, voor de geheele langte van den Viſch, 62 Voeten Amſterdamſche of omtrent 55 Voeten Paryſche Maat. De hoogte of dikte was ruim 12 Amſterdamſche Voeten. De Vin was 4 Voet en 2 Duim lang, 2 Voet en 4 Duim breed. De eene Vin was maar zigtbaar, dewyl de Viſch op zyde lag: hy hadt op de Rug geen Vin, maar, twee groote bulten agter den Kop, die hem egter beide niet natuurlyk waren, gelyk men naderhand ontdekt heeft. De Staart was, zo veel men zien konde, ongevaar 9 Voeten breed. De Kraan was beſchadigd; doch werdt gegiſt 3 Voeten lang geweeſt te zyn. Het Gat van 't Oog was 7 Duimen lang. Het Kaakebeen, dat bloot lag, was ook beſchadigd, en ten deele in 't Zand begraven, zynde nog 10 Voeten lang: veele Tanden waren 'er uit, doch die 'er nog in waren vergeleek men in grootte en figuur by een Komkommer.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

De

Jaar, geen zo ſchraale Viſchmarkt heeft gehad als deezen Winter: waar by nog komt dat die ſchraalheid, in 't laatſt van Maart, wederom door een rykelyken Vangſt en Toevoer van Zeeviſch is vergoed geworden. Zeker Schipper hadt, in 't voorſte van die Maand, een troep van wel dertien Kazilotten in de Noordzee zien zwemmen: mooglyk zyn die happige Gaſten en Viſchvraaten toen wederom naar 't Noorden geweeken.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

Gelding van den Visch in Veilinge.

De Kazilot, den 20 *February* deezes jaars 1762 op 't Strand gespoeld zynde, als gezegd is, lag daar tot den 5 *Maart*, wanneer hy, volgens Strandregt, door den Rentmeester der Domeinen van Noordholland, Kennemerland en Brederode in 't Zuider-Kwartier, by Openbaare Veilinge werdt verkogt voor de somme van 900 Guldens, waar by nog twee Stuivers Opgeld kwam van ieder Gulden; zo dat men 'er, in 't geheel, 990 Guldens voor betaalde. Hy was gekogt door een Rotterdammer Koopman, en werdt vervolgens gesneeden onder 't opzigt van den Kommandeur *Jan Rochusz Douw*, te Wyk op Zee woonagtig, van wien my het volgende, wegens het gene hem onder 't Snyden was voorgekomen, is medegedeeld.

Waarneemingen onder 't Snyden.

Den 9 *Maart* werdt een begin gemaakt op den Kop, tusschen de Nek en den Snoet, aan de regterzyde; dewyl de Visch op de slinkerzyde lag. Men bevondt het Spek aldaar dik te zyn $3\frac{1}{2}$ Duim, zynde zeer wit van kleur. Voortgaande naar den onderkant van het Kaakebeen, wierdt het Spek dikker en rooder; zo dat het, op de helft van den Kop, $8\frac{1}{2}$ Duim en onder aan 13 Duim dik was. Het onderste gedeelte van den Snoet, voor aan het Onder-Kaakebeen, was byna geheel Spek, ter dikte van 3 of 4 Voeten. Naar de Neus toe bevondt men het zeer hard en taay, zo dat het met geen Spekmes gesneeden konde worden; weshalve men genoodzaakt was, het met Bylen te hakken.

Toen

Toen de regter zyde van den Kop van Spek ontbloot was, vondt men het Vleesch overdekt met een geheele laag Zenuwen, zo lang als de Kop, ter dikte van Biezen, die heel digt aan en regt nevens elkander geplaatst waren, even als eens Weevers Scheering. Deeze Zenuwen liepen in de Nek veelen te samen, en wierden daar dikke Peezen. die zig voorts uitspreidden door den geheelen Visch.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFD-STUK.

Den 11 *dito* werdt, voor in de Neus, een Kamer of Holligheid ontdekt, waar in men omtrent een half Okshoofd *Sperma Ceti* vondt. Deeze Breinkamer was niet bezet, veel min geslooten door eenig Been. Men vondtze overdekt met eene harde Zenuwagtige zelfstandigheid, daar men door heen moest hakken, om by de Stoffe te komen, welke met een Vlies omvangen was, en zo hard, dat men dezelve met een Spade, uit het Vlies en uit de Kamer, spitten moest. Men hadt 'er zekerlyk meer *Sperma Ceti* in verwagt, dewyl uit den Kop van een der Visschen, die dezen Winter op Tessel of Vlieland aangespoeld zyn, meer dan elf Vaten van die Stoffe gekomen waren, en dit was de reden, dat de Kop van deezen Visch, alleen, wel drie- of vierhonderd Guldens waardig geschat werdt. Ook zegt men dat 'er, in 't geheel, maar 20 Vaten Spek van zyn gesneeden.

Het Gebeente.

Omtrent het Gebeente van deezen Kazilot is, door den gemelden Kommandeur, het volgende opgemerkt. Het was meestal los en van zyn

 plaats

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFD-STUK.

plaats, zo dat eenige Ribben in het Lighaam, ja zelfs in de Kop lagen. Uit het Kreng zyn gekomen 16 lange Ribben, die de gedaante hadden van een halven Ovaalen Cirkel, zynde, naar de grootte van den Visch te rekenen, en in vergelyking met het Gebeente van Runderen, zeer dun; ieder, door een genomen, $5\frac{1}{2}$ Voet lang. Voorts nog vier korte breede Ribben. In de Kop vondt men een Been, dat ook los lag, zynde in vyven verdeeld, twee stukken aan ieder zyde, en een in 't midden, waar door een Holte geformeerd werdt, daar een zwaare Spier in lag, die ruim een Voet hadt in de rondte, zynde Lymagtig van zelfstandigheid, heel broosch, en met Huisjes bezet, gelyk die der Honigraaten (*). Deeze vyf Beenderen liepen scherp toe naar de Neus, en waren met hunne dikke enden gehegt aan een groote ronde Pan, van gedaante als een diep hol Bekken, en kwamen van agteren, naar de Keel toe, in een andere holte uit. Deeze Pan was agt of negen Voeten, over 't kruis, breed, en veroorzaakte dien grooten Bult op het Lighaam van den Visch, 't welk die zyde zeer wanstallig maakte: steekende het gezegde Been door het Vleesch heen, tegen het Spek aan. De vyf Beenderen waren allen aan de gemelde Pan vast, doch

(*) Hier voor (bladz. 513,) hebben wy gezien, dat de Hokjes van de Kamers van 't *Sperma Ceti* by Honigraaten vergeleeken worden; zo dat dit zekerlyk ledige bewaarplaatsen zyn geweest van die Stoffe.

doch men kon die los krygen, zonder hakken of zaagen. In deeze holle Pan vondt men een Gat, dat waarſchynlyk het Gat van 't Ruggemerg zal geweeſt zyn (*), 15 of 16 Duimen wyd. Twee der gedagte vyf Beenderen, waren ieder wel 18 Voeten lang, en, agter naar de Keel toe, $3\frac{1}{2}$ Voeten breed; zo dat men ze, ieder, wel duizend Ponden zwaar giſte te zyn. 't Getal der Wervelbeenderen was 48, behalve die in de Staart. Zy waren overdwars omtrent een Voet breed, en tuſſchen ieder paar was een ſpongieuſe Schyf, van de zelfde breedte, een Duim dik, waarſchynlyk de plaats bekleedende van Kraakbeen. De Beenderen uit den Kop bevondt men zeer hard en digt van zelfſtandigheid.

Het Vleeſch van het Kreng was, toen men het ſneedt, zodanig verrot, dat het ingezonken ware, en de Ingewanden vondt men ook geheel vergaan, des men 'er geen de minſte gedaante van bekennen kon. Men kan derhalve niet twyfelen, of het *Sperma Ceti* zal, wat het vloeibaarſte gedeelte betreft, ten deele uitgeſtort, ten deele door 't Spek verſpreid zyn; waar van het zyne witheid, zo men zig verbeeldde, ook op zekere plaatſen hadt. En hier uit, als ook uit de on-

(*) De Kommandeur verbeeldde zig, dat dit het Keelgat ware; doch zulks komt my onwaarſchynlyk voor. De Keel loopt in de Dieren niet door een Gat van Been. Sommigen hebben zig dit verkeerdelyk ook van 't gat in 't Menſchen Bekkeneel verbeeld.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

onnatuurlyke plaatzing der Beenderen, is 't zeer waarſchynlyk, dat dit Dier, 't zy door vegten met anderen, of op eenigerley geweldige wyze, reeds voor dat het aan Strand ſpoelde, beſchadigd, en mooglyk van *Sperma Ceti* beroofd is geweeſt.

Nieuw Engelandſche Kazilot.

Omtrent de Kuſten van Nieuw Engeland, en by de Bermudes-Eilanden, onthoudt zig een ſoort van Kazilotten, die van de Engelſchen, in 't byzonder, de *Sperma-Ceti Walviſch*, en op de gemelde Eilanden *Trumpo* genoemd wordt. Dezelve ſchynt in gedaante weinig van den gewoonen Potviſch te verſchillen. Hy heeft ook maar twee Vinnen en een Blaasgat in de Nek, doch hy is op de Rug met een Bult voorzien, van meer dan een Voet hoog: zo dat de laatſtgemelde miſſchien zodanig een geweeſt zal zyn; immers wat zyn eene Bult belangt, want de andere was hem, gelyk gezegd is, niet natuurlyk.

Deeze Kazilot heeft gewoonlyk de langte van 60 of 70 Voeten, en de dikte van 30 of 40 Voeten, rondom het Lyf gemeten. Zyn Kop is zeer groot en maakt byna de helft van 't Lighaam uit; zynde de Bovenkaak ook zeer breed, en plat van boven, 't welk hem een Snoet geeft die naar den Smoel van een Bul gelykt. DUDLEY verhaalt, dat deeze Kazilotten graauw zyn van kleur, hebbende een ry Tanden van vyf of zes Duimen lang, en zo wit als Yvoor, in de Onderkaak. Hy ſpreekt van eene die 40 Voeten

lang

lang was, en 12 Vaten *Sperma Ceti* gaf. Hy voegt 'er by, dat de Thraan, die men van hun Spek maakt, helderer en zagter is dan van de andere Soorten. Zy zyn vlugger, en, gekwetſt zynde, kantelen zy op de Rug en verweeren zig met den Bek.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

Ambergrys in dezelve.

't Geen deezen Kazilot byzonder aanmerkelyk maakt, is dat men daar door meent gekomen te zyn, om den oorſprong van het *Amber grys*, die tot dus verre een raadzel was geweeſt, te ontdekken. Men vindt, naamelyk, in ſommige Kazilotten Klootronde lighaamen, van drie tot twaalf Duimen dik, die van anderhalf Pond tot twintig Ponden weegen, en wel los leggen, maar beſlooten zyn in een Beurs of langwerpige Blaas, van drie of vier Voeten lang en twee of drie Voeten breed. De Beurs loopt aan 't eene end uit in een Buis, die in de Schaft of Kraan eindigt en 'er dwars door heen gaat; aan 't andere end ontvangt zy een Buis, die van de Nieren komt. Zy hangt regt boven de Ballen, die meer dan een Voet lang en in de langte geplaatſt zyn, raakende den Wortel van de Kraan vier of vyf Vingerbreed onder de Navel en boven het Aarsgat. Deeze Beurs is t'eenemaal gevuld met een donker Oranjekleurig Vogt, dat niet zo dik is als Olie, hebbende de zelfde en nog ſterker Reuk dan de Klootronde lighaamen of bollen Amber grys, welken 'er los in dryven. De Wanden van de Blaas, zo wel als die van het kanaal der Pisbuis, zyn door dit

 Vogt

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. *Amber grys.*

Vogt gekleurd. De bollen schynen, zo lang de Visch leeft, zeer hard te zyn: zy bestaan uit verscheide Laagen of Schillen als een Uijen: men heeft 'er nooit meer dan vier in ééne Beurs gevonden, en die twintig Ponden woog, zynde de grootste die men ooit gezien heeft, was in de haare alleen. Egter heeft men dikwils, by 't openen van de Beurs, Klootronde brokken van de zelfde Stoffe gezien, die van de groote bollen scheenen afgepeld te zyn (†).

Bedenkingen daar omtrent.

Men geeft voor, dat het Amber grys niet gevonden worde dan in oude of volwassen Visschen, en, zo 't gemeen Gevoelen is, in de Mannetjes alleen. Sommigen verbeelden zig, dat de gemelde Beurs de Pisblaas zy van den Visch; doch de zaak blyft, in dit opzigt, zeer duister. Alleenlyk schynt men thans met zekerheid te mogen onderstellen, dat die welriekende Stoffe, (hoewel zy, eerst uitgehaald zynde, gantsch onaangenaam is van reuk,) in de Kazilotten gevonden worde. DUDLEY meent te kunnen verklaaren, wat die brokjes van gebroken Schulpen zyn, welken zo dikwils in 't Amber grys huisvesten, houdende dezelven voor de Bekken van kleine Vischjes, *Squid* genaamd, die het voornaamste Aas deezer Visschen zyn; doch, hoe komen die dan in de gemelde Blaas? KÆMPHER maakt gewag van een Soort van Walvis-

(†) *Philosoph. Transact.* N. 387. p. 267.

vifſchen, die op de Kuſten van Japan gevangen wordt, *Mokos* of *Mako* genaamd, uit welker Darmen een ſlegt ſoort van Amber grys komt, dat men Walviſchdrek noemt (*). Ik heb, hier boven, van den Drek der Walviſſchen gemeld, dat dezelve roodagtig is van kleur en niet onaangenaam van Reuk: zo dat dit ſtuk nog nader onderzoek ſchynt te vereiſchen.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

Kazilot in 't jaar 1720 op de Elve gekomen.

Zodanig een Kazilot werdt in 't jaar 1720, by een hooge Zee, met een ſchrikkelyken Stormwind, op de Elve gedreeven, alwaar hy vaſt raakte en, na lang worſtelens met de Baaren, eindelyk ſtierf. Toen ſleepten hem de Boeren naar een Dorp, dat een Uur gaans beneden Stade legt, en gingen met alle magt aan 't Spek ſnyden. De langte van dit Dier was 60 of 70 Voeten, en in gedaante geleek het zeer naar dien Viſch waar van de Afbeelding op Tab. XLII, by JOHNSTON, gegeven wordt. De Kop was, naar evenredigheid van den Viſch, byſter groot en zeer dik van boven, bevattende, zo de Heer ANDERSON meldt, een groote veelheid *Sperma Ceti*, waar van egter, door de ſlordigheid der Boeren, weinig te regte kwam. Het Spek was op het Lyf een half Voet dik. De Staart was agt Voeten breed. Hy bevondt de Huid te beſtaan uit een Opperhuid, die zagt was als Fluweel, waar onder de eigentlyke Huid zig hard en Peesagtig vertoonde, zynde egter zo dik niet

(*) *Beſchryving van Japan.* bl. 96 en 474.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

niet als in de Groenlandſche Walviſſchen. Het Vleeſch was van een ſchoone roode kleur, dik van Vezelen en met een menigte Zenuwen doorreegen. Uit eenige Stukken van hetzelve, die hy mede genomen hadt, werdt van hem eenig Sperma Ceti gehaald. Naar het Amber grys zal waarſchynlyk in deeze Viſch niet gezogt zyn.

III. *Microps.* Klein-Oog.

(3) *Kazilot met een lange Graat op de Rug, de Bovenkaak langer.*

Onder deeze Kenmerken wordt van den Heer LINNÆUS een Soort van Kazilotten voorgeſteld, die van de anderen verſchilt door eene derde Vin of Graat, welke hy op de Rug heeft, en waar door hy naar den Vinviſch zweemt. De Heer BRISSON neemt ook de Tanden in aanmerking, welken in deeze Soort niet plat van boven maar ſcherp zyn en wel op tweederley manieren, naamelyk of krom en Haaks- of Zeiſſenswyze geboogen. Uit die verſcheidenheid heeft er de Heer ANDERSON twee byzondere Soorten van gemaakt, waar van de eene zyne tweede, de andere zyne derde Kazilot is, van hem in de Rang der Walviſſchen geplaatſt als de negende en tiende Soort.

Kazilot met drie Vinnen, en ſcherpe Tanden, die regt zyn.

Den eerſten noemt de Heer BRISSON, *Kazilot met drie Vinnen, en ſcherpe Tanden, die regt zyn.*

(3) Phyſeter Dorſo Spinâ longâ, Maxillâ ſuperiore longiore. ART. *Gen.* 74. *Syn.* 104. *Syſt. Nat.* VI. Balæna major inferiore tantum Maxillâ dentatâ, Dentibus arcuatis falciformibus, Pinnam ſive Spinam in Dorſo habens. RAJ. *Piſc.* 15.

I. Afdeel. XXXXI. Hoofdstuk.

zyn. Men vindt 'er, zegt hy, van tagtig tot honderd Voeten lang. De Bremer Groenlandsvaarders vingen zodanig een Visch op de Breedte van 77½ Graad, waar van de Eerw. Heer Hasæus in zeker Werkje (*), te Bremen gedrukt in 't jaar 1723, de volgende beschryving geeft. De Visch hadt de langte van 70 Voeten: zyn kleur was op de Rug zwartagtig, witagtig aan den Buik: de Kop byster groot en verschrikkelyk in 't aanzien, hebbende byna de figuur van een Snaphaans Kolf en maakende omtrent de helft van 't Lighaam uit. Het Blaasgat, voor op den Kop, was enkeld, gelyk in de andere Kazilotten. Zyn Bek was niet zeer groot, doch de Keel zo wyd, dat hy, gekwetst zynde geworden, een Hay, die nog geheel was, van twaalf Voeten lang, uitspoog (†). De Onderkaak, hoe klein ook in vergelyking met de Bovenkaak, hadt nog de langte van 16½ Voeten. Zy was bezet met eene ry van 52 groote Tanden, scherp van boven, zo dat zy zig vertoonde als eene Zaag (‡). Deeze Tanden, 'er uit ge-

(*) *Disquisitio de Leviathan Jobi & Ceto Jonæ*. 8vo.

(†) Hier uit is groote reden om te vermoeden, dat de Visch, die den Profeet Jonas inslokte, en in wiens Ingewanden hy drie Dagen huisveste, en die hem toen weder uitspoog, de eene of andere Soort van Kazilot geweest zy, veeleer dan een Walvisch, welker Keelgat zo eng is, dat men 'er naauwlyks den Arm in kan steeken.

(‡) Deeze beschryving komt meer overeen met die Visschen, welken onder den naam van *Balæna* op Tab. XLI. van Johnston zyn afgebeeld, dan eenige andere Soort van Kazilotten.

I. AFDEEL. XXXXXI. HOOFDSTUK.

genomen, waren ieder twee Ponden zwaar. Zy flooten in de hollen van de Bovenkaak, zo naauwkeurig, dat de Onderkaak in dezelve als ingekaft fcheen te zyn, wanneer de Bek digt was. De Oogen waren glinfterende en geelagtig, doch klein, gelyk in de Walviffchen (*). De Long was puntig en van Vuurkleur, doch klein. De Vinnen, aan de zyden van den Kop, waren ieder maar anderhalf Voet lang, en ieder Vinger van dezelven hadt zeven Gewrichten, daar zy 'er in de Walviffchen niet meer dan vyf hebben. Boven op de Rug was een hooge Bult en naby de Staart eene andere, die naar een Vin geleek. De Huid hadt naauwlyks de dikte van een half Vingerbreed, maar, gefpannen zynde over zeer vaft Vleefch, was zy ondoordringbaar voor de Harpoen, uitgezonderd op eenige weinige plaatfen (†). Men haalde uit den Kop tien Vaten Olie, die uitmuntende *Sperma Ceti* gaf.

Kazilot met drie Vinnen, en fcherpe Tanden, die krom zyn.

De andere of derde Soort van ANDERSON, wordt door BRISSON genoemd, *Kazilot met drie Vinnen en fcherpe Tanden, die krom zyn en Zeisfenswyze geboogen.* RAJUS befchryft 'er eén van dee-

(*) Wegens deeze kleinheid der Oogen, waar in hy by de andere Kazilotten uitmunt, zal de Heer LINNÆUS 'er den Bynaam van *Microps*, of Klein-Oog, aan gegeven hebben. De Oogen zyn *zeer klein* zegt BRISSON.

(†) Ik denk dat men hier de voorgemelde Scheering van Zenuwen, die over 't Vleefch legt, op 't oog zal hebben: anders zou het fchynen, of deeze Vifch geen Spek gehad hadde.

deeze Soort, die in de Maand *February* des jaars 1689, in de Haven genaamd *Lymkils*, aan de Noordzyde van den Golf van Edenburg, op den Oever raakte. Deszelfs Kop was zo groot, dat hy de helft der langte van den geheelen Visch, de Staart daar buiten gerekend, evenaarde, en in dikte zelfs het Lyf, daar de Visch het allerdikste was, overtrof. Het onderste van den Snoet stak ongevaar 2½ Voeten over de Onderkaak heen; het bovenste wel eens zo ver. De Oogen waren ongemeen klein, ja, volgens het eenstemmig getuigenis der genen, die den Visch gesneeden hadden, niet grooter dan die van een gewoone Kabeljaauw, schoon de de langte van den Visch wel 70 Voeten ware. Een weinig boven den Snoet, in 't midden, was het Blaasgat, zynde door een middelschot in twee-en verdeeld en met een dekzel geslooten. 't Getal der Tanden was 42, die altemaal de figuur hadden van een Zeissen, rond en een weinig platagtig op zyde, in 't midden dikker en krommer, allengs dunner wordende, en boven aan uitloopende in een scherpen Kegel, wiens punt naar binnen was gekeerd. Van onderen liepen deeze Tanden ook in een dunnen Wortel uit. Hy hadt, in stede van een Vin, op de Rug een lange Graat.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

Den 2 December des jaars 1723, werden door een schrikkelyken Stormwind, met een by uitstek hooge Zee, *zeventien* zodanige Visschen gesmeeten op de Zandbanken voor *Ritzebuttel*,

Zeventien Kazilotten te gelyk by Hamburg gestrand.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

een klein Steedje, dat onder het Regtsgebied van Hamburg behoort. De Heer ANDERSON heeft daar van, uit het berigt van een Lid der Regeeringe van die Plaats, het volgende opgemaakt.

De helft van deeze Visschen waren Mannetjes, de andere helft Wyfjes, die om te paaren waarschynlyk de Ondiepte gezogt hadden, maar, door de Ebbe en door den Oosten Wind verrast zynde, op 't Zand leggen bleeven. Hunne langte was van 40 en 50 tot 60 en 70 Voeten. De Visschers vonden ze altemaal op zyde leggen, met de Koppen Noordwaarts, een Mannetje en Wyfje nevens elkander, en nog warm zynde, zo dat zy die Nagt nog levendig moesten zyn geweest. Hunne kleur was bruin; de Kop geleek naar een der allergrootste Bakkers Ovens, en agt Man nevens elkander maakten de breedte uit. Het Vel was een halven Vinger en het Spek van agt tot twaalf Duimen dik, zynde, door zyne verschheid, by uitstek blank en fraay om te aanschouwen. Volgens het berigt der Visscheren zou men van deeze Visschen, den een door den anderen, wel 40 of 50 Tonnen Spek hebben kunnen snyden. Uit de Koppen van eenigen derzelven werden vier of vyf Vaten *Sperma Ceti* gehaald; doch de plaats daar zy lagen gaf geen gelegenheid om 'er meer aan te werken, en, de Zee zig met den Vloed verheffende, werden eerlang alle deeze Visschen door de Baaren weg gespoeld.

Men

Men hadt in de Onderkaak, die weinig korter was dan de Bovenkaak, 42 Tanden gevonden, twee Duimen breed, en op de gezegde wyze als Wolfstanden gekromd, doch niettemin ſluitende in de Gaten van de Bovenkaak. De Tanden, die men aan den Heer ANDERSON bragt, hadden de langte van omtrent 8 Duimen, en naby het Tandvleeſch was de omtrek 7 Duimen; zo dat de dikte aldaar ruim 2 Duim geweeſt moet zyn. Deeze Autheur is de eerſte die opgemerkt heeft, dat deeze Kazilotten, behalve hunne ſcherpe Tanden en Hoektanden, zeker getal van Kiezen hebben, vyf Duimen lang. Deeze laatſten, in 't diepſte van den Bek geplaatſt, zyn een weinig krom, hebbende in 't midden vyf Duimen omtreks, boven aan drie Duimen, en eindigen met verſcheide punten, die buiten twyfel tot beter vermaaling van het Voedzel ſtrekken. Hy kon niet te weeten komen, of deeze Viſſchen boven in de Mond ook Kiezen hadden; doch hy twyfelde 'er niet aan, dewyl alle Kazilotten (zegt hy) 'er in de Bovenkaak mede zyn voorzien, en de noodzaaklykheid zulks ſchynt te vereiſchen. De Kiezen om laag zyn veel korter dan de Hondstanden, en raaken niet aan de Bovenkaak, daar men bygevolg dergelyke Tanden onderſtellen moet te zyn.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK. De Tanden.

De Heer ANDERSON beſchryft nog een Kazilot van deeze zelfde Soort, welke in 't jaar 1738, naby St. Pieter, in het Diſtrikt van Eiderſtad, op 't Strand liep. Deszelfs Onderkaak, zegt

Een, in 't jaar 1738, by Eiderſtad.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFD-STUK.

zegt hy, was met eenen Tand voorzien aan het end van de Snoet, en met vyfentwintig wederzyds, dat is 51 in 't geheel, ook als Zeiffens gekromd zynde. Het Dier hadt de langte van 48 en de hoogte van 12 Voeten, zynde, op zyne grootfte dikte, 36 Voeten in 't ronde. Beneden op de Rug, naar de Staart toe, hadt het eene Bult van vier Voeten langte en anderhalf Voet hoogte. De Vin, op zyde, was vier Voeten lang en anderhalf Voet breed. De breedte van de Staart was 12 Voeten, en de Kraan, by het Lighaam, een half Voet dik. Het Gat, daar het Water door blies, was anderhalven Voet lang.

IV. *Turfio.* Maftvifch.

(4) *Kazilot met een zeer hoog uitfteekende Vin op de Rug, de Tanden van boven plat.*

't Is my duifter, waarom de Heer LINNÆUS aan deeze Soort van Kazilotten den bynaam geeft van *Turfio*, die door fommige Schryvers aan den Bruinvifch gegeven wordt. RAJUS noemt dezelve Grootkoppige Walvifch met drie Vinnen, die in de Onderkaak Tanden heeft minder krom, en plat uitloopende. Zodanig eene, zegt hy, die een Blaasgat voor op den Kop hadt, en op 't midden van de Rug een opftaande Vin, gelykende naar den Bezaans-Maft (*) van

(4) Phyfeter Dorfi Pinnâ altiffima, apice Dentium plano. ART. *Gen.* 74. *Syn.* 104. *Syft. Nat.* VI. Balæna macrocephala bipinnis, quæ in Mandibula inferiore Dentes habet minus inflexos & in planum definentes. RAJ. *Pisc.* 16.

(*) The *Mizen-Maft*, zegt RAJUS, dat is de Bezaans- of

van een Schip, werdt in den jaare 1687, aan een der Orkadische Eilanden, op 't Strand gesmeeten. Men vindt hem dikwils, zegt BRISSON, in de Oceaan omtrent de Noordkaap en aan de Kust van Finmarken, ter langte van over de 100 Voeten.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

Kazilot in 't jaar 1752 gestrand, in de Middellandsche Zee.

Dewyl deeze Visch, by NIEREMBERG, *Piscis Mularis* geheten wordt, volgens KLEIN, zal ik, zonder naar de betekenis van die benaaming te onderzoeken, alhier nog, voor 't laatste, een Kazilot beschryven, die aan de Kust van Katalogne *Pescha Molar* wordt getyteld. Zodanig een strandde 'er, den 17 December des jaars 1752, in de Haven *de la Sebra*, waar van men te Parys een Berigt in druk heeft uitgegeven, gekopieerd naar dat van Gironne. Hy hadt de langte van 60 en de hoogte van 22½ Voeten, zynde de omtrek 52½ Voeten: zo dat hy veel dikker dan de gewoone Kazilotten moet geweest zyn. De Onderkaak was 14 Voeten 9 Duimen lang; de Staart 14 Duimen dik. Van de Bovenlip tot aan den top van den Kop, was hy 11 Voet 7 Duimen hoog. Anderhalf Voet was zyn Blaas- of Spuitgat wyd, en de opening van zyn Keel over

of Agter-Mast: *Mat de Mizéne* zegt BRISSON, dat is de Voor- of Fokke Mast. Maar waarom gelykt deeze Vin meer naar één van die, dan naar den grooten of Middel-Mast? De langte, immers, zal zo groot niet zyn. Zou men ook de Boegspriet meenen? Ondertusschen schynt dit een merkelyke opheldering te geeven, aan het gene van dat zonderlinge Dier, genaamd *Kraken*, op de Kust van Noorwegen voorkomende, gemeld wordt. Zie onze *Aantekening* hier voor, bladz. 444.

I. AFDEEL. XXXXI. HOOFDSTUK.

over de zes Voeten hoog, ruim vier Voeten breed.

De zwaarte van deezen Kazilot was omtrent agttienhonderd Kwintaalen, en zyne Ingewanden maakten zes taamelyk groote Vaartuigen vol. Zyn Huid was effen, donker blaauw, en de Buik wit. Men kon deezen Visch niet voort krygen, door middel van een Kabeltouw, 't welk 'er aan vast gemaakt was, en dat men op 't Land liet trekken door het Gepeupel tot veertien Voeten van den bodem der Rivier. De Visschers, dit ziende, leiden 'er Vuur aan, en deeden 'er dus veel Olie uitkomen, zonder dat men die zig te nutte konde maaken; 't welk jammer was, dewyl men oordeelde, dat 'er ten minste vyf of zeshonderd Vaten uit zouden te haalen zyn geweest. Drie dagen werden besteed aan het hakken met Bylen, terwyl men 'er op liep als op een Vloer: de Olie spoot overvloedig door alle Openingen, die 'er in gemaakt werden, vooral uit eene aan de zyde, daar menze met een groot Tonnetje uit schepte, even als het Water uit een Put. Uit een Been van den Kop, 't welk met een Byl was doorgehakt, kwam een Gulp zeer heldere Olie, die een Sprong gaf ter dikte van den Arm en nagenoeg vyf Voeten hoog, duurende een half Uur of daar omtrent.

Het Bekkeneel.

In de Kop van deezen Visch werdt een Been gevonden, van gedaante als een Lessenaar, en van binnen hol, 't welk men oordeelde het Bekke-

keneel te zyn. Toen de Onderkaak gevild was en van Vleesch ontbloot, waren 'er twaalf Man noodig om dezelve in een Vaartuig te doen, en zy werdt naar Parys gebragt. Sommige Menschen hadden van 't Vleesch genomen, en, 't zelve braadende, bevonden zy dat het meest Olie wierd. Onder het hakken van deezen Visch, zworven een menigte Haaijen 'er rondom, waar van men drie of vier kreeg, die ieder de zwaarte hadden van zes Kwintaalen.

XXXXII. HOOFDSTUK.

Beschryving van 't Geslagt *der* DOLPHYNEN; *waar onder de* Bruinvisschen, *de* Springer *of* Botskop, *de* Zabelvisch, Walvischdooder *genaamd, en de* Blaazers *behooren.*

Kenmerken.

ONder den Naam van *Delphinus* of DOLPHYN wordt door den Heer LINNÆUS een Geslagt van Visschen voorgesteld, 't welk het laatste of negen-en-dertigste is in zyne Afdeeling der Zoogende Dieren. Hy onderscheidt hetzelve, zo wel als de Heer BRISSON, van de Walvisschen en andere Dieren van deezen Rang, doordien het met Tanden in de beide Kaaken is voorzien, hebbende ook een rond Blaasgat in de Kop, en meestendeels, behalven de twee Zwemvinnen op zyde, nog eên derde Vin op de Rug.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK. Soorten.

BRISSON heeft van deezen Vifch vyf Soorten, dewyl hy 'er nog twee voegt by de drie Soorten van LINNÆUS. Ik zal van allen kortelyk fpreeken.

I. *Phocæna.* Bruinvifch.

(1) *Dolphyn met het Lyf omtrent Kegelvormig, een breede Rug, de Snoet eenigermaate ftomp.*

De Griekfche Naam *Phookaina*, dien Ariftoteles gebruikt, zal miffchien van eenige gelykheid, welke dit Dier met den Zeehond of Rob, *Phoka*, heeft, af te leiden zyn. Anderen noemen hetzelve *Turfio.* In 't Franfch geeft men 'er den naam aan van *Marfouin*, *Souffleur* of *Tunin.* De eerfte is waarfchynlyk van 't Hoogduitfche Woord *Meerfchwein*, dat Zee-Varken betekent, afkomftig; zo wel als de Deenfche *Marfuin*, de Sweedfche *Marfwin*, en de Noorfche *Marfuen* of *Nifer.* Men noemt het in de Noordfche Landen ook *Tummeler*, dat is Tuimelaar, en *Bruuskop*, *Springwal* of *Springer.* De Yslanders geeven 'er den naam van *Suinhual* of Varken-Walvifch aan: de Engelfchen noemen het *Porpeffe* en fomtyds *Sea-Pork* of Zee-Varken. Onder de Nederlanders is het by den Naam van *Bruinvifch* zeer bekend. JOHNSTON heeft

(1) Delphinus Corpore fubconiformi, Dorfo lato, Rostro fubobtufo. ART. *Gen.* 75. *Syn.* 104. *Faun. Suec.* 266. *Syft. Nat.* VI. Phocæna five Turfio. BELL. *Pifc.* 16. GESN. *Pifc.* 711. Phocæna Rondeletii. ROND. *Pifc.* 473. WILL. *Ichthyol.* 31. RAJ. *Pifc.* 13.

heeft 'er, Tab. XLI, een goede Afbeelding van gegeven. I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Gestalte.

De Bruinvisch heeft, volgens den Heer ANDERSON, eene langte van vyf tot agt Voeten. De Snoet is kort en stomp; de Oogen zyn klein; de Kaaken boven en onder met scherpe Tanden voorzien. Zyn kleur is zwart op de Rug en wit aan den Buik, de Huid zeer glad. Op den Kop heeft hy een Blaasgat, gelyk de Walvisschen. Hy is met drie Vinnen voorzien, waar van die op de Rug als een halve Maan hol staat naar agteren, en de Staart heeft de figuur van een Zeissen.

Eigenschappen.

Deeze Visch is in de Noorder-Oceaan, in de Oostzee, ja byna in alle Zee-en van den Aardbodem, inzonderheid naby de Kusten, gemeen. In het Kanaal worden zy, zo wel aan de Engelsche als aan de Fransche zyde, overvloedig gevonden. Men vischt ze aan de Kust van Ysland veel, om het Spek, waar van men aldaar Thraan kookt, sedert dat de Walvisschen, door hunne schuuwheid, van die Kusten zyn geweeken. Doch het is zeer moeielyk hun te vangen, dewyl zy by uitstek vlug in 't zwemmen zyn; weshalve men daar toe sterke Netten gebruikt, zo wyd van Maazen, dat de Visch 'er met den Kop door kan, doch met het Lyf daar in hangen blyft. Ook neemen de Yslanders de gelegenheid waar, wanneer deeze Visschen verhongerd zyn op hunne prooy, die veelal in Haringen bestaat, welken zy tot aan de

 Kust

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Kuſt vervolgen, laatende zig dan gemakkelyk bezetten. Dit geſchiedt zeer voordeelig in het midden van de Zomer, omtrent Sint Jan; dewyl als dan de Bruinviſſchen blind worden door een klein Vlies, dat zig voor hunne Oogen ſpant, en dus worden zy 'er ſomwylen eenige honderden meeſter. Even 't zelfde heeft omtrent de Weſter-Eilanden van Schotland en de Orkades plaats.

't Is aanmerkelyk dat de Bruinviſſchen, gevangen zynde en op 't drooge geſmeeten, zwaar ſteenen, tot dat zy ſterven. Hun Bloed is zo warm als dat der Landdieren, en ſtroomt in overvloed, wanneer zy gekwetſt zyn geworden, tegen den aart der Viſſchen. De deelen, die tot hunne Voortteeling dienen, zyn, in 't Wyfje zo wel als in 't Mannetje, zeer duidelyk zigtbaar. Men wil dat zy op gelyke manier als de Menſchen paaren. Hunne ontmoeting in Zee wordt als een voorteken van Storm aangemerkt.

Gebruik.

Onder veelerley wilde Natiën worden de Bruinviſſchen gegeten, 't welk niet te verwonderen is, daar dezelven ook Walviſſchen en Zeehonden verſlinden. De Kop, inzonderheid, gezouten zynde, maakt een zeer goede en lekkere Spyze uit, zo men getuigt. De Berg-Schotten houden veel van ſtukken Spek van deeze Viſſchen, gezouten en gerookt. De Franſchen, op Terreneuf, plagten 'er Worſtevlees van te hakken. Egter, zegt men, dat de Ouden

den taay zyn en naauwlyks eetbaar, en, in 't algemeen, vereischt dit Voedzel wel een sterke Maag. Als 'er een op Zee gevangen wordt, laat men de genen, die 't Scheurbuik hebben, hunne Beenen steeken in 't warme Bloed; 't welk daar toe gezegd wordt een uitmuntend Geneesmiddel te zyn. I. Afdeel. XXXXII. Hoofdstuk.

(2) *Dolphyn met het Lighaam langwerpig omtrent rolrond, den Snoet dun en scherp.* II. *Delphis.* Dolphyn.

Deeze, die de eerste Soort is van den Heer Brisson, wordt by hem in 't byzonder *Dauphin*, en van Rajus *Dolphyn der Ouden* geheeten. De Naam, dien hy by de Schryvers der Dieren in 't algemeen voert, is *Delphinus*, afkomstig van 't Grieksch *Delphin*. De Franschen geeven 'er wel den naam aan van *Bec d'Oye* dat is Gansen-Bek, en ook van *Zee-Gans*. By de Duitschers en andere Noordsche Volkeren, schynt hy den zelfden naam van Zee-Varken te voeren, als de voorgaande; de Engelschen noemen hem ook *Porpesse*; doch by de Nederlanders wordt hy *Tuimelaar* geheeten.

De Dolphyn verdient, wegens zyne vlugheid, met regt den naam van Koning der Visschen. Hy is zo snel in 't zwemmen, dat geen Visch Eigenschappen.

(2) Delphinus Corpore oblongo subtereti, Rostro attenuato acuto. Art. *Gen.* 76. *Syn.* 105. *Syst. Nat.* VI. Delphinus. Bell. *Pisc.* 9. Rondel. *Pisc.* 459. Delphinus antiquorum. Raj. *Pisc.* 12. Will. *Pisc.* 28.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Visch hem ontvlugten zoude kunnen, indien zyn Bek niet, om zo te spreeken, onder den Kop geplaatst ware. Men noemt hem, wegens de scherpheid van zyn Bek en die vlugheid te samen, ook wel de *Zee-Pyl.* Hy vervolgt zyn Prooy zo vinnig, dat hy dikwils daar door op 't drooge vervalt, en dus gevangen wordt. Ook zegt men, dat dit somtyds gebeurt, wanneer hy door kleine Vischjes vervolgd wordt, die hem geweldig kunnen steeken. Hy is zeer scherp van Gezigt, en maakt zeker Geluid, dat naar het steenen of zugten van een benaauwd Mensch zweemt, wanneer hy buiten 't Water is; doch dat hy dan op staande Voet zou sterven, gelyk OVIDIUS en PLINIUS verhaalen, is niet waar bevonden; dewyl men 'er zelfs van Montpellier naar Lyons gevoerd heeft, zo RONDELETIUS getuigt.

Men heeft zig verbeeld, dat de Dolphynen 't gezelschap der Menschen en inzonderheid het Musiek beminnen. Dit gaf aanleiding tot den fabel van *Arion*, die, wanneer hy door de Matroozen om zyn Geld in Zee geworpen was, van eenen der Dolphynen, welken door zyn Snaarenspel rondom het Schip gelokt waren, op de Rug genomen, en dus naar Land gebragt werdt. En, hoewel het buiten twyfel schynt, dat zy veeleer de Schepen volgen, om op het gene in Zee geworpen wordt te aazen; zo is doch dat zonderlinge denkbeeld onder sommige Volkeren niet geheel verbannen. Aan de Oost-

zee,

zee, in 't byzonder, meent men dat zy door 't Geluid van Speeltuigen naar den Oever worden gelokt. I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Deeze Visch onthoudt zig, zo wel als de Bruinvisch, in de meeste Zee-ën van den Aardkloot, zelfs aan onze Kusten (*). Men vangtze aan de Kaap, zo KOLBE getuigt, met een stuk Spek aan een Haak, gelyk men de Haaijen gewoonlyk op de Schepen vangt. De vliegende Visschen zyn in de Wateren tusschen de Keerkringen hunne Prooy. Zy zwemmen troepswyze. Men wil dat zy tien Jaaren zouden noodig hebben om tot volwassenheid te komen, en dat zy dertig Jaaren leeven.

Gestalte.

De langte der Dolphynen is negen of tien, de middellyn, op de dikste plaats, omgevaar twee Voeten. Het Lyf loopt allengs dunner naar de Staart. Zy hebben een langen, puntigen Snoet, en de Kaaken zyn, boven en onder, met kleine scherpe Tanden, als Elsen, gewapend. De gaaping van den Bek is veertien of vyftien Duimen. De Oogen zyn taamelyk groot. Boven op den Kop hebben zy een Blaasgat, om Water uit te werpen, gelyk de Kazilotten. Behalve de Zwemvinnen is 'er eene op de Rug, van anderhalf Voet lang en dertien Duimen breed. De Staart heeft de breedte van twee Voe-

(*) Zie de *Uitgezogte Verhandelingen* I. DEEL. bladz. 148.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Voeten. De Huid is van kleur en gladheid als die der Bruinvisschen (*).

Inwendige Deelen.

By het openen van een Wyfjes Dolphyn, vondt men de Ingewanden van de Borst even als in de Viervoetige Dieren, waar door bevestigd wordt, dat deeze Visschen op de zelfde manier Adem haalen als de Menschen. Hun Hart legt tusschen twee Longen, die tot aan 't Middelrift reiken, waar tegen van onderen de Lever aan legt, welker slinker Lob een gedeelte bedekt van de kleine Maag. Hunne groote Maag is van gedaante als een stompe Kegel, met de punt naar onderen. Boven dezelve is een Alvlees, en onder de Maag wederzyds een groote Nier, die beiden uit zigtbaare Klieren samengesteld zyn. Voorts vondt men in dit Wyfje de Eijernesten zeer klein, niet meer dan een Duim lang en van dikte als een Schryfpen, gelyk TYSON die hadt beschreeven. De Lyfmoeder bestondt uit verscheide Rokken, doorweven met een menigte van Vezelen, en was, even als in de Viervoetige Dieren, met Hoornen, om de Vrugt te huisvesten. Zelfs vondt men in de Scheede een menigte Rimpels, en Klieren aan de Wanden van de Lyfmoeder, die met een Slym, als gewoonlyk, bezet was. Het Schaamdeel maakte een langwerpige Spleet, waar in de Opening

(*) Men kan de Afbeeldingen nazien van de Dolphynen, op Tab. XLIII, in 't Werk van JOHNSTON, die taamelyk goed zyn: als ook die van 't Bekkeneel op Tab. XLIV.

ning der Waterloozing was en boven welke zig een Kittelaar vertoonde, van Beenige zelfstandigheid (*). I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

't Gebruik der Dolphynen is even 't zelfde als dat der Bruinvisschen, en men wil dat hun Vleesch veel aangenaamer zy van Smaak. Hun Spek wordt als dat der Varkens gezouten, en men kookt 'er somtyds ook wel Thraan van. De Ingezetenen, aan 't end van Noorwegen, bereiden, zegt men, van derzelver Eijeren een soort van Kaviaar; doch dit zou zonderling zyn, dewyl deeze Visch geen Kuit schiet. Gebruik.

(3) *Dolphyn met een opgewipten Snoet, de Tanden breed en Zaagswyze.* III. *Orca.* Botskop.

De Heer BRISSON, die van deezen zyne vierde Soort van Dolphynen maakt, noemt hem in 't Fransch *l'Epaulard*, om dat hy zig als breed van Schouderen vertoont. Zynen Latynschen naam heeft hy, zo RAJUS aanmerkt, van de gelykenis naar een Olie- of Wyn-Kan, door zyne rondte en dikheid van Buik. Hy twyfelt of het de *Butskopf*, dat is Botskop, zy van MARTENS, die deezen naam aan zekeren Visch gegeven heeft, wegens de gedaante van zyn Kop; doch

(*) COLLINS *Anatomy*. p. 654.

(3) Delphinus Rostro sursum repando, Dentibus latis serratis. ART. *Gen.* 76. *Syn.* 106. *Faun. Suec.* 267. *Syst. Nat.* VI. Orca BELL. *Pisc.* 18. RONDEL. *Pisc.* 483. GESN. *Pisc.* 635. WILL. *Ichth.* 40. Balæna minor utrâque Maxillâ dentata. RAJ. *Pisc.* 15.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

doch de Heer BRISSON ſchynt zulks vaſt te ſtellen. Deeze zegt, dat de Duitſchers hem *Vaſſz-Wahl*, *Zuber-Wahl*, dat is Ton- of Kuip-Walviſch, noemen. De Sweeden geeven 'er, volgens LINNÆUS, den naam aan van *Loopare*, en die aan de Kuſten woonen noemen hem *Looper*, in Noorwegen *Springwal* of *Springer*; de Engelſchen *Grampus*, de Schotten *Northkaper* (*). RAJUS heeft hem de *kleine Walviſch*, *met Tanden in de beide Kaaken*, *geheeten*.

De langte des Lighaams is, volgens den Heer BRISSON, van 24 of 25 Voeten, zo dat hy de andere Dolphynen in grootte ver te boven gaat. Omtrent den Buik, daar hy dikſt is, overtreft de middellyn de helft der langte. De beide Kaaken zyn met ſtompe Tanden gewapend. De Onderkaak is veel grooter en dikker dan de Bovenkaak. De Oogen gelyken naar die der Bullen. Op den Kop heeft hy een Kanaal, waar door hy Water uitwerpt. Zyne Rugvin is meer dan drie Voeten lang: de Huid zeer glad, zwart op de Rug en wit aan den Buik. Men vindt hem in de Weſter-Oceaan.

Omtrent de gedaante van den Kop merkt men aan, dat dezelve van vooren ingedrukt is, en naar een omgekeerde Sloep gelykt. Het end van de Bovenkaak ſteekt egter een weinig uit, als

(*) Dit getuigen RAJUS, ARTEDI en anderen: doch dat hy de Viſch niet zy, dien men in Groenland en door den geheelen Atlantiſchen Oceaan de Noortkaaper noemt, is uit het voorgaande blykbaar.

als de Neus van een Schoen, zo dat menze als opgewipt kan aanmerken; maar de Kop loopt niet ſcherp, gelyk in de Dolphyn, blyvende voor en agter even dik.

Deeze Viſſchen werpen, gelyk alle Viſſchen van deezen Rang, de Walviſſchen, Kazilotten en Dolphynen, levendige jongen, welken doorgaans aan de Prammen van de Moer hangen of van dezelve met de Vinnen vaſtgehouden worden. Men vangtze te *Sundmoer*, aan de Kuſt van Noorwegen, op de volgende manier, in groote menigte. De Viſſchers roeijen 'er met hunne Schuiten agter, en jaagen deeze domme Dieren, met kloppen en polſteren in 't Water, dat dezelven op 't drooge loopen, alwaar zy dan geſlagt worden. Zy geeven goede Thraan, en hun Vleeſch wordt van het Volk aldaar voor zeer ſmaakelyk gehouden.

RAJUS getuigt dat hy zodanige Viſſchen gezien heeft, van 16 tot 18 Voeten lang. Zy naderen, volgens hem, de Schepen onbeſchroomd, en zwemmen, gelyk de Dolphynen, altyd met den Kop in den Wind. Hy verhaalt, nog een anderen Viſch gezien te hebben van de zelfde Soort, dien men, met nog meer reden, Botskop zou kunnen noemen, alzo dezelve het voorſte van den Kop zeer ſtomp had. De Rugvin was driemaal zo lang als die van den voorgaanden; de kleur donkerer; doch de grootte eveneens.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK. Zabel-Visch

Ik zal hier nog de beschryving byvoegen van twee andere Visschen, die door den Heer BRISSON in het Geslagt der Dolphynen zyn geplaatst. De eerste is de gene, die van de Groenlandsvaarders gemeenlyk Zwaardvisch geheten wordt, hoewel veel verschillende van de gewoone Zwaardvisschen. Hy noemt denzelven, *Dolphyn, met een Vin op de Rug, die naar een krommen Zabel gelykt, de Tanden scherp en den Snoet als geknot hebbende.* Ik geef 'er, wegens de kromheid van deeze Vin, welker gestalte de eenige oorzaak is dat men hem *Epée de Mer* noemt, den naam aan van *Zabelvisch.*

De langte van deezen Visch is tien of twaalf Voeten: hy heeft een Gat in de Kop, waar door hy, gelyk de Walvisschen, Water spuit. Zyn Kop is, gelyk die van den Botskop, stomp; doch op de Rug, naar de Staart toe, draagt hy een Vin, van drie of vier Voeten lang, als een kromme Zabel, of liever als een spitse Paal, die naar de Staart is omgeboogen met de Punt; zynde by het Lyf een of anderhalf Voet breed. Met deezen Zabel kan hy de Walvisschen geen nadeel doen, doch niettemin is hy een groot Vyand van dezelven. De Zabelvisschen, naamelyk, zwemmen doorgaans by Troepen, en tasten den Walvisch van alle kanten aan, bytende groote stukken van zyn Lyf, tot dat hy, door 't Gevegt afgemat, de Tong uit den Bek laat hangen, daar zy gretig op aanvallen en die

ver-

verslinden, even gelyk men dit van de Zwaard-vísschen getuigd vindt (*).

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

Zodanige Zabelvisschen komen omtrent Spitsbergen en in de Straat Davis dikwils voor. Men heeft zelfs kleine gezien by Heiligland aan den Mond der Elve. Zy zyn wonderbaarlyk snel, zo dat het ondoenlyk is dezelven te vangen, ten zy men 'er een met een Kogel mogt kunnen treffen. Sommigen verbeelden zig, dat de gemelde Vin op de Rug hun dienen zoude, om de snelheid van hunnen loop te maatigen, of in sommige gevallen dien geheel te stuiten.

de Walvischdooder genaamd.

Aan de Kusten van Nieuw Engeland ontmoet men somtyds zodanige Visschen, van twintig tot dertig Voeten lang, die men 'er *Killers*, dat is Dooders noemt, om dat zy hun werk maaken van het ombrengen der Walvisschen. Zy randen die even als de Honden een Stier aan; sommigen houden hem by de Staart vast, terwyl de anderen hem by den Kop met slaan en byten tragten te overmeesteren. Van eenen jongen Walvisch zullen zy niet afscheiden, voor dat zy deszelfs Tong hebben opgevreeten, en, als hy dood is, blyven zy 'er zo lang by, tot dat het Kreng begint te stinken. Men meent re-

(*) Men wil ons thans wys maaken, dat de Zwaard- en Zaagvisschen niet alleen, maar ook de Walvisschen en anderen van de grootste Soorten, meestal van Zeeplanten zouden leeven, en weinig of niet op Visschen aazen. Het eenstemmig Berigt, egter, van de Groenlandsvaarders en anderen, strydt hier tegen, gelyk wy gezien hebben.

I. AFDEEL. XXXXII. HOOFDSTUK.

reden te hebben om te gelooven, dat zy somtyds wel de oorzaak zyn, dat een Walvisch, die van de Sloepen wordt voortgesleept, te gronde zinkt en dus verlooren gaat. Men vangt 'er somtyds die zeer vet zyn, en goede Thraan uitleveren.

De Blaazer.

De Heer BRISSON stelt als de laatste Soort in het Geslagt der Dolphynen, een Visch dien hy *Souffleur* dat is de Blaazer noemt, in 't Latyn *Physeter*, en welks Kenmerk hy opgeeft, geen Vin te hebben op de Rug. Deeze wordt, zegt hy, van de Saintonjers *Sedenette* geheten, van de Italiaanen *Capidoglio*, van de Duitschers *Spruttzwahl*, *Wetterwahl*, en van de Engelschen *Whirle-Pool*, dat is Draaykolk.

Uit de beschryving (zegt hy) welke ons RONDELETIUS gegeven heeft van den *Physeter*, blykt dat dezelve niet behoort tot het Geslagt der Walvisschen, noch tot dat der Kazilotten: want hy heeft Tanden gelyk de *Orca* (Springer of Botskop), die ze in beide Kaaken heeft, en derhalve heb ik hem in 't Geslagt der Dolphynen geplaatst. Hier volgen de eige Woorden van RONDELETIUS. „ De Blaazer (*Physeter*) „ is een Beest (*Bellua*) van wonderbaare groot„ te uit het Geslagt der Walvisschen; met een „ zeer grooten Bek en scherpe Tanden, Zaags„ wyze gelyk die der Springeren (*Orcæ*). De „ Tong, daar binnen, is groot en Vleezig. Hy „ heeft een veel wyder Blaas- of Spuitgat dan „ de overige Walvisschen; om welke reden hy

„ ook

„ ook veel meer Water uitwerpt en blaaſt, en „ daar van heeft men hem Blaazer (*Phyſeter*) „ genoemd. Van den Springer verſchilt hy daar „ in, dat hy veel langer zy en geen Vin hebbe „ op de Rug. Hy heeft veel Spek gelyk de „ Walviſch en andere dergelyke Zeeſchepze- „ len ”. Zyn Woonplaats is door den geheelen Oceaan. I. Afdeel. XXXXII. Hoofdstuk.

Blaazers by Amerika.

Aan de Kuſten van *Potiche*, in Amerika, verhaalt Labat, dat zekere Viſſchen zyn, *Souffleurs* of Blaazers genaamd, die hy de zelfden agt als de Dolphynen in de Middellandſche Zee, of zeer weinig daar van verſchillende Zy gaan altyd troepswyze, ſpringende de een agter den ander, houdende ſteeds de Neus in den Wind op, en, als het ſtil is, naar die zyde daar de Wind van daan moet komen. Hunne Kop is dik, de Snoet een weinig langwerpig; de Keel wyd; het Lighaam lang en rond, dik by den Hals en zeer verdunnende naar de Staart toe, welke zy onder den Buik ombuigen wanneer zy opſpringen willen; als wanneer zy een kromme Rug ſchynen te hebben. Zy zyn zeer vet en vol Thraan: men ſnydt 'er het Vleeſch by ſtukken af, die men doet kooken om 'er de Olie uit te haalen en deeze wordt alleenlyk om te branden gebruikt.

In de Weſtindiën is ook een Viſch, waar aan men den naam geeft van Blaazer, en wy hebben uit het Berigt van den Heer Adanson ge-

I. Afdeel. XXXXII. Hoofdstuk.

gezien (*), dat de Blaazers (*Souffleurs*) in de Atlantifche Zee, tusfchen de Keerkringen, gemeen zyn. Deeze Vifch, zegt men, dat van den Walvifch op 't oog alleen in grootte verfchilt, doch van een geheel anderen aart is; dewyl hy de Schepen volgt, gelyk de Dolphynen, en door fluiten kan aangelokt worden. Zy zyn gevaarlyk te vangen, wegens hunne wildheid en ongemeene fterkte. Een Kapitein eens zulk een Vifch hebbende doen fchieten met een Harpoen, maakte dit Dier zodanig een geweld op het Touw, dat de groote Ree van den Maft, daar men 't zelve aan vaft gemaakt hadt, 'er door aan ftukken brak (†).

Kolbe fpreekt ook van een Blaazer (*Souffleur*) die zeer gemeen is in de Zee by de Kaap, en dus genoemd wordt, wegens de bekwaamheid die hy heeft, om zig op te blaazen en rond te maaken. Een Vifch, zegt hy, die gevaarlyk is om te eeten, en waar van ik 'er verfcheidene, uit Liefhebbery, gedroogd heb; doch 't is blykbaar, dat hy 'er die kleine Visfchen door verftaat, welken men gemeenlyk *Opblaazers* noemt, en dat zyn Blaazer derhalve niet tot de Zoogende Dieren behoort.

(*) Bladz. 444, hier voor.

(†) Misfchien zullen het zodanige Walvisfchen zyn, waar van men verhaalt, dat 'er wel 60 in een Schip kunnen, die de Nederlandfche Weftindifche Kompagnie op ruim 30 Graaden Z. Breedte heeft laaten vangen; doch met weinig voordeel. *Hedend. Hift.* XI. D. bl. 536.

BLAD-

BLADWYZER

DER

ZOOGENDE DIEREN.

De Lettertjes *a*, *b*, *c*, voor de getallen, ſtrekken om de Bladzyden van het I., II. en III. Stuk te onderſcheiden.

A

AApen. . . *a*. 350
Aard-Menſch. . *a*. 332
AmerikaanſcheBontſem. *b*. 156
Amerikaanſche Tyger. *b*. 121
Arabiſche Paarden. *c*. 366
Armadillen. . *b*. 277
Aver-Os. . . *c*. 277

B.

Baard-Aapen. . *a*. 359
Barbariſche Paarden. *c*. 365
Baviaanen. . *a*. 357
Beeren. . . *b*. 212
Beermuis. . *b*. 464
Behemoth. . *c*. 406
Bergmuis van Noorwegen. . . *b*. 447
Bergrot der Alpen. *b*. 456
Bever. . *b*. 409, *c*. 7
Bezoar-Bok. . *c*. 206
Bezoar-Hert. . *c*. 134
Blaazer. . . *c*. 552
Bok. . . . *c*. 156
Bontſem. . *b*. 200
Boſch-Menſch. *a* 330, 336
Boſchmuis. . . *b*. 486
Boſchrotten van Amerika. . *b*. 323, 408
Botskop. . . *c*. 547
Braſiliaanſch Konyn. *b*. 407
Braſiliaanſche Otter. *b*. 168
Breedſmoel-Viſch. . *c*. 487
Bruinviſch. . . *c*. 540
Buffel. . . *c*. 327
Buidelrot. . . *b*. 317
Bul. . . . *c*. 270
Bultige Stier. . *c*. 324

C

Chineeſche Duivel. *a*. 493
Coati. . . *b*. 237
Coati-monde. . *b*. 238
Cretiſch Schaap. . *c*. 267

D.

Dag-Menſch. . *a* 141
Damhert of Dein. *c*. 126
Das. . . *b*. 228
Dolphynen. . *c*. 539
Dolphyn. . . *c*. 543
Doodshoofdje. . *a*. 368
Dromedaris. . *c*. 22
Duivel van Java. *a*. 493

E.

Eenhoorn-Visch. . c. 423
Eenhoorn. . c. 434
Egelen. . . b. 287
Egyptische Springer. b. 488
Eland. . . c. 40
Ezel. . . c. 385

F.

Fretten. . . b. 147
Fret. . . . b. 203

G.

Gazelle. . . c. 197
Geiten. . . c. 155
Geit van Angora. . c. 163
Gems. . . c. 180
Genet-Kat. . . b. 165
Gestreepte Ezel. . c. 400
Gestreepte Muis. . b. 487
Groenlandsche Walvisch. . . c. 442
Guineesch Biggetje. b. 439
Guineesch Geitje. . c. 194
Guineesche Ram. . c. 266
Guineesch Rheetje. c. 153
Guineesch Varken. . b. 269

H.

Haazen. . . b. 369
Halfvossen. . b. 237
Hamels of Weeren. c. 230
Hamster. . . b. 464
Haring-Walvisch. . c. 490
Hazelmuis. . . b. 485
Hengst. . . c. 333
Hermelyn. . . b. 206
Herten. . . c. 35
Hert. . . c. 59
Herte-Bok. . c. 206
Hert-Zwyn. . b. 275
Honden. . b. 33
Hoorn-Varken. . b. 274
Huis-Muis. . . b. 478
Huis-Rot. . b. 471
Hyæna. . . b. 83

I.

Indiaansche Buffel. c. 329
Inkhoornen. . b. 493
Inkhoorn-Aap. . a. 399

J.

Jakhals. . b. 93
Jumarra. . c. 400
Jupiter-Visch. . c. 482

K.

Kaapsch Konyn. , b. 407
Kalf. . . c. 279
Kater. . b. 126
Katten. . b. 95
Kat-Pard. . b. 124
Kazilotten. . c. 501
Kemel-Pardel. . c. 36
Kemelen. . . c. 9
Klein-Oog Kazilot. c. 530
Knobbelvisch. . c. 488
Koeijen. . c. 268
Koning der Bosschen. b. 120
Koning der Graauwerken. . . b. 504
Koning der Herten. c. 135
Koning der Visschen. c. 543
Konyn van Java. . b. 446
Konyn. . b. 391
Kwasje van Ceylon. b. 150

L.

Laplandsche Paarden. c. 372
Leeuw. . b. 96
Leeuw-Aapje. . a. 365
Lemming. . b. 446
Los. . b. 141
Luijaards. . a. 479
Luipaard. . b. 117

M.

M.

Malaks Stekelvarken. *b.* 367
Marmeldier, Marmot. *b.* 455
Marter. . *b.* 193
Maſtviſch. . *c.* 536
MENSCH. . *a.* 138
Meerkatten. . *a.* 358
Meerminnen. . *b.* 20
MIEREN-EETERS. *a.* 486
MOLLEN. . *b.* 299
Monkje. . *a.* 368
Muil-Ezel. . *c.* 397
MUIZEN. . *b.* 437
MUSKUS-DIER. . *c.* 29
Muskus-Rot. . *b.* 435
Muskus-Zwyn. . *b.* 270

N.

Nagt-Menſch. *a.* 141, 330, 336
Noordkaaper. . *c.* 489
Noorweegſche Muis. *b.* 447
Nyl-Paard. . *c.* 405

O.

OLYPHANT. . *a.* 419
Os. . *c.* 271
Oſſen-Oog Viſch. *c.* 485
Otter. . . *b.* 179

P.

PAARDEN. . *c.* 332
Panther. . *b.* 118
Penviſch, . *c.* 488
Peruviaanſche Kemel. *c.* 26
PHILANDERS. . *b.* 316
Potviſſchen. *c.* 502, 505
Pygmêen. . *a.* 331

R.

Ram. . *c.* 221
Relmuis. . *b.* 485
Rendier. . *c.* 96
Rhee. . *c.* 141
RHINOCEROS. . *b.* 327
RIVIER-PAARD. . *c.* 404
Rivier-Zwyn. . *c.* 412
ROBBEN. . *b.* 1
Rot. . *b* 471
Rot-Konyn. . *b.* 407
Rot van Pharao. *b.* 148
Ruin. . *c.* 334
Rundvee. . *c.* 268

S.

Sabeldier. . *b.* 204
Sardynen-Eeter. . *c.* 498
Sater. . *a* 330, 334, 354
Schaap van Chili. . *c.* 28
SCHAAPEN. . *c.* 219
Schildvarkens. . *b.* 278
Schophert. . *c.* 133
SCHUBDIER. . *a.* 493
Siberiſche Mol. . *b.* 311
Sivet-Kat. . *b.* 159
Slaap-Muis, Slaap-Rot. . . *b.* 486
Slangendooder. . *b.* 151
Snebviſch. . *c.* 486
Sperma-Ceti Viſch. *c.* 526
SPITSMUIZEN. . *b.* 312
SPOOKDIEREN. . *a.* 396
Springer. . *c.* 548
Springmuis . *b.* 488
Staart-Menſch. . *a.* 349
Steenbok. . *c.* 176
STEKELVARKENS. *b.* 352
Stier. . *c.* 270
Stinkdier. . *b.* 154

T.

Traaglooper van Ceylon. . . *a.* 398
Tuimelaar. . *c.* 540
Tyger. . *b.* 108

V.

Varkens. . *b*. 248
Veelvraat. . *b*. 189
Veldmuis. . *b*. 469
Vinvifch. . *c*. 477
Vifchjaager. . *c*. 490
Vledermuizen. . *a*. 403
Vliegende Hond van Nieuw Spanje. . *a*. 408
Vliegende Hond van Ternate. . . *a*. 407
Vliegende Inkhoorn. *b*. 503
Vliegende Kat van Ternate. . . *a*. 401
Vliegende Muis. . *b*. 492
Vliegende Rot van Ternate. . . *a*. 409
Vos. . *b*. 85

W.

Walrus. . *b*. 7
Walvifchdooder. . *c*. 551
Walvisschen. . *c*. 441
Water-Rot. . *b*. 470
Water-Spitsmuis. *b*. 315
Water-Zwyn. . *c*. 420
Wezelen. . *b*. 167
Wilde Buffel. . *c*. 322
Wilde Paarden. *c*. 336
Witvifch. . *c*. 503
Wolf. . *b*. 69
Wolfbeer. . *b*. 227
Woud-Ezel. . *c*. 396

Y.

Yslandfche Walvifch. *c*. 489

Z.

Zabelvifch. . *c*. 550
Zee-Beer. . *b*. 3
Zee-Eenhoorn. *c*. 424
Zee-Hond. . *b*. 14
Zee-Kalf. . *b*. 15
Zee-Koe. . *a*. 462
Zee-Leeuw. . *b*. 5
Zee-Paard. . *c*. 404
Zee-Pyl. . *c*. 544
Zee-Varken. . *c*. 540
Zeug. . *b*. 250
Zwynen. . *b*. 248

De BOEKBINDER moet de Platen dus inzetten:

Plaat	XXII	tegen over Bladz.	59
. . .	XXIII	———	99
. . .	XXIV	———	197
. . .	XXV	———	223
. . .	XXVI	———	267
. . .	XXVII	———	329
. . .	XXVIII	———	405